

તરતમાં નામ નોંધાવી હપતે નાણાં લેરી માત્ર રૂ. ૧૨૫ માં જારીઓ પણ જારી

સંપૂર્ણ મહાભારત

અઢારે પર્વનું ભાષાન્તર-પચ્ચરંગી ૧૫-૨૦ ચિત્રોસહ

મહોટા છ ભાગમાં પૃષ્ઠ ૪૭૫૦

મનખૂત એન્ટીક કાગળ, સુંદર પાકી પૂઠાં તથા શ્લોકોના અંક સાથે આ ભાષાન્તર અન્ય કોઈ પણ શુભસાતી મહાભારત કરતાં ઉત્તમ થવા છતાં તેનું મૂલ્ય ખીજે રૂપ—૩૦ છે, તેને બદલે આ ખાતાએ પોતાના ધોરણને શ્રુતસંરીને

પ્રથમથી ગ્રાહક માત્ર રૂ. ૧૨૫ અને પાછળથી રૂ. ૧૫ થનારને માટે થી ૧૬ રૂપિયા છે.

- ૫—શાન્તિપર્વ—તૈયાર છે. ૫૪૮૫૬ મૂલ્ય રૂા. ૧૦, ખાસ ખોલિપ્રદ હોય ત્રીયુત ડા. ન. લાટવાળા ભાષાન્તરમાં સંમોદન કરાવેને તે પ્રથમ શ્લોકયુ છે. મહાભારત તરતમાં ગ્રાહક થનારને તે રૂ. ૨૫થી અગ્રાધ રૂ. ૧, પાકીના ભાગો ખેટે અને મત લેવાશે.
- આકીતા ભાગ્ય ભાગ કે જેનું ભાષાન્તર ઉત્તમ નિવૃત્તકો દીકાને આપારે-અનુભવાશીઓને હાથે તમે તામે તૈયાર થાય છે, તે અતી તકીદે નીસવા સમયે નીકળશે. તે તેમ કહેકે કહેકે આકીતા રૂ. ૬૦ લા લેવે તે. પો. ભૂદ. આ ભાગોમાં સર્વ ચિત્રોના સમાવેશ થ
- ૧—આદિ અને સભાપર્વ—૧૯૭૪ માં નીકળશે. ૨—પર્વ એ ૧૯૧૫માં નીકળશે. ૩—વન અને વિરાટપર્વ—૧૯૭૨માં નીકળશે. ૪—પ-શાન્તિપર્વ તૈયાર છે. ૫—ઉદ્યાગ અને ભીષ્મપર્વ—૧૯૭૨માં નીકળશે. ૬—માશલથી ઉવટ મુધાનાં સર્વ ૭—દ્રોણ, કૌરુ, શલ્ય, સાપ્તક અને રૂા. ૧૫૦૫માં નીકળશે.

આ પ્રમાણે આ અચની દરક રીતે હાગવડ પ્રતી થોગનો ચવાથી જરીમાં આ માણસ પણ ગાદિને ચારે આના બચાવીને તે ખરીદી શકશે. પેતાની હતત, કુદરતે વંશમેતા દિનાથે આપે મહાન અંચ આટલા સસ્તામાં સગ્રહ કરવાની અવી ઉત્તમ ફરી ફરીને તકિ મળે, અને પછીની પસ્તાથો થશે.

આ આખું મહાભારત આગામીનાથી લુની મારતિ પ્રમાણે આ ખાતું કદા છે, છં ખીલકુલ જુદી વાતી સુખકવા એક પત્રવાગાએ પેતાનાં મોખાં પુસ્તકો નહિ વાતા દેવને લીધે-છાપેલી, તેના રૂપીપાલીયુવી છુકે દરકાને વિના મુલ્યે મળશે.

આખીની જાહેરખબરમાં આ પ્રયતી ૫૪૮૫૬ અને મુલ્ય રૂ. ૧૦, જે કુવેનું એમાં ૧૦૦૦ પ્રજતી મૂલ નીકળવાથી ઉ. ૬ પ્રેમ છે કુલ ૫૪૮૫૬ અને મુલ્ય રૂ. ૧૨૫ રહે

અસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ૧. મલકા રેલી રોડ—ગુ જામ, રૂા. પાસેના—આગાવાદ

અઢારથી મ મોજનારે અપત્રતા નામ સુધે અમહાવાદ લખેલું.

૧ આરોગ્ય.

આરોગ્ય સંબંધી સઘળી માહિતી આપનાર અમારા તરફથી હાલમાંજ પ્રકટ થયેલું નવીન પુસ્તક, તેમાં આરોગ્ય રહેવાના ઉપાયો, વ્યાધિઓને મટાડવાના ઔષધો, માત્રાઓ, ગોળીઓ, વ્યાધિનું સ્વરૂપ, કુદરતી ઉપાયોથી, વ્યાધી શી રીતે મટાડી શકાય, ઘરગથું દવાઓ, સરળ કસરતો વગેરે અનેક બાબતોને સમાવી છે. છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ અનુસાર વ્યાધિ મટાડવાના અને નવજીવન પ્રાપ્ત કરવાના સર્વથી બની શકે તેવા ઉપચારોનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તારથી કરેલું છે. દરેક કુટુંબમાં રાખવા લાયક આ સચિત્ર પુસ્તકની કૌમિત કક્ષત આના દશ રાખવામાં આવી છે. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦ ભુદું.

ચંદ્રપ્રકાશ ઓફીસ, સુરત.

ઓફીસ બદલી છે.

આ માસિક પત્રની ઓફીસ લાગતબાવમાં આવેલી હતી ત્યાંથી બદલીને ખપાટીઆ ચકલા ઉપર ખી સુરત જૈન ગ્રેસની સામે રાખવામાં આવી છે.

હવેથી પત્ર વ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો.
વ્યવસ્થાપક ચંદ્રપ્રકાશ, ખપાટીઆ ચકલા

સુરત.

શ્રદ્ધા આસ્થા એક;
 એક અનંત અકાર રૂપ તમ
 વિહંગ સમ અમ દેવઃ
 અહોહો ! દિવ્ય ઝગ્યાં તમ દર્શઃ
 દિવ્ય રંગને દિવ્ય પિચ્છ શાં
 દિવ્ય રાગ નીલકંઠઃ
 દિવ્ય કૃપાભર પ્રેમ કટાક્ષે
 આંભે દિવ્યાંજનઃ
 અહોહો ! દિવ્ય ઝગ્યાં તમ દર્શઃ
 શું શું વર્ણવું, શું શું સ્તવું હુંઃ
 શું શું ગાઉં યશગાનઃ
 અયોગ્ય યોગ્ય, પતિત કરો પાવન
 એ કર્ણુ અભારઃ
 અહોહો ! આશ્વાસન શાં અદ્યઃ
 અહોહો ! દિવ્ય ઝગ્યાં તમ દર્શઃ

ગંગાની પૂજા.

પદ ૨.

ગંગા તું પર હું બલિહારી ભઉ;
 હાડ ચામડી વારી ઉતાડું;
 એ પુલ પેતાસાં લાવું.—ગંગાં
 મન તારી કપિ સેનાને દઉં;
 ભુદિધિ પ્રવાહે વહાવું.—ગંગાં
 ચિત્ત તારી માછલી ચાવી લે;
 ગુહા અભિમાન દબાવું.—ગંગાં
 પાપ પૂણ્ય બંધાં સળગાવી;
 એ તારી જ્યોત જગાવું.—ગંગાં
 તુંમાં પડીને તું બની ભઉં;
 એવી હુબકી લગાવું.—ગંગાં
 રમણ કરું તુંજ સતધારામાં;
 નતો નામ ન રામ ધરાવું.—ગંગાં

N. S. S. J.

જગતને જુહાર.

પદ ૩ ગઝલ.

આપો રંગ હું જાઉં છું, મુજ વાત કેા કરશે નહિ.
રે-લાલચો લાખો દઇ કેદી કરી શકશે નહિ.

આ જીગર તોફાને ચડ્યું,
મુજ દીલ દુનિઆથી હઠ્યું,
તમ ખેલનાં ખોખાં મને,

બહાલા હવે રચતાં નથી,
મારા વિચારો ગોઠવું !
શુધી કવિતા આદરું,
પણ જીગરના તોફાનમા.

આપો૦

શબ્દો મને જડતા નથી;
મીઠી કવિતાની મઝા,
માશુકની ઇશકી અઢા,

આપો૦

કીર્તિ તણી કેફી બલા,
આ મસ્તને ગમતો નથી;
કેં ચક્ર લાખો જન્મનાં,

આપો૦

વીર્યાં ખેલ ખોટો ખેલતાં,
રોકો નહિ આપો રંગ,
પુરસદ હવે મુજને નથી;

આપો૦

મુજ દોસ્તને દુસ્મન બધા,
ભૂલી મને જાગે સદા,
ચરકેલના ઇતિહાસને,

કહી યાદ કેા કરશે નહિ;
ડુબકી દઉં દરિયાવમાં.
ભૂંસી નામ નિશાનો બધા;

આપો૦

ચિન્મય નિરંજન, હું બનું,
પછી જોખખી શકશે નહિ;
વિરમી ઉપાધિ ગઈ બધી,

આપો૦

ગઈ આગ તૃષ્ણાની ઠરી,
અધ્યાસ જાલ ગઈ ઉઠી,
નિજરૂપમાં લખ્યો હું સહી;

આપો૦

સ્વામી વિજ્ઞાન ભારતી,

સદ્ગુરુનું કર્તવ્ય.

પદ ૪ (અત્યુત્તમ પદ મિત્રતાણું એ લય)
 અત્યુત્તમ પદ શુર તાણું, આ વિશ્વમાં કૃત્પાય, અત્યુત્તમ૦
 કાંને શુરના, હસ્ત વિષે રહી, અભય પ્રદાતી છાંય. અત્યુત્તમ૦
 નિજ શિષ્યને રસ્તો બતાવી, બોધ યોગ્યજ આપવો,
 શંકા નિવારી તેહની, મહાપૂર્ણ રૂપે સ્થાપવો,
 આ કઠીનજ કામ કદાપી, અન્ય થકી નવ થાય. અત્યુત્તમ૦
 કંઈ કંઈ જનોની જીવન નૌકા, સદ્ગુરુને હાંથ છે,
 સંસાર અગ્નિપાર બવા, સત્ય શુર શુભ ગાથ છે,
 મહતા શુરનાં પદતણી નવ શબ્દે કહી વણાય. અત્યુત્તમ૦
 કહી રાજ્યાસન પર બેસીને, રાજ્યજ કરવું સહેલ છે,
 પણ ધર્માસન પર બેસીને, શુર થવું ખરું મુશ્કેલ છે,
 બે ત્રણ ગ્રંથો પાઠે કયાંથી, શુર થઈ ન શકાય. અત્યુત્તમ૦
 કહી મિથ્યા વાત વિનાદમાં, શુરએ ત કાળ વિતાડવો,
 સાધન કરી, ભક્તિ કરી, વળી શિષ્ય તેમાં લગાડવો,
 સાધન ભક્તિ વીણુ કદાપી, ઉર્જા નાહિ બવાય; અત્યુત્તમ૦
 આમજ કરે તેમજ થશે (એવી,) વાતો સદાએ છાંડવી,
 આમજ કયાંથી આ થયું, એવી યુક્તિઓ દેખાડવી,
 આદર્શરૂપ આ જગત માંહે તોજ તે વધાવાય. અત્યુત્તમ૦
 રહસ્ય સમજી આ વિધિ શુરએ સદા એ ચાલવું,
 પોતાતણું દહાંતથી બીજાના મનને વાળવું,
 કર્તવ્યગામી શુરનો વિશ્વે, જ્યજ્યકાર વદાય. અત્યુત્તમ૦

જીવનરસપાન કરવા નિમંત્રણ.

(લેખક રા રા દુર્ગેશ્વર નટવરજી ત્રિવેદિ, ખી. એ દલુર ડેપુટી
 કલેક્ટર સુરત.)
 પદ. ૫ ભેરવી

હૃદય ઉદાનેરે, જીવનરસ ખીલ્યો,
 ભાગિ સુભાગી પીલો; પીલ્યો ખીલી લ્યોરે;—જીવન૦
 ઉરેશો ઉત્સાહ ભરાણો; ઉમંગ કયાંથી આ ઉભરાણો,
 બીલો સુભાગીજ લીલો; લીલો બીલી લ્યોરે;—જીવન૦
 સુગંધ પ્રણેશો ભભકાણો, વર્ચસે ધાતુ સંઘ બોળાણો,

અનુભવ દૈવિ 'શુ' ખીલ્યો, સુહૃદ્યે સુખી લ્યોરે.—જીવન
નરતનુમાં ગંગા તટ જાણે, જીવન જળવિષ્ણુ મર ન તૃપાણે;
કળી કલહે ન સુકવી ઘો, સમજ સુખ કરી લ્યોરે.—જીવન

વાઠક.

૫૬ ૬ .

(અંજની ગીત)

વીરહાકલ વીરોની સૂણતાં,
સમરાંગણ શક્તિ આદરતાં,
શઆસ્ત્રોની હેલી નેતાં,
બાળક શાં મોઘાં;
ભુનભ મંડળ માખી લેતાં,
આકાશી હૃદયે નેતાં,
ધૈર્ય શૈર્ય પ્રભાભર રૂઝાં;
બાળક ંહા: વિરલાં;
જલધિનાંગેખી ગીત ગીતતાં,
ઉપર નૌકા ભવ્ય નીરખતાં;
નાવિક બળસર્વોપરિ લાઘ્યાં,
બાળક એ શૂરાં;
સંહૃતણાં ઉચ્છવાસો પીતાં,
આશાને અભિલાષા ચુમતાં,
ગૌરવ વિશ્વ ભર્યું દાખવતાં,
બાળક શાં મીઠાં;
આશા શ્રદ્ધા રાખી રેહતાં,
નીધાને ભક્તિ શું રમતાં,
સહય ધર્મ ધુરંધર ઓખ્યાં,
બાળક ધન્ય અખ્યાં,
જય રંગો પૂર્વજના સ્મરતાં,
જયશ્રીને વરનાં યશવંતાં,
આલ્હાદે મન પ્રસન્ન ન્યાળ્યાં,
બાળક વીર વર શાં !

સાધ્ય ચેતનથી રંગાયાં,
 સાધ્ય ભવભયાં જે સહોયાં,
 સાધ્ય હોમ વિષે હોમાતાં,
 બાળક સુંદર શાં !

‘ પ્રભુચી ’

કર્તવ્યમાન.

પદ ૭ (રૂપે શું રંગ સચોરે, કાયાનો રંગ કાચોરે, એ ભય.)

અહીં કયાં તું અટવાતોરે, ન દેશ તારો આતોરે,

અંતરે જળે.

બ્રમીત થઇને માર્ગ ભૂલ્યો તે, વિચાર કરીને શોધ,
 સુઝે ન તુજને આશુ-બ્રાંતિ, હો તુજને આપું બોધ;
 વીરા હુઃખી નવ યાતોરે, ના મિથ્યા તું સુંઝાતોરે,

અંતરે જળે.

છે તુજમાંને તુજમાં એના અન્ય સ્થળે છે કયાંય,
 સ્થુલ સુક્ષ્મનો વિચાર કરીને જો અંતરે પળાય;
 ન મિથ્યા કરી વાતોરે, ન ખોતો સમય જાતોરે.

અંતરે જળે.

તેં તુજ હાથે બંધ કર્યું છે, પ્રવેશવાનું દ્વાર,
 ખોલ હવે તે સુખ માર્ગ તું, કરીને યતન અપાર;
 ન બ્રાંતિમાં ભૂલાતોરે, ન મોઢે કંઈ ફસાતોરે.

અંતરે જળે.

નવીન નવીન આવે તે જોળે, ન મોહીશ કોઇમાં વીર,
 દ્રષ્ટા થઇને જાળે માર્ગે, રાખી ચિત્ત વૃત્તિ સ્થિર;
 ન મધ્યે અચડાતોરે, ન હુઃખે તું ગભરાતોરે.

અંતરે જળે.

સ્થુલ સુક્ષ્મ કારણ ઓળંગી, આગળ આગળ આવ,
 સ્વદેશ તારો તેથી ન્યારો, ત્યાં આનંદનો દહાવ;
 ત્યાં જઈ ના કદી બંધાતોરે, રહે સુખમાં સદા સોહાતોરે.

અંતરે જળે.

પ્રમીલા બહેન.

જાળકતું ભવિષ્ય.

પદ ૮.

એક દિન એવો આવશે,
તવ હુઃખ સકિના વામશે.

લેહ પ્રાંતિ આદિ કિલ્લોટો, સર્વ જન તો ત્યાગશે;
એક દિન એવો આવશે.

ઘેર ઘેરના કલેશ દૂર થઈ, સાચો પ્રેમજ નાગશે;
એક દિન એવો આવશે.

ભાતુ ભાવના સાચા મંત્રો, હૃદય મધ્યે ઉઠશે;
એક દિન એવો આવશે.

ભારતી પ્રભુ પૂર્વવત થઈ, માયા એકયે રાજશે;
એક દિન એવો આવશે.

ભરત અને શુકદેવ સમા, ણાળકો ઘર દિપાવશે;
એક દિન એવો આવશે.

જનક જેવા જીવનમુક્તો, સંસાર (માં) ભેવા કાવશે;
એક દિન એવો આવશે.

રાગ નાનાવિધ દૂર થઈ, આરોગ્ય સઉમાં આવશે;
એક દિન એવો આવશે.

વ્યાધિ મૃત્યુ આદિ જય કરી, અજરામરપદ મહાલશે;
એક દિન એવો આવશે.

ઘેરઘેર અન્નને કાજ કોઈ દિન, કોઈ જન નવ લીખશે;
એક દિન એવો આવશે;

પતિને પ્રભુ માની નિશદિન, આર્ય મહિલા પૂજશે;
એક દિન એવો આવશે.

દગાખાજ ખટપટી જનનો, નાશ દેવ કરાવશે;
એક દિન એવો આવશે.

ધર્માચાર્યો ભિન્ન મત ત્યજી, ધર્મ એક ફેલાવશે;
એક દિન એવો આવશે.

પતિ પત્ની એક રૂપ થઈ, નવજીવન વિદ્યા શિખશે;
એક દિન એવો આવશે.

રાષ્ટ્ર ભાવના ખીલી હૃદયમાં, દેશને ઝળકાવશે;
એક દિન એવો આવશે.

શુદ્ધ દેશનવ પલ્લવિત થઈ, રસ અમરને શુભાવશે;
એક દિન એવો આવશે.

છે ભારતીય સદૈવ અમ ભારત અમારો દેશ છે.

(૧)

જય જયતિ ભારત ગિચ્છના સૌહર્દની ચાડ છવિ !
 ઉરમાં વહે છે ણસ અમારે મોહ ધારા અવનવી !
 તન, મન, સદન, ધન, જન તથા જીવન અમારાં જ્યાં રહ્યાં !
 અમને અમારી બાદ પણ હે આશ્રયો, જે અણ કહ્યાં !
 ઉત્તર હિમાલયથી વિભૂષિત લગ્ય જેનો વેશ છે !
 છે ભારતીય સદૈવ અમ, ભારત અમારો દેશ છે !

(૨)

અવતાર બહુ ધારણ કર્યા, જેને લીધે જગદીશ્વરે !
 અગણિત અપૂર્વ પદાર્થ પ્રાપ્ત થયા દયામયથી અરે !
 સંસારમાં ભુત માત્ર સા જેને જીવાડે જીવતા !
 જેનાં સુશુણ કીર્તન સદા આનંદથી લલકારતા !
 જગને જગાડીને દીધો જેણે પ્રથમ ઉપદેશ છે !
 છે ભારતીય સદૈવ અમ, ભારત અમારો દેશ છે !

(૩)

જે છે સુકુટ બુદ્ધોકનો, સુરલોકનો જે મિત્ર છે !
 શ્રી રામ કૃષ્ણ પદાબજ રજથી થયો વળી સુપત્રિત્ર છે !
 છે વિશ્વ વંદિત વિદિત જે, જેનું મહત્ત્વ વિચિત્રને !
 જોવું સુરોએ પણ અહા ! આશ્ચર્ય જેના ચિત્રને !
 એ વાતનું અભિમાન અમને સર્વદા સવિશેષ છે !
 છે ભારતીય સદૈવ અમ, ભારત અમારો દેશ છે !

(૪)

જેના ધનુષ ટંકારથો કંપિત દિગ્ગન્ત રહે સદા !
 નીચળ્યા રહે એવા ધનુર્ધર વીર જેમાં સર્વદા !
 લજ્જિત થઈ જેના વિભવથી સ્વર્ગની પણ સંપત્તિ !
 વાતો અલૌકિક છે સહુ મોક્ષમદા જેની અતિ !
 છે ધીરતાનું ધામ એ, જેમાં નહિ લય લેશ છે !
 છે ભારતીય સદૈવ અમ, ભારત અમારો દેશ છે !

(૫)

ભાગીરથીનો પુણ્યધારા સંતત જેમાં વહી રહી !
 એની યથો ગાથા, અહા ! કલનાદથી જે કહી રહી !
 રત્ન પ્રસવિની શક્તિ જેની લોભ માંહે છે રહી !
 આઘાત પર આઘાત પણ તે હાય ! સર્વ સહી રહી !
 છે ધિક્ અમને અમ છતાં પ્રસરી રહ્યો જ્યાં કલેશ છે !
 છે ભારતીય સદૈવ અમ, ભારત અમારો દેશ છે !

રાસેન્દ્રી-રમણ.

તત્ત્વચિંતન.

૨-મું મુક્તિના મહામંત્ર. ૨-૩

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૧૬થી)

સાધુઓ અને પ્રભુના ભક્તોએ બૂખ, તરસ, ઠાંડ, તાપ દુઃખ અને દાંડિ, મંસારી શોકોના તિરસ્કાર અને મસ્કરીઓ એ સર્વ સહન કરીને ઇશ્વરની આરાધના કરી છે અને પોતાનું આખું જીવન પ્રાર્થના ધ્યાન, વ્રત અને ઇત્યાદિમન અને વાસનાઓનો ક્ષય કરવામાં જ ગતીત કર્યું છે.

૨-મું છે તેઓને પૂર્વકાળના ભક્તોએ અને ધર્મ વીરોએ, સાધુઓએ અને સાધ્વીઓએ ઇશ્વરનું ભજન કરતાં કેટલાં દુઃખ અને સંકટો સહન કર્યાં છે.

સ્વર્ગનું શાશ્વત સુખ મેળવવાને માટે તેમણે આ જાનનાં સુખને તુરંત ગણ્યું છે.

અરપ્ય અને પરિતોની શુદ્ધિમાં રહેનાર નરપિ મુનિઓનાં જીવન કેવાં શુદ્ધ અને વૈરાગ્યવાન હતાં. ઇન્દ્રિયો અને બીજા દેવતાઓએ તેમને સત્ત્યાચાર માટે ઘણાં દર્શાં માર્યાં હતાં. દેવોએ તેમના વ્રતનો ભંગ કરવાને ઘણાં લુપ્તમ ગુણોં હતા, આવા કષ્ટોમાં તેઓનું લક્ષ અને ચિત્તવન માત્ર ઇશ્વરને વિશેષ હતું. તેમનો મનો નિમ્મલ કેવો ચુસ્ત હતો. કંઈપણ માર્ગમાં આગળ વધવા માટે તેમનો ઉત્સાહ કેવો લેગવાનો હતો પોતાના દોષો અને અપૂર્ણતાઓને દૂર કરવાને તેઓ કેવી ચીત્રરત્ન રાખના હતા ઇશ્વર પ્રતિ તેમનો ભાવ અને તેમની ભક્તિ કેવાં શુદ્ધ અને ઉચ્ચ પ્રકારનાં હતાં.

દિવસે તેઓ અભ્યાસ કરતા અને સાધન કરતા અને રાત્રે મોડી રાત સુધી તે જપ અને ધ્યાન કરતા સારાંશમાં તેઓ એક પળ પણ ઇશ્વરના ચિત્તવનથી વિમુખ રહેતા નહિ,

૩. તેઓ પોતાના સમગ્ર વખતનો સદુપયોગ કરતા અને ભજનની ધૂનમાં તેમને પહોર એક ઘડી જેવા લાગતા અને દિવ્ય આનંદના નિશાને લીધે બૂખ તરસ અને બીજી શરીરની જરૂરીયાતો પણ ભૂલી જતા.

તેઓ ધન, કીર્તિ, પદવી, મિત્રો અને સ્વજનનો લાગ કરતા તેઓ જગતનો કોઈપણ પદાર્થને પોતાનો ગણતા નહિ, તેઓ દેહને ટકાવવાને જે વસ્તુઓ જોઈએ તે પણ માત્ર ખપ જોઈથી જ લેતા અને એટલું લેવાને માટે પણ તેઓ મનમાં તારાજ થતા દેહને ત્યાં કરવાને માટે તેઓ અસંત અતુલ્ય હતા.

આથી કરીને તેઓ બિચારા પૈસે ટકે કમાડ અને દરિદ્ર હતા. દુનિયાની દૃષ્ટિમાં સૌથી હલકા હતા પણ પુણ્યરૂપી ધનથી ધનવાન હોના અને ઇશ્વરના દરબારમાં સૌથી મોટા હતા.

તેથી તેઓને બહારથી અડગત ઘણું ચિટ્તગણાઓ પડતી પણ તેમનું આંતરજીવન દિવ્ય આનંદથી મસ્ત રહેતું અને ઇશ્વર કૃપાથી સદાયે પોષાયનું રહેતું.

૪. તેઓ જગતમાં રહેતા પણ નહિ જેવા હતા. પણ તેઓ ઇશ્વરની ઘણાં સંખ્યા રહેના અને તેઓ તેને ઘણાં પ્રિય હતા.

તેઓ પોતાની જાતને અસંત તુચ્છ સમજતા અને જગત પણ તેમનો તિરસ્કાર કરતું પણ ભગવાનને તેઓ પ્રાણાધિક હતા અને તેમના મુગટના મણી કરતાં પણ વિશેષ પ્રિય હતા.

તેઓ દિનપ્રતિદિન વિશેષ દીન બનતા તેઓ વૈરાગ્યમાં વધારે દૃઢ થતા શ્રદ્ધા અને તિતિક્ષા વધારતા એ પ્રમાણે દિવસે દિવસે તેઓનો વિકાસ થતો અને ઇશ્વરની કૃપા વિશેષ પ્રમાણમાં સંપાદન કરતા.

તેઓનાં દૃષ્ટાંત તમામ સાધકને માટે છે. તેમના જીવનનું મનન કરવાથી સાધક માત્રને ઉત્સાહ મળે છે. અને ઉપર ઉપરની ભક્તિ-કરનારને નાચા દિલની ભક્તિ કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

૫. પૂર્વકાળના સંતો અને ભકતો કેવા ઉત્સાહ પૂર્ણ હતા. તેમની ભક્તિ કેવી ઉત્કટ હતી, તેમની પ્રાર્થનામાં કેટલી આર્દ્રતા હતી. ધર્મમાં કેટલી દૃઢતા હતી. તેઓ કેવા કંઠથી નિયમોનું પાલન કરતા અને શાસ્ત્ર અને સદ્ગુણોને માટે કેટલો પૂજ્યભાવ રાખતા.

તેઓના હેવાલ જોટલા આપણને મળી આવે છે. તેટલા ઉપરથી પણ તેઓ કેવા પવિત્ર હતા અને જગતને અને જગતના વૈભવોને ઠોકર મારવાને કેટલા તત્પર હતા તે આપણને સમજાય છે.

૬. આપણી ભક્તિ કેવી ઉપર ઉપરની છે, આપણે કેવા પ્રમાદી છીએ ! આપણો ઉત્સાહ અદ્યપકાળમાં મંદ પડી જાય છે ! અને તેમ થતાં શુષ્કતાને લીધે આપણે જીવનને છેકળ નીરસ કરી નાખીએ છીએ ! ભકતોનાં આવાં જ્વલંત દૃષ્ટાંતો જોયા પછી સાધકના હૃદયમાં રહેલી ભક્તિની જ્યોતિ પ્રગવસિત થાય તો કેવું સાર !

મંત્ર ૧૯ મો.

સાધકનું જીવન અને તેના નિયમો વિષે.

સાધકનું જીવન નિષ્કલંક હોવું જોઇએ તેનું બહારનું જીવન અને આંતરજીવન એક સરખું હોવું જોઇએ.

બહારના જીવન કરતાં સાધકનું આંતરજીવન વધારે નિર્મળ હોવું જોઇએ કેમકે મનુષ્યો માત્ર બહારનાં જ કર્મ જોઇ શકે છે પણ હૃદયની વૃત્તિઓ ઇશ્વરને વિદિત હોય છે. હરકોઇ પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે મનમાં ઇશ્વરને ડર રાખવો જોઇએ અને તેના નીતિ નિયમનું બરાબર પાલન કરવું જોઇએ.

દરરોજ આપણે પવિત્ર થવાને દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઇએ અને મનમાં ખુબ ઉત્સાહ ભરવો જોઇએ.

તેમ ક્યાં પછી અંતઃકરણની સર્વ વૃત્તિઓને જોડીને ખરા મનથી ઇશ્વરની નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી જોઇએ.

“હે પિતા ! આજે જે શુભ નિશ્ચય મેં કરેલો છે તે હું પાળી શકું એવો તમે આશીર્વાદ આપશે માફ આજ સુધીનું જીવન તુચ્છ છે. હવેથી હું નવું જીવન શરૂ કરું છું એમાં તમે મદદ કરજો હું તમારે શરણે છું. ”

૨ જો આપણે કરેલા ઠરાવ શુદ્ધ અને દૃઢ હશે તો આપણી ઉત્તિ જરૂર થવાની જેને ધણા આગળ વધવું હોય તેણે ધણોજ પરિશ્રમ કરવો જોઈએ ઉત્ત નિશ્ચય કરનારાઓ પશુ કાંઈ કાંઈ વાર શિથિલ થઈ જાય છે તો પછી કાયા નિશ્ચય વાળાનું શું પૂછવું ?

પણ માર્ગમાર્ગી પડવાનાં અનેક કારણ હોય છે, રોજના નિયમ અથવા સાધનમાર્ગી એક પણ અંગ છોડી દેવાથી જરૂર નુકસાન થવા વગર રહેતું નથી.

આરોગ્ય સંરક્ષણ.

(વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૧૩થી ચાલુ.)

પ્રિય વાંચનાર, આગળના અંકોમાં આરોગ્યનું સંરક્ષણ કેમ થઈ શકે તેના નીચે આપણે જોઈ ગયા, હવે દરેક વેળા કેવા કુદરતી ઉપાયો લેવા મેળવવા તે વીધે, વ્યવહારીક અનુભવો તમો સન્મુખ મુકીશ.

દરેક વેળા શું કરવું

કમભાગ્યે કાંઈપણ ફરીયાદ ઉભી થાય તો તે માટે લાગવા કે દોડતા કાંઈ ડાકટર કે વૈદની સલાહ કે દવાલેવા જવા આગમજ, જરા થોભી વિચાર કરવો કે મારેથી કાંઈક જુલો થઈ છે કે નહીં ખાવા પીવામાં ઉંચ આશાયશ મેળવવામાં કે કસરત કરવામાં કાંઈ ગફલતી થઈ છે કે. મારા શરીરમાંથી મળ વગેરે કયરો બાહરે જાય છે કે નહીં. ? ચોખ્ખી દવાની કાંઈ મુસકેલી તથા દુઃકર્મ શરીરમાં ચા માટે ફરીયાદ ઉભી થવા પામી તેના કારણો તમારે પોતેજ શોધી કાઢવા જોઈએ. કે જેથી જે જુલો અથવા કારણોને દાંધે તે ફરીયાદ ઉભી થવા પામી હોય તે તમે પોતેજ દૂર કરવાને સામર્થ્યવાન થઈ શકો. જો તમે કારણ જણાવો તો ઉપાય તુરત કુદરત તમને સુચવશે અને તે પ્રમાણે રહેવા કરવાથી તમારી તબીબીયત તમારા દાંધેજ પોતાની મેળે સુધરશે દવા દારમાં તનદરોસ્તી રહેલી છે માટે અમુક દવાથી અમુક ફરીયાદ દૂર થાય છે. એવા ખોટા માની લીધેલા વેદનો દૂર કરો. દવાના ધોચારામાં મુદત જીવનશક્તિ નથી, કે જે તમારા શરીરને પુરી પાડી, તમારી ફરીયાદ મટાડે એથી ઊલટું દવાના ધોચારા લેવા કરતાં તનદરોસ્તી વધુ બચડતી જાય છે અને માથુસને ચાલુ ક્રોનીક દરેક થવા પામે છે. અર્થે જોતાં કુદરતમાં ચાલુ દરેક જેવું કશુંજ નથી-પણ જ્યારે એક તિક્ષણ દરેક ઉશું થાય છે ત્યારે આપણે કુદરતની આડે આવીએ છીએ એટલે શરીરને પોતાની મેળે કાર્ય કરવા હેતા નથી, અને તેમાં તરેહવાર જાતનાં એમટાં ગોમટાંઓના ઝેરી વિચારાઓ દેખીએ છીએ ત્યારે શરીરનાં કુદરતી કાર્યમાં હરકત થઈ રહતું જોઈ વધવા માંડે છે અને પરીણામે માથુસ ચાલુ (ક્રોનીક) દરેકનો ભોગ થઈ પડે છે, અર્થે પુછેતો ચાલુ દરેકોએ દવાદાર એજ ઉપજાવેલાં દરેકો છે-

જો વીધે એક મહાન અનુભવી ડાકટર કે જે કેનસર (નાસર) જેવા ખીકટમાં ખીકટ દરેકનો મોટો અભ્યાસી અને અનુભવી વૈદ છે. તે શું કહે છે. તેનો સાર આપીશ.

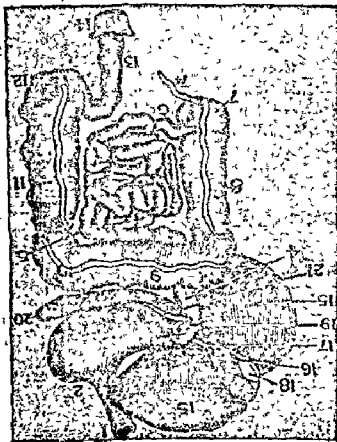
તે ડાકટર કહે છે કે:-

“ત્યારે એક માથુસની તનદરોસ્તી ખીમડે છે. અને તેને ચાલુ દરેક થવા પામે છે ત્યારે તેને સાચું કરવું કાંઈ સહેલું નથી-એક ગુમાવેલી દોલત કદાચ પાછી મેળવવી સહેલ છે, પણ ગુમાવેલી તનદરોસ્તી પાછી હાથ આવવી બહુ મુશ્કેલ છે.

તનદોરસ્તી એ દુનિયાની બધી દોહત કરતાં વધુ છે, ઘણાક દાખલામાં તેની કીમત લાખો કરતાં પણ વધુ થયેલી હોય છે. પણ મનુષ્યો તનદોરસ્તીને દવામાં શોધતાં હોય છે. તેઓજ પેલા સદો રમનારા જોવાજ છે, એક સદ્ગુણીઓ ત્યારે પોતાની દોહત ગુમાવે છે. ત્યારે તે પાછી સદો ક્યાંથીજ મળશેજ એવું સમજી વધુ જુગાર ખેલવામાં પડે છે. તેઓ એમ સમજે છે કે દોહત મેલવવાની એ સહેલી રીત છે. એવીજ રીતે દરદી માણસો પણ એમજ સમજે છે કે અમુક દવાની ગોળા કે ધીયારા પીશું-તો તેથી દરદ મટી જશે, અને તેમ કરી તેઓ પોતાની દીવસની છાંદગીમાં શું આવે છે શું પીએ છે-નેમાં શું ભુક્ષો કાઢી છે. તે વીધે કાંઈજ વીચાર કરતા નથી-પણ સધળો આધાર દવાદાર ઉપરજ રાખી બેસતાં હોય છે. પરીણામ શું આવે છે. તે આપણે ઉપર વાંચી ગયા છીએ.

સઉથી પહેલું પગથીયું.

હરેક દરદ વેળાએ સર્વથી પહેલા તમારે ઝાડો ખુલાસાથી આવે એવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ ઘણા ખરા બળકે લગભગ પોણસો ટકા તીક્ષ્ણ દરદનો કમજ્યાતથીજ યવા પામે છે શરઆતમાં કમજ્યાત થઈ લગે છે પાને ઝાડો કાંપદાસર આવતો નથી અને તેથી શરીરમાં ઘણાક ઝેરી પદાર્થ એકઠો થાય છે ખાસ કરી મોઢું આતરડું કે જ્યા સંજોા મિન પાચન થયેલા ખોરાકનો કચરો એકઠો થયા કરતો હોય છે.

આ આતરડું મનુષ્ય દેહની મોટી ગટર છે અને તેથી એ ગટર જો સાફ પવીત્ર ન થાય તો રોગ થાય છે. આ ગટર દિવસમાં બે વખત ખુલાસાથી ઝાડો આવ્યાથીજ સાફ થઈ શકે છે તો તમારે જાણવું કે તમને અવશ્ય કાષ્ઠક વેદનાની ફરીયાદ ઉઠાવાની અને તેથી દરદવેળા આ આતરડું કાંઈ સ્વપ્ન થાય એવા હેતુથી શકતરો તેટલા માટે ઝાડાનીજ દવા કે ગોળાઓ આપે છે. પરંતુ એ દવાઓ કાંઈ સાધક નહીં હોવાથી ઘણી વેળા જોલાખ ખુલાસાથી લાવી શકતી નથી. અથવા તો તુરતવેળા આપીને ફરી કમજ્યાત થવા પામે છે. અને દરદની જે આગળ હાલત હતી તેજ પાછી સધલાગે છે.

પેશાની આસપાસ જોળ ફરતી (ઘાટાની નાળનાં આકારની) જે કાળા નળા છે તે “કોહન”, અથવા મોઢું આતરડું છે.

તેથી કમળ્યાત માટે કોઈપણ નીતની દવા કે ગોળીઓનો ઉપયોગ નહીં કરવાને દરેક વાંચનારને હું ભલામણ કરીશ. પણ ત્યારે કોઈક પુછશે કે તે માટે તમે શો ઉપાય સૂચવો છો? તેનો ઉપાય એજ છે કે તે ઘણોજ સાદો સુતરો છતાં અતી કાર્ય સાધક અને કીમતી ઇલાજ છે અને તે પાણી-કુદરતનું ઉત્પન્ન કરેલું વગર નામનું પાણી છે-જેમ પાણીથી ગામની ગટરો અથવા ઘરની મોરીઓમાં રહેલી ગંધીથી દૂર થઈ. પરીત્ર અને સ્વચ્છ થાય છે. તેથી જ રીતે આ મનુષ્ય દેહની ગટરને પાણીએ ધોવાનો ઇલાજ સઠિથી શ્રેષ્ઠ અને રામચાલુ ઇલાજ છે. તેથી માત્ર કમળ્યાત દૂર થાય છે એટલુંજ નહીં પરંતુ આ ગટરનાં ઝેરો, નીકળી ગયાથી આપ્તા શરીરનું લેહી પવીત્ર થઈ, દરદનું જોર મટી જાય છે. તે કેમ અને કેવી રીતે થાય છે તે માટે થોડોક વીગતવાર ખુલાસો કરીશ તે વાંચનારના મન ઉપર વધુ અસર થશે.

તનદોરસ્તીનો મોટો શત્રુ.

કમળ્યાત અથવા બાંધકોશ.

જેને ડાકટરો પણ હજી સુધી નજીવી ગણતા હતા પણ હવે યુરોપ અને અમેરીકાના સત્તાધિકારી ગણાતા. 'મેડીકલ બ્રીફ' જેવી સંસ્થા તેને "બધાં દરદોનું મૂળ અને જીંદગીનો જોખમ છે" એવું કહેવા લાગ્યા છે.

મેડીકલ ડાકટરો હવે કયુલ કરે છે કે:-કમળ્યાતની ફરીવાદ ધણી ગંભીર માલુમ પડી છે માટે આપણે તેની વીગતમા જાણને અભ્યાસ કરવો ઘટે છે-પ્રો. લેન પોતાની સર-જીકલ યુકમાં લખે છે કે, "કમળ્યાત કેટલી દહે તુકશાન કરે છે તેનો કાંઈ છેડોજ નથી. ટ્યુબરક્યુલોસીસ (ખડી) સર્ટીફ ડીઝીસ, રૂમેટીસમ-વગેરે ભયકર દરદો, જ્યાં તે દરદીના આંતરડા અને સ્વચ્છ કરવાના ઉપાયો લેવાય છે, ત્યાં તે સઘળાં દરદો મટી ગયાં છે, -તેમજ ખીજાં અનેક દરદો, જે આગળ નહીં સાજ થાય એવાં ધારવામાં આવ્યા હતાં તે પણ નીકળી ગયાં છે. શુરદાના ભયકર દરદો જેવાં કે "નેફ્રીટીસ" કે જેવાં દરદીને છેક મોતની નજીક આવેલા ગણાયા હતા. તેમની આ "ગટર" સાફ અને સ્વચ્છ કર્યાથી હુંક વખતમાં દરદી સાજાં થઈ તે પછીથી સોલ કલાક કામ કરતા થયા છે. હવે ડાકટરો જોવા લાગ્યા છે કે, કમળ્યાતની ફર્યાદ, એજ એકલું કારણ છે કે જે પાચન ક્રીયા, સરકયુલેશન, ચામડી મસકયુલર ડીઝનરશી, નરવસ એકસોશશન, હાર્ટ વગેરે (હવે બાકી શું રહ્યું ?) ઉપર પણ તેટલીજ ખરાબ અસર કરે છે-વળી તેઓ કહે છે કે કમળ્યાત એ છાતીના કેન્સર, તથા ખીજાં ગળાનાં દરદો માટે પણ જોખમદાર છે. અને કમળ્યાતથી જે ઝેરી જીવજંતુઓ પેદા થાય છે તેઓ શરીરનાં કોઈપણ ભાગ ઉપર દરદ ઉપજાવી શકે છે.

ત્યારે કમળ્યાત, જેમ આપણે (ડાકટરો) એક વેળા ધારતા હતા તેવું કાંઈ નજીવું દરદ નથી પણ ખરું જોતાં તે કમળ્યાત, એ વિમા-મરણનું કારણ છે, યાને જીવલેન ફરીવાદ છે.

લંડનનો જોશીતો સરજનન પીટર ડેનીયલ કહે છે કે, જ્યાં જ્યાં નરવસ સીસ્ટમની ફરીવાદ કે દરદો હોય ત્યાં ત્યાં જીવજંતુ કે તે હાલત માટે કમળ્યાત જવાબદાર છે-ધણી કામલામાં જ્યાં ન્યુરોસધીન્યા એપનાઇઝીસીટીસ, હીસટ્રીયા, સી અને ખીજાં એવાં અનેક

નામોનાં લેખલો આપી દરદના કારણને ઓળખવામાં આવે છે. હાં જે તમે મુગ કારણ શોધશો તો કૃષ્ણગ્યાત માલમ પડશે.

જે આંતરડાં ઘટતી રીતે કાર્ય કરતા હોય અને દરરોજ સાફ જ્વેલાખ આપી તે સ્વચ્છ રહેતાં હોય, તેમજ પાચન ક્રીવાની કાંઈ ખામી રહેતી નહોય, કે જેથી લોહી ઝેરી બને છે, તો તમે દરદનું નામ નીશાન પણ નળણો.

“ સેદ્ધ પોચઝનીંગ ” એજ લગભગ સઘળાં ફરીયાદોનું કારણ છે અને કૃષ્ણગ્યાત તે “ સેદ્ધ પોચઝનીંગ ” (પાને પોતે પોતાને ઝેર આપવું તે) નું કારણ છે. આ વાતને હવે મોટા પ્રેક્ટિસરો અને સાયન્ટીસ્ટો મોટો ટેકો આપે છે તેનો એક દાખલોજ પુરતો થશે.

જાણીતા પ્રેક્ટિસર મેચનીકોફ કહે છે કે ‘કોલન’ અથવા મોટું આંતરડું એ લયકર કીડાઓ (જર્મે) પેદા કરવાની જગ્યા છે.

પ્રો. મેચનીકોફ જે પ્રખ્યાત સાયન્ટીસ્ટ છે કે જેના કરતાં વધુ કુશળ ખાચોક્તિજસ્ટ અથવા ફીઝ્યોલોજીસ્ટ ખીજો કાઠ નથી, તેણે લાંબા વખતનું માની લીધું છે કે આ ‘કોલન’ તે માણસ જાતની તનદોરસ્તી માટે લય સમાન છે એટલુંજ નહિ પણ જીંદગીને પણ જોખમ સમાન છે.

કેટલાક વરસો આગમજ આ પ્રો. મેચનીકોફ જ્યારે કોલેરા વીશે અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે તેને માલમ પડ્યું કે એક સાધારણ તનદોરસ્ત દેખાતા માણસનાં આંતરડાંમાં અસંખ્ય જાત જાતના “બેક્ટીરિયા” (જીવડાઓ) હમેશાં રહેતા હોય છે કે જે મહિસી કેટલીક જાત ધણી લયકર હોય છે. તેણે પોતાની મક્કમ માન્યતા જાહેર કરી છે કે આ “આઇનટેસ્ટાઇનલ બેક્ટીરિયા” જે ઝેરો પેદા કરે છે તેઓજ મનુષ્ય જાતીને થતાં સઘળાં દરદોનું મુખ્ય કારણ છે, તેમજ જવાન વયે (પાને ટુંક ઉમરમાં) છુદાપો લાવવાનું મુખ્ય કારણ છે.

હવે આ વાત તો પુરવાર થયલી છે કે, સઘળાં પ્રાણીઓ માણસ તથા જતાવરો જ્યારે જન્મે છે ત્યારે તેમનાં પાચન ક્રીવાના અવયવો સારા હોય છે, તેમજ આ બેક્ટીરિયા (ઝેર જરમે)થી નીરાળાં હોય છે અને આ ખામદ ઉપર, પ્રો. મેચનીકોફ કહે છે કે મોટું આંતરડું પુર્વક મત છે કે જે આપણી બાળ અવસ્થામાં રહેલી કેરી સ્વચ્છ ઇન્ટેસ્ટાઇનને હમેશા આ ઝેરી બેક્ટીરિયાથી બચાવીએ અને તેઓને પેદા થવાનું કારણ ન આપીએ તો, જે દરદો આ કીડાઓને લીધે થતા પામે છે તે બધાં દરદો થતાં આપણે અટકાવી શકીએ, કે જે દરદોમાં કોનીક દારંટડીસીસ, આરતીરીઓ સ્કેરોસીસ અને સઘળાં જાતનાં “હેડએક” માર્યાનાં દુખારાઓ આવી જાય છે આટલુંજ નહીં પણ આપણે આપણી જીંદગીને વધુ લાંબી અને વધુ સુખવાસી કરી શકીએ, કારણ કે ક્વખતે છુદાપો લાગવાનું સાથી મોટું કારણ જે આંતરડાંમાં આ ઝેરો એકઠા થવાનું અને લોહી ઝેરી બનાવવાનું છે, તે થવાનું બંધ થાય-જે મતને ડા. સામ્યુઅલ લોહક, જે સેન્ટ ફ્રાન્સીસની અને પોસ્ટ ગ્રાડ્યુએટ હોસ્પીટલનો વડો છે તે ટેકો આપે છે અને કહે છે કે:-

“મેચનીકોફ કહે છે તેમાં જરાએ શક નથી કે માણસનું મોટું આંતરડું એ ઝેરી કીડા ઓને પાળવાનું મથક છે. કે જેઓ તંદુરસ્તીને જોખમ કરી, જીંદગી ટુંકી કરે છે.”

હારે આ બધાં દરદોથી ઉત્પન્ન થતી ફરવાદોથી જે બીચારો પીડાતો હોય, તેઓ ને ॥ કબજાતને મટાડવાના ખરા ઉપાયો છે અને આ આંતરડાંને સ્વચ્છ રાખે તો એ સઘળાં પુર તનદોરસ્ત થઈ સુખ ભોગવતાં થાય.

આ ઉપરથી દરેક વાંચનારની નજર ખુલ્લી રીતે ઉઘડશે અને તેને સમજ પડશે કે, અજાતની ફરીયાદ આપણાં શરીર માટે કેટલી બધી નોખમદાર છે, અને તેથી કબજાતથી હદ મેળવવાને જેટલી કાળજી લેવાય તેટલી થોડી છે. એવું કણ્ઠ્ય કયાં વીના રહેશે નહીં. કબજાત કયાં અને કેમ થાય છે તે માટે આંતરડાંનો થોડોક હેવાલ.

અતરે કબજાતનાં પૃથકરણની થોડીક દ્રષ્ટિકત આપેલી વ્યર્થ જશે નહિ, આંતરડામાં જે સ્તરપણું (torpidity) આવે છે તે ધણા ખરા તેની અંદર રહેલાં ખાંચાઓમાં હોય છે. ખાસ કરી આંતરડાંનો નીચો ઉતરતો અને વાકવાળા ભાગમાં-એકસ કારણો કે જે અત્યાર મુખી ક્રીમીયોલોજીમાં જણાવ્યા નથી, તેમને લીધે, નાના આંતરડાં કરતાં, આ મોટા આંતરડાંનું કાર્ય બરાબર થતું નથી. પરિણામે જે નાલાયક ચીજો (feces matter) બાહર નીકળવી જોઈએ તેઓ ત્યાં ઘેંટી બેસે છે તેમાં ખાસ કરી આંતરડાના વાકવાળા (sigmoid flexure) ભાગમાં વધું પ્રમાણમાં આ કચરો રહેવા પામે છે અને પડ્યો પડ્યો ત્યાં ઊંચ ઉત્પન્ન કરતો હોય છે. કે જેમાં રહેલા બીનાસ આખા શરીરમાં (લાઠી માફક તે) સોસી લેવાય છે. જેથી કચરો સુકા થઈ તેના માત્ર સુકા અને સખત ગાંઠો (મર) બની ત્યાં રહેવા પામે છે. અને બીનાસ જતો રહેવાથી તેઓ ક્રમે કરી બાહર નીકળતા નથી. આ તે કબજાત છે, અને ત્યાર કે જે અગણીત જાતના બીજાં દરદો ઉમાં થાય છે કે જેમનું મુજકારણ જોશો તો આ કબજાત છે. તમારી કબજાતને કાઢો તો તમારાં લગભગ બધાં દરદો જતાં રહેશે. કબજાતથી તાતકાળીક રાહત મેળવવાનો અકસીર ઇલાજ—પાણી.

(Colon Flushing).—વાને

આંતરડાંને ગરમ પાણીથી ધોવાનો છે

આ પાણીનો ઇલાજ તાતકાળીક પરિણામ લાવે છે. અને એના જેવો અસરકારક ઉતાવળો અને સમજાણુ ઇલાજ કોઈપણ દવા કે ગોળીઓ કરી શકતી નથી. છતાં સાધારણ મેડીકલ ડોક્ટરો આ ઉપાય જવલેજ વાપરતા હોય છે. તેનું મુખ્ય કારણ કદાચ તેઓ પાસે જોલાખના દારૂગોળાઓ મળ્યા રહેલા હોય છે તેથી મેડીકલ ડોક્ટરો એ પાણીનો ઉપાય કબજાત માટે કદાચ ફરમાવે છે. તેના કોષ્ટક ખાસ કેસમાં જ્યાં તેમના દવાદારના ઇલાજો સુદલ ચાલતાં નથી, ત્યારેજ છેવટના ઉપાય તરીકે કોષ્ટકવાર-એનીમા-ફ્લુશ થા પીચકારીનો ઉપયોગ કરે છે. તે પણ કોષ્ટક ડોક્ટર થોડુંક તેજ વાપરે છે જ્યારે કોષ્ટક એકાદ બે પાઈટ જેટલું પાણી રેક્ટમમાં ઇનજેક્ટ કરે છે. પણ તે માત્ર રડતીનાં આંસુ લુછાયા જેવી વાત છે-કારણ કે આ મનુષ્ય દેહની ગટર (ઇનટેસ્ટાઇન) ને શીટ લાંબી છે અને જે એક ઘોડાના નાળના આકારમાં પેટની આખી જગ્યા રોકે છે-તેને માત્ર એક બે પાઈટ પાણીથી ઝાઝી અસર થતી નથી, પણ તે માટે ચાર (૪) થી પાંચ બાટલી બરીને પાણી (એક ઉમર પુગેલા મરદ થા ઓરત માટે) લેવું જોઈએ છે અને ત્યારેજ તે આંતરડાંનો સમૂર્ણ રીતે સાફ અને સ્વચ્છ થાય છે.

હવે, આ પાણીથી આંતરડાને ધોવાની રીત અમેરીકાં, જરમની તથા ઇંગ્લાંડ વગેરે દેશમાં એટલી તો મોટા પાયા ઉપર વપરાય છે કે તે વીશે વધુ લખવાની જરૂર નથી. ફક્ત એટલું જ જણાવીશું કે ધણીક સેનીટેરિયમો- તથા હોસપીટલો તો ખાસ પાણીનાં પ્રયોગોથી જ દરદીઓને સાજાં કરે છે. અને આ કુદરતનું સરખેલું નીરમળ પાણી શરીરની આરોગ્યતા માટે કેટલી બધી સેવા જનવે છે તે તો જોએએ “ નેચરોપથી ” યાને કુદરતી ઉપાયોથી સાજાં કરવા વીશે જાણુ જોયું અથવા વાંચ્યું છે તેઓજ જાણી શકે.

મેડીકલ ડાક્ટરો “ એનીમા ” સામે બોલે તેમાં વસુદ નથી.

કેટલાક ડાક્ટરો બહુ મેડીકલ ડાક્ટરોનો મોટો ભાગ આ ‘ એનીમા ’ લેવાની સામે બોલે છે. ખરું કહીએ તો તેઓને આ પાણીના ઇલાજનો અનુભવજ હોતો નથી, કારણ કે શરૂઆતથીજ તેઓ તેની સામે અણગમો રાખી એ ઇલાજની તપાસ લેતાજ નથી તેઓ કહેશે કે આમ એનીમા લેવી એ અકુદરતી છે તો આપણે પુછીશું કે દવાઓ, ગોળીઓ ગળવી-એ શું કુદરતી છે !

વળી કેટલાકો કહે છે કે એનીમાથી પાણી આંતરડામાં લીધાથી રેક્ટમ (મલાશય) નું માંસ નરમ પડી જાય છે. જેથી તેઓ પછી કુદરતી રીતે પોતાનું કાર્ય કરી શકતા નથી તો આપણે તેમને પુછીશું કે જોલાયની ગોળીઓ કાંઈક પોતાની ખરાબ અસર પાછળ છોડી જાય છે કે નહીં ? તેઓ શું તરત ‘ હાર્મલેસ ’ છે ? કદાચ એ એનીમાથી તે દરદીને જે રાહત મળે છે તેથી તે પાછો ડાક્ટરની સલાહ લેવા આવે નહીં એવી બીકથી તેઓ એનીમા સામે ચોંકાવતા હોય !

ખરું જોશો તો પાણીની એનીમા લેવામાં કાંઈપણ ભય કે જોખમ નથી બધકે જે બીચારાઓ પેટની કબજાતથી ધણીક હેરાન થનાં હોય છે તેમને તો સારી રાહત અથવા આશીર્વાદ સમાન થઈ પડે છે. જે ગોળીઓ એક માણસ અઠવાડીયાં અને મહીનાઓ સુધી દરરોજ ખાય છે તેનાથી જે નુકશાન થાય છે તે પ્રમાણે દર દીવસ પણ પાણીનો ઉપયોગ એક માણસ કરે તો કાંઈ હરકત થતી નથી. પણ દર દીવસ એનીમા લેવાની કાંઈ જરૂર નથી. એક વેળાએ પાણીનો ઉપાય કરવા માડ્યો કે આંતરડાઓ સ્વચ્છ થવા માડશે અને ત્યારે તેઓ પોતાનું કાર્ય ધીમે ધીમે કુદરતી રીતેજ કરતાં યશ એટલે દરરોજ એનીમા લેવાનું કાંઈ કારણ રહેશે નહીં હજારો નહીં પણ લાખોએ આ સાદી રીતે કબજાતને મટાડી છે.

એનીમા લેવાની રીત (ચોત્રા સારું)

મલાશય મારફતે પાણી અંદર લેવાનું (ખરતી લેવાની કહે છે તે બે ત્રણ રીતે થઈ શકે છે. (૧) ચત્તા સુધને લેવું તે વેળા શરીરનો પાછણો ભાગ માથા કરતાં એક ફુટ જેટલો ઉઘો રહે તેમ કરવું દાખલા તરીકે ઢોલકીયા બાજુ જે ઉપર દરદી સુતો હોય તેનાં પગો ગમની ઢોળકી ઉચકીને રાખવી યા તેની હેઠળ કાંઈક લાકડાની ચીજ મુકવી કે જેથી પાછણો લાગ હોયે રહે અને પાણી અંદર નીકળીને તે ચાલુ જાય આ રીતે જોએ નખળા દરદી હોય તેઓ માટે છે.

(૨) વધુ પસંદ કરવા જોગ રીતે નીચે પ્રમાણે છે અને જે દરેક સાધરણ માણસથી કરવાને બની શકે એમ છે.

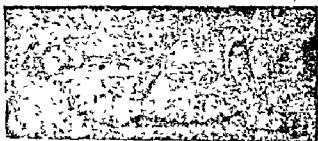
જમીન ઉપર સાદડી પાથરીને ચુંદ્રમંડીએ ઉબડા ઉંધા સુવું મહોડું જમીન ઉપર

ટેકની પાછા ભાગે બરડાને કુલા ગુફા પર ટેકલાં રાખી જમીનની અલગ (તગબગ - ૧૧૧ સહે ફીટ) ઉંચે રહે તેવી દાક્ષતમાં પડવું કે જેથી પાણીના નળની (એનીમાની) નળી એક દાથે પકડાય તેવી રીતે, પકડીને પછી બીજા દાથે નળીનો કોર્ક છોડવો કે પાણી સકસાટ દાખલ થઈ જશે અને પાંચથી દસ મીનિટમાં કાપે ખલાસ થઈ સંપૂર્ણ રાહત મળી જશે.

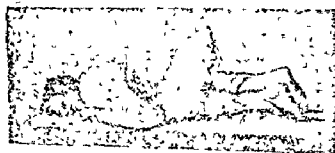
વાંચનારને એ વીધે કાંઈક વધુ સારી રીતે સમજાય પડે એવા હેતુથી ઉપલી બંને દાક્ષતના ચિત્ર આ સાથે આપ્યા છે.

નં ૧

અક્ષતમાં આ બંને રીતે પાણી લેતાં શરૂઆતમાં થોડીક કડાકુટ તો પડે છે, તેમજ ઘણાંકને બીજા સાગાં માણસની મદદ પણ લેવી પડે છે તેથી ધ્યાન આ ઉપાયો લેવા માટે અણખમો દેખાડે તેમાં અગત્યથી ધ્યાન એવું નથી. છતાં તેનાથી જે રાહત મળે છે, અને વગર ડાકટરે અને વગર પૈસે ખરચવે જે મુખ્ય

નં ૨

મળે છે તે બોતાં દરેક માણસને તે કરવું અવશ્ય છે. આટલું છતાં આ બધી કડાકુટ મટે, અને એ પાણી લેવાનું કામ ઘણીજ સારી સરલ રીતે થઈ શકે એવી એક નવી બાબતી જે બી એલ કાસ્ટેટ નામની પેટી અમેરીકાનાં એક મહાન ડાકટરે શોધી કાઢી છે જે માટે વાંચનાર સતત મુખ થોડીક ખરચર અતરે આપેલી વ્યર્થ જશે નહીં.

જે બી. એલ. કાસ્ટેટ એક અમરતી દાયણી છે કે જેમાં એકા વેળા છ થી સાત પાટલી જેટલું પાણી બરાબ શકાય છે (બુઓ બાબુનું ચિત્ર) તેની સરસાઈ નીચે પ્રમાણે છે.

૧-૬ તે કકત દુલ મા ખુરશી કે કમાડ ઉપરજ માત્ર બેસી-નેજ લેવાની છે.

૨-જુ-તે પાણીથી તદન ભરાયલી હોવાથી તેમા કાષ્ઠપણ હવા રહેવાની જગ્યા ના જોખમ હોતો નથી.

૩-તે ઉપર માત્ર બેસવાથીજ બેથી ત્રણ મીનીટમાં આખો કોઠો ધોવાઈ સાફ થાય છે.

૪-બેસીને લેવાથી આંતરડા કુદરતી હાલનમાં (જુઓ ચીવ) રહી શકે છે. જેથી આખા આંતરડામાં પાણી જઈ તેઓ સંપૂર્ણ રીતે સાફ થઈ શકે છે જેથી બારીકમાં બારીક ઝેરી તત્વ પણ બાહ્ય નીકળી જાય છે.

૫-વધી તે બેસીને શિવાય છે તેથી લેતી વેળા પેટને હાથથી ચંપી (મસાજ) કરાઈ શકાય છે, કે જેથી વધુ કચરો કાઢવાથી નીકળી શકે છે. તેમજ પાણી ભરાતી વેળા આંતરડાનો જે પુલાવો થાય છે, (કે જે બેથક થવો જોઈએ) તેને મસાજ કરવાથી ધણીજ રાહત મળે છે. ફક્ત પેટલીજવાર લેતા જરા અડચણ જેવું લાગશે. પણ ત્યાર કેડે એટલું તો સાદુ-સરલ અને સહેલ થઈ પડે છે કે બચ્ચાઓ પણ ખુશીથી લે છે.

૬ આ કાસકેટની બીજી ખુબી એ છે કે, એની ઉપર ફક્ત બેસીનેજ પાણી લેવાનું છે તેથી તેમજ એની નળીનો છેડો ફક્ત આલુખાલુએજ (ટાંચ ઉપર નહીં) હોવાથી—એ કાષ્ઠાને જે દર દીવસ વાપરે તોય 'રેક્ટમ'ને જરાએ અગવડ કે અસવલ આવતી નથી, કે જેમ બીજી સાદી—એનીમા—કુદરતી યા સીરીન્જ લેવાથી થતું નથી કારણ કે ત્યાં પાણી એ ઉચ્ચાઈએથી આવતું હોવાથી તેમજ તેની નળીને, ટાંચ (મહોડા) ઉપરજ હોવાથી પાણીનો ફોર્મ ધણો હોય છે, જેથી 'રેક્ટમનું' માસને લગાર મુરદાર થવાનો જોખમ હોય છે એમ ડાક્ટરો કહે છે પણ આ કાસકેટથી તે ભય દુર થયો છે. અને સેના પુરાવો સેંકડો માણસો દરરોજ આ કાસકેટથી આંતરનો ખાચ લીએ છે તેમના મતો વાંચવાથી ખાતરી મળે છે.

આ જે. બી. એલ કાસકેટનો ઉપયોગ ફક્ત કબજાયાત માટેજ એકલો કરવાનો છે એમ ન સમજવું પણ દરેક તિફણ (accide) દરદ વેળા તુરત કાસકેટ વાપરવાથી દરદનું જોર તદન જતું રહે છે. બધકે ઘણાકે તેવાં દરદો તો હમેશાં દુર થાય છે. તાવ, સંધીવા, રોમેટીઝમ, રોડએક, દાપરીયા વગેરે શરીયાદ વેળા આ આંતરના ખાચ લીધાથી ઘણીજ રાહત મળે છે, માટે એ કાસકેટ દરેક હીસખીતાલ સેન્ટીટોરીયમ તથા ખાનગી ઘરોમાં તથા હુકમમાં સેનાનાં મૂલની થઈ પડી છે.

૭ વળી આ એક કાર્ય આંતરગ્રાને ધોવા ઉપરાંત આ કાસકેટ ઓગત માટે વેગધનલ દુર તરીકે પણ વપરાઈ શકે છે. તેમજ ગરમ પાણીએ સેક કરવાની કોષળી અથવા 'આઇ-સબેજ' તરીકે પણ વપરાઈ શકાય છે. એવી અતી ખુબી બરેલી અગવડ જેવી આ બીજી છે કે જે ઘરમાં રાખવાથી ઘણા ઘણા વ્યાધીઓ 'ખમવાનું' દુર થઈ શકે છે. અને ડાક્ટરોનાં બીલના પૈસા બચી જાય છે.

દિ'દુઓમાં જેઓ 'યોગી' લોક કહેવાય છે તેઓ પોતાની મુગ્ધ શક્તિથી યાને જોડાનાં બળે, પાણીને ઝાડા મારફતે આંદર ખેંચી કાઢાને સાફ કરે છે. તેવાજ કાષ્ઠક ધોરણ ઉપર પણ, સાધારણ માણસને સહેલ થઈ પડે એવા હેતુથી આ નવીન પ્રકારની કાસકેટ ત્રીતમેન્ટ અમેરીકાના આ મહાન ડા ચાર્લસ લીચેસે રોષી કાઢી છે કે જેથી મનુષ્ય જાતનાં દુખ દરદો અને વ્યાધીઓ કમતી થાય, આ કાસકેટ હજારો નહીં પણ લાખોની

સંખ્યામાં અમેરિકા તથા ઇંગ્લેન્ડ વગેરે દેશોમાં વપરાવા લાગી છે, તેના પુરાવા આટલો ઉપરથી માણુમ પડશે કે, આ 'કાસ્કેટની સાથે એ ડાક્ટરની કાઢેલી 'The Royal Road to Health' યાને તંદરેસ્તી મેળવવાનો બાદશાહી રસ્તો એવા તામનું પુસ્તક; જેની એક નકલ, કાસ્કેટની સાથેજ મેટ મળે છે, (છુટી વેચાતી નથી) તેની દાલમાં ૧૧૦ (એકસોને દસ) મી આટલી છપાઈ છે. જે ઉપરથીજ દરેક માણુસ આ કાસ્કેટનું તોલ કરી શકશે.

આ કાસ્કેટની સંપુર્ણ સામગ્રી એક સુંદર લાકડાનાં બોક્ષ જેને Joy, Beauty, Life, Tyrell's Cascade યાને

" ખુશાલી ખુબસુરતી અને જીવંતી " આપવાવાળી કાસ્કેટ.

એવું અર્થસૂચક નામ આપ્યું છે. અને તેનું ચિત્ર ઉપર આપ્યું છે. તેમાં આવતી સામગ્રીની વીગત નીચે પ્રમાણે છે.

(૧)જે. બી. એલ. કાસ્કેટ રત્નરત્ની ક્રાયબી

(૨)એ " ઇનજેક્શન " પોઇન્ટ, એક મોટાં માણુસ માટે એ ઇંચ લાંબીને બીજી નાનાં બાળકો માટે (એક ઇંચ લાંબી)

(૩)એન્ટી સેપ્ટીક પાઉચરનુ એક તીન

(૪)રેકતલ સોપ, સાણુ.

(૫)ફાઉન્ટેન શીરીન્જ માટે પાઇપ તથા

તેની રેકતલ પોઇન્ટ લુટી.

(૬)બીઓ માટે ખાસ વેળાઇનલ ત્યુબ.

(૭)" રાયલ રોડ ટુ હેલ્થ " નામનું મોટું પુસ્તક.

શરીરની તંદરેસ્તીનાં બીજા ઉપાય તરીકે કસરત છે તેની વિગત આવતા અંકમાં આપીશું.

બેરામજી પંશિજશા માદન.

શાસ્ત્રવિનોદ વ્યવસ્થા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષનાઅંક ૬ થી)

સામર્થ્ય જેને સુક્ષ્મતા કહે છે તે સિત્ત સિત્ત વિકાસવાળાં હોય છે તેથી કૃતિ જગવતીએ જે પદો પ્રયોજ્યાં છે તે પદ વડે કહેવાનો લાંબાઈ સમજવાનો બીલકુલ આકો ન રહે તે પ્રકારે કેવળ વ્યાકરણ તથા શબ્દકોષ વડે નિઃશોષ પદના અર્થનું સ્મરણ તથા તે દ્વારે વાક્યનાં તાત્પર્યનું સ્મરણ ચતુર્ સંભવનું નથી તેથી તે પ્રકારનું નિઃશોષ જ્ઞાન કરવાની રૂચીવાળાં અનુષ્ઠા ઉપર ઉપકાર કરવા અર્થે ઓ શંકર લાગવાને બાસ્તવ કહું તે તેમની કૃતિ યપ્રાર્થ ઉપયોગી છે.

શૌધિકપ્રસાદ

એ તો અધુરું બરું પણ વેદની સંહિતાનો જે ભાગ છે તેમાં કમ વિચારને પુષ્કળ

આ કાસ્કેટના એકલા દિન્દુસ્તાન ખાતેના એજન્ટ મા. એ. પી. માદન દેશ્યહોમ આનંદાકુ ઝ.

વિસ્તારથી કહ્યો છે. વેદને સમેટવારૂપ છેવટે જે ઉપનિષદો કહ્યાં તે તો માત્ર ઉપસંહાર એટલે: એ ઉપસંહારનો અર્થ તો સંહિતા બોગમાં વિસ્તારથી કહેવાઈ ગયો છે ઉપનિષદનું પ્રયોજન માત્ર નિઃશ્રેયસ નામનું જે પરમ કલ્યાણ પરમ તૃપ્તિ તેની પ્રાપ્તિ છે. એ પ્રાપ્તિના સાધનો તો કર્મકાંડમાં પુષ્કળ છે. છતાં તે બધાને છોડીને આ ઉપનિષદ નામના વેદના પુંછડીને શું કરવા પડ્યું હતું.

આનંદ નિધિ

આ વિષય તો વળી તે મહોટો કહાડ્યો શ્રી જૈમિની ભગવાને “ અથાતોર્ધર્મ જીજ્ઞાસા ” થી આરંભીને કર્મકાંડ કયા હેતુની સિદ્ધિ કરે છે તે ધર્મ, શબ્દ વડે સૂચ્યું છે. ધર્મની પ્રાપ્તિ એ કર્મકાંડનો વિષય છે. પરમ તૃપ્તિરૂપ જે બ્રહ્મ એ ઉપનિષદ શાસ્ત્રનો વિષય છે. એ પ્રમલે શ્રી વ્યાસ ભગવાનને અથા તો વ્રજ જીજ્ઞાસા એમ કહીને દર્શાવ્યું છે. વ્રજ અને ધર્મ એ નામના બંને વિષયોને જુદા કહ્યા તેથી સક્ષિપ્તથી સમગ્રશ્રે કે કર્મકાંડનો વિષય જે ધર્મ તેમાં ઉપનિષદનો વિષય બ્રહ્મ આપો સમાયલો નથી શોધક પ્રસાદ

“ આપે હુંકામાં કહ્યું કે શ્રી જૈમિની ભગવાન તથા શ્રી વ્યાસ ભગવાન કર્મકાંડના તથા ઉપનિષદ શાસ્ત્રના અર્થના તારપર્યને બિન્ન બિન્ન શબ્દો વડે કહે છે તેથી તે બંને ભિન્ન ભિન્ન હોવાં જોઈએ પણ મારે તો તુંબડીમાંના કાંકરા જેવું થયું હું તો કાંઈ સમ-
ન્યો નહિ માટે વિસ્તારથી કહ્યો. ”

આનંદનિધિ

કર્મકાંડનો વિષય કર્મ છે એ કર્મના બે વિભાગ પડેલા છે ૨ વિધેય ૨ નિષેધ જે કર્મો કરવાની શ્રુતિ ભગવતીએ આજ્ઞા કરી છે તથા રજા આપી છે તે બંને કર્મોને વિધેય કર્મ કહ્યાં છે જે કર્મનો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા છે. તેને નિષેધ કહ્યાં છે વિધેય કર્મોને આચારમાં મુકના અને નિષેધ કર્મોનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ ધર્મ છે. તે પ્રમાણે કરનાર સનાતન ધર્મી કહેવાય છે. નિષેધનો ત્યાગ કર્યા વિના કેવલ વિધેયનું આચરણ કરનાર ધર્મીપુષ્પાલન કરનારો નથી કહેવાતો તો પછી વિધેયના પાલન કરવાની જોને ગરજ નથી જોને દુરસદ નથી તેવા મનુષ્યો વિધેય કર્મો અમુક અમુક પ્રકારના શાસ્ત્રે કહ્યા છે તે ખરાંજે નિષેધ કર્મોનો શાસ્ત્રે ત્યાગ કરવાનો કહ્યો છે તે ખરાંજે એ વગેરે રૂપે પોતાના ગુણને ગાનારી પાંચ, કે અધિક સખ્યજનોની મંડળી ખેડી હોય ત્યાં વાક ચતુર્થથી ભાષણો વગેરે કરી અને ક્રેટલાક તો વળી ધર્મ શબ્દના સંસર્ગને પણ ન શોભે એવી ગંદી ભાષામાં અન્યના તિરસ્કાર કરીને સનાતન ધર્મનો પોતે એકલાજ ઉદ્ધાર કંવા જનમ્યાં હોય તેવું ડાળ કરે છે. તે આચરણનો શમાવેશ આ ધર્મ શબ્દમાં થતો નથી વિધેય આચરણને કરી ખતાવવા અને નિષેધનો ત્યાગ કરી ખતાવો અને તે ગ્રહણ તથા ત્યાગના રૂળને શાસ્ત્રે કહેલા વિનિયોગને અનુસરીને પ્રત્યક્ષ કરીને ખતાવવું એજ ધર્મ દુરધર મહાપુરુષનું કર્તવ્ય છે આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે તેમાં ધણી મહેનત છે તથા ભારે કસોટીઓએ તેમાંથી પાર ઉતરેલા

મહાપુરુષોનો અધિકાર વૃદ્ધિને પામતા પરમ તૃપ્તિ સ્વરૂપ અલ્પતાવ તેમને માટે, શ્રી ઉપનિષદ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

શૌષ્ઠ પ્રસાદ.

આપે જે કર્મો કરવાની આજ્ઞા શાસ્ત્રે આપી છે તે તથા જે કર્મો કરવાની રજા આપી છે એ રીતે જે પ્રકારના વિષેય કર્મો છે એમ કહ્યું તે જરા અધિક વિસ્તાર સમાવેલો.

આનંદનિધિ,

શાસ્ત્રે જે કર્મો કરવાની આજ્ઞા કરી છે તે કર્મોને નિત્ય કર્મ એવું નામ આપેલું છે એ કર્મો તો શરીરને ધારણ કરી રાખવા રૂપ જીવનનો અનુભવ કરનારે અવસ્થા કરવાજ તેમજ એ પ્રમાણે કહ્યું છે વળી મનુષ્યને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારવાળા સુખોને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાઓ ઉદ્ભવે છે જેમકે પશુ સ્ત્રી દત્ત, સ્વર્ગ આદિની પ્રાપ્તિઓની ઇચ્છા સ્પષ્ટ છે તે ઇચ્છાની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ જે કર્મો વડે થાય છે તે કર્મો ને કામ્ય કહ્યા છે નિત્ય તથા કામ્ય કર્મો કરવામાં એવા પ્રસંગો આવે છે કે અંતરગત રૂપે કેટલાક કર્મો એવા થઈ જાય છે કે જેનું પરિણામી ફળ દુઃખરૂપે અનુભવવાના પ્રસંગો આવે છે કેાક વખતે અચાનચી પણ એવા કર્મો થાય છે કે જેનું પરિણામ દુઃખાનુભવ હોય છે આ પ્રકારે દુઃખાનુભવ કરાવનાર કર્મો આ દેહમાં એટલે વર્તમાન દેહમાં કરાય છે તે કર્મોને નિષિદ્ધ કર્મો કહેલાં છે વર્તમાન દેહમાં કરાઈ જવાતાં નિષિદ્ધ કર્મો રૂપ નિમિત્તથી આવી પડનાર દુઃખની નિવૃત્તિ અર્થે જે કર્મો કરવાની શાસ્ત્રે આજ્ઞા કરી છે તેને પ્રાપ્તિન કર્મ એવું નામ આપ્યું છે પૂર્વ જન્મે કરાયેલાં કર્મોનો જે સંચય તેને સંચિત કર્મ કહેલાં છે તે સંચિત કર્મોમાં પૂર્વ જન્મોમાં કરાયેલા નિષેધ કર્મોથી જાતી પડવાનું જે દુઃખ તેની નિવૃત્તિ અર્થે શાસ્ત્રોમાં નિલ કર્મોને કહેલાં છે. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા હોવાથી જે નિષેધ કર્મો પૂર્વ જન્મમાં કરાયેલા હોવાથી સંચિતની કાટિમાં છે તેથી તો દુઃખનો અનુભવ અવસ્થા આવી પડવાનોજ તેટલા માટે જે નિત્ય કર્મો વડે તેવા દુઃખોની નિવૃત્તિ થાય છે તે નિત્ય કર્મો અવસ્થા કર્યા વિના બીજો ઇચ્છાજ નથી માટે તેના વડે થતાં દુઃખમાંથી બચવા અર્થે તે નિત્ય કર્મો તો કરવાજ એમજે એ પ્રકારની શાસ્ત્રે આજ્ઞા કરી છે વર્તમાન દેહમાં તો નિષિદ્ધ કર્મો કરવા નથી એ પ્રકારની પણ શાસ્ત્રે આજ્ઞા કરી છે છતાં નિષિદ્ધ કર્મો કરી જવાય તો તે વડે થતાં દુઃખોમાંથી બચાવવા અર્થે પ્રાચલિત નામની નૈમિત્તિક કર્મોની પણ આજ્ઞા કરી છે. કામ્ય કર્મો પણ એક પ્રકારે નૈમિત્તિક છે કામનાનો અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવ થતાં કામ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરાવી તે કામનાને સમાપ્ત કરવા અર્થે કામ્ય કર્મો કરવાની શાસ્ત્રે રજા આપી છે જે કામનાનો ઉદ્ભવ કોઈને ન થતો હોય તે કામનાના વિષયની પ્રાપ્તિ અર્થે કહેલાં કર્મોને કરવાની તે વ્યક્તિને અપેક્ષા નથી તેથી તેવાં કર્મો અવસ્થા સ્વભાવેજે કરવાં એમજે એવી આજ્ઞા શાસ્ત્રે નથી આપી એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા હોવાથી નિત્ય કર્મ સંચિત દુરિનના ક્ષય રૂપ ફળને આપનારાં છે. નિઃશ્રેયસરૂપ પરમ મુક્તિને આપનારા નથી. નિષિદ્ધ કર્મ કેવલ દુઃખને આપનારાં છે. તેથી પરમશ્રેયસરૂપ તેનું ફળ નથી એમ કહેવાની તો જરૂર રહેતી નથી. નૈમિત્તિક કર્મોમાંથી પ્રાપ્તિત કર્મ જે છે. તે પણ માર્ગ.

વર્તમાન દેહમાં કરતાં નિષિદ્ધ કર્મો દ્વારા પ્રાપ્ત થવાનાં દુઃખોની નિવૃત્તિ અર્થે છે. તેથી તે વડે પણ નિઃશ્રેયસની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ શાસ્ત્રમાં કહેલું નથી. કામ્ય કર્મોનું ફળ 'કેવળ' કામ્ય વિષયની પ્રાપ્તિજ છે. કામ્ય વિષય શબ્દ વડે પોતાના આત્મતત્ત્વથી વિભક્તિ મનાવવા હોવાથી દૃષ્ટ અથવા અદૃષ્ટ અનાત્મ પદાર્થની ઇચ્છા થાય છે. તે પદાર્થ સમજવાનો છે. તેવા પદાર્થની પ્રાપ્તિ એજ એવું ફળ છે. તેથી કોઇ પણ કર્મ શાસ્ત્રે એવા પ્રકારનું નથી કહ્યું કે, કર્મદ્વારા નિઃશ્રેયસની પ્રાપ્તિ થઇ શકે. તેથી કર્મકાંડમાં એ વિષય નથી તેટલા માટે ઉપનિષદ દ્વારા બ્રહ્મવિદ્યાની આવશ્યકતા છે.

શૌધક પ્રસાદ.

કામ્યકર્મો વડે જે જે કામનાઓ ઉદ્ભવે તેની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે કરાવવા માટે શાસ્ત્રે તે કર્મો કરવાની રજા આપી છે, એમ તો આપ કહો છો હવે જે પ્રકારે જેને આપ અનાત્મપદાર્થો કહો છો તેની પ્રાપ્તિ કર્મો કરાવે છે તો તેજ પ્રકારે નિઃશ્રેયસરૂપ પરમ તૃપ્તિની મને ઇચ્છા છે તો તે ઇચ્છારૂપ કામનાની પ્રાપ્તિ જે કર્મો વડે થઇ શકે તેવાં કર્મો હોવાજ નોંધજો. માટે તે કર્મોનું અવશ્ય મને કરાવે.

આનંદનિધિ.

અનાત્મ પદાર્થો એ પ્રકારના છે. ૧ દૃષ્ટ. ૨ અદૃષ્ટ આ મનુષ્ય દેહમાં પોતાના મમત્વની મર્યાદામાં જે જે બહારના પદાર્થોને સ્થપાતાં આપણને જોઇએ છીએ તે સવળા દૃષ્ટ વિષયો છે. તે વિષયોના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન આપણે આપણી ઇન્દ્રિયો દ્વારા મેળવી શકીએ છીએ. 'વિષ્ણુલોક અથવા વૈકુઠ' શિવલોક અથવા કેલાસ, બ્રહ્મલોક ઇંદ્રલોક તથા તે તે લોકમાં રહેલા પદાર્થોનું જ્ઞાન કોઇ મનુષ્યે પોતાની ઇન્દ્રિયોના અનુભવ દ્વારા કરીને આપણને કહ્યું હોય તેવા મનુષ્ય આપણને પ્રાપ્ત નથી તેથી તે તે લોક તથા તેને લોકના પદાર્થોને અદૃષ્ટ વિષય કહ્યા છે એ પ્રકારના દૃષ્ટ તથા અદૃષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિ જેના વડે થાય છે તેવાં કર્મોને શાસ્ત્રે માત્ર પરમ તૃપ્તિ મેળવવાના ક્રમમાં ઉત્તરોત્તર ચઢાવવા અર્થે કહ્યાં છે. અદૃષ્ટ વિષયના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન કેવલ શાસ્ત્રદ્વારાજ થાય છે અન્ય પ્રકારે થતું નથી દૃષ્ટ વિષયોના કરતાં અનાત્મવશ્ય અધિક સુખ આપનારરૂપે અદૃષ્ટ વિષયોને શાસ્ત્રે કહ્યાં છે તેમાં ઉદ્દેશ એટલોજ છે કે અદૃષ્ટ વિષયોની અપેક્ષાથી રહી વિષયો ઉપરનો મોહ દિધિલ થાય નિઃશ્રેયસનામની પરમતૃપ્તિરૂપ સુખ સુખમાત્રની પરાકાષ્ઠા છે એટલે અદૃષ્ટ વિષયજન્ય સુખપણ તેની અપેક્ષાથી તુચ્છ છે. છતાં જ્યાં સુધી એ પ્રકારનાં નિઃશ્રેયસનો વારતવ અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નથી હોતો ત્યાં સુધી અદૃષ્ટ સુખની અપેક્ષા રહે છે. શાસ્ત્રે "સ્વર્ગ કામઃ" (સ્વર્ગની ઇચ્છા વાળો) "વૃદ્ધ કામઃ" (વૃદ્ધની ઇચ્છા વાળો) વગેરે કહીને દ્રષ્ટ તથા અદૃષ્ટ વિષયની પ્રાપ્તિ માટે કર્મો કહેલાં છે તે પ્રમાણે "મોક્ષ કામઃ" (મોક્ષની ઇચ્છા વાળો) એ પ્રમાણે કર્મ કાંડમાં કોઇ ઉકારું કહ્યું નથી તેથી કર્મ કાંડનો વિષય શ્રેયસ નથી માટે ભાઇ તારી પરમ તૃપ્તિની પ્રાપ્તિ માટે કોઇ પણ કર્મ કરવાનું તને હું કહ્યું, તેમ નથી. સાર એ પ્રાપ્ત થાય છે કે કર્મકાંડ નામની શ્રુતિ ભગવતીને જે મોટા સમુદ્ધ છે, તેનો વિષય સંસાર છે કર્મમાત્રનું જે ફળ તે સંસાર છે. તેથી ઉપનિષદ જ્ઞાનના તાત્પર્યનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી.

શોષક પ્રસાદ

હીક, કર્મકાંડમાં ઉપનિષદનો સમાવેશ થતો નથી તો ભલે પણ તેથી ઉપનિષદ ભાગ્યની જરૂર છે એમ કાંઈ સિદ્ધ થતું નથી જે કાર્ય ઉપનિષદો કરે છે તે તેમાં કર્મકાંડને વિરોધ શો છે તે કાંઈ સમજાતું નથી.

આનંદ નિધિ

જાનેતા વિષયો બિન્ન છે કર્મકાંડમાં તો કર્મ ક્યાં ક્યાં કોણે કોણે ક્યારે ક્યારે કરવા તેની વ્યવસ્થા શ્રુતિ ભગવતિ કરી આપે છે. તેના અધિકારી બિન્ન છે. એ કર્મોને કરાવવાના હેતુ રૂપ જે આનંદા એટલે પોતાના “હુ”ના વાસ્તવ સ્વરૂપના માનવું એલાન તે છે. કર્મ માત્રને કરાવનાર હેતુ એ અવિદ્યા છે. એ અવિદ્યા નામના કારણ સહ કર્મમાત્ર કરવાનાં પ્રસંગોને નિર્મૂળ કરવા એ વિષય ઉપનિષદ ભાગનો છે. તેનેજ અહાવિદ્યા કહી છે. એટલે અહાવિદ્યા કર્મ માત્રની જનની અવિદ્યાસહ કર્મ માત્રની વિરોધી છે તેથી કર્મકાંડના વિવેચનમાં ઉપનિષદ ભાગનું વિવેચન આવી જાય તેવું આડી રીતે પણ જાને એમ નથી. માટે ઉપનિષદ ના વ્યાખ્યાન પર સ્પષ્ટિકરણની અનિવાર્ય જરૂર છે અને તે જરૂર સર્વને માટે નથી પણ તે ભાગનો વાસ્તવ અધિકારીને માટેજ છે.

શોષક પ્રસાદ.

આપ તો કર્મને પ્રેરનાર રૂપ હેતુ અવિદ્યા છે એમ કહો છો પણ સાચું બોલાવો તો પાપ એટલે નિષેધ કર્મને માટે આપનું કહેવું સહ છે. પણ ત્રિદિન કર્મોના સંબંધમાં ને પ્રમાણે સ્પષ્ટ સમજાતું નથી એ કર્મો તો શ્રુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ શાસ્ત્રમાં કહેલાં છે તેથી તે કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવા પ્રેરનાર તે શાસ્ત્રો છે. એનું કેમ ના કહેવું ?

અપૂર્ણ.

દુર્ગેશ્વર નંદવરણ ત્રિવેદિ.

અનુભવની મીઠો મીઠી વાતો.

—૨—

જે મનુષ્ય દરેકને રાહ રાખવાના પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને તેને ખુશ ખુશ કરવામાંજ આનંદ માને છે, તેનું જીવન મનુષ્ય જીવન હોય ન શકે. તમારા સહનાસમાં આવતા મનુષ્યને હરેક પ્રસંગે ખુશી કરવાથી તમારું તેમજ તેનું એય યશ્ન થકે નહિ ખુશામત કરનાર મિત્ર કરતાં કદાચ વચનો કહી જાય બતાવનાર વિરોધી તમારું એય વિશેષ કરી થકે છે. તમારા મિત્રોને દુઃખેશ પ્રસન્ન રાખવાની ઇચ્છાથી પર ચાઓ. કારણ તેની મિત્ર તરીકેના તમારા કનેવ્યથી તમે વિમુખ ચાઓ છો. તમારા મિત્રોને કદી કદી નેમની બૂધ તાદ્દશ કરાવી, સાચ, નીતિ, ધર્મને રસ્તો બતાવવા તમારે ઇતેન્દ્ર રહેવું જોઈએ તે તમારી સાથે પ્રસન્ન રહે અને પોતાની બૂધને સમજે નહિ, તેના ઇચ્છા તમારે રાખવી ન જોઈએ. એક કારખાનાનો ઉપરી ચોતાના નોકરોને અગ્રિય સાથે જતાં નિયમિતપણે સાચવવા માટે જાનેતો

પ્રયત્ન કરે છે. ઠાકર દરદીને મીઠા મીઠા શબ્દોથી સાંભળે કરી શકતો તથી, પરંતુ કહવા આપધથીજ તે રોગનો ઉપચાર કરવો પડે છે. સર્વને ખુશી કરવાની ઇચ્છાથી ટટુવાળ છુટ્કાની શી દશા યદ્યદતી તે આપણે જાણીએ છીએ. જગતમાં વૈચિત્ર્ય ભાવ હોય ને વસ્તુ તમારા માટે શ્રેયસ્કર હોય તેજ વસ્તુ અન્યને પ્રિય હશે એમ માનવું ન જોઇએ, છતાં પણ સાવધાની માટે અન્યનો અભિપ્રાય તમે હો એ ઠીક પરંતુ તે અભિપ્રાય કદાચ તમારા અનુભવથી વિરુદ્ધ દિશા બતાવતો હોય, તો તેને કૃતિમાં ન મુકો.

તમે નમ્ર બનો, તમારા સહવાસમાં આવતા સર્વની રુચિ સરળતાથી વર્તો, કારણુ વિવેકો દશમો નીધિ છે. તમારો વિવેક અન્યને ખુશી કરવા નહિ, પરંતુ તમારા જીવનનું સરકારીપણું બતાવવા માટેજ જોઇએ. અધમ મુલામી સ્થિતિનો અર્થ સૂચવનાર વિવેક મનુષ્યની આત્મ શ્રદ્ધાને ડગમગાવી નાંખે છે, અને પરેણામે તેનું જીવન નિર્માત્ર્ય યદ્યદતી છે. તમારી નમ્રતા એટલી બધી નહિ હોવી જોઇએ, કે જેના તરફ તમે આટલી માનની દૃષ્ટિથી જુઓ છો, તે મનુષ્ય પણ તમારા જેવો છે, તેવું તમારું જ્ઞાન હકાઇ જાય સાપ પોતાનો સ્વભાવ ત્યજે અને ડાખ મારવા ન ઇચ્છી, શાંત રહેવા ધારે તો ઠીક, પરંતુ તેણે ડુંકારો તો રાખવો જોઇએ, નહિતો છોકરાઓ કાંકરા મારી ડાખ નહિ મારવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા કદી તોડાવે.

જીવાણામુખી પર્વત તમે જોયો હશે વર્ષમાં અમુક વખત ઘણા ખરા શાંત રહી અમિનો વર્ષાદ અંધ કરે છે. અને એ વખતે તે જવાણા મુખી પર્વત સાધારણ હુંગર જેવો લાગે છે. પરંતુ તે પોતાનો મૂળ કાર્યક્રમ ક્યારે ચાલુ કરશે તે કોઇ જાણી શકશેજ નહિ તે પોતા ઉપર વનસ્પતિ ઉગવા દે છે, પશુપક્ષી કે મનુષ્યને વસવાટ કરવા દે છે. છતાં પોતાને યોગ્ય લાગે ત્યારે તે જવાણા મુખી પર્વત પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે.

મનુષ્ય પણ પોતાના સ્વભાવને ત્યજ નમ્ર વિવેકી બને તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પરંતુ આત્મ પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરવા તેણે પોતાના હૃદયમાં ધુધવાતો જવાણા મુખી પર્વત, કદી કદી પ્રકટ કરવો જોઇએ, અને પોતાનું ગૌરવ જાળવવા નમ્રતા અને આગ્રાન્તિ પણાને તિલાંજલિ દેવી જોઇએ જેમ વરાળ વગરનું એન્જન નાંખે છે. તેમ આત્મ પ્રતિષ્ઠા જાળવવા આવશ્યક જવાણા મુખી વંચર આપણું જીવન હ્રદ છે. જે મનુષ્ય પોતાનું માન ગુમાવે છે, તેને ગુમાવ્યા જેવું કાંઈ પણ રહેતું નથી.

આપણે માનપ્રદ સ્થિતિમાં રહેવું જોઇએ. આપણી પક્ષિના મનુષ્યોમાં હલકા ગણાવું ન જોઇએ, આપણે ઉચ્ચ ક્ષેત્રીના પ્રાણી છીએ એવું જ્ઞાનજ આપણને પાણીની સપાટી ઉપર રહેવા આગ્રહ કરે છે. અને સ સાર વ્યવહાર રૂપી સમુદ્રની સપાટીથી હેઠે પડવું તે અધમ છે, તેવી માન્યતાને લીધેજ, આપણે દુનિયાના સુખ, દુઃખ જાણુતા છતાં, જગતના રંગ ભેરંગી તમાસમાં લાગ લેવા આકર્ષાઈએ છીએ.

આ વિચાર વ્યક્તિ તેમજ રાષ્ટ્રને ઉત્થાપિત કરતાં સૂચન કરે છે, અને જે ગ્રામ આત્મ પ્રતિષ્ઠાના વિચારને ગૌણ સમજે છે તે ગ્રામ અનેક પ્રકારની ઉપાધિમાં જકડાવી જોઇએ. જે મનુષ્ય પોતાના અંગત હક્કોને દબાવી વળગી ન ગઈ, તે સ્વદેશના અંગરૂ સમસ્ત જન સમાજના હક્કોની દરમર કેવી રીતે રાખે? જે મનુષ્ય પોતાને માથે

આવી પહેલ સંજોગોને લેઈ ગળી સુખે દુઃખે તે દિવસો પસાર કરવામાંજ અહોભાગ્ય માને, તે બીજાને દીસાશે આવી તેમના દુઃખમાં શી રીતે લાગ લઈ શકે ? જેને પોતાનીજ જીંદગી અફરી લાગે છે, તે બીજાને જીંદગીનો શુદ્ધ અર્થ કેવી રીતે સમજાવી શકે ? મનુષ્ય જીવન ખાવા પીવા માટેજ છે એમ તે સમજે છે તો, જે ભૂમિમાં જન્મ લીધો હોય, જે ભૂમિ તેને ગતિ પાણી અને વસ્ત્ર દેતી હોય તે ભૂમિના નિરાધાર પુત્રોને મદદ કરવી, અને ઉત્તંતિની સીડીએ ચડતા મનુષ્યોનો હાથ ઝાલવો-એજ આપણું કર્તવ્ય છે, એમ તે અન્યને ક્યાંથી સમજાવી શકે ?

એક આપણે નિરાશવાદ પસંદ નથી કરતા આંખ દુઃખતી હોય તો નહિં જેવી પીડા થાય છે એમ કહીએ. પરંતુ આંખ પુરી ગઈ હોય છતાં આપણે તેને પુટલી ન કંઠીએ તો તે બુદ્ધ છે. આપણા ગુજરાતી હિંદુઓની હાલની સ્થિતિ જોતાં ભવિષ્યમાં જાહેરાતલાલોનું એકે ચિન્હ હજી સુધી દેખાતું નથી. આવી નિરાશા અનેકને પસંદ નહિં હશે, પરંતુ સત્યને આપણે છેતરી શકતા નથી. અમુક રોગની, પહેલાં, ચિકિત્સા થાય છે અને તેનું સ્વરૂપ જોવા પછીજ ઉપચાર થાય. આ દેશને હાલ પડેલ રોગની ચિકિત્સા કરતાં, આપણે દિલમીરી સાથે કંબુલ કરવું પડે છે કે ગુજરાતે હજી સુધી એવું કોઈ પણ કાર્ય કર્યું નથી કે જેને વાદ કરી અન્ય પ્રજાઓ ગુજરાત તરફ માનની દૃષ્ટિથી જુએ. ગુજરાત તો શું પણ હિંદુ માન જગતની બીજી કોઈ પણ પ્રજા રાખતી નથી તેનો દોષ હિંદુની દરેક બકિત માથે છે, કારણ કોઈ પણ રાષ્ટ્રની ઉત્તિ અગર અવનનિનું મૂળ તે રાષ્ટ્રની દરેક વ્યક્તિ છે. ગુજરાત માટે તો ખાસ કહેવત છે કે “ ઘેલુડી ગુજરાત, આગ્રસે લાત, ચોર પીછુસે ખાત ” અને જ્યાં સુધી હિંદુ વિદ્યા, હુનર અને વ્યાપારમાં પૂરતી દક્ષતા નહિં ખતાવે, ત્યાં સુધી અન્ય પ્રજાઓ તેના તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોશે, એ ચોક્કસ સમજવું.

હિંદુ દરેક સાધન માટે પરદેશ ઉપર આધાર રાખે છે. તેનું કારણ, અમુક કાર્યોનો આરંભ કરી તેમાં વિજય પ્રાપ્ત થયોજ એવા વિશ્વાસનો અભાવ છે. અતિથાને જાળવવા-શું શું ભોગ આપવા જોઈએ તેની દલુ હિંદુની પ્રજાને ખજર નથી. જીંદગીની જરૂરી વસ્તુઓ તેને મળી તો તેમાં પોતાના જીવનનો મહાન ઉદ્દેશ પાર પડ્યો એમ સમજે છે, તે સિવાય તેની જીંદગીનો બીજો હેતુ હોતોજ નથી. તે પોતાને તેમજ સમસ્ત પ્રજાને બીજી પ્રજાઓ કરતાં જીવિ-ખજમાં દલકાં ગણે છે. અને અનેક કાર્યો સાધારણ રીતે શક્ય હોય, તે કાર્યોનો આરંભ કરવા હીમત કરી શકતો નથી તે દરેક મુશ્કેલીની દરેક સંજોગની અતેજ મનુષ્યની બીક રાખે છે, અને પોતે પરાધીન યંત્રવત્ છે એમ સમજે છે. જેનું જીવન એવી માન્યતાથી ભરપૂર હોય ત્યાં “ આત્મ પ્રતિષ્ઠા ” એ શબ્દને ક્યાંથી ? અવકાશ હોઈ શકે ? અમરપણથી પીંજરામાં રહેલા અને ત્યાંજ જીવ્યા થયેલ પોપટને કદી છુટો મુકે તો તેને ઉડવાનું મન કેવી રીતે થાય ? અન્યપક્ષી જેટલો સ્વતંત્ર વિહાર કરવાનું સંજોગ ક્યાંથી તે તો પોતાના પીંજરાનેજ સ્વર્ગ માને છે, વગર મહેનતે મળેલ ખોરાકને ખાઈ સંતોષી રહે છે અને ઝાડની ટાળીએ ડાળીએ ઉઠી ચોરી છુપકીથી પકવ ફળ ખાવાની તકલીફનો વિચાર કરતાં કંપારી આવે છે.

આપણી સ્થિતિ શું આવી નથી? અનેક પ્રયા, રીવાજો, ખોરી માન્યતા, અને ધર્મિક વહેમોથી આપણું શંસારનું કાકડું એટલું શુચાંધ ગયેલ છે કે સ્વતંત્રતા કે આત્મપ્રતિષ્ઠા એ શબ્દોની આપણને કીમત નથી. અર્થ શૂન્ય વ્યવહારિક અને સામાજિક બંધનો ત્રીસે રહેવામાંજ આપણે આનંદ માનીએ છીએ. આપણા જીવનમાં એવા અનેક વ્યવહારિક પ્રસંગો આવે છે કે જે વખતે આપણા અંતઃકરણના આદેશ વિરુદ્ધ આપણે વર્તવું પડે છે, એવી સ્થિતિ એ શું અધમ પરત્વંત્રતા નથી? જે રોગનો ઉપચાર થઇ મનુષ્ય નિરામય થઇ શકે, છતાં તેમ કરવા પ્રયત્ન ન કરે તો દોષ કેને?

અડધો રાટલો મળતો હોય તો આખો લેવા ધાવું એ કાર્ય શું આપણે જૂલ ભરેલ નથી ગણતા? નવા હુન્નર અગર નવા ધંધા શોધી કાઢી દિંદના વ્યાપારને ખીલવેલો તેના કરતાં પરદેશથી તૈયાર માલ મંગાવવો, તેને આપણે ઉત્તમ વ્યાપાર નથી શમજતા? જે વ્યક્તિ અગર પ્રજા પોતાના શરીર પર કાષ્ઠપણુ જાતના ભોખમ લેવા છુટ્છતી નથી, કાષ્ઠપણુ નવીન કાર્ય ઉપાડી લેવા જેટલી બુદ્ધિ હી મત, અગર દક્ષતા બતાવતી નથી, આદેશ કરેલ કાંઈને પરિપૂર્ણ કરવા પૂરતો દૃઢ નિશ્ચય ધરાવતી નથી, કે અનુભવી હુન્નરીઓને ઉત્તેજન આપતી નથી, તે પ્રજા યુરોપ, અમેરિકા કે જાપાનના પદ્ધતિસર ચાલતા વ્યાપારને ક્યાંથી પહોંચી શકે? તેને માટે તો સોયથી માડી મોટા સંચા સુધી અને સીવવાના દારાથી લઇ ઉત્તમ રેશમી કાપડ સુધી પરાધીન રહેવું પડે. આ દોષ દિંદની પૈસાપાત્ર વ્યક્તિઓ માંથે છે, પરંતુ તેમના ગરીબ ભાઈઓની તેમને ક્યાં દરકાર છે? તેમને તો “ગાડી લાડી અને વાડી” મળી તો બસ.

એક દિંદી અનેક વર્ષોના બારીક નિરીક્ષણ પછી એક સુંદર અને વ્યાકર્ષક ચિત્ર તૈયાર કરે તો યુરોપ, અમેરિકામાં તે ચિત્રની જેટલી કીમત અંકાય, તેટલી કીમત શું અહીં તે ચિત્રકારને મળી શકશે? એક હુન્નરી કાષ્ઠ પણુ નવી મોઢ કરી તેનો પેટન્ટ લે તો તે શોધને કિયામા મુકી શકાય તેટલી મુકી શું કાષ્ઠ તત્વગર માણસ તેને આપે છે? અનેક યુવકો જાપાન, અમેરિકામાંથી હુન્નર ઉધોગત્ર શિક્ષણ લઇ આવેલા છે તેમને કામે લગાડી પૈસાદાર માણસોએ કેટલા કારખાનાં કાઢ્યાં એ આપણે ક્યા નથી જાણતા? કાષ્ઠ પણુ સાક્ષર પોતાની વિદ્વતાનો ઉપયોગ કરી એક ઉત્તમ ગ્રંથ લખે છે છતાં વર્ષો સુધી તે પુસ્તક તેના ઘરના ખુણામાં અપ્રસિદ્ધ પડ્યું રહે છે, અને જાપામણીના અર્થ જેટલા પૈસા બહારથી મળી શકતા નથી તેવી વાતો શું આપણે નથી સાંભળતા?

આવી સ્થિતિમાં તો દિંદ રૂપી અગ્નિ ઉપર વળી ગયેલ રાખ કહી પણ ઉડી શકશે નહિ, અને તે હમેશ અધમ હાલતમાં સડવાળ કરશે. હાલની લડાઈથી દિંદના પડી લાગેલા હુન્નર ઉદ્યોગ અને વ્યાપારો ખીલી નીકળવાની વડી હતી. અને દિંદના હુન્નરી અને ઉદ્યોગી પુરુષોમાં અનેક પ્રકારની જાગૃતિ આવવાની સર્વ કાષ્ઠ વડી રાખનું હવું પરંતુ

“ ભરોસાની બેંસે પાડયો જણ્યો ” અને ઓસ્ટ્રો-જર્મન વ્યાપાર કુખ્યો તો જાં પાની માલથી બજારે ભરચક થયા માંડી તેમાં હિંદને શું ? આખાત થતી વસ્તુઓનું “ ઉત્પત્તિ ” સ્થાન બદલાયું તેમાં હિંદના ગરીબ પુત્રોને શો ફાયદો થયો ? કાંઈ નહિં. ઉપર કુકશાન આ સર્વ કાંઈ સમજે છે પરંતુ શરીરે પરસેવો બળે તેવો પ્રમાણિક બધો કરી પડી લાગેલ ઉઘોંગે સહન કરવા કરતાં, અનેક કડવા નયનો ગળે ઉતારવા પડે તેવી જગ્યાએ નોકરી કરી, સ્વતંત્રતાને અધિક રકમે વેચી દેવી આપણને વધારે સારી લાગે છે. શરીરને યોગ્ય કસરત આપે તેનું કામ પડતું, સુકી, શરીરમાં ચરમી વધારે અથવા મગજ ખાલી કરે અને પરિણામે ૪૦-૫૦ વર્ષે સુકા થઈ મરી જવું એ આપણને વધારે આગર ભરેલ લાગે છે. બીજા દેશોમાં બ્યારે મરણ પ્રમાણ દર વર્ષે ૧૦૦૦ માણસે ૧૬-૧૮ હોય છે ત્યારે હિંદમાં દશ હજાર માણસે ૩૦ માણસો મરે છે. તેનું કારણ એજ કે ખુદશી દવામાં ફરી તન મન કસે એવું કામ કરવા કરતાં એક એકીસ અંગર દુકાનના ખુલામાં ખુરશી ઉપર બેમી કામ કરવું આપણને વધારે પસંદ છે. આપણે જરાપણ તકલીફ ભોગવી શકતા નથી. નાન્ટુકાઈ બનાવવામાંજ આપણું ગૌરવ છે એમ આપણે સમજીએ છીએ અને તેને પરિણામે પ્રતિષ્ઠા કરતાં આપણી તકલીફની આપણે નિશેધ દરકાર રાખીએ છીએ મનુષ્ય કર્તવ્યનો અર્થ સુખ, દુઃખ, તકડો છયો, એવા દ્વંદ્વભાવ તરફ બેદરકારી કાંઈપણ દેશની ઉત્તિ ભોટે તેની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ ઉચ્ચ આરાગો સાથે કામ ઉપાડવું જોઈએ, અને પોતાનું તેમજ પોતાના દેશનું આર્થિક અને ધાર્મિક જાગૃતતા સાથે કરવા હૃદયથી ઇચ્છવું જોઈએ ઉચ્ચ આશયોવાળા સ્વાર્થ સાધના જે મનુષ્યને આગ્રહે છે તેના પરમાર્થનું કામ થઈ શકે સર્વાદાવાળા તારા દ્વારા કીલ્લા કદી સ્થૂંચકામાં આવી શકે. રોગ મરી જશે એવી શ્રદ્ધાવાળો મનુષ્ય જરૂર સામે ધર્મ જાય છે, તેમજ આપણી અને આપણા મિત્રોની સ્થિતિ ઉત્તમ થતી જશે એવી દૃઢ માન્યતા યોગ્ય વખતે સફળ થાયજ ધરિછત દરેક વસ્તુને આપણા કુદરત આપણા કરતી ફક્ત વિચારોને ક્રિયામાં મુકવાનીજ જોઈ.

પરહિતમાં પ્રવૃત્ત રહેવું એ પરંમ ધર્મ રૂપ છે, જે તમને કાંઈ પણ માણસે સદાય આપી હોય, તો તેનીજ સેવામાં આપી જીવો ગુનગરી એ તમારૂં કર્તવ્ય નથી તમારી ફરજ અન્યને તેનીજ રીતે મદદ કરવાની છે. લલમનસાધ બતાવવી એ સદૃશ્ય છે, પરંતુ લલમનસાધ બતાવવાનું શિક્ષણ બીજાને આપવું તે વધારે સારું છે. પૂરોપમાં સ્વતંત્રતાનો પવન વાતો હોવાથી, લાંબા વતનીઓ સ્વતંત્રતામાં ઉછરેલા હોય છે, અને તેથીજ તે દોષો તેમના સંબંધમાં આનવારને આજીજ અથવા પ્રાર્થના કરવા દેવાયેલ નથી જે તે પોતે નોકર હોય છે. તો તે પોતાને સોંપાયેલ કામનોજ નોકર ગણે છે અને પોતાની તત્તને અથવા પોતાના અધિક નિચારને લેવાનો નથી. હિંદમાં ફક્ત કામ પૂર્ણ કરવું તેમાંજ નોકરીની સરખા પુરી થતી નથી, પોતાના માનીકી ખુલામત પણ કરવી પડે છે. આ સ્થિતિ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

અતિશય સર્વત્ર ધર્મયેત્ બન્ને છેડાને ત્યજી મધ્ય અંતરે રમણ કરો. તમે આત્મિકિત ગુણમળો તો પશુ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી તેમજ “ ચાકરે તેરા ચાર કલા નવ કરે ” તેમ પશુ નહિં થવું જોઈએ લાકડા માફક હમેશા ઠંડા-શાંત રહો, પરંતુ તમારી આત્મ પ્રતિષ્ઠાનો ભંગ થઇ અન્ય પુરુષ સાથે ધર્મયેત્ થતું હોય તો બેશક તમારામાં રહેલ અગ્નિ પ્રકટ કરો, અને તેને બતાવો કે હું નિર્માલ્ય નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે અનેક વખત ધર્મયેત્ થવાથી જોમ લાકડું પોતે બળી બળે છે. તેમ તમારા અંતરમાં રહેલ વિદ્યુતને અનેક વખત પ્રકટ કરવાથી તમને પોતાનેજ નુકશાન થાય. દરેક વસ્તુને મર્યાદા હોવી જોઈએ, બધે તે વસ્તુ ઉત્કૃષ્ટ હોય કે નિકૃષ્ટ હોય પ્રકાશનો ગુણ અંધારામાં પડેલ વસ્તુ ને દેખાડવાનો છે, પરંતુ તે પ્રકાશને પશુ મર્યાદા હોવી જોઈએ પ્રકાશ જો અતિશય હોય તો આખા અંજાન બળે છે, અને જો વસ્તુ અંધારામાં શોધી શકાય તે વસ્તુ તેટલા પ્રકાશમાં નજરે પડતી નથી.

તેવીજ રીતે તમારી ઇચ્છા તૃષ્ણાને પશુ મર્યાદા હોવી જોઈએ મનુષ્ય આહેતે કરી શકે તમારો પાડોશી કોઇ પશુ કાર્યમાં વિજયી થયો તો તમે પશુ તેટલીજ કાર્યકુશળતા વાપરો તો તમને શા માટે નિષ્કુશળતા પ્રાપ્ત થાય? તમારી શક્તિ અને સાધનનો ઉપયોગ કરોતો તમારો દંઢ નિશ્ચય કલ્પ વૃક્ષની ગરજ સારે તમે ચોહો તે તમારી સામે ખડું કરી શકે પરંતુ યાદ રાખવું કે તમારી ઇચ્છાનુસાર ફળ પ્રાપ્તિમાં મર્યાદા હોવી જોઈએ.

(અપૂર્ણ)

પ્રેમશંકર

વિચાર અને વર્તન

‘ જેવી રીતે માણસ પોતાને ધારે છે તેવીજ રીતનો તે છે. ’ એ સૂત્ર મનુષ્યની જીવે સ્થિતિને લાગુ પડે છે. કારણ વિચાર હમેશા વર્તનનું સૂક્ષ્મ બીજ છે. વિચાર ન હોય તો આચાર પણ નજ સંભવે ! સારા વા નરસા સર્વ આચારને માટે પ્રથમ તેના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે વિચાર પ્રવર્તે છે. અને એ વિચારજ મનુષ્યના આદિથી અંત સુધી આચાર પર સાંત્રાન્ય રેલાવે છે. આથીજ જેવા બાળકના નાનપણના વિચારો ને તે પરથી ધડાયલું તેનું વર્તન તેવાજ તેના મોટપણના વિચારો અને તેવા આચારો વડંઝવથે કવિ આટલાજ માટે નાનપણની પોતાની કુદરત નિરીક્ષણ દૃષ્ટિને ઈત્તને બદલાવી બણાવે છે કે બંધારે હું નાનો બાળક હતો તો પણ આકાશમાં સુદર મનોહર મેઘ ધનુષ જોઇ આનંદ ચકિત થઇ જતો તેમજ આજ અત્યારે માણસ રૂપે છું તેથી એજ ઇન્દ્રધનુષ આદલાદક લાગે છે. અને ઇન્દ્રધનુષ છું કે ભવિષ્યમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એનું એજ મનોગમ ચિત્ર પ્રસન્નમન

લાગશે. જો તેમ ન થાય તો મને જીવન શુષ્ક જાગે છે અને મરણની જ દુઃરાજી સમુદ્ધિ છે. આ પછી એક એવા વિશાગ અને ભય સિદ્ધાંત પર તે આવે છે કે "The child is the father of man" મનુષ્યના પિતા બાળક છે. દેખીતી રીતે આ વાક્ય કંઈક સંદિગ્ધ અર્થનું તેમજ અર્થહીન પણ લાગશે પરંતુ કંઈક ધીર વિચાર કરતાં જણાશે કે એજ વાક્યમાં શુદ્ધ અને ઉત્તમ લાવી અરથનું સમાર્જન થયેલું છે.

અયપણની રીતભાવો અને અયપણના વિચારોની મોટપણની રીતભાવો અને વિચારો વર્તનમાં યોગ્ય છે. "Childhood shows what manhood would be" એ એનો સુંદર અને હાલ યગ અર્થ છે.

આ બીજાં બંનેમાં પછી આપણે જરાક વધારે ઉંડા ઉતરીશું તો જણાશે કે માત્ર મનુષ્યના વર્તન પરજ આ વિચારોની પરંપરાની અસર થાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ એના પોતાના જન્મથી માંડીને તે સમસ્ત વ્યાવહારિક જીવન પરત્વે પણ આજ વિચારોની પ્રજ્ઞાવિકા તેના પર પોતાનું દ્રશ્ય વા અદ્રશ્ય સામ્રાજ્ય ચલાવે છે. રે ! મનુષ્ય પોતાનો જન્મ પણ પોતે ધારે તેવાજ લઈ શકે છે. જેવા જેવા વિચારોને તે પોષણ આપે છે તેવાજ વિચારોથી આચારમાં મુકાયેલું શરીરને ધારણ કરે છે. અને જેમ આચારનું બીજા ઉપર વિચાર જણાવ્યું તેવીજ રીતે દરેક આચારના દ્રશ્યભાવને કલાનું રૂપ પણ આપી શકાશે. આ કલા લીલા પણ મનુષ્ય જેમ ધારે તેમ હોઈ શકે છે. તેમાંથી મૂળપત્તે તેનો વિચારજ સર્વોપરિ સત્તા ધરાવે છે. આથીજ પોતાની મજ્જાનુસાર-કારણ ઈચ્છા એ વિચારનો પિતા છે. મનુષ્ય જેમ ધારે તેમજ ઉન્નતિ વા અવનતિની રીતિકૃતિ ધારણ કરી શકે છે.

"તારવો આત્મ આત્માથી, આત્માને ન દુઝાડવો.

આત્માજ આત્મનો બધું આત્માજ શય આત્મનો,

જેણે જીયો આત્મને આત્મથીજ

તેનો આત્મા બધું છે આત્મકેરો

જેણે જીયોના નિજ આત્મ તેનો તો

વર્તે આત્મા શય યદ શમુતાર્માં"

ભગવદ્ગીતાનું સમસ્તોક્તી ભાષાન્તર.

આત્માને અત્રે માત્ર સુદ્ધભાવના રૂપેજ રદમજન્યું તો ઉપરની સર્વ તાત્ત્વો પ્રસારો થશે.

સંજોગો પર વિચારોની અસર

સામાન્યતા એવું કહેવાય છે કે સંજોગો મનુષ્યને મનુષ્યત્વ ગણે છે. પરંતુ વિચારણા પુરૂષોત્તમોત્તો એવાજ મત હોય છે કે મનુષ્યજ સંજોગોને દૈવત અર્પે છે. આ કાય તે આસ કરીને વિચારો દ્વારા ભાવનાઓ દ્વારાજ કરી શકે છે. પોતાની ભાવનાઓ (Impulses)

એટલીતો બળવત્તર રાખે છે કે તે ભાવનાઓ વડેજ જીવન સમૃદ્ધિ વિકસીત અને વીલાસી બનતી રહે છે. વિચાર અને વર્તન જેમ આગળ આપણે એકજ છે એમ દાખવ્યું તેવી રીતે વિચાર વર્તન અને તજજન્ય સંજોગોનું પણ અનુકુળપણું તેમજ અનુશુલ્લત્વ દાખવી શું તે અરથાને નહિ ગણાય. કારણકે વર્તનને પ્રકાશવાને માટે કાંઈ સર્વમાન્ય સાધન હોય તો તે સંજોગ છે જેમના પર તે અતિ બળવત્તર સત્તા અધાવે છે. અલબત્ત આપરથી એમ નસમજવું જોઈએ કે પ્રત્યેક સમયે મનુષ્યના સર્વ સંજોગો તેના વર્તનનેજ આધિન છે અથવા તેના વર્તન માત્રનુંજ સ્વપ્નીકરણ પરંતુ એટલું તો સત્યજ છે કે એ સર્વ સંજોગો એક અંતર્ગત જીવની વિચારણા બળતી સાથે એવાતો સજ્જડ સંબંધ ધરાવે છે કેતેમને ને વિચારોને જુદા પાડવા વા ગણવા તે અશક્ય થઈ પડે છે જેમ જેમ વિચારતી વૃદ્ધિ અને ખિલવણી તેમ તેમ સંજોગોની બહુરૂપતા અને અનુકુળતા સ્કમજવી મનુષ્ય એક નિત્ય નિરતર વિકાસ પામતું પ્રાણી છે. એના મનુષ્ય રૂપનો યે વિકાસ થયો છે એમ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી સમજાવે છે. એથી તે તેમ વિકાસનો વિવર્ધક અને પરિપોષક છે.

દેહીને જેમ આ દેહે બાહ્ય યૌવન ને જરા

તેવી દેહાન્તર પ્રાપ્ત તેમાં માહે નાંધીરકા:

આમ બાહ્ય યૌવન અને જરા જેમ તેમાં દેહના વિકસીત રૂપો છે તેવીજ રીતે એક જન્મી દેહ પછીના અર્થાત્ દ્વીજન્મમા પણ એવીજ વીકસીત પ્રાપ્તિનું જોડત્વ તેને શિર છે આ ઉભય પ્રાપ્તિ મેળવવાને માટે તેની ભાવના અને વર્તન સર્વોપરિ હોવાંજ જોઈએ સાંસારિક સંબંધને પર તેમજ સર્વ વ્યવહારાનુકુલ સંજોગો પર કદાચ તેના વિચાર વર્તનની અસર અન્યના જેવાજ વિચારવર્તનની અસરથી પાછી દેલાય પરંતુ દ્વીજત્વ (Regneration) પ્રાપ્ત કરવામાં તો બાવહારીક દૃષ્ટિથી ભિન્ન આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિજ મુળ રૂપે હોવાથી તેમાં કાંઈજ પ્રતિકુળતાનો અવકાશ નથીજ. આત્મબળ અને આત્મશ્રદ્ધા એજ તેમાં મૂખ્ય છે. જેટલું ભાવનાબળ બળવત્તર તેટલુંજ તેનું દુરગામી અટન અને પરિવર્તનઃ આથીજ ભાવનાઓ આતરિક કરી આત્મિક દૃષ્ટિને પિછાતી અર્થાત્ Instinct ને ઝોળખી Intuition ના પાછળથી, અગ્ર Reason વર્તનો શીખીએ તો કુદરતની સર્વ નાતી નાતી ખારિકીઓ તપાસી કાઢી તદ્દત આપણું જીવન કરી શકાય; અને જીવનીય સર્વ સંજોગોને પણ તેમજ વાળી શકાય; કુદરત પર સર્વોપરિ સત્તા તો ભારેજ મેળવી કહેવાય કે ત્યારે આપણું જીવનસંસ્કરને સવિશેષ વૃદ્ધિમત અને વિકસીત રાખ્યાં કરીએ ! અરે ! અમૃત બનાવી શકીએ ! Philosophy is nothing but The Science and Art of Nature: Science is the Laws by which Nature Conducts its affairs and art is the affairs themselves in tune with these laws. જીવનની વિલસુરી પણ આજ છે. આ વિલસુરીને અનુસરતાં ભાવના, વર્તન અને સંજોગો તો શું પરંતુ દૃષ્ટ અદૃષ્ટ સર્વ સંસ્કૃત પ્રકારે આત્મદન બને છે.

વિચારની શક્તિ અને તેની દુરસ્તી પર અસર.

શરીર એ મનનો કંકર છે મનના સર્વ વિકારોને ઝીલવાનું ને તેમ કરી તેને તાળે રહેવાનું તે તેનો સ્વીકૃત ધર્મ છે, પૂછી લયે તે મનના વિચારો સુક્ષ્મ વિચારણા અનુસાર

પ્રવૃત્તિમાન થયેલા હોય વા સ્વતઃ ચલન કરી શકતા હોય. મનને ન ગમે એવા વિચારો વિચારવાથી શરીર નાશુદ થાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનામાં અનેક રોગોની વ્યાપ્તિ થઈ રહે છે. પરંતુ આનંદન અને સુંદર વિચારોથી શરીર સદા સર્વદા યુવાન અને સૌંદર્યભર્યું બલવત્તર પ્રકાશી રહે, છે.

આરોગ્ય અને અનારોગ્ય આથીજ રીતે ભાવનાતે વશ છે. જો ભાવનાંજ તેમનું મુળ છે. નિર્બળ વિચારોનું ઉચ્ચારણ નિર્બળ શરીરનું દાખવી રહેશે. આથીજ બધાના વિચારો પ્રતિપળ મંતુબ્ધનો નાશ કરી રહે છે. આથીજ જેઓ અનારોગ્યના વિચારોમાં મગ્ન થાય છે તેઓ અનારોગ્ય સીધા વિના રહેતાજ નથી, ચિતા શરીરનો ક્ષય કરે છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ અન્ય રોગોને માટે તે શરીરને પુષ્ટિ મૂકે છે; ત્યારે અપવિત્ર વિચારો સમસ્ત Nervous Systemને ક્ષુબ્ધ અને જીર્ણ કરી રહે છે.

હવે ભાવના બાંધવામાં અને શરીર વ્યવસ્થામાં કંઈક વધારે સુંદરતા એ પ્રકારની રહેલી છે કે જેમ જેમ જીવનક્રમ સવિશેષ બળ્ય બનતો જાય તેમ તેમ ભાવન અને શરીરની વ્યવસ્થા ઉચ્ચ ભક્તિતા ધારણ કરી રહે છે. પરંતુ ભાવના એવી ન જોઈએ કે યોગ્યતાથી વિરૂદ્ધ હોય. મનુષ્ય ત્યારે અયોગ્ય ભાવનાઓ વાળે છે. અને તેટલુસાર મનઃપ્રાપ્તિ અને શરીર પ્રાપ્તિની વાંછ રાખે છે ત્યારે જરૂર તે જીવનસત્વનું પોષણ કરવાને બદલે થણે અર્થે તેનો ઉચ્છેદ કરી શકે છે. મગજ, હૃદય અને શરીર એમનો એવો તો પરસ્પર સંબંધ છે કે એકની અવ્યવસ્થા સાથે ત્રણે અવ્યવસ્થ થઈ રહે છે. એકનું સ્વાસ્થ્ય ત્રણેનું સ્વાસ્થ્ય સાથે છે. દયા, ક્રૂપા, કંઈપણ, બકિતભાવ હસાદિ ભાવનાની અસર શરીર પર કંઈક દિવ્ય સ્વરૂપમાં જામર થાય છે. પરંતુ કોઈ લોભ અને ધર્મે વિરૂદ્ધ કામની અસરો પોતપોતાના સ્વરૂપમાં કટુ અને કડવાસ ચિત્તમાં ભરે છે અને શરીર પણ તે દ્વારે ધસાય છે, ક્ષીણ થાય છે તેનો પોતાનો Regenerative ભાવ અટકે છે આથીજ કમીને એક પુષ્ટિમાન વિચાર જેટલો વૈદકીય પ્રભાવને પ્રતાપ બતાવી શકે છે. તેટલો અનેક દેખીતા પેલા દાખવી શકતા નથી શરીરની ખાતર બરદારતામાં પુષ્ટાલી અને આનંદ એ જે ઔષધી સર્વોપરિ છે. આ આનંદ સ્વાભાવિક હોવા જોઈએ દેખાતા આનંદથી વાં દેખાડવાની પુષ્ટાલીથી સામાન્ય તઃ શરીરને બમણું સઘન કરવું પડે છે, સવિશેષ આઘાત તેના પર પડી રહે છે. સર્વથી સારો માર્ગ તો એજ છે કે વિશ્વની સકળ વસ્તુઓ શુભને માટે સરજી છે. અને તેમાં વિશ્વતિભાવ અને આનંદ એ સૈશ્ય રહેલા છે. એમ માની-જાણી સાક્ષાત્કાર કરી-તથા જે જે કાર્ય હાય ધરેલાં હોય તેમાં જે દિવ્યાંશ ધારી લઈ તેમને પરિપૂર્ણ કરવા એજ છે. ત્યાં સુધી જીવિ પણ અજીભીટી જાણવી વાને બુદ્ધિવિહીન ભાવનાવાળો પણ ક્યાંથી હોય શકે અને ભાવના વિમુળ શાન્તિ સંપાદન પણ તજ કરે અને શાન્તિ વિના સુખ પણ ન હોય આ સુખ જીવન સતત શાશ્વત અને સત્તાતન સ્થાયીત્વ છે. અને તેથીજ પુષ્ટતા Absolute Consequence સાથેનો યોગ એજ સર્વોપરિ રાજ માર્ગ છે અને સર્વ વિષભાવને તે તરફ વાળવાથીજ અનન્ય સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

વિચાર અને ઉદ્દેશ

ઉદ્દેશવિનાનો વિચાર કંઈ અર્થનો નથી જીવનનો કંઈક ઉદ્દેશ હોવાજ નોંધએ. આપણું જીવન ઉદ્દેશ વિનાનાં હોવાથી તે નિઃસત્ત્વ જેવાં લાગે છે. અને તેથીજ તેઓમાં અનેક મુશ્કેલી આવી જાય છે. ભાવનાત્મક જીવનોદ્દેશ એ આપણા સ્વીકૃત વિકાસક્રમનું મૂળ છે. તે વિના ઉદ્દેશ બહા પુરૂષોના નિસ પરિચયથી ઉદભવે છે એટલુંજ નહિ પણ તેમનાથી તે પોષાય છે. અને જળવત્તર બને છે. ભાવનાત્મક જીવનોદ્દેશ એ આપણા વિકાસક્રમનું મૂળ છે તે વિના વિકાસ સંભવતોજ નથી. ખતીજ. હિંબીજ અંડજ અને જંતુજ ઇત્યદિ સર્વ પ્રાણીને જીવનોદ્દેશ છે અને તેથીજ તેમની ઉત્પત્તિ રચિતિ અને પ્રગતિ છે.

મનુષ્યે પણ કુદરતી લીલાને અવલોકી તેનું અનુત્તમ રહસ્ય ચિત્તમાં આદરી જીવનને બળ્ય ભાંધી બનાવવાનો ઉદ્દેશ રાખવો જોઈએ. અને એ ઉદ્દેશ પૂર્વક કાર્ય પરાયણ થઈ તે ઉદ્દેશને પાર પાડવા સતત પ્રયાસ કરવા જોઈએ. હવે આ પ્રયાસને માટે માત્ર Instinctને વર્તેથી અને તેના અંતર ધ્વનિને સ્પર્શવો. આ સુધ્યા પછી Robson ના પ્રદેશમાં ધર્મ ધર્મ ન્યાણી લાઇ ધર્મ માંગે પ્રાપ્તિ પ્રયાણ આદરવા હિત્સુક થઈ રહેવું. આમ કર્યાથી જીવનોદ્દેશ પાર પડ્યો ગણ્યો ચિત્તની એકતા અને સામતા આ રીતે સચવાશે અને સંયમની બાળ્ય ભાવી અનુકૂલતા આપો આપ પ્રાપ્ત થઈ રહેશે. અલગત ધારણો હેતુ પાર પડવાને કદાચ કોઈ વખત મનુષ્ય પાડો પડશે છતાં એ જો બેનું ભાવના બલ જળવાન દરી, જો તેનું મનોબલ સતેજ અને અંતર ધ્વનિ પારખવા શક્તિવાન દરી, તો જરૂર વિજયવંત અને એમજ ક્રમશઃ ભવિષ્યમાં ઉત્તરોત્તર બળવતા સંપાદીત થઈ રહેશે.

જેઓ આ પ્રમાણે ઉદ્દેશ વિનાના હોય છે તેઓ મરબડતા પથ્થરની માફક કોઈ જગાએ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરતાજ નથી અમુક કાર્ય કરવાનું છે એ ભાવ કાર્ય કરવા મ્હારી સર્વ ક્ષમિત છે તેના પર વિશેષ આધાર રાખે છે શંકા અને ભય મનોગળ વા ભાવનાબળના કંટા ફુરમન છે. અને જે તેમને હિતેજન આપે છે તેમને પ્રસંગે પ્રસંગે ઠોકર ખાતાજ જોવામાં આવે છે.

‘સંશયાત્મા વિનश्यति’ એ સૂત્ર તેઓની આતરજ વદાયલું છે ‘આથી ઉલટું’ જેમણે સંશય અને ભયપર વિજય મેળવ્યો છે તેમણે પરાજય પર પણ વિજય મેળવ્યોજ સ્તંભજવો. તેમનો દરેક વિચાર સંપૂર્ણ સામર્થ્યથી ભરપૂર હોય છે અને તેથીજ તે માર્ગમાં આવતા સર્વ વિકટ પ્રસંગોને હિંમતથી અને શૌર્યથી ભેટી રહે છે. તેના જીવનોદ્દેશો અતિ વિચારપૂર્વક યોગ્યતા હોવાથી તેઓ ઉત્તરોત્તર શક્તિ અને વિકાસ પામી રહે છે અને તેનો ફળરૂપ પરિપાક કદી વિનાશ પામતોજ નથી. આવા ઉદ્દેશ યુક્ત વિચાર પણ લક્ષ્યબળ જેવા થઈ રહે છે અને જે તેને રહસ્ય શકે છે તે સવિશેષ ઉચ્ચતા અને સામર્થ્ય સંપાદન કરી રહે છે. અને આ પ્રમાણે જીવન ઉદ્દેશ કેળવતો કેળવતો તે Absolute Conscience પ્રતિ વળે છે.

મંજુલાલ જમનારામ દવે એમ. એ.

સ્ત્રી સુખોદક

વાર્તામાળા.

સૌદામિની.

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

તિરસ્કાર.

પરમેશ્વર ! હજી આ કમનસીબ ભાગ્યમાં શું વીતવાનું બાકી રહ્યું છે? અઘાપિપવેનનું ધણું જીવન દુઃખમાં જ વીત્યું છે. જનિથી દૂર થઈ—સમાજથી દૂર થઈ ! એક મુઠી અનાજ માટે પણ હરકત પડે છે. આ કેવું કષ્ટ ! હે મધુસુદન ! ! શું આ અબળા નારીની આપ દયા નહિ લાવે ? હું કેણું હતી અને કેણું બની ગઈ ? મ્હારી પૂર્વ સ્થિતિની યાદ આવતાં જ હૃદય ભરાઈ આવે છે. સૌદામિની ! સૌદામિની ! !

ઉપરોક્ત વાક્યો કહેતી એક પ્રૌઢા સ્ત્રીએ પોતાની પુત્રી સૌદામિનીને હાંકભારી પોતાની માની હાંક શ્રવણ કરી એક યુવતી તેની પાસે આવી તથા અત્યંત નમ્રતાથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો—કયેમ શું છે માતા ? કાંઈ કામ છે કે શું ? ”

અહા ! એ વિણાના અવાજ જેવી મધુરવાણી જેણે શ્રવણ કરી નથી તેને કેવી રીતે લખીને બતાવી શકાય ! ! આ યુવતીજ પેલી પ્રૌઢા સ્ત્રીની પુત્રી સૌદામિની છે.

“ એટા ! આજે તો ખાવાનું પણ ઠેકાણું નથી ગૃહમાં ચોખાતો એક પણ દાણો નથી. ”—પ્રૌઢાએ પુત્રીને કહ્યું.

“ કયેમ ? ધનંત્ય આપશે જ્યાં સુધી એ વૃદ્ધ જીવતો છે ત્યાં સુધી શું શીકર છે. ” સૌદામિની બોલી.

“ જાકી છોકરી ! એ રાજ રાજ તને ખવડાવવાને માટે કયાંથી રૂપિયા લાવશે. તે પોતેજ ગરીબ હોવા છતાં પચાસ રૂપિયા ઉપરાંતની તેની ચીજો તો આપણને આપી શક્યા છે. ”

“તેથી શું થઈ ગયું ? અને કદાચ ધનંજય મરી જશે તો તેથી શું આપણે ભુખે મરી જઈશું ? નહિં નહિં, ઈશ્વરે જન્મ આપ્યો છે તો આહાર પણ આપશેજ. હમણાં પણ તેજ પ્રભુ ધનંજયના હૃદયમાં ગિરાણ આપણું પોપણુ કરે છે. ધનંજયના મૃત્યુ પછી પુત્ર : તે પરમકૃપાળુ અન્ય કોઈના હૃદયમાં ગિરાણ આપણને આહાર અવસ્ય આપશેજ. માતા ! તું મારે માટે આટલી ચિંતા કરે છે તો પછી ત્રિલોકજનની શું પોતાનાં બાળકો માટે કંઈ પણ ચિંતા નહિં રાખતી હોય ? માતા ‘ઈશ્વરની સત્તા મનુષ્યે વિસરી જવી જોઈએ નહિં.’”

પ્રિય પાઠક ! જોયું ? જ્યારે આવી પ્રભુપ્રેમપરાયણા દેવીઓ ભારતમાં શ્રદ્ધે શ્રદ્ધે નિવાસ કરતી હોતી ત્યારેજ ભારતે સમગ્ર જગતની આગળ પોતાનું શિર ઉચ્ચ રાખ્યું હતું. આજે, શ્રીઓનીજ વિચારહીનતાને લીધે તેમના અજ્ઞાનાંધકારને લેઈ પતિત થઈ જવાને, લીધેજ ભારત પોતાનું પૂર્વેનું કીર્તિમય જીવન ગુમાવી બેઠું છે. અસ્તુ.

પ્રાદાએ પુત્રીને પ્રેમપૂર્વક કહ્યું :- બહેન ! અઘાપિ તું નાદાન બાળક છે. ઈશ્વરે આપણને હાથ પગ આપ્યા છે. જે જીવન ધારણ કરવું હોય તો તેનો ઉપયોગ કરવોજ જોઈએ. કર્મ વિના પ્રારબ્ધ કંઈ કરી શકતું નથી. જે એકલા પ્રારબ્ધ ઉપર બેસી રહીએ તો છેવટે મરણને શરણ જઈવું પડે.”

સાદામિનીએ માતાની કથા સ્વયંપૂર્વક શ્રવણ કરી ઉતરે આપ્યો કે ‘મરણને શરણ થવાનું તો એક દિવસે સર્વેને માટેજ નિર્માણ થયેલું છે. અને જે હું મરી જાઉં તો પછી મને શું ચિંતા રહે ?”

માતાએ પુત્રીને પોતાના વૃક્ષસ્થળ સાથે ચાંપી તેના કપાળ ઉપર રોદહથી સુંળવ કરી કહ્યું—“બેટા ! તારા પતિએ તારો સદાને માટે લાગ કર્યો છે; તું અભાગિની છે !” આમ કહેતાં કહેતાં વૃક્ષનાં નેત્રોમાંથી આંસુઓ ટપકવા લાગ્યાં.

સાદામિનીએ કહ્યું :- “મા ! મારા પતિએ મારો લાગ કર્યો છે તેથી શું હું અભાગિની છું ? નહિં નહિં ! તારા ધારણ કાંઈક ભૂલ્ય લાગેલું છે. જેનું કોઈ નથી તેનો બેઠી અનાથનો નાથ શ્રી વિદ્યેશ્વર છે. જે ધનંજય આપણને મદદ નહિં કરી શકે તો તેથી શું થઈ જવાનું છે ? શું તે અનાથના નાથ જગતનિયંતાને આપણા ઉપર-તેનાં પોતાનાં બાળજન્યો ઉપર દયા નહિં આવે ?”

“બેટા ! તું હજી બિન અનુભવી છે ! હજારો મનુષ્યોને મેં પેટની જવાબાથી મરતાં જોયાં છે. આપણી પણ તેવી અવસ્થા થશે કે કયેમ તેની કોને ખબર છે ? બેટા ! જે તું નારી ન હોત તો મને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રહેત નહિ, જે હું એકલી આ અસાર સંસારમાં હોત તો આ કરતાં પણ વિશેષ દુઃખ સહન કરી શકત. ચાર પાંચ દિવસ કુધી અનાહાર રહી શકત. પરંતુ તને મારાથી અનાહાર જોઈ શકાતી નથી. આ સંસારમાં તુંજ માથે એકનુએક બંધન છે.”

સાદામિનીએ માતાની કથા શ્રવણ કરી અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે એક ગાદનિશ્વાસ મૂક્યા પછી મંદસ્વરે કહ્યું :- “તમારે માતા ! તારી શાંતિને માટે ફક્ત એકજ માગ રહ્યો છે. આવી દુઃખદાવરયામાં આપણે પાંડુપુર જઈને આપણા ભાગ્યની પરીક્ષા કરીએ તો કયેમ ?”

પાંડેપુરતું નામ સાંભળતાજ વૃદ્ધાનાં તેજોમાંથી પણ આસુ ઉભરાઇ જવા લાગ્યાં આમ થવાનું કારણ ? એનું કારણ એ છે કે સૌદામિનીનો વિવાહ ત્યાંના એક ઉત્તમ કુલવાન તેમજ ધનાઢ્ય જમીનદારને ત્યાં થયો હતો પરંતુ એ બેળા મનુષ્યોએ કાંઈ પણ પ્રકારનો અપરાધ જોવામાં આવ્યા સિવાય આવા વિપદના વખતે બંને માદિકરીનાથી પોતાનો સંબંધ તોડી નાખ્યો દરિદ્રતા એ એક એવી વસ્તુ છે કે જે મનુષ્યના સકલ ગુણોને છુપાવી દે છે ગરીબ ધનાઢ્યનો સંબંધ ક્યાંથી નીચી શકે ? આવી અવસ્થામાં સૌદામિનીના પિતાના સ્વર્ગવાસી થયા પછી બ્યારે તેની માતાથી છુપા રીતે તેના પતિનું સઘળું ધન ખીજાઓએ હુંટી લીધું ત્યારે એક દુઃકાને માટે પણ લીખ માગવી પડે એવી અવસ્થાવાળી સૌદામિની પોતાના ધનાઢ્ય શ્વસુરને ત્યાં કેવી રીતે જઈ શકે ? તેને માટે તેના પતિ ગૃહનું દ્વાર બંધ થઇ ગયું. સૌદામિનીના પિતાના પરલોકવાસ થયા પછી પાંચ વર્ષ સુધી એ બંને અનાથ મા દીકરીએ અતિશય દુઃખની પરાકાષ્ટા સહન કરી છેવટે એવો પ્રસંગ પણ આવી પહોંચ્યો કે અન્ન મેળવવાનું પણ ટેકાણું રહ્યું નહિ અંતે ભુખથીજ પ્રાણ ત્યાગવાનો પ્રસંગ આવી ઉપરિચન થયો.

પુત્રીની કથા શ્રવણ કરી તેની માતા શાંતતાથી રૂદન કરવા લાગી રૂદન કરતાં કરતાં બ્યારે તેના હૃદયભાર કાંઈક અંશે ઓછો થયો ત્યારે તે બોલી:—“ખહેન ! તું શું કહે છે ? વગર-ખોલાને વગર પૂછ્યે, ભિખારિણીઓની માફક આપણે આપણા સંબંધીઓના દરવાજે ભિક્ષા પામના કરવા જઇએ ? વળી તારા પતિ દેવતાએ પુનર્વિવાહ કર્યો છે એવું જાણવા છતાં તું કેવા હૃદયથી ત્યાં જવાની વાત કહે છે ?”

સૌદામિનીએ ઉત્તર આપ્યો કે:—“ ગમે તેમ હોય તો પણ મારું સ્થાન છે અને હું ત્યાં જઇને રહીશ મારા પતિએ પુનર્વિવાહ કર્યો છે તેથી શું ચર્ચિત્ત ? હું તેમના સુખ-માજ મારું સુખ અને દુઃખમાં દુઃખ સદમજીશ એમના ચરણોની સેવા કરવી એ મ્હારો ધર્મ છે એક દાસીની માફક હું તેમની ચરણ સેવા કરીશ તેમના પાદપદ્મની સેવા એજ મારે માટે સ્વર્ગ સમાન છે. એ એક તો શું પણ સેંકડો સ્ત્રીઓથી વિવાહ કરે, તો પણ મારી તેમના પ્રતિ અપ્રીતિ થાય એમ નથી ”

ધન્ય છે હિંદુ રમણી ! આવા નિરર્થ પ્રેમમય પતિભક્તિથી પરિપૂર્ણ એવા પીરવાક્ય તો તારાજ મુખમાંથી નીકળી શકે છે. તારી પતિભક્તિ, તારું પતિવ્રત્ય આ જગતપટ પૂર્ણ સંસારની સામગ્રી નથી પણ સ્વર્ગીય પદાર્થ છે.

પોતાની પતિવ્રતા પુત્રીના વાક્યોએ શ્રદ્ધ માતાના અંતરને બેદી નાખ્યું. તહેણે અતિશય પ્રેમથી પુત્રીને પોતાની છતી સરસી ચાંપી આનંદાશ્રુ વર્ષાવતાં કહ્યું:—“ ખહેન તું છતી ને હું હારી. તારા આ વિચારો આગળ હું હારી ચૂકી છું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે પતેવાને હવે મને કાંઈ દરકત નથી. પતિના પ્રતિ પત્નીનો કેવો પવિત્ર ધર્મ છે એ તું ઉત્તમ પ્રકારે સદમજી ચૂકી છે, તે જાણી મારો આત્મા પ્રસન્ન થાય છે. ખહેન રીનો કચ્છર પતિજ છે. પતિ સેવા કરવી એ મણ સેવા કરવા સમાન છે. ચાલ ખહેન ! તારી ઇચ્છા છે તો આપણે ઉભય તારી સાસરી તરફ જઈએ ”

ગૃહમાં એક પણ અનાજનો દાણો નહોતો કાંઈ પણ ખાધા પીધા સિવાય મા દિકરી રસ્તે ચાલવા લાગ્યાં લગભગ પાંડિપુર ત્યાંથી બે અઢી ગાઉ ચતું હતું ત્રણ કલાકમાં મા દિકરી ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં સખત તાપથી સૌદામિનીના વદનમંડળ ઉપર મોતીના દાણાંની પેઠે પ્રવેદના ટીપા ઉપસી આવ્યાં હતાં; તે અતિશય થાકી ગઈ હતી છતાં પતિપ્રેમની પ્રગટ ધારમાં તેનું સકળ દૈહિક કષ્ટ તથા મનોવેદનાઓ દૂર થઈ ગઈ.

પાંડિપુર જઈ પહોંચ્યા પછી બન્નેનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. પોતાને બન્નેને તે બિખરિ-ણીએ જેવી સ્ત્રીઓના વેશે ધનાઢ્ય સુરજસિંહના વિશાળ ભુવનની અંદર કોણ જવા દેશે એ વિચારથી સૌદામિનીની માનાનું હૃદય ધડકતું હતું; ત્યારે સૌદામિનીનું હૃદય કોઈ બીજા વિચારોથી ધડકતું હતું. તે વિચારતી હતી કે.—“જે પૂજ્ય પ્રભુની પ્રતિમૂર્તિ મેં મારા હૃદયમાં દિલમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી રાખી છે—પાંચ વર્ષ પછી હું તેજ પ્રભુના પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાને આવી છું. હવે હું તેમને ત્યાગનાર નથી તેમના ચરણોમાં ઢળી પડી પ્રાર્થના કરીશ કે મને શુદ્ધ દાસીના પ્રમાણે પોતાના અંતઃપુરમાં રહેવાની અનુમતિ આપે પણ શું તે આ અભાગિનીના ઉપર કૃપા કરશે? અરેરે! ભાગ્યની કેની વિચિત્ર લીલા છે! જે ગૃહમાં રહી હું અપૂર્વ સુખનો ઉપભોગ કરતી હતી, જે સ્વામીના હૃદય ઉપર હું એક લીજ દાવો રાખતી હતી, તેજ ગૃહમાં પ્રવેશ કરવા જતાં, તથા એજ સ્વામી આગળ મને પોતાને તેમની દાસી તરીકે સ્થાન આપવાની પ્રાર્થના કરવા જતાં મને અતિશય ભય-તથા સંકોચ થાય છે! આ સર્વ વિધાતાનું જ વિધાન છે” સૌદામિનીના મનમાં આવા અનેક પ્રકારના વિચારો ચાલી રહ્યા હતા, તો પણ તેના મુખમંડળ પર પતિદર્શનના આનંદની આશાપૂર્ણ નૈવૈતિપ્રકાશી રહી હતી.

ધીમે ધીમે માદિકરી વહેવાઇના વિશાળ ગંગલા આગળ આવી પહોંચ્યાં. દ્વાર આગળ બેઠેલા ચાકરે બન્નેને ‘ક્યાંથી આવો છો?’ એ પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે તેમણે પોતાનો સંબંધ કહી સંભળાવ્યો; જેથી તેણે બન્નેને કોઇપણ પ્રકારની હરકત કર્યા સિવાય બંગલામાં જવા દીધાં અંદર ગયા પછી સૌદામિની આગળ આવવા લાગી તેણે પોતાની સાસુના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. સૌદામિનીની સાસુ એક વૃદ્ધા સ્ત્રી હતી પેનાની ઉંમર વીનિ ગયા છતાં પણ તેના શરીર ઉપર અનેક અત્રકારો દેખાતા હતા, તથા તેના મુખ ઉપરથી તે કોઇ મિથ્યાશિમાની શ્રી હોય એવું સ્પષ્ટ જણાઇ આવતું હતું. જ્યારે તેની નજર આ મા દિકરી ઉપર પડી ત્યારે તેને પ્રથમ તો આશ્ચર્ય લાગ્યું. થોડા સમય તે એ બન્નેના તરફ ભયજનક નેત્રોએ જોઇ રહી ત્યાર પછી તિરસ્કારદર્શક સ્વરે તેણે કહ્યું:—“તમે બન્ને ક્યાંથી આવો છો?”

સૌદામિનીએ લાંબ કાઢી હતી, તોપણ તેનું મુંઝર મુખ પાતળા વજ્રમાંથી પ્રકાશી નીકળતું હતું, તેનું અપ્રતિમ લાવણ્ય સૌંદર્ય તથા શરીરનો મનોમુગ્ધ વર્ણ જોઇ વૃદ્ધા સ્ત્રીને તેને ઓળખવાની ધણી હજી સા દિવસ થઇ. પ્રશ્ન થયેલ કરતાં જ સૌદામિનીની માતાએ ઉત્તરમાં પોતાની પુત્રીને ધુમરો ઉઘો કર્યો. મેઘના દૂર થયા પછી આકાશ જેવી રીતે મુંઝર રંગબેરંગી જણાય છે તેજ પ્રમાણે સૌદામિનીએ સૌદામિની (વિજળી) જેવા ચપળ નયનો, તેના મુખના પવિત્ર ભાવ, શોભા સૌંદર્ય તથા કેમળ અંગ એમને શોભા સમય સુધી તો તેની સાસુ સ્તબ્ધ બેસી રહી. તે એકી નજરે આ સુરસુંદરીના તરફ જોવા લાગી.

પણ સમય સુધી ત્રણે જાણીઓ શાંત રહી. છેવટે સૌદામિનીની માતાએ શાંતતાનો ભંગ કરી કહ્યું:-“શું તમે તમારી પુત્ર વધુને પણ ઓળખી શકતાં નથી કે?”

સાસુએ કહ્યું:-“શું” કહે છે બિખારણુ! શું તારી પુત્રી મારી પુત્ર વધુ યશે?

મનની વ્યથાને દયાપીને સૌદામિનીની માતાએ કહ્યું:-“શું તમે તમારા પુત્રનો વિવાહ સમનગરના જમીનદારની સાથે નહોતો કર્યો?”

“હા, કર્યો હતો તેથી શું” યદ્યપિ? એ પાપિણીના નામનો શા માટે ઉચ્ચાર કરવો?

સૌદામિની ઉપરોક્ત વાક્યો શ્રવણ કરી શકી નહિ. તે એક તીવ્રથાથી પાડતાંની સાથે ધરણી ઉપર ઢળી પડી. સૌદામિનીની માતાએ પોતાને થયેલા અપમાન તેમજ મળેલી ગાળોની કાંઈ પણ પરવા ન કરતાં પુત્રીને સાવધાન કરવા માંડી. સંતાનને માટે માતાને કેટલું કષ્ટ સહન કરવું પડે છે તેની તુલના યદ્યપિ તેમ નથી-માતાનો પ્રેમ અસીમ, અપરિમેય તથા સાગરની માફક અથાગ છે.

સૌદામિનીએ જ્યારે પોતાનાં ત્રેણ વિકાર્યાં ત્યારે તેમણે જોયું કે, એક અપૂર્વ રૂપ સુંદરીની અંધા ઉપર પોતાનું માથું છે તથા તેની ગર્ભધારિણી તેને પંખા વાસુ ઢાળી રહી છે. પાકક! આ અલૌકિક સૌંદર્યમયી આ કોણ હતી?—તેજ સૌદામિનીની શોકપ્રતિભા પ્રાણાધિક પ્રિયતમની દ્વિતીય પત્ની હતી.

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

પતિ-પત્ની.

જ્યોત્સના દેવે શોડા સમય સૌદામિનીને એ સુંદરીની અંધા ઉપર રહેવા દેધ આપણે એક ખીજ દિશાનું અવલોકન કરીએ.

એજ વિશાળ બંગલાની અંદર એક ખીજ સુંદર દિવાનખાનામાં એક યુવક સૂતો છે. આજ આપણી આ ટુંક ઘટનાની નાપિકા સૌદામિનીનો પતિ છે, તેનું નામ યોગેન્દ્રકિશોર છે તે ધણેજ ઉદાર હૃદયવાળો અને નીતિવાન યુવક છે પરંતુ તેના કુર્ભાગ્યે તેનો પિતા ધણેજ સંકુચિત હૃદયના પુરુષ છે. ગૃહનાં કોષ્ઠપથ કાર્યમાં યોગેન્દ્ર લક્ષ્ય આપતો નહિ. તેને વાચનનો વિશેષ શોખ હોવાથી આખો દિવસ વિરામાસનપર યાતો પદંગપર પડ્યો પડ્યો વાંચ્યા કરતો. તેના આ કાર્યમાં તેના પિતા તેને પ્રતિજ્ઞ કરતાં નહિ.

જો દિવસની ઘટના લખવામાં આવે છે તે દિવસે યોગેન્દ્ર પોતાના દિવાનખાનામાં સુષ્પ રહીને દ્વિપ્રહરનો સમય વ્યતીત કરતો હતો. એવામાં એક ચાકરડી લાંબા આગળ આવી તેને જાગ્રત કરવા લાગી.

“ભાઈ! તમે જાણતા નથી કે કોણ આવ્યું છે?”

“શું” હું જોવા ગયો છું કે કોણ આવ્યું છે? જા, ચાલી જા, મને સુષ્પ રહેવા દે.”

આ ચાકરડીએ આત્યાવશ્યામયી યોગેન્દ્રનું અતિશય લાલન પાલન કર્યું હતું તેથી તેને એ સખ્તે દયકાના ક્રોધને પણ કાંઈ દરકત નેવું નહોતું. ખીજ ચાકરડીઓ કરતાં આ ચાકરડીનો અધિકાર યોગેન્દ્ર ઉપર વિશેષ હતો.

“કુનિયામાં કોઇ કોઇનો ઉપકાર માનતું નથી. સર્વે લોક નિષ્કુર અને કૃતઘ થાય છે.”

યોગેન્દ્રે કંઠાળીને કહ્યું:—“અરે ! તું તો મારું માથું ખાધ જવા લાગી. મને શાંતિથી સૂઈ રહેવા દે. ગરબાટ શું પ્રયોજનાયે કરે છે ?”

“મારા ઉપર પછીથી ગુસ્સે થજો. પ્રથમ આપની માતાના ઝોરડામાં જઈને જુઓ કે ત્યાં શું ઘટના ઘટી છે ? એક અદ્ભૂત ઓ આવી છે.”

અર્ધ નિંદ્રાવસ્થામાં તથા અર્ધ જાગૃતાવસ્થામાં પડેલો યોગેન્દ્ર હવે પોતાની ઉત્કંઠાને રોકી શક્યો નહીં. તેના મનમાં એમ થવા લાગ્યું કે, ‘જેઠું તો ખરો કે એવો તેશું અદ્ભૂત ઘટના ઘટી છે ?’ આમ વિચારી તે ત્વરાથી પદગપરથી નીચે ઉતરી માતાના ઝોરડા તરફ જવા લાગ્યો કે, તેની પત્ની વેની નિકટ આવીને ઉપરિચત થઇ, તેના રક્તવર્ણુ દોચનદ્વય, તેના ગાંઠો ઉપર આવી ગયેલી હમેશા કરતા વિશેષ લાલીની સુરખી, તેનાં સંકુચિત ભવં તથા ત્યાં ત્યાં લાગેલા અશ્રુના ડાઘ જોઇ યોગેન્દ્રે એમ ધાયું કે, અવશ્ય કંઇ અમંગળ ઘટના ઘટી હોવી જોઇએ. તેણે ધણાજ ગભરાટમાં પૂછ્યું:—“પ્રાણુ પ્યારી ! શું થયું ? તારા અંગ પ્રત્યંગ પર આવો વિચિત્ર ફેરફાર કેમ ? શું કંઇ અદ્ભૂત ઘટના ઘટી છે ?”

“અદ્ભૂત ? અદ્ભૂત તો એવી કે જેટલી કોઇ પણ ઓ સદન કરી શકે નહીં,” આમ કહી તે રૂદન કરવા લાગી.

યોગેન્દ્ર પત્નીને પોતાના બાહુપ્રદેશમાં લેઇ તેને એમ પૂર્વક પોતાના વૃક્ષસ્થળ સાથે આંખી તે તેને રૂદન કરતી બંધ રાખવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો. વારંવાર તેને શું પ્રકાર બન્યો છે એ સંબંધી અનેક પ્રશ્નો કરવા લાગ્યો. છેવટે તેણે કહ્યું:—“એક ખીજી રમણી આ વિશ્વમાં વર્તમાન છે જોના મારા કરતાં પણ આપના ઉપર અધિક અધિકાર છે.”

યોગેન્દ્રે ઉત્તર આપ્યો:—“ઓહ ! એ વેસ્તાનું નામ મારા આગળ લઇશ નહીં.”

“તમે પણ—ઓહ—તેના પતિ—ધર્મર—એક માત્ર અવધાન થઇને પણ આ પ્રમાણેજ કહો છો ? અરેરે ! ત્યારે હવે આ સમગ્ર જગતમાં તેના ઉપર કોણ અનુકંપા લાવશે. કોણ તેને પ્રેમપૂર્વક વાતો કરી તેનું મન રંજન કરશે ?”

“તું સકળ પ્રકાર જાણતી નથી તેથીજ તેના તરફથી મારી આગળ વક્રિલાત કરે છે.”

“એમ કેમ નથી કહેતા કે તમેજ સઘળા પ્રકારથી અચાત છો ? તમે જે કંઇ અવજુ ક્યું તેથી વગર વિચારે તે સત્ય માન્યું છે. અરેરે ! જો યશ કદાચિત તમે એ કુન્દ કુસુમાકળીને એક સમયે પણ જોઇ હોત તો તેના તરફ આટલી બધી નિષ્કુરતા તમે કરી શકત નહીં.”

“શું તે તેને જોઇ છે ? ક્યાં જોઇ છે ? ક્યારે જોઇ છે ?”

“હા, હા ! મેં હમણાંની તેને આપણા બંગલામાં જોઇ છે.”

“શું ? એ આપણા બંગલામાં વિના પૂછયે આવી છે ? શું તેણે પોતાના અપવિત્ર ચરણોથી આપણા બંગલાની ભૂમિને પણ અપવિત્ર કરી છે ?”

“જ્યારે તે ત્રિચારીને અનાજના એક એક ઘણા માટે તરફી મરવાનો પ્રસંગ આજે ત્યારેજ તે અહિં એવી આશાથી આવી છે કે, જે લાગ્યવાને ધર્મર તથા ગુરૂજનોને સાક્ષિમાં રાખી જન્મભર પોતાને પ્રતિપાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે અન્ય કંઇ નહિં તો મુઠીભર

અબ આપવાનો તો અસ્વીકાર નહિજ કરે. પરંતુ અરેરે ! આ સંસારમાં દરિદ્રિને કોઇ પણ માણસું નથી, ધનવાનના સાળા સર્વે બને છે, પણ ગરીબનું કોઇ બનેલી થવાને પણ ઇચ્છા રાખતું નથી, યદ્યપિ મારા પિતા સૌદામિનીના પિતાથી અધિક ધનવાન નથી તો પણ મારું માન એ માટે યાપ છે કે, એ તમારી બરોબરીના છે. પરંતુ બિચારી સૌદામિનીના હમણા એવા દાઢ છે કે તેને નિરૂપાયે ભૂખ્યે મરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. તેની દશામાં આસ્માન-જમીનનું અંતર પડી ગયું છે અને તેની દશાના ચક્રને લીધેજ આજે તેની કાંઈ કિંમત નથી.”

“સારે તું શું એમ કહેવા ઇચ્છે છે કે જે અદ્વા સૌદામિનીને માટે ચાલી રહી હતી તે અસલ હતી ? શું તે કલંકિની નથી ?”

“નહિ, હું એ અદ્વા ઉપર યતકિંચિત્ પણ વિશ્વાસ કરતી નથી. મેં સૌદામિનીનું દર્શન કર્યું છે. તેના પવિત્ર ભાવ, સરળતા પૂર્ણ વ્યવહાર, સદાજન્ય વ્યવહાર હું જોઇ ચૂકી છું. તેના મુખાર્વિંદ ઉપરજ તેના હૃદયની પવિત્રતાનો પ્રકાશ પ્રકાશી રહ્યો છે. હું ખાત્રી પૂર્વક કહી શકું છું કે જે કદાપિ સૌદામિની કલંકિની હોય તો સમગ્ર સંસારમાં કોઇ પણ સ્ત્રી સાખી હોવી જોઇએ નહિ.”

“સારે શું હું એને જોઇ શકીશ ?”

“અને તો એમ લાગે છે કે તમે એ પવિત્ર મુખ નહિ જોઇ શકો અસાર સુધીમાં તો એ ચાલી ગઇ હશે.”

યોગેન્દ્ર નિર્મુક્ત બની ગયો. તે પોતાના હૃદયની ઉત્કંઠાને રોકી શક્યો નહિ કાણ જાણે કોણે તેને આવીને કહ્યું કે, “જેતું સૌન્દર્ય જોઇ શકે તે દીવાના બની જાય છે તેજ સ્ત્રી જ્યારે કલંકિની હોય તો પછી તેને ભૂખે મરવાનો પ્રસંગ શા માટે આવી પહોંચે ? હજારો કામી મનુષ્યો તેના ચરણો આગળ પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યા સિવાય રહે નહિ; અને જે તેમ બનતું હોય તો પછી તે એક મુઠી અનાજને માટે મારા દ્વારે શા માટે આવે ?”

આથી કરીને તુરંતજ તે દિવાનખાનાની બહાર નીકળ્યો. પૃથ્વરજ કરતાં માલુમ પડ્યું કે એ સ્ત્રીઓ હમણાજ તેના ગૃહેથી ચાલી ગઇ છે, પરંતુ દ્વાર ઉપર બેઠેલો નોકર કહી શક્યો નહીં કે, એ સ્ત્રીઓ કાણ હતી ? યોગેન્દ્ર ત્વરિત પગલે રસ્તે જવા લાગ્યો. દશ પંદર મિનિટ સુધી અવિશ્રાન્ત ચાલ્યા પછી તેણે સૌદામિની તથા તેની માતાને રસ્તે ચાલતાં જતાં જોયાં. પૂર્વ કરતાં પણ વિશેષ ત્વરાથી તે તેમની પાસે જઇ પહોંચ્યો તથા ગદગદ કંઠે તેણે કહ્યું:—

“સૌદામિની !”

અવાજ શ્રવણ કરતાંજ સૌદામિનીના હૃદયમાં જાણે વિધુતે પ્રવેશ કેમ ન કર્યો હોય એમ તે ચમકી. તેણે ઉત્તર ન આપતાં પોતાના મ્હોને ધુમટામાં છુપાવી દીધું, તથા તે થોડે દૂર ખસી ગઇ. સૌદામિનીની માતા પણ જાંમણને ઓળખી ગઇ તેથી તેણે પત્નીને વાર્તાલાપ કરવાનો પ્રસંગ આપવાની ઇચ્છાથી તે ધણેજ દૂર જઇને ઉભી રહી. તે ધણીજ ગર્વિષ્ટ હતી. તે દૂર ખાસ કરીને તો એટલાજ માટે જઇને ઉભી રહી કે, પુત્ર દેવે એ પરિવારની ગણેા શ્રવણ કરવાની શું જરૂર છે ? હવે બન્ને પતિ-પત્ની જન્મભરને માટે એક બીજાથી વિદાય લઇ લે એમાં પ્રતિજ્ઞા કરવો યોગ્ય નથી.

ન્યારે સૌદામિનીએ જોયું કે, માતા ઘણે દૂર જઈ પહોંચી છે ત્યારે તેણે પોતાના અવયુ ઠંનને લેયો કર્યો જેથી કરીને તેના પતિદેવ તેની એ સ્વર્ગીય સૈદ્ધ્ય શોભા જોઈને પોતાના નયનેત્ર સાર્યક કરે. યોગેન્દ્ર એ મધુરી મૂર્તિના દર્શન કરી મુગ્ધ બની ગયો. તે જેવા પત્નીનો હાથ પકડ્યાં ગયો તેવીજ તે દૂર સટ્ટી ગઈ. ગદ્ગદ કંઠે અશ્વ પૂર્ણ નેત્રોએ તેણે કહ્યું:—“પ્રભુ ! હું આપને યોગ્ય નથી...હું બાર...મને અડકવાથી આપના પવિત્ર હાથો દુષિત થશે. ઇશ્વર તમને સુખી રાખો. હવે પુનઃ હું આપને ત્યાં આવવાનું સાહસ કદાપિ કરીશ નહિ. આપ આપની દિતિય પત્નીને દેવી સમાન સમજી તેની સાથે આપનું જીવન આનંદમાં વ્યતીત કરજો. મારી માફક એ સ્વર્ગની દેવી તુલ્ય પ્રતિમાને દુઃખી કરશો નહિ.” એ માનવી નથી દિનત્રુ દેવી છે.” આમ કહેતાં કહેતાં તેના આસુઓ ગુલાબી ગાલ ઉપર ચમકે તેના વૃક્ષરખળને ભોજવવા લાગ્યાં.

યોગેન્દ્રે પૂર્વવત્ ગદ્ગદ કંઠે અશ્વપૂરિત નેત્રોએ કહ્યું:—સૌદામિની ! તું નથી જાણતી કે, મેં શાથી તને અસાધ્યી જાણી હતી. મારા કાન ઉપર આવેલી કેટલીક અક્ષવાઓએજ અધપિ પર્યંત આપણો વિયોગ કરાવ્યો છે. વળી મેં જે પુનર્વિવૃદ્ધ કર્યો છે તે મેં મારી રાજ્યપ્રીતિથી નથી કર્યો. એટલુંજ નહિ પણ જેટલો પ્રેમ હું તારા ઉપર રાખતો હતો એટલો પ્રેમ આ મારી નવવધુ કદાપિ પ્રાપ્ત કરી શકે. તેમ નથી.”

સૌદામિનીએ શાંત સ્વરે રૂદ્ધ કરતાં કરતાં કહ્યું:—“ઝાલા હતા ! પરંતુ હવે નથી ઝાલા !! હશે ! જેવી ઇશ્વરેચ્છા ! આ તમારી નવવધુ સ્વર્ગની દેવી છે ! તમે તેની સાથે વિવાહ કર્યો છે તો તેને તમારા સ્નેહનું દાન દેવું એ તમારી ફરજ છે. આવો સ્વાર્થી ત્યાગ હૃદયનો આવો પવિત્ર ભાવ, તથા આવી પવિત્રતા પ્રત્યેક સ્ત્રીનામાં જોવામાં આવતી નથી હું પરમ કૃપાળુ જગતપિતાને હરતદ્ય જોડી વિનંતી કરું છું કે, એ દેવી તુલ્ય નારીની સાથે તમે ચિરકાળપર્યંત સુખ સંભોગ કરો પરંતુ ફક્ત એટલીજ વિનંતી કરવાને ઇચ્છું છું કે આપના બાળનમ્યાંને એ નારીના નામ પર ગાળો દેવાની શિક્ષા આપશો નહીં કે જેણે કદાપિ ‘મનસા વાચા કર્મણા’ કાંઈ પણ પ્રકારનું પાપ કર્યું નથી.”

યોગેન્દ્રના નેત્રદ્વયમાંથી અશ્વઓ ઉભરાઈ જેવાં લાગ્યાં. તે પણ તેના હૃદયમાંથી સદે હતું જુત અઘાપિ પર્યંત દૂર થયું નહોતું. તેણે પ્રશ્ન કર્યો:—“ત્યારે શું મારા પિતાએ-તથા અન્ય લોકોએ એવી અશ્વા દેશાવી હતી.”

સૌદામિની પતિ દેવતાના અંરણા પકડી કહેવા લાગી:—“પ્રભુ ! હવે આજથી પુનઃ કદાપિ તમે મારા નિવાસ સ્થાનની તેમજ મારી કાંઈ પણ બબર મેળવી શકશો નહીં. આથી કરીને આપની ચિંતાનો સદંતર નાશ થશે. હું અનાહારે મરણને ચરણ ચમકા પરંતુ પુનઃ આપની પાસે આવીને ભિક્ષા માગના નહીંજ કરું. આ અતિમ સુલાકાત વખતે આપને એટલુંજ બતાવવા ઇચ્છું છું કે આજ સુધી મેં ‘મનસા કર્મણા’ કાંઈ પાપ કર્યું નથી. તે અનાધનો નાથ શ્રી જગતનિષ્ઠા મારા વચ્ચેનો સાક્ષી છે. હવે હું કાંઈ પણ કદીશ નહીં જે કહેવાનું હતું તે સકળ કદી ચૂકી છું. હવે હું વિશેષ સમય સુધી રોકાઈ શકું એમ નથી. માતા મારી રાહ જોતી હશે.” આમ કહી તે ત્વરાથી પતિ પાસેથી ચાલી ગઈ. યોગેન્દ્ર તેને રોકવાને ઇચ્છતો હતો ત્રિપુ તેમ કરવાનું સાહસ એનાથી થઈ શક્યું નહીં.

તૃતીય પરિચ્છેદ.

મિલન

ઉપરોક્ત લખેલી ઘટનાને ઘટયાને કેટલાક વર્ષો વીતી ગયાં. એ દરમ્યાન એક સમય એવા આવી પહોંચ્યા કે તે સમયે યોગેન્દ્રની ધણી ખરી દોહત એક કેસમાં સ્વાહા. યદ્ય ગદ્ય વળી પૂર્વેનું માયા ઉપર કેટલુંક દેખું પણ હતું. તેની ધણી ખરી દોહત સ્વાહા. યદ્ય ગયેલી જણી દહેણુંદાર થોડા પોતાની દહેણી રકમ માટે વારંવાર આવીને ઉધરાણી કરવા લાગ્યા તથા કેટલાકતો ન્યાયાલય સુધી પહોંચવાનો લય દર્શાવવા લાગ્યા એમ કરી યોગેન્દ્રનો પિતા પોતાની પાસે રહેલી યોડી ધણી દોહત એ સર્વેને આપી દેખ પોતે કશું સુકત થયો. આ સમયે તેણે પોતાનાં પુત્ર યોગેન્દ્રને પણ નોકરી સ્વીકારી બગડેલી સ્થિતિને સુધારવા સંબંધી સૂચના કરી.

આજ સમયે કલકત્તાના કોઇ જમીનદારે એક મેનેજરને માટે વિશાખન આપી. યોગેન્દ્રે એ નોકરી માટે પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી; તથા તે નોકરી તેને પ્રાપ્ત પણ થઇ ગઇ તરતજ તે પોતાની દેવી તુલવ પત્ની તથા પરમસુંદર એ સિથ્થિઓને હેઠ કલકત્તા જઇ પહોંચ્યા. તેણે પોતાના માલિકના બંગલા પાસેજ એક ન્હાનો બંગલો બોડે રાખી પોતાનો પરિવાર એમાં રાખ્યો. જેને ત્યાં એ કામ કરતો હતો તેમનાં મુલાકાત લેવાને અવસર અર્ધાપિપર્યંત યોગેન્દ્રને મળ્યો નહોતો સર્વ કાર્ય લેખન વાચનદ્વારા ચાલતું હતું, કારણ કે જમીનદારની સંતાધિકારીણી એક સ્ત્રી હતી. ગૃહમાં તેને પતિ નહિ હોવાથી કામ કાજના કાગળો ઉપર પોતેજ પડદામાં બેઠી બેઠી સહી કરતી હતી. આ સ્થળે યોગેન્દ્રને ધણું માન મળવા લાગ્યું નવો મેનેજર આવતાં અન્ય નોકરો તેને કાઢી મૂકવાના પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ આ સ્થળે જઇ પહોંચતાંની સાથેજ યોગેન્દ્રે સર્વ નોકર વર્ગ તેમજ જમીનદારની સંતાધિકારીણી સ્ત્રી એ સર્વેનો પ્રેમ સંપાદન કરી લીધો. યોગેન્દ્રે એ જમીનદારી પોતાની હોય તદ્દન સાર કામકાજ કરતો હતો સંતાધિકારીણી સ્ત્રી પણ યોગેન્દ્રના કોઇ પણ મતની વિરુદ્ધ હત. રતી નહિ, તેનાં બન્ને બાળકો તેજ બંગલામાં રમ્યા કરતા હતાં તેમને સંતાધિકારીણી સ્ત્રી પોતાની પાસે બ્રાહ્મણી સુબન કરતી તથા અવગવતી પીવાવતી હતી, એટલુંજ નહિ પણ તેના શીખ્યા પમાણે બંને બાળકો તેને 'માતા' સંબોધનથી સંબોધતા હતા.

આવી રીતે કેટલાક દિવસો નિર્ગમન થયા પછી સંતાધિકારીણી સ્ત્રીએ યોગેન્દ્રની પત્નીને એક દિવસે પોતાને ત્યાં બોલાવી. અંદર થું થું બન્યું તેણે અમે જાણતા નથી પરંતુ યોગેન્દ્રને એવા સમાચાર મળ્યા કે તે દિવસે રાત્રે એની પત્ની સ્વગૃહે આવશે નહિ આથી કરીને યોગેન્દ્રને પણ ગ્રહે ન જતાં તે રાત્રે ત્યાંજ સુઇ રહેવાનું સૂચન થયું.

રાત્રે યોગેન્દ્ર પુનઃ બહાર ફરી આવીને પોતાની સંતાધિકારીણીને ત્યાં આવ્યો. એક નોકર આવીને તેને એક સુંદર દિવાનખાનામાં લેઇ ગયો. યોગેન્દ્રે આપું સુંદર દીવાનખાતું પોતાની જાંઘીમાં એક વખતને માટે પણ કદાપિ જોડું નહોતું. એવી રીતેની એવા વાલકાવાળો પલંગ, બિછાવું વિગેરે એણે રરખામાં પણ બાગેજ નિહાળ્યું. હશે. નોકર આવ્યો.

એટલે યોગેન્દ્ર બી'તાદિ ઉપરનું ચિત્રકામ આનંદપૂર્વક અવલોકવા લાગ્યો, જેમ જેમ તે વિશેષ અવલોકન કરતો ચાલ્યો તેમ તેમ તેના મનમાં વિશેષ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું. એવામાં એકાએક પોતાની પાંઠ પાછળની દિવાલ ઉપર પોતાનાજ એક ચોક્કસચેષ્ટાનિર્ગત ફોટો જોયો કે જે પોતાની યુવાવસ્થાની શરૂઆતનો સમય હતો.

પ્રતિભૂતિ (ફોટો) જોતાંજ તેના હૃદયમાં એક પછી એક એમ અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા તથા આ વિચારોના વર્ટાળિયાએ તેના માનસ પ્રદેશને વિદ્વંસ કરી મૂક્યો. એવામાં એકાએક સ્મિત કરતીકરતી તેની પત્ની તેની પાસે આવી પરંતુ તેનાં જે બાળકો પત્નીની સાથે નહોતાં તેથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો તો ઉત્તર મળ્યો કે, તે તેમની મોટી બા પાસે છે.

યોગેન્દ્રે કહ્યું:- “અરે આતે કેવું ઇંદ્રજીવન છે? આ કોઈ જાદુજીવ છે કે શું?”

પત્ની એ પૂછ્યું:- “એમ કેમ બોલો છો?”

યોગેન્દ્રે ઉત્તર આપ્યો:- “શું આ દિવાલ ઉપર મારી પ્રતિભૂતિ તું જોઈ શકતી નથી? કાણજીવે કે મારી સ્વામિનીને એવો તે કાણ મારા જેવો પુરૂષ મળ્યો છે કે જેની પ્રતિભૂતિ એણે સંગ્રહ કરી રાખી છે. વળી જે વખતની આ પ્રતિભૂતિ છે તે વખતે મારી સ્વામિની માઈ નામ દામ લાગ્યેજ નાણુતી હશે.”

એ તો હું પણ તમને પૂછવાનેજ ચાહતી હતી પ્રિયતમા આથી કરીને તમારા મનમાં કાંઈ સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ?” આપ્રશ્ન કરતી સમયે તેનાં નિર્દોષ નયન યુગલ ઉપર આનંદનું સ્મિત વસી રહ્યું હતું.

યોગેન્દ્રે ઉત્સુકતાથી પત્ની પ્રતિદ્રષ્ટિ કરી કહ્યું:- પ્રિયે! હું આ રહસ્યનો ભેદ જાણી શકતો નથી. અવશ્ય આ કોઈ જાદુજીવ છે હોવા જોઈએ.

યોગેન્દ્રની પત્નીએ પતિ પ્રતિ નજર કરી શાંતતાથી કહ્યું:- પ્રભુ! આ આપંની પ્રતિભૂતિ સિવાય અત્રે એક બીજો પણ બેઠો છે.”

આમ કહી તે પેલા ચિત્રની પાછો ચાલી ગઈ. તથા એક સ્ત્રિંગ(કળ)દ્રાવી જેને દયા-વર્તાજ એક લાંકણ ખસી ગયું, તથા અંદરથી એક પચ્ચદશ વર્ષની યૌવના મદથી મલકાતી એક અનુપમ સુંદરીની પ્રતિભૂતિ નીળીઆવી. યોગેન્દ્રનાં નેત્રોએ તુરત જ જાણી લીધું કે, એ પ્રતિભૂતિ તે તેની પ્રથમની સ્ત્રી સોદામિનીની હતી. આ અપાર શોકાનું નિરિક્ષણ કરી તે આનંદની ધારામાં રનાન કરવા લાગ્યો તથા તે આનંદની પરિસ્થિતિથી તે જૂમાતાને બેટી પડવાની તૈયારીમાં હતો એવામાં તેની પત્નીએ તેને પકડી રાખ્યો. યોગેન્દ્ર અરેબાર જાનમાં આવ્યો નહોતો; એવામાં એક બીજી રમણી તે નંદાનાં બાલકોને સાથે લઈ ઉપગેકત દિવાનખાનામાં આવી આવતાની સાથે જ તે યોગેન્દ્રના ચરણદ્વય આગળ ખેસી પડી.

યોગેન્દ્રે પૂર્ણ સાનમાં આવતાં બેઠું કે તેની સત્તાધિકારિણી ઉર્દૂ સોદામિની તેનાં ચરણદ્વય પકડી બેઠી છે. પોતાનું શુભાવેલું ધન પુનઃપ્રાપ્ત થતાં યોગેન્દ્રને અપાર આનંદ થયો તથા તેણે પોતાની પ્રાણાધિક પ્રિયતમા સોદામિનીને છાતી સરસી આપી.

સૌહાર્મિની એકાએક આટલી બધી ધનવતી થઇ જવાનું કારણ એ હતું કે, તેના પરિવારના વકિલે તેના પિતાની તરફથી પ્રિન્સિપાલિસસ સુધી કેસ ચલાવ્યો, જેથી સૌહાર્મિનીના પિતાની જે અઢળક દોલત અન્યના હાથમાં ચાલી ગઇ હતી તે ન્યાયાધિશની આજ્ઞાનુસાર પુનઃ સૌહાર્મિનીને પાછી મળી તથા તેજ સમયથી તેની દશાનું ચક્ર ફરી ગયું. યોગેશ્વરના પિતાને જ્યારે આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તે પથ્થાતાપના અગ્નિથી બળીને પોતાની પત્ની સહિત પરલોકમાં પ્રહોવા ગયો. યોગેશ્વર સૌહાર્મિનીનો ચક્ર રહી તેની જમીનદારીનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યો.

સૌહાર્મિની તથા ચમળકુમારી (યોગેશ્વરની દ્વિતીય પત્ની) એક વેલનાં બે પુષ્પો થઇને સુખથી પોતાનો જીવન કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં. આથી કરીને જ કહેવાય છે કે, અતે તો સત્યનો તેમજ ધર્મનો જ જય છે.

ચરક ઋતુના દિવસો હતા શરીરે પુષ્કળ ગરમ લુગડાં પહેરી પૈસાદાર લોકો ફેટનોમાં આમ તેમ સટાર મારી રહ્યા હતા. સાંજ પડી હતી છતાં પણ જરાએ તડકો હોય તો બેશી રહીએ એવા વિચારથી ગિચારા ફાટેલાં તુટેલાં વસ્ત્રવાળા ગરીબ જનો તડકો શોધી આમથી તેમ ને તેમથી આમ ઉઠ બેસ કરતા હતા. મોઢમયી જેવા શહેરમાં અને વળી સરિયામ રસ્તા ઉપર આમ તેમ સફર મારનાર બેઠકાર મનુષ્યોનું આયુષ્ય ટુંકુ જ થાય છે માટે પોલીસો તેવાઓને ધકકો મારી કાઢી ચૂકતા હતા. વિશેષ રમણીય સમય ન હોય છતાં પણ રમણીય એકઠી કરનારી મોઢમયીનું વધુને આપી નકામું ટાંપણું કરવાં કરતાં આપણે શું કહેવું છે તે ઉપર આવીએ.

સાંજના મોઢમયીના ધોરી રસ્તા ઉપર, જેને મન જગલ પણ સરખું છે ને શહેર પણ સરખું છે એવા એક ગભર બાળક આશરે ૮ વર્ષનો, વસ્ત્રમાં પાંટેલું તે પણ જરાક ફાટેલો ખરો, એક કબળો બને માયા ઉપર નાની સરખી ટોપી એટલાં વાનાં પહેરી કાંઈક ગણગણતો જતો હતો. “એઓ હેવાન, એક બાલુ ચાત્ર એ જાતુ!” એવી ગાડીવાનોની લુમથી ચમરી પાકું જોષ તે કેરાણે ચાલત લાગ્યો. નિચારો! હવેનાં જેવે. કેમ જણાય છે હજારો લોકો હજારો ગ્રામ્યે, હજારો ગાડીઓની અચરજવર આલુબાલુ કીચે કીચ ફેન્સીમાળથી ભરેલી દુકાનો, એ બધાથી તે ગભરાઇ ગયો છે? ના, કારણ તે કાંઈ આમ તેમ જોતો નથી. તેને આશ્ચર્ય જાય છે. કાંઈ ગલી આવે છે કે જોવા મંડી પડે છે અને નિરાશ થઇ ચાલ્યો જાય છે. આમ કેટલી.

ક્યાર કરતાં રાત્રી પડી. મોહમમીમાં બધે દિવા થયા ને બાળકના હૃદયમાં તેવા દીવા ન થયાથી તે ગભરાયો. એક બંધ થયેલી દુકાનના ઓટલા ઉપર બેઠો. આજ તેમ જોવા લાગ્યો અને કોણ જાણે શાથી ? એકદમ તે રડવા માંડી પડ્યો. કુસર્કા ખાતો “હે રામ !” એવો ઉચ્ચાર આઠ વર્ષના બાળકને કરવો પડે એવી શી વિપત્તિ તેના ઉપર પડી હશે ?

આપણે બૂખ્યા થઇએ છીએ, ઘેરથી ભૂલા પડ્યા હોઇએ છીએ, બાથોડીમાં મારતાં કાંઈ જડતું નથી, સારે નિરાધાર જેવા બની કેમ અકળાઇએ છીએ ? તદ્દત્ત બદલે તેથી વધારે બૂખ આ બાલકને છે તે ઘેરથી ભૂલે નથી પડ્યો. મુંબઇનો આઠ વર્ષનો એ છોકરો બોલતો આવતો અબરાકબ હોય છે તેનો તુર્તજ પોલીસને પૂછીને પણ પોતાનું ઘર જો ભૂલ્યો હોય તો બોળાવે છે પણ અહીં તેમ નથી ! આ બાળક જેનું નામ નરેન્દ્ર છે તેને માતાપિતા નથી, ધરબાર નથી, આજીવ્યાજીવનાં હરામખોર સગાંઓએ તેને ધરમાંથી કાઢી મૂક્યો છે. કોઇએ સંઘર્ષો નથી. હતી સારે આને સા પુષ્કળ સાહેબી હતી પણ આંખની શરમ જતાં બધુંયે ગયું. તેનો પિતા જતાં કોઇએ તેની સંભાળ લીધી નહિ અને સંમીલનનયનયોનિહિર્કિચિંદાસ્તિ એ કહેવત બધાએ ખરી પાડી આવા મુંબઈ જેવા શહેરમાં બધે હજારે પુરો હતા. પણ કોઇ તેનો લાવ પૂછતું નહોતું. બિચારો બૂખ્યો થયો તો પણ ક્યાં તેની મા હતી કે “મા, મને ખાવા આપ કહે ?” હા ! આ વિપત્તિ શું એક આઠ વર્ષના બાલકને નાની સરખી હતી ? પણ હતવિધિ કોણ જાણે તે બચ્ચાના કિયાંએ પોપતું તેને જળ આપતી હતી ?

બાળક રડે તો તેનું બીજું શું જોર હતું ? શું ખિરસામાં હાથ નાખતાં તેની પાસેથી કાંઈ નીકળે એ આશા તેની ઉપરની હકીકતથી તમો રાખી શકો ? બિચારો ચાક્યો. અને ઓટલા ઉપર જરાક આડો થયો. બૂખ્યો તથા થોડેમો હોવાથી તુર્તજ ઉંધી ગયો વિભુ ! ઉંધના કાયદા ધણા છે એમ જણાય છે. ઉંધ આવતાં બાળકને ન જણાઇ બૂખ કે ન લાગી ટાઢ અને ન રહે. ક્યાં સુતો છું તેનુંયે લાન ! અર્ધ રાત્રિ વ્યતિત થઇ, કોન્ટેબલો ફરવા લાગ્યા, બધું શાન્ત થવા માંડ્યું પણ આ બચ્ચાને મન તો રાતના આઠ વાગ્યાથીજ બધું શાન્ત હતું. કોઇ કોઇ રોનવાળાઓને આ કોણ સૂતું હશે ? ચોર હશે ? આલો પકડીને ફરજ બળવેલી બતાવીએ એ આશાથી લાં જવા મન થતું. જતાં અને બાળક કંપી, નિરાશ થઇ, પાછો ફરતા !

આમને આમ પ્રાતઃકાળ થયો. નરેન્દ્ર હજી ઉંધમાં હતો. જા થતાં દુકાનવાળાએ “એ કોણ છું, અલ્યા ? “ઉઠ” મફતનું ખાવું ને મસીદે સુવું વાળો ધધો આદર્યો એટલે થયું કે ? આવા સામટાઓને પોલીસ પકડીને ઢોરોની પેઠે પુતીયે નથી તો ? ચાલ, ઉઠ, “દાઝ્યા ઉપર ડામ ! એક લાત મારી ઉઠાડ્યો અને તે ઉપર પ્રાતઃકાળમાં નરેન્દ્ર ને પુષ્પાં જલી આપી દુકાનદાર ખુશી થયો. બાળક ઉઠી ચાલતો ગયો બેચાર છોકરા તેના જેવડી વયના જતા હતા તેમની જોડે ચાલ્યો અને તેઓ સ્ટેશન ઉપર જઇ “શેઠ પોટકી ! શેઠ મજૂર ? શેઠ આવું કે ?” ઇલાહિ બોલતા તે જોડે બોલવા લાગ્યો. એક ધરાક મળ્યો

એ પૈસે ચાલ અહિંથી-ચોડેક દૂર એક દૂકાન ઉપર જવાનું છે તે માણસની તાતી પોટડી સાથે નરેન્દ્ર આલ્યો, આ રોડી દેખાતા પુરુષના હાથમાં દયા વસ્તી હતી એમ જણાયું. તેણે પૂછ્યું-“અદયા, નાનપણથી બાળુ” મૂડી આમાં શું આનંદ માને છે? તારા માઆપે કેવાં કે આ પ્રસાદે તને રમજોતો મૂક્યો.” બાળકે કરગરી, દીનતાથી પોતાની સ્થિતિનું જાન આપ્યું અને “ગઈ કાલે આખો દિવસ બૂખો રહ્યો છું, એક દૂકાનના ઓટલા ઉપર પડી રહ્યો તો” આ વાક્ય સાંભળતાં તે પુરુષનો મહેરો દયાઈ થયો. “ચાલ હવે દૂકાન આવી નથી” દૂકાન આવતાં જોને, જલ્દે પેલાએ ચાર પૈસા આ બાળકના હાથમાં મૂક્યા! ખુશી થતો, પાસેની દૂકાનેથી-એ પૈસાનું ખાવાનું લઈ જવા લાગ્યો ઓટલામાં પેલાજ મનુષ્યે તેને પાછો બોલાવી એક ચીઠ્ઠી લખી આપી. આ ચીઠ્ઠી તેણે પોતાના એક ઓળખીતા શેઠી આ ઉપર લખી આપી હતી; અને તેમાં આ ગરીબ છોકરાને કંઈ નહીં તો ફક્ત અન્નદાન આપી, કામ કરાવવા ખાસ આજીજ કરી હતી. બાળક આભાર માની, શેઠને લાં ગયો, જેણે ચીઠ્ઠી વાંચ્યા બાદ કેટલીક હકીકત સાંભળી, દયા લાવી, તેને પોતાની મીઠમાં સાળખાતામાં કે નર્પા બાળકોની જરૂર હોય છે લાં ગોઠવી દીધો. શેઠે તેને પોતાને લાંજ રહેવાનું સચચું જ્યારે તે છોકરો બાહ્ય જાતિનો હોવાથી જમવાનું એક પાસેની વીંછીમાં નક્કી કરી આપ્યું.

આ રીતે નરેન્દ્રની જિંદગીની શરૂઆત થઈ એમ કહીએ તો ચાલે; પરંતુ તેના નસીબમાં હવે દુઃખ ન હતું, શેઠ પત્ની ને આ બાળકનો કંઈક ઉદ્ધાર કરવાની આંતર સ્ફુરણ થઈ. તેને લાગ્યું કે એક બાહ્યના છોકરાને બહારની ગણાવી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો કરી દઈશું તો પુરુષનું કામ થશે. આ સ્ફુરણ વધુ જાગ્રત થઈ અને તેથી તેણે એક દિન શેઠને કહ્યું કે, આ છોકરાને મીઠનું કામ છોડાવી દો. અને તેને બાણવો એક બાહ્યના છોકરાને બાણવવાથી ધંધર આપણું સાડ કરશે. આ ઉપરાંત શેઠાણીએ બીજાં અનેક કારણો બતાવી, શેઠને ખાસ આમલ ક્યેઈ. અને શેઠે આમલને માન આપી, નરેન્દ્રને નિશાળે મોકલવા માંડ્યો. તે પાંચ ચોપડીઓ સુધી બણેલો હતો તેથી છઠ્ઠીમાં બેઠો. એક બે વર્ષમાં તો તે બણે ચખરાક વિદ્યાર્થી બેખાયો. દરમિયાન ચિત્રકળા ઉપર તેને ઠીક શોખ હોય એમ જણાયું; આથી તેને ચિત્રકળા પ્રત્યે વિશેષ ખ્યાન આપવાનું દરમાલવામાં આવ્યું.

કુદરતી ઠળા તરફ જોને શોખ હોય તેને જો તે ઉપર ખાસ ખ્યાન દેરાવ્યામાં આવે છે તો તેના બહુજી ઉત્તમ પરિણામ નીપજે છે. નરેન્દ્રની બાળનમાં પણ તેમજ થયું. તે કુદરતના દેખાવો ઠીક ચિત્રવા લાગ્યો. તેમજ બીજી વસ્તુઓના નમુનાઓ વગેરેના ચિત્ર પણ ઠાઠતા જતો. શેઠે, આથી તેને પોતાના એક ઓળખીતા ચિત્રકારને લાં શીખવવા મૂક્યો જેણે તેને એક વર્ષમાં હોલીઆર બનાવ્યો. ૧૬ વર્ષની ઉંમર થતાં નરેન્દ્ર તેજ ચિત્રકારને લાં તેના મદદનીશ તરીકે રહ્યો. હવે તે સમજણે હતો, તે પોતાની સ્થિતિ સમજી ચક્રો શેઠ તેનું સર્વસ્વ હતો અને શેઠ પત્ની તેને સાક્ષાત દેવીવૃદ્ધ લાગતી. તેની નાનપણની રખાવાની સ્થિતિ, લાંથી પૈસાનું પોટકુ ઉચકવું; ચાર પૈસા મળ્યા, વગેરે તે એક દિવસ એકાન્તમાં બેઠો હતો ત્યારે તેને સાંભરી આવ્યું. માઆપ વિનનાં બીજાં અનેક છોકરાંની શી વધે થતી હતી? અને તો ઠીક છે કે આ શેઠ મળ્યા મળ્યા પણ કોણ કહે છે કે બીજાને મળી જાય? મરતા સુધી પણ શેઠનું કાણુ કું બાળવા પ્રવર્તે કદીશ એમ ધારી તે મજા મતો.

આ વાતને આજ લગભગ ચાર પાંચ વર્ષ થઇ ગયાં છે. એક દિવસ માતૃકાળમાં મુબમ્મમાં દરિયા પાસેના એક બંગલાની એક બારીમાંથી એક યુગલ દરિયા નિહાળે છે. પુરુષ બોલે છે. “વહાલી ! અભારે હું જે જગત સુખમય ગણું છું તે જગત નાનપણમાં મને દુઃખ મય હતું. હું રખડો કંગાળ બાલક હતો. રેશન ઉપરથી પોટકીઓ ઉચકતો, મારા માતા પિતા નહતાં અને તેથી ઘણા દિવસ રસ્તામાં કોઇની કોઇની દુકાન ઉપર પડી રહેતો કેટલાક દિવસ ખાવાનું પણ ન મળતું. પણ વહાલી ઉપકાર મેનું છું તે સરજનદારનો કે આજે તેણે મને હાલ જે જોઈએ તે સુખ આપ્યું છે. એક દિવસ સારા ચોધરીઓમાં મેં એક પુરૂષની પોટકી ઉચકીને તેના મને ચાર પૈસા મળ્યા કે સારથી મારે ભાગ્ય ચક્ર ફર્યું મારા જીવન અર્પનાર, મારા શેઠીજી હું આ સંસારમાં છું એમ મને થાય છે. નહીં તો ક્યાં હું ને ક્યાં આ શેઠ ? વિના સ્વાથે મારી પરવા રાખવાની તેમને શી જરૂર ? પરંતુ હજી જગતમાં હયાળુ, પદોપકારી અને સસવાળ નરોત્તી અંછત નથી. આજ એજ શેઠના પ્રયત્ને હું ભણ્યો છું અને ચિત્રકાર તરીકે મારું માથું ઉંચું રાખી શકું છું ! ખરેખર, જીવન સાર્યક તો તેજ નરતું કે જેણે અન્નને તાર્યા છે, બચાવ્યા છે એટલું જ નહીં પણ ઉપયોગી બનાવ્યા છે.

આ બોલનાર આપણી વાર્તાના નાનકડો નાયક નરેન્દ્રજી હતો. તેની સાથે ઉભેલી તેની પત્ની હતી. શેઠે તેને પોતાની લાગવગથી તેની નાતના એક સાહસી ગૃહસ્થની કન્યા સાથે પરણાવ્યો હતો અને તે પછી તેને ખાસ તેના શોખનેજ ચિત્રકાર તરીકેના પ્રધો પ્રશ્ન કરાવ્યો હતો.

નરેન્દ્રે આગલ ચલાવ્યું ! વહાલી, તું જાણે છે કે હાલ તે શેઠના આત્મા કેટલો બધો પ્રસન્ન છે ? તેમના મનમાં એટલું જ છે કે ઇશ્વરે, મને અન્નનું ભણું કરવા માટે પૈસા આપ્યા છે. આ વિચારથી તેઓ ઘણાં પ્રસન્ન છે આવી પ્રસન્નતા કોઈ જોઈ તેમ આપતી નથી. “હાય વોય” કરી, હેંકજનોતે ઉંધા ચર્તા કરી, પૈસા મેળવાય એ કશાપિ સારે માર્ગે વાપરી ન શકાય એટલું જ નહીં પણ એ પૈસાથી મનમાનની મોજ પણ માણી ન શકાય. એટલે સારું સારું રસ્તે ને નહાર નહારેજ નહિના કોઈ નકેજ, તેઓ પ્રસન્નતા ન મેળવી શકે તેમનું નાણું ફનાફાટીયા થાય ને તેમનું મોત કમોતે થાય. વહાલી ! મને યાદ છે, કે એક દુકાનદારે જે દિવસે મને ગાળો દીધી તેજ દિવસથી તેની દુકાનની આવક ઓછી થઇ મારો ઉદય ને તેની અસ્ત. હાલ તે દેરાદાર છે ને તેજ હાલતમાં દુઃખી થઇ રીબાઇ ખરશે, ધનના નોએ, તેટલા માટે અદ્ય સુખની ઇચ્છાથી આ સંસારમાં રંજીતા ગરીબોની ખર અંતર રાખવી જોઈએ અને ; જેમ અભારે મારું જીવન આ શેઠે ઉદાર્ય કહું તો ચાલે, તેમજ એવા ઘણાંઓનાં ઉદારી, ઉપયોગી બનાવવા જોઈએ.

નરેન્દ્ર અંતે સારો ચિત્રકાર ગણાયો, શેઠને ઘણું ઉપયોગી થઇ પડ્યો અને ધણીવાર પોતાની શેઠની પેઠે આવાં અનાય બાળકોની ખર અંતર રાખતો, તેની સુશીલ નિરાશિમાની તથા સદ્ગુણી પત્ની સહ સંસારમાં આનંદ વિચરવા લાગ્યો. વચંતાર ! પદોપકારી કર્તવ્યથી આવાં જીવન અન્યતાં કરવાની હૃદયમાં કોઈ દિવસ પણ ઇચ્છા કરજે ખરો. અને તેમ કરીનેજ જ પજો. અણુ તેમ કરવાનાં તને સદાય દો. તથારતુ.

નાટ્યલીલા.

આ નાનકડી નવલકથાનું સ્વરૂપ વાંચકોનાં ખ્યાનમાં આવવા માટે તેના આરંભ નાયક નવલચંદ્રની બાળ્યાવસ્થાની યોડી દર્શીકત જણાવવી અગત્યની છે.

નવલચંદ્રની ઉંમર આ વખતે માત્ર તેર વર્ષે વરસની હતી. તે વખતે તે અંગ્રેજ ચોથી ચોપડી લાણુતા હતા. નેમનો અભ્યાસ કલાસમાં કેવા પ્રકારનો ચાલતો હતો? અભ્યાસના પુસ્તકો સાથે તે કેવા પ્રકારનો સંબંધ જાળવતો? એ વિશે વધારે વિસ્તારથી નહીં લખીશું તો પણ ચાલશે. પણ તે વખતે ગુજરાતી નાટકો નવલકથાઓ અને કાવ્યો વાંચીને તેનું મનન કરવા જેવા પુસ્તકો, કે પછી એકવાર ભેટને કચરાપટ્ટીમાં ફેંકવા લાગકના જેટલાં જેટલાં તેમનાં હાથ લાગતાં તેટલાં સધળાં તે એકાદ એવાંત્રાસીયાની માફક આખી રાત્રીની રાત્રી ઉભાગરે કરી વાંચી જતા. લીધી ચોપડી કે કરી વાંચીને પુરી! એવો તેમનો પરીપાઠ હતો. તેમની શુદ્ધ તિવ્ર અર્થજ્ઞ હતી, જે કાંઈ સારી નરતો બાજતો. એ નોંઢેલમાં વાંચવામાં આવતી તે સધળી તેમના મનના તંત્રના કેપમાં સંગ્રહીત થતી. નવલકથાઓ કરતાં પણ તેમને સંગીત નાટકો અને માસિકોમાંથી પ્રસિદ્ધ થતાં કાવ્યો ખૂબ પસંદ હતાં. ખીરે ખીરે તે કાવ્યના બહુજ શોખીન થયા. અને એ વાચનનું પરીણામ એ આબુ કે ઇન્દ્રીશ સંસ્કૃત વીગેરે ભાષા વિષયોમાં જે જે સાધારણ સારા પ્રમાણમાં માર્કસ મળતા તો પણ પ્રતિદાસ ભૂગોળ કે ગણિત વગેરે વિષયોમાં ઠોકર આવનાંજ વખત આવનો કલાસ મોઢેના અન્ય વિદ્યાર્થીઓ અને ક્યારેક ક્યારેક તો તેમના માસ્તર પણ આપણા નવલચંદ્રને 'કવિરાજ' એવી પડવી આપી બોલાવતા જેટલુંજ નહીં પણ સ્કુલમાં તેમજ શહેરમાં પુસ્તક રથજે નવલચંદ્ર કવિ એ નામેજ તેઓ પ્રસિદ્ધિ પામવા લાગ્યા જે કે જેટલે પ્રસંગે તે નામે મંરકરી રૂપે પણ યોગદાં.

સ્કુલમાં જોયેરે વચગાળે કલાકની રમ્મ પડે છે. તેમાં જ્યારે ખીજાઓ એવડો મસાલાની દાળ, પેંડા, ઝાડ ચીજડી વગેરે મિષ્ટ પદાર્થોને ખરીદી ન્યાય આપવામાં, અને આટીપાટી મોઢાંડીમાં વીગેરેની રમ્મમાં લીન બની જતા, તે વખતે એ કોલાહલથી તદન વેગળી જગાએ સહાધ્યાયી મંડળી ગલગલા સાથે બિલકુલ સંબંધ ન રાખતાં નવલચંદ્ર કલાસના એક ખુણામાં બેસી, પોતાની ગણિત વહી ઉમેળીને તેમાં અપૂર્વ દૃષ્ટિમય કેરપના યુક્ત નાંચિકાને ઉદ્દેશી ને બોલતા—

“વસી ક્યાં મારિ, મન હરણી ?

આવ ઓ બહેલી પ્રિય રમણી !

જીવન મમ સંસાર કરવાને,
કેલેલો આપ હરવાને ”

આવા પ્રકારની પુષ્કળ ક્વાલીયો તે નવી રચીને લખી કાઢતાં કદાચ કોઇ વખતે તેમને આવા કાવ્ય બનાવવાનો કંટાળોજ આવતો, તો પછી બિચારી કવિતાઓનો છલાજ થતો. પછી તે કાવ્ય યુક્તિ બિચારી પેન્સીલનો આશ્રય છોડીને કવિરાજના મોહનોજ આશ્રય લેતી આવા પ્રસંગે—

“ રાત્રિ દિત ધ્યાત તારૂં ધરું
સતાવિશ કેટલી ? શું કહું ! ”

આવા કાવ્યો મોટેથીજ બોલવાને તે સપાટો ચલાવતાં પૈશુ તે મોટેથી નહીં માત્ર ગળુગળાટજ !

નવલચંદ્રનો હૃદયી બેહાર ગચ્છેલ કાવ્યોનો વ્યાસંગ અને સ્વપ્નમય કલ્પના યુક્ત પ્રેમ વીક્ષ્ણના એવા કારણોથી બચારે વિશ્વવિદ્યાલયની અધિષ્ઠાત્રી દેવી સરસ્વતીએ નવલચંદ્રને પ્રવેશ દ્વારમાંજ દાખલ થવાની મનાઇ કરી ત્યારે આપણા ‘ કવિરાજ ’ જરા કચાટમાં પડ્યા સરખા થયા. અને તેમના ઉપર બંદોબસ્ત થવા લાગ્યો છોકરો અભ્યાસની ચોપડીયો શિવાય અન્ય શું વાંચે છે ? શું કહે છે. ? એ બાબતમાં રાજેશ્રીના પિતાશ્રી તરફથી સખત તપાસ રાખવામાં આવતી દીવસમાં બે ત્રણ વખત તેમની ચોરડાની ઝડતી લેવાઇ, તેમની કવિતાઓની નોટો, કાગળના કેડકા વાગેરે બધું જાતું થઇ અમર્યે સ્વાહા થતું અને અશ્લીલ કવિતાઓ બનાવવા માટે તેમને તેમના પિતાશ્રી તરફથી બે ચાર વખત સખત શીક્ષા પણ કરવામાં આવી તેમની પાસેથી બરાબરે અભ્યાસ કરાવવા માટે ખાસ કરેલા મોસ્તર તો આપણા કવિરાજને અભ્યાસ વિના અન્ય પુસ્તક હાથ પણ ધરવા ન હતા.

આખર આ પ્રમાણે બે વરસ ગયા પછી પિતાશ્રી અને મોસ્તરના અંપરિહાય અમથી અને સખત પહેરાથી વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રવેશદ્વારની શૃંખલા ઉઘડીને આપણા કવિરાજ નિમતેજ કરી કેલેજમાં દાખલ થયા.

નવલચંદ્રની કાવ્ય પ્રતિભાને તદ્દમ હુંદી નાખવાની તેમના પિતાશ્રીએ ઘેણી કાશીશ કરી, પણ તે ફળીશ્રુત ન થતાં કવિરાજના મનમાં તો તેં અગળતા ધરાવતીજ હતી. તેમના પિતાશ્રી આદી સર્વ પોતાની ધારણા પાર પડેલી ધારી હવે પામતા હતાં, પણ તે બિચારાઓને ક્યાં ખબર હતી કે માથા પર બાબરી વધારીને પોતે જગતની દીકાંથી બેરીકેર છાંએ એવું બતાવા તે બેદામ રીતે ઉડતી રહે એવી ખાસ બચરેયા રાખીને, તેજ પ્રમાણે માર્ગ-શીર્ષ પાંચ માસની સખત ઠંડીના દીવસોમાં પણ ઢીંચણ કૂધી લોખા મલમલની ધોળા સફેદ ફેન્સી ખમીસો પહેરીને ‘ વસંત પ્રભા ’ માસિકનું અધિપતીપણું શુદ્ધ રીતે સંભાળીને, અથવા એવાજ કોઇ બન્ધ માર્ગે ગ્રહણ કરીને નવલચંદ્ર “ પાક્કા કવિરાજ ” હોવાની ખ્યાતી તેમની કેલેજના મિત્ર મંડળમાં બંધી તરેહથી પ્રગટાવવામાં ફળી શ્રુત થયા હતા !

આવી રીતે જેમ જેમ મુદત જવા લાગી તેમ તેમ નવલચંદ્ર વધારે ને વધારે ‘ કાવ્ય પાગલ ’ બનતા ચાલ્યા હાલમાં તેમના મનને અથવા મગજને એક લુંદીજ અસર થવા લાગી હતી. ‘ વસંત પ્રભા ’ માસિકમાં તેમનાં ‘ વીણા કાવ્ય ’ (Lyric Poems) સપાટાબધ પ્રસિદ્ધ

કુસુમગૌરીએ આ પત્ર એકવાર-બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ વાંચ્યો એટલામાં નવલચંદ્રના પગલાંનો ધ્વની તેણીને સંભળાયો. એટલે તેણીએ તે પત્ર પાછો જેમનો તેમ ચોપડીમાં મૂકી દીધો.

ઝોરડીમાં આવી કુસુમ તરફ જોયું નજોયું કરી, તે પોતાના ખીટીપરનો કોટના ખીસા ટેબલ પરનાં પુસ્તકો-અને ટેબલના ખાના- ઉતાવળે ઉતાવળે શોધવા લાગ્યા જ્યો કે કોઈ મહત્વની વસ્તુને શોધતા હોય, એમ તેના ચહેરા ઉપરથી અને વર્તન ઉપરથી દેખાતું હતું.

કુસુમગૌરીથી હવે મૈત્ર ધારણ કરી રહેવાયું નહીં તે જરા ચીડીયા રવરે બોલી-“હા ના આટલી બધી શોધ જોળ ચાલે છે?”

જેટલી આશ્ચર્યચકિતના બતાવી શકાય, તેટલી દિલગીરી યુક્ત બતાવી અસ્પષ્ટ શબ્દ વડે નવલચંદ્ર બોલ્યા-“ના કાંઈ નહીં, તે એક હતું એવું જ કાંઈ-”

કુસુમગૌરીએ નવલચંદ્રના ખજાપર હાથ મુકી વીનવતાં પૂછ્યું-“પણ શું તે મને સમજાવીને કહેાને? કેમ નથી કહેવુંને? કીક ત્યારે-”

નવલચંદ્ર કંટાળા મયા માફક ચહેરા કરી બોલ્યા-“શું આ પચાત? બહુજ પકડુળા હું એક પત્ર શોધું છું પત્ર-સમજા”

“શું એ એટલો બધો મુદ્દાનો અને કીમતી પત્ર છે એમ?”

“હા. હા. તે એટલો બધો મુદ્દાનો અને કીમતી પત્ર છે ત્યારેજ તો એટલી બધી તેના માટે મહેનત કરી શોધ કરું છું તે!”

“આતો નહીં કે તે આપતો પત્ર?” એમ કહી કુસુમગૌરીએ પોતાના છેડાનીએ હુપાવેલ ચોપડીમાં ‘કરજ’ નો લખેલ પત્ર નવલચંદ્રને આપતાં કહ્યું.

તેણીના હાથમાંથી કાગળ એકદમ જોંચી લઇ, નવલચંદ્ર ગભરાયા માફક ચહેરા કરી કહ્યું-“હા હા. તેજ આ પત્ર તેજ. પણ તે વાંચ્યું તો નથી ને તે?”

કુસુમગૌરી કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર નહીં આપનાં ઝોરડીના એક ખુણામાં રીસાઇને ઉભી રહી તેની પાસે જઈ કવિરાજે તેણીનો હાથ પકડી કહ્યું-“કુસુમ?”

“રાખો, એતો જણાયું બધું! કુસુમ ઉપરના એમ પુરથી તણાઇ જવાઇ છે તે!” આટલું બોલી નવલચંદ્રનો હાથ ઝુંટાવી કુસુમગૌરી ત્યાંથી એકદમ ચોલી ગઇ.

ઉપરની બાબત જનતી હતી ત્યારે આપણા કવિરાજ અંતરમાં તો ખુશી થતા હતાં. કુસુમગૌરી ત્યાંથી ચોલી ગયા પછી અત્યારે મુખી દાબી રાખેલ દસતુ એકદમ છુટી પડ્યું પોતાની ધારણ પ્રમાણે બધું બરાબર થતું જોઇ, હવે કુસુમ પોતાપાસે માફી માગશે, પોતે તેણીને ક્ષમા નહીં આપતા ખૂબ શીક્ષા આપીશું, આવી અનેક દરખતાઓ મનમાં આણી તે આનંદથી તરલીન બન્યા હતા.

(૭)

‘વસંત પ્રભા’ ના દિવાળીના અંકમા પ્રસિદ્ધ ગવાની પોતાની કવિતાના મુદ્દ તથા સવા માટે નવલચંદ્ર ઝોરડીમાં હીંડોળા ખાટ ઉપર બેસતા હતા, એટલામાં રતનબાઇએ એકદમ

દોડતી આવી ગભરાતાં ગભરાતાં રડી પડીને કહ્યું—“શેઠ સાહેબ ! હવે શું કરું ? હાય !”
કવિરાજની બીતીથી બેવડી વળી ગઇ, તે અચકાતાં બોલ્યા—“બહી ! ચામુંડા ! ભુતડી !
પણ કહે તો ખરી. શું થયું ? આટલી ગભરાય છે કેમ ?”

“આ સાહેબને કાંઈક થઈ ગયું. આજો તારવે છે અને હાથ પગ પછાડે છે ચાલોને
સાહેબ. જરા બુઝો તો ! ગમે તે કરે પણ બાસાહેબને બચાવો. બોલામાં પુરું મારીયા
પણ ઘેર નથી હાય !” આટલું બોલી તે તુરત દાદરો ચડી ઉપર ગઇ.

કંપતા પગલે કવિરાજ ઉપર ગયા. બુઝે છે તો ત્યાં કુસુમગૌરી અવ્યવસ્થિત દશામાં
રોતરું છું ઉપર પડી હતી. તેણીના મધ્યાત્મા વાળ વિખરાઈ ગયા હતા. આંખો મીચેલી હોઈને
ચહેરો શીકકો દેખાતો હતો. આવી રીતે તેણીની થએલ સ્થિતી બોધ કવિરાજ બિચારા બહુજ
ગભરાયા. તે કુસુમગૌરી પાસે જઈ તેણીના શરીર ઉપર હાથ ફેરવી બોલ્યા—“કુસુમ !”

કુસુમગૌરીયે બહુ મહેનતે આંખ ઉઘાડી એટલે પ્રેમથી તેણીના કાનમાં કવિરાજે કહ્યું.
“બહાલી કુસુમ ! તું આજે આમ કેમ કરે છે ? તને શું થાય છે ?”

આસોઆસ લેતાં રતનબાઈ રડતાં રડતાં બોલી—“બહુજ બોલું થયું જાસાહેબે કાઠને
પણ ખજર ન પડે તેમ ઘડી પહેલાં ઝેર પીવું. અરર ! મારા માથાળું જાસાહેબ સુ અમને
છોડી જશે ? હાય ! તેવો આ જગતને છોડી ચાલ્યાં—હાય !”

આ શબ્દો સાંભળીતુંજ નવલચંદ્ર એકદમ ઉઠીને ઉભો થયો. આ વખતે તેમની બહુજ
દયાજનક સ્થિતી થઇ હતી. “શું કહે છે ? ઝેર પીવું ?” આટલું બોલતુંજ તુરત તેમણે
પોતાના મિત્ર ડોક્ટર મંજારામને ચીડી લખી કે “આ પત્ર વાચી તુરતાતુરત અત્રે આવજો.
ધરમાં તબીયત બહુજ ખગડી છે.” એ ચીડી પોતાના નોકરને આપતાં કહ્યું. “શંભુ ! જ.
દોડતો દોડતો જઈ ડોક્ટર સાહેબને સાથે તેડીને આવજો. ગાડી બેડી લેતો બે-ગ્ન.”

પાછા ઓઁડીમાં આવી દયાજનક અંતઃકરણથી, મરણમાય થએલ પોતાની પત્ની પાસે
આવી તેણીનું મસ્તક બોજામાં લઇ તેણીના મોઢા તરફ બોધ કહ્યું—“કુસુમ !”
કુસુમગૌરીનો ચહેરો વધારેને વધારે શિંકકો થતો રાંધેલો તેમને જણાયો.

અરધી આંખો ઉઘાડી ક્ષણ રવરે કુસુમગૌરીએ કહ્યું—આપે મને બોલાવી કે ? શા
માટે સાદ કર્યો ?”

“કુસુમ ! તું આ શું કરી ભેડી ? આ નિર્દય-અધમ પાપીના અપરાધ માટે તને
આવી કડક શિક્ષા કરવાનું તને કેમ યોગ્ય લાગ્યું ? બહાલી—” કવિરાજ આગળ બોલી
ન શક્યા.

અહાહા ! જયવામાં સુખ છે એવું હવે મને સમજાય છે. પણ તે હવે શા કામનું ?
મને તે બધું—”

કંપીત સ્વરે નવલચંદ્રે કહ્યું—“શું કહેછ તું કુસુમ ? હર નહીં હમણા ડોક્ટર આવશે.”
આટલું બોલતાં તેની આંખમાંથી અથુ બિંદુ ટપકતાં કુસુમના ગાલપર પડ્યાં.

કુસુમ રૂંધાતા કંઠરડે બોલી—“હવે હું શાની આમાથી બચું ? પણ બહાલા ! આપ
આમ રડો નહીં. મારાથી એક રતી પણ આપે સુખ બેસું નથી. તે માટે મને અત્યારે બહુ
લાગી આવે છે તે માટે હું આપની પામે ક્ષમા માગું છું. બહાલા કેમ મારા
આપણો ને ?”

પોતાની પ્રેમી પત્ની તરફ એકાગ્ર દષ્ટિથી જોઇ નવલસ્યદ્ર બોલ્યા—“કુસુમ ! હું અધ-
મ થઈ જા છું. તેથી મારેજ તારા સરખી સાધવી દેવીની ક્ષમા માંગવી જોઈએ. તારાથી
મને સ્વર્ગના સુખનો લાભ થયો હતો. પણ તેનો મેં અંતાન અને અલંકારથી મારા પોતાના
હૃદયેજ નાશ કરી લીધો । કુસુમ ! મારે તારાપર ક્રુદ્ધો બોલો પ્રેમ છે ? તેની તંને સ્વપ્નેએ
કલ્પના નહીં હોય !”

કુસુમ ક્ષીણના પામેલા સ્વરથી બોલી—“મારાપર આપનો પ્રેમ ? નહી
નહી જોશીની પ્રાપ્તિથી આપની સ્વર્ગસંપાદન સુખી” સ્થિતિ બની હતી—બની છે તેણીનાં
પર આપનો—”

કવિરાજ રડતાં રડતાં બોલ્યા—“નબોલ નબોલ કુસુમ ક્ષમાકર-મારા નિર્દયી પશુ
માટે મને ક્ષમાકર-તે બધું બોલું હવે—ને પણ મેં તારી પરીક્ષા લેવા સાર મારા કાળા હૃદય
થી મને પોતાનેજ લખ્યો હતો. અને એ ખરી વાત એક હરનારાયણજ જાણે છે. અરસા
પણ કેવું અચિારી પગલું હું ભરી બેઠો ?”

“ના બહાલા-આમ પાછળથી પરતાવું તે શું. આપ સરખા કવિરાજ વિદ્વાન પુરુષને છાજે
છે? આ એક કુસુમ જશે, નો આપને થીજી લાખ કુસુમો મળશે.”

“નહી-નહી-કુસુમ! તે લાખ કુસુમો મારી આ એક કુસુમ આગળ તુલ્ય છે

“શું આ ખરે ખરે આપ અંતઃકરણથી કહો છો? જો હું આ અરિષ્ટમાથી બચું
તો મારો કોઈ દિવસ અનાદર નહીં કરો ?”

કુસુમના મુખચંદ્ર તરફ જોઇ નવલસ્યદ્ર બોલ્યા—“પરમાત્માની સાક્ષીએ કહું છું કુસુમ !
જો તું મુજ અમાગીના નશીબમાં રહી તો તને મારા અંતઃકરણમાં-આ હૃદયમાં દેવી કરી મુજબ.”

“ના ના આમ કાંઈને કાંઈ શું આપ લેવો છો? હું જમીન તો આપને મુખ થશે
એવું આપે કહ્યું ત્યારથી હવે બચવું એમ મારા પશુ મનને થોગ્ય છે.” આમ કહી કુસુમ
ઉઠીને પધારીમાં બેસી તેણીને ઉઠનાં જોઇ નવલસ્યદ્ર બોલ્યા—“કુસુમ! ન હો સુષમ્ન લિલાથી
તને બહુ શ્રમ થશે—”

“શાનો શ્રમ તેમાં આપ તે કાર્ગળ બોલો-તદન બનાવટી હોવાનું કહો છો તે ખરે
કહો છો ને ?”

“તદત તે બોલો અથથી તે છતિ સુધી-તારા સોગન લઈ કહું છું.”

“બહાલા ! મને પણ માફ કરો -મેં આપને બહુ દુખાવ્યા એં એર પીધાની વાત પણ
અથથી છતિ સુધી તદ્દત બોલીજ.

નવલસ્યદ્ર આશ્ચર્ય ચક્રિત થતાં બોલ્યા—એટલે?

કુસુમ હસતાં બોલી—એટલે શું ? જેવાને તેવું. હરનારાયણ લાખને ત્યાં બાણના
સગન પર હું ગઈ હતી, ત્યારે રમણગૌરીયે સવળી વાત મને કહી, એટલે મેં પણ ચોડી
ધણી મળક કરવાનો વિચાર કર્યો. આપ કવિરાજ છો એટલે આપને આ નાહકનો પ્લોટ
પસંદ પડશે એમ પણ મને લાગ્યું રતન જાણ એક આમાંની કાંઈકે હકીકત જાણે છે.
કેમકે તેણીને મેં મારા આ વિચારમાં સામેલ કરી લીધી હતી. મેં એર પીધું નથી, અને
આગળ પણ કોઈ દિવસ એર પીશ નહીં. તે આપ બોલીથી માનજો.”

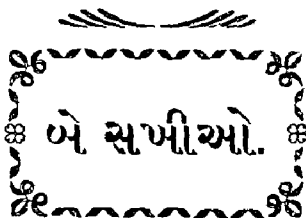
ભયંકર સંકટમાંથી મુક્તતા થઇ એમ માની નિશ્વાસ મૂકી હસતાં નવલચંદ્રે કહ્યું—“એમકે? હીક ત્યારે તું પણ જબરી ખરી હો હું કેટલો બધો ગભરાઇ ગયો હતો? શું કહું?”

એટલામાં શંભુએ આવી વરધી આપી—“ડોક્ટર સાહેબ આવ્યા છે.”

“જોયું હવે તદ્દન સાજી મરવાનો વખત આવ્યો શું કરવું? હવે તે કહેશે શું? મારે તેમને શું કહેવું?” ગભરાઇને નવલચંદ્રે કહ્યું.

કુસુમ હસીને બોલી—“અ- એમશું? કહીયે કે તે તો એક અમરતી ગમત કરી હતી. ધણી દિવસથી તમે આવ્યા ન હતાં; એટલે એ બહાને બોલાવ્યા વળી તેમને આજે અમરતા ચાણી માટે રાત્રે અદીજ રોકવા એટલે થયું. પ્રિયવાચક! કવિરાજ જ્યારે પોતાના મનમાં પોતાને કાષ્ઠય પટુ સમજીને પોતાની ખાત્રી થઇ કે—એક ઘરમાં એ બધાં એક કાફરને કાઢી—જેવા જોગી જેસલો એવી મકવાણી માલી!”

કવિરાજે પોતાનો સ્વભાવ બદલી સરલ કર્યો અને તેથી એ દંપતીના મન પણ એકત્ર થયાં. દુનિયાની રીતીજ છે કે—“સૌ સરખાં થઇએ, તોજ ગામમાં રહીયે!!”

અતિ પ્રેમ પાંપણકી !!

કવિ કાલીદાસ.

પ્રમોદા અને કૌમુદિ વચ્ચે અતિ પ્રેમ હતો પરસ્પર એક બીજાને હરનિશ જોયા વિના તેમને એન પડતું નહીં તેમનો પ્રેમ સખીઓના જેટલોજ નહોતો પરંતુ તેથી અધિકતર પ્રિય પ્રણયિનીનો હતો. તેઓના પત્રો, પ્રેમજપત્રો હતાં. માન, અભિમાન પ્રેમ અને સહૃદયતા શિવાય તે પત્રોમાં બીજું કાંઈ પણ નહતું, તેઓ જ્યારે એક બીજાને મળતી ત્યારે એકાન્ત સ્થાનમાં જતી. તેમની વાતો એવા પ્રકારની થતી કે ત્રીજો કાંઈ શ્રોતા હોય તો એકદમ એ વાતો બંધ પડી જતી કિંના વિષય બદલાતો.

કૌમુદિ ઘણીવાર પોતાનો બાહુપાશ પ્રમોદાને ગળે નાંખી પોતાનું ચન્દ્રવદન તેના સરોજ વદન સરસું લઇ જઇ, પ્રક્રમ કરતી કે “વહાલી સાચું કહેજે, તું સૌથી કોને ચાહે છે? તારા પતિને કે મને?” પ્રમોદા હરહમિશ તેને સુખ્યન કરી કહેતી “તને?”

કૌમુદિ ૧૭ વર્ષની એક યુવતિ છે. તેના વસ્ત્ર સ્વેત છે. તેના ગાલમાં સૌભાગ્ય દીસડી

સુદાતી નથી. તેના બન્ને સુંદર હરતકમસમાં માત્ર હેમની નાની નાની બંગડીઓજ છે. સિવાય કાંઈ પણ અલંકાર નથી. વાયક! આપણા દેશમાં આ વેપ વિધવા શિવાય ખીળ કોઈને હોતો નથી. કૌમુદિ વિધવા છે. તે આઠ વર્ષની હતી ત્યારે તેનો સૌભાગ્યચંદ્ર સદાને માટે નષ્ટ થયો હતો. તે પછી તે પોતાના શ્વસુરગૃહમાંજ રહેતી. તેની સાસુ તથા વડાસાસુ હવિત હતા અને પ્રમોદા પાડોશજ હતી, બન્નેનાં ઘરની અગાસીએ અડોઅડ હતી. ધણીવાર તેઓ, તે અગાસીઓમાં સામેસામે ઉભી રહી, વર્તારાપ કરતી.

એક દિન પ્રમોદા પોતાના ઘરની અગાસી ઉપર પણ ન દેખાઇ તેમ હમેશ મુજબ કૌમુદિ પાસે પણ ન આવી આથી કૌમુદિ ચિંતાતુર બની. પોતાના શ્વસુર ગૃહમાંની એક દાહીને પ્રમોદાને ત્યાં મોકલી. તપાસ કરાવી તો ઉત્તર આવ્યો કે:—“મારા પતિને કોલેજની રજામાં મારા પિતાએ ખાસ અગ્રે બોલાવ્યા હતા તે આવ્યા છે તેથી તેમની સેવનામાં રોકાઇ છું.” કવિ કુળગુરુ ભગવાન કાલીદાસ ખરું કહે છે કે—ત્યાં અતિ પ્રેમ થાય છે, ત્યાં અત્યંત પ્રાપશકા પ્રવેશ છે. કૌમુદિએ વિચાર કર્યો કે તેનો પતિ આવ્યો, તેમાં મારી પાસે એક ક્ષણ પણ તે આવી શકે નહીં? નકકી એનો મારા પ્રત્યે આદર નથી અથવા તો એ મારો પ્રેમ વિસરી ગઇ છે—મને ભૂલી ગઇ છે “પતિ વિનાની આ બાળાને મન પ્રમોદાએતો” પરિ, સખી કે જે કહેા તે હવું. તેનો અતુરગ એટલો બધો ઉત્કટ, દૃઢ અને સખજ હતો કે પ્રમોદા તરફના આજ્ઞના આવેલા સંદેશથી તે વિદૂષિ બની ગઈ. તેનું અન્ય કોણ હવું? પોતાના ખંડમાં જઈ, દ્વાર વાસી, એકાન્તમાં તે ધણું રોષ. એ શિવાય ખીલું કશું કરી શકી નહીં—કરી શકે એમ નહવું.

(૨)

એક દિન રાત્રિ સન્ધ્યાકાલે, જે વખતે, મંદમંદ પવનની સુલલિત લહરીઓ વિહરી રહી હતી તે વખતે પોતાના શ્વસુર ગૃહના એક ખંડમાં બારી પાસે બેઠી બેઠી કૌમુદિ નીચેના ગાનનું શુંજન કરી રહી હતી.

“રૂઠા હે ખ્યાર મેરા ઉસે કોઇ મનાદોરે

કોઇ મનાદોરે—ઉસે કોઇ યુલાદોરે

સખીરી કોઇ યુલાદોરે— રૂઠાં

આ વિધવા તરફી જેણે પોતાનો સર્વ પ્રેમ પોતાની સખીને અર્પણ કરી દીધો હતો તે પ્રમોદાને વારંવાર “પ્રિ.” અથવાતો “પ્રિયતમ” કહીને સંબોધતી હતી. ધણી વાર તે એવા પત્રો લખતી કે જે પત્રોનો અર્થ એક સ્ત્રી પોતાના વ્હાલા પતિને લખતી હોય એવો નીકળે એ પત્રોમાં પ્રેમમય ધણાજ હૃદયગમ શબ્દો લખવામાં આવતા અને ખરે? કોઇ શુદ્ધ હૃદયની પત્નીએ જો તે પોતાના પરમ પ્રેમી પતિ ઉપર તે લખ્યા હોય તો તેનો પતિ પ્રભુ થયા વગર રહેજ નહીં.

પ્રમોદા પોતાના પિતાને ત્યાં રહેતી હોવાથી જેટલી સ્વતંત્ર હતી તેટલી કૌમુદિ નહતી. એટલે પ્રમોદા, કૌમુદિને ત્યાં ધારે એટલી વખત આવી શકે એમ હવું ન્યારે કૌમુદિ

તેમ કરે એ તેનાં સાસુસંસારને પસન્દ ન પડે એ, આપણા હિંદુઓના વિચારો મુજબ, સ્વાભાવિક હવું.

જે દિન સાયંકાળે પ્રમોદા પોતાના ખંડમાં ગણગણી રહી હતી તે દિને પ્રમોદાને તેને ત્યાં ન આવ્યાને ચાર દિન થયા હતા તેના પતિ જેને તેના સસરાએ આસ પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો હતો તે ઝાઝીવાર ગૃહમાંથી બહાર નિઃસરતો નહીં તો તેથી પ્રમોદાથી કૌમુદિને ત્યાં આવી શકેલું નહવું. તો પણ તેઓ બન્ને વચ્ચે પત્ર વ્યવહારેતો ચાલુ હતો. કૌમુદિ પ્રમોદાને ન આવવા માટે ચાલુ દપકાના વચને લખ્યા કરતી બધારે પ્રમોદા વારંવાર ક્ષમા માંગતી.

આજ થોડી વાર સુધી કૌમુદિએ ગાંધનથી પોતાનું દીલ બહેલાવ્યા પછી, તે પાછી કંદાળી ગઇ એ કાગળ લખ તેણે તેમાં કાંઇક લખ્યું અને તે એક પર બીડીઆમાં મૂકી, તેની ઉપર “પ્રિયતમને પહેલો” એ શિરોનામું કર્યું.

આ પત્ર, દાસી સાથે મોકલવાના આશયથી પોતાના ટેબલપર મૂકી તે ખંડમાંથી બહાર નીકળી પરંતુ આજ તેનું ચિત્ત એકલું અસ્વસ્થ નહવું તેનાં તનને પણ આજ અસ્વસ્થતા હતી તેનું માથું કે જે સખત દુઃખ્યા કરવું હતું તેમાં હેરા પંજુ ફેર પડ્યો નહતો. ઉપરાંત તેના હાથે પણ ચુંચાતા હતા અને શરીરે ગરમ હતું આથી તે પાછી પોતાના ખંડમાં ગઇ તેને સુષ રહેવાનું મન થયું અને સુતી. અર્ધા કલાક પછી ધરતી એક દાસીએ આવીને બેસું તો તે સુતી હતી અને તેને ધણી તાવ આવેલો હતો. કૌમુદિના બધા સ્ખલાવથી આ દાસી જે તેની સાથે હમેશાં માંખાંબધું વસ્ત્ર ન રાખતી. જેણે તેને માથે હાથ મુકી કહ્યું! કુમુદા બા, તમને શું થાય છે, બા?” કૌમુદિ સખત તાવને લીધે કાંઈ બોલી શકી નહિ પછી, તે દાસીએ કૌમુદિની સાસુને ખબર આપતાં તે એકદમ ત્યાં આવી પહોંચી.

દાકતરને બોલાવવાની જરૂર ન હતી કેમકે કૌમુદિનો કાંકોજ એક દાકતર હતો. તેણે પણ આવીને તેને તપાસીને અને “મેલેરિયા” થયો છે એવો મત આપ્યો.

(૩)

આ ઘટના બની, તેના ત્રણ દિન પહેલાં કૌમુદિનો કાંકોજ કે જે પરગામ રહેતો હતો તે પોતાના પુત્રને જનોઈ દેવા માટે આવ્યો હતો. જનોઈ એક બે દિનમાં હતી. કૌમુદિની પણ સાસુ જીવિત હતી એટલે તેના અસુર અને કાંકોજ હજી સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેતા હતા. કૌમુદિના કાંકોજનું નામ ચંદ્રવદનરાય હતું પણ તેને બધા ‘રાયજી’ કહીને બોલાવતા હતા. કૌમુદિને તાવ આવવાથી કાંઈ જનોઈ અટકવાની નહતા; તેથી તેજ દિને કૌમુદિની સાસુ, સગાંઓને નિમંત્રણ કરવા ગઇ હતી રાયજી અને તેની પત્ની કમલાં, કૌમુદિના ખંડમાં તેની પાસે બેસી હતી કૌમુદિને ઉંધ આવી ગયલી હોવાથી તેની કાંકોજ એરડામાં આમતેમ ફરતી હતી. એકાએક તેના બોવામાં એક પરબીડીઉં આવ્યું જેની ઉપર “પ્રિયતમને પહેલો” એ લખેલો મળેલો હતો! કુણ્ડલની ખાતર તેણે ‘પરબીડીઉં લીધું’ અને કૌમુદિએ કાંઈ પરપુર્ય ને લખ્યો હશે એમ તુર્તજ ધારી લીધું. કૌમુદિના ચારિત્ર માટે તેને આજ લગી ખરાબ રાંકા

ન હતી કારણ એ કહાગરી અને સરલ સ્વભાવની હોવાથી ધરનાં ખીખાને જેમ પ્રિય થઈ પડી હતી તેમ આ કાકાજીને પણ પ્રિય થઈ હતી. પરંતુ આ કવરે, કાકીજીને મન કૌમુદિને દૂષણવતી બનાવી. કાકીજીના મનમાં આ કવરે એકદમ આ નિર્દોષ બાળા માટે તિરસ્કાર ઉપજાવ્યો. પેતાની ચોળામાં એ પરખીડીકે તેણે સંતાડી દીધું અને તે વખતે ખીખા કામકાજમાં પેરાવાઈ.

અંદ્રવદન અને તેની પત્ની રાત્રે જ્યારે પેતાના શયન ગૃહમાં એકલા મૂક્યા ત્યારે કમલાએ પ્રશ્ન કર્યો:—“કૌમુદિ માટે તમારો કેવો મત છે?”

રાયજી સમજ્યો કે તેની માંદગી સંબંધી આ પ્રશ્નને પૂછાયો છે તેથી તેણે કહ્યું: તેનો એક બે દિવસમાં મરી જશે. કાંઈ ગભરાવા જેવી માંદગી નથી.

કમલા:—મનેતો એમ લાગે છે કે એ મરી જાય તો સારું થાય.

અંદ્રવદનરાય, કૌમુદીના શબ્દોનો પુખ્તરી હતો. તે આ વાન સ્ત્રીજાને ગુસ્સે થઈ ગયો અને બોલ્યો: મૂખ એવું બોલતાં તારી જીભ કેમ કપાતી નથી? એ ખિચારી આપણને શું ભારે પડે છે? હું તો કહું છું કે તેની ગંભીર માંદગી હોય તો પણ તેને બચાવવા હું મારા દરેક પ્રયત્નો કરવા બાકી રાખું નહીં.

કમલા: એમાં તમે તેનું આટલું બધું ઉપરાણું લ્યો છો તો શ્યો આ કાગળ વાંચો એટલે બહાણે, તમારો કાઠો ડમકો થઈ દરતા વહુજીના લક્ષણ!

અંદ્રવદનરાયે તે પત્ર લીધો, તેમાં લખ્યું હતું કે:—

પ્રધાર પ્રિયતમ.

તું કેવો નિર્દય બન્યો છે? વારંવાર તું મારે મોઢે કહેતો હતો તેવોજ પ્રેમ શું તું મને કાલમાં બતાવે છે? પહેલાં તે આવતું બાંધ ક્યું અને હવેતો પત્રોએ લખવા બંધ કર્યો! મધ કાલના મારા પત્રનો ઉત્તર કેમ નથી આપ્યો? બહાલા, તને ન જોવાથી. હું ગાંડી બની ગઈ છું. તું વિચાર. તારા શિશ્ય મારું કાથું છો મને રાત દિવસ કાંઈ એન પડતું નથી. કાંઈ નહીં તો એક ક્ષણ પણ મને દર્શન દે. હું માની લઈશ કે તે મને સ્પર્શે રાત્ર દર્શન દીધાં. પ્રિયતમ, શું તારી આ તરફથી પ્રાણ પ્યારી જીતી પુરાણી બની એટલે તે એનો ત્યાગ કર્યો? જો તું મને ખરેખર જાણતો હોયતો આ પત્ર દેખીને જરૂર આવજો અને મારી હૃદય-વેદના દૂર કરજો.

લી- તારી આંખાં ધારિણી. ”

પત્ર વાંચી અંદ્રવદને કમલાને પૂછ્યું? આ પત્ર કેણે લખ્યો છે?

કમલા:—એજ તમારો વહુજીએ જેમનાં તમે વખાણ કરો છો ?”

રાયજી:—જા, જા, ગાંડી એમ બંનેજ નહીં!

કમલા:—તો તપાસ કરો કે આ અંદર કોનો છે?

રાયજી અચરસ! એવું હોય તો જાણ જોઈ.

કમલા:—હારતો. મળુંજ શરમ ભરેલું. એવી વહુએને ત્યાર લાત મારી, ધરતી બહાર કાઢી મૂકવી જોઈએ.

રાયજી:—ત્યારે હવે આપણે શું કરવું?

કમળા:—એજ કે એને કાઢી વિધવા આશ્રમમાં મોકલો.

રાયજી એમ ક્યાંથી કેવું અરાજ દેખાશે?

કમળા:—પણ એનાં પાપ ઉધારાં પડશે ત્યારે આખર ઉપર પાણી ફરી વળશે, તેનું કેમ?

રાયજી પણ મને તો આ બાબતમાંજ હજી શંકા છે. આપણે આ કામજ એવો છે તે જ એ ઉપરથી પાપકર્મ કરનારી તેને કેમ માની લેવાય? મતલબ કે તેઓ પાપકર્મ હવે પછી કરનાર છે. હજી સુધી કંઈ નથી.

કમળા જાઓ, જાઓ, કાંઈ તમને ગાંડાં કહેશે ગાંડાં! શ્રી સ્વભાવ કેટલો બધો ચટપટીઓ હોય છે તે તમે શું સમજો? હું તો નક્કી માનું છું કે એ છોકરી બગડી છે. વંદી ગઈ છે.

રાયજી:—ત્યારે એનાં શાં પગલાં લેવાં તે હું વિચારી જોઈશ!

ચંદ્રવદનરાય તે રાત્રે પચારીમાં આમથી તેમ આજોટ્યા ક્યું, તેને ઉંધ આવી નહીં, અને વારંવાર આ કહેવાતી દુષણવતી વહુ કે જે બદારથી કેટલી બધી ભલી, કાઢી અને આત્માધારિણી હતી તેનાજ વિચારો આવ્યા ક્યાં ચંદ્રવદનનો સ્વભાવ એવો. હતો કે કાંઈ પણ કામમાં તે એકદમ વિશ્વાસ મૂકી દે નહીં અને જો તેને કાંઈ વસ્તુ ઉપર વિશ્વાસ બેસી ગયો તો તે સમજાડ બેસી જતો. તે વિચારવા લાગ્યો, આ છોકરી શૈશવાવસ્થાથીજ વિધવા છે, આથી સંસારનાં હજારો પ્રલોભનો અતિક્રમ કરીને પ્રહાયવર્મન પાળવું એ કામ કે જે કાંઈ સહેલું નથી તેમાં તે પાછી પડે એ દરેક રીતે બનવાજોગ છે; વળી તે લખી વાંચી જાણે છે. સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાના વિચારના વિરોધીઓ કહે છે કે લખતાં વાંચતાં જાણધારી સ્ત્રીએ પ્રેમપત્રો લખતાં શીખે છે. એ ખરું હોય ખોટું તે તો તેઓ જાણે પણ મારે ત્યાં તો મેં એ ખાસ અનુમંત્યું. ખરે! છોકરીઓએ હીંદુસંસારના પવિત્ર નિયમ ઉલ્લંઘન ક્યું અને મારી કીર્તિને કલંક લગાવ્યું. છતાં એટલું સારું છે કે લોકોએ હજી એ વાત જાણી નથી; પરંતુ જાણશે ત્યારે જબરોડ લડકો થશે છે!”

કૈામુદિની સાસુ, કૈામુદિ ઉપર ધણો પ્રેમ રાખતી પોતાના મુઠને સખતા કામકાજમાંથી પરવારી ને નવરી થતી એટલે તુર્તજ માંદી કૈામુદિ પાસે આવી બેસતી; અને રાત્રે પણ તેની પાસે સુતી ચંદ્રવદન અને તેની વહુએ જાણેલી શુભ વાતથી તે અચાત હતી. ધરના બીજા બધા કહેતા કે “વિધવા વહુ છે. સરીજશે તો શું મોટું દુઃખ થવાનું છે? બિચારી ઉઘટી હવેશ માટે હેરાન થતી બચશે” પરંતુ તેની સાસુને તે પુત્રીવત્ત્વ લાગતી હતી અને તેથી તેની ખાતર બરહાસમાં ખામી આવે એ જોવા તેનું અંતર રાજી ન હતું.

એ રાત્રે ૧૨ વાગતાં કૈામુદિનું દુઃખ વધ્યું. તાવમાંથી તે લવરી ઉપર ચઢી તેના પેટમાં અનિશ્ચય દુઃખાવો થવા લાગ્યો અને તાવ ૧૦૫ ડીગ્રી સુધી ચઢી ગયો કે. ચંદ્રવદનને એકદમ જગાડવામાં આવ્યો તે નિદ્રામાં નહોતો પડ્યો પણ વિચારોમાંજ હતો. તે કૈામુદિના ઓરડામાં ગયો પણ તેનું મન તેને સાજી કરવા કશું કરવું નહતું. તેને એમજ થતું હતું કે ભલે એ બાળા આ સંસારમાંથી છુટે!

કુસુમગૌરીએ આ પત્ર એકવાર-ખીજવાર અને ત્રીજવાર પણ વાંચ્યો. એટલામાં નવલચંદ્રના પગલાંનો ધ્વની તેણીને સંજળાયો. એટલે તેણીએ તે પત્ર પાછો જોમનો તેમ ચોપડીમાં મૂકી દીધો.

ઝોરડીમાં આવી કુસુમ તરફ જોયું નજોયું કરી, તે પોતાના ખીટીપરના દોટના ખીસા ટેબલ પરનાં પુસ્તકો-અને ટેબલના ખાના- ઉતારવે ઉતારવે શોધવા લાગ્યા. જાણે કે કોઈ મહત્વની વસ્તુને શોધતા હોય, એમ તેના મહેરા ઉપરથી અને વર્તન ઉપરથી દેખાતું હતું.

કુસુમગૌરીથી હવે મૌન ધારણ કરી રહેવાયું નહીં. તે જરા ચીડીયા સ્વરે બોલી-“શા-ની આટલી બધી શોધ જોણ ચાલે છે?”

જેટલી આશ્ચર્યચકિતના ખતાવી શકાય, તેટલી દિલગીરી યુક્ત બતાવી અસ્પષ્ટ શબ્દ વડે નવલચંદ્ર બોલ્યા-“ના કંઈ નહીં, તે એક હતું એવું જ કંઈ-”

કુસુમગૌરીએ નવલચંદ્રના ખલાપર હાથ મુકી વીનવતાં પૂછ્યું-“પણ શું તે મને સમજાવીને કહેવું? કેમ નથી કહેવું તે? કીક ત્યારે-”

નવલચંદ્ર કટાણી ગયા માફક ચેહેરા કરી બોલ્યા-“શું આ પચાત? બહુજ પડપુછા હું એક પત્ર શોધું છું પત્ર-સમજા!”

“શું એ એટલો બધો મુશ્કેલો અને કીમતી પત્ર છે એમ?”

“હા. હા. તે એટલો બધો મુશ્કેલો અને કીમતી પત્ર છે ત્યારેજ તો એટલી બધી તેના માટે મહેનત કરી શોધ કરું છું તે!”

“આતો નહીં કે તે આપનો પત્ર?” એમ કહી કુસુમગૌરીએ પોતાના છેડાનીચે છુપાવેલ ચોપડીમાં ‘કરુણ’ના લખેલ પત્ર નવલચંદ્રને આપતાં કહ્યું.

તેણીના હાથમાંથી કાગળ એકદમ ખેંચી લઈ, નવલચંદ્ર ગમરાયા માફક ચેહેરા કરી કહ્યું-“હા હા. તેજ આ પત્ર તેજ. પણ તે વાંચ્યું તો નથી ને તે?”

કુસુમગૌરી કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર નહીં આપતાં ઝોરડીના એક ખુણામાં રીસાઈને ઉભી રહી તેની પાસે જઈ કવિરાજે તેણીનો હાથ પકડી કહ્યું-“કુસુમ?”

“રાખો. એતો જણાવું બહુ! કુસુમ ઉપરના પ્રેમ પુરથી તણાઈ જતાઈ છે તે!” આટલું બોલી નવલચંદ્રનો હાથ છૂટાવી કુસુમગૌરી ત્યાંથી એકદમ ચાલી ગઈ.

ઉપરની આખત બનતી હતી ત્યારે આપણા કવિરાજ અંતરમાં તો ખુશી ચતા હતા. કુસુમગૌરી ત્યાંથી ચાલી ગયા પછી અત્યાર સુધી દાખી રાખેલ હસવું એકદમ છુટી પડ્યું પોતાની ધારણ પ્રમાણે બહુ બરાબર થયું જોઈ, હવે કુસુમ પોતાપાસે માફી માગશે, પોતે તેણીને ક્ષમા નહીં આપતાં ખૂબ શીક્ષા આપીશું, આવી અનેક કલ્પનાઓ મનમાં ચાલી તે આનંદથી તરલીન બન્યા હતા.

(૭)

‘વસંત પ્રભા’ના દિવાળીના અંકમાં પ્રસિદ્ધ ગવાની પોતાની કવિતાના મુદ્દતપાસવા માટે નવલચંદ્ર ઝોસરીમાં હરિગાળા ખાટ ઉપર બેસતા હતા, એટલામાં રતનબાઈએ એકદમ

હોડતી આવી ગભરાતાં ગભરાતાં રડી પડીને કહ્યું—“શેઠ સાહેબ ! હવે શું કરું ? હાય ! ”
કવિરાજની બીતીથી બેવડી વળી ગઇ. તે અચકાતાં બોલ્યા—“ઝૂંઝી ! ચામુંડા ! ભુતડી !
પણ કહે તો ખરી. શું થયું ? આટલી ગભરાય છે કેમ ?”

“બા સાહેબને કાંઈક થઈ ગયું. આખો તારવે છે અને હાથ પગ પછાડે છે ચાલોને
સાહેબ. જરા બુઝો તો ! ગમે તે કરો પણ બાસાહેબને બચાવો. બોલામાં પુરું મારીયા
પણ ઘેર નથી હાય !” આટલું બોલી તે તુરત દાદરો ચડી ઉપર ગઇ.

કંપતા પગથે કવિરાજ ઉપર ગયા. બુઝે છે તો સા કુસુમગૌરી અવવરિયન દશામાં
રોતરું છ ઉપર પડી હતી. તેણીના માથાના વાળ વિખરાઈ ગયા હતા. આંખો મીચેલી હોઇને
ચહેરો શીકકો દેખાતો હતો. આવી રીતે તેણીની ધસેલ રિયતી જોઇ કવિરાજ બિચારા બહુજ
ગભરાયા. તે કુસુમગૌરી પાસે જઇ તેણીના શરીર ઉપર હાથ ફેરવી બેઠા—“કુસુમ !”

કુસુમગૌરીયે ધણી મહેનતે આંખ ઉઘાડી એટલે પ્રેમથી તેણીના કાનમાં કવિરાજે કહ્યું.
“બહાલી કુસુમ ! તું આજે આમ કેમ કરે છે ? તને શું થાય છે ?”

શ્વાસોશ્વાસ લેતાં રતનબાઈ રડતાં રડતાં બોલી—“બહુજ બોલું થયું. બાસાહેબે કાંઈને
પણ ખબર ન પડે તેમ ઘડી પહેલાં ઝેર પીવું. અરર ! મારા માથાળું બાસાહેબ શું અમને
છોડી જશે ? હાય ! તેતો આ જગતને છોડી ચાલ્યાં-હાય !”

આ શબ્દો સાંભળતાંજ નવલચંદ્ર એકદમ હિંમતે ઉભો થયો. આ વખતે તેમની બહુજ
દમાજનક રિયતી થઇ હતી. “શું કહે છે ? ઝેર પીવું ?” આટલું બોલતાંજ તુરત તેમણે
પોતાના મિત્ર ડોક્ટર મંચારામને ચીઠી લખી કે “આ પત્ર વાંચી તુરતાતુરત અત્રે આવજો.
ઘરમાં તખીયત બહુજ બગડી છે.” એ ચીઠી પોતાના નોકરને આપતાં કહ્યું. “શંભુ ! જા.
હોડતો હોડતો જઈ ડોક્ટર સાહેબને સાથે તેડીને આવજો. ગાડી જોડી લેતો જા-જા”

પાછા ઓગડીમાં આવી દયાજનક અંતઃકરણથી, મરણપ્રાય થયેલ પોતાની પત્ની પાસે
આવી તેણીનું મસ્તક બોજામાં લઇ તેણીના મોઢા તરફ જોઇ કહ્યું—“કુસુમ !”
કુસુમગૌરીનો ચહેરો વધારેને વધારે શિકકો થતો ચાંદ્રો તેમને જણાયો.

અરધી આંખો ઉઘાડી શિષ્યુ સ્વરે કુસુમગૌરીએ કહ્યું—આપે મને બોલાવી કે ? શા
માટે સાદ કર્યો ?”

“કુસુમ ! તું આ શું કરી બેઠી ? આ નિર્દય-અધર્મ પાપીનાં અપરાધ માટે તને
આવી કડક શિક્ષા કરવાનું તને કેમ લાગ્યું ? બહાલી-” કવિરાજ. આગળ બોલી
ન શકયા.

અહાહા ! અથવામાં સુખ છે એવું હવે મને સમજાય છે. પણ તે હવે શા કામનું ?
મને તે બધું—”

કંપીત સ્વરે નવલચંદ્રે કહ્યું—“શું કહેજ તું કુસુમ ? હર નહી હમણા ડોક્ટર આવશે.”
આટલું બોલતાં તેની આંખમાંથી અશ્રુ ખિંદુ ટપકતાં કુસુમના ગાલપર પડ્યાં.

કુસુમ રૂંધાતા કંઈક બોલી—“ હવે હું શાની આમાથી બચું ? પણ બહાલા ! આપ
આમ રડો નહી. મારાથી એક રતી પણ આપે સુખ જોવું નથી. તે માટે મને અત્યારે બહુ
લાગી આવે છે તે માટે હું આપની પાસે લામા માગું છું. બહાલા કેમ મારો
આપણો ને ?”

પોતાની પ્રેમી પત્ની તરફ એકાગ્ર દષ્ટિથી જોઇ નવલચંદ્ર બોલ્યા—“કુસુમ ! હુંજ અધ-
મ ચંડાળ છું. તેથી મારેજ તારા સરખી સાધવી દેવીની ક્ષમા માંગવી જોઇએ. તારાથી
મને સ્વર્ગના સુખનો લાભ થયો હતો. પણ તેનો મેં અસાન અને અદંકારથી મારા પોતાના
હાથેજ નાશ કરી લીધો ! કુસુમ ! મારો તારાપર કટલો બધો પ્રેમ છે ? તેની તને સ્વપ્નેએ
કદના નહીં હોય !”

કુસુમ ક્ષીણતા પામેલા સ્વરથી બોલી—“મારાપર આપનો પ્રેમ ? નહીં
નહીં જોણીની પ્રાપ્તિથી આપની સ્વર્ગસમાન સુખી સ્થિતિ બની હતી—બની છે. તેણીના
પર આપનો—”

કવિરાજ રડતાં રડતાં બોલ્યા—“નબોલ-નબોલ-કુસુમ ક્ષમાકર-મારા નિર્દય પણા
માટે મને ક્ષમાકર-તે બધું બોટું હતું—ને પત્ર મેં તારી પરીક્ષા લેવા સારૂ મારા ડાબા હાથ-
થી મને પોતાનેજ લખ્યો હતો. અને એ ખરી વાત એક હરનારાયણજી જાણે છે. અરરા
પણ કેવું અચિચારી પગલું હું ભરી બેઠો ?”

“ના બહાલા-આમ પાછળથી પસ્તાવું તે શું. આપ સરખા કવિરાજ વિદ્વાન પુરૂષને જાણે
છે? આ એક કુસુમ જશે, તો આપને જીજ્ઞાસા કુસુમો મળશે.”

“નહીં-નહીં-કુસુમ ! તે લાખ કુસુમો મારી આ એક કુસુમ આગળ તુચ્છ છે

“શું આ ખરે ખરું આપ અંતઃકરણથી કહો છો? જો હું આ અચિચારી બન્યું
તો મારો કોઈ દિવસ અનાદર નહીં કરો ?”

કુસુમના સુખચંદ્ર તરફ જોઇ નવલચંદ્ર બોલ્યા—“પરમાત્માની સાક્ષીએ કહ્યું છું કુસુમ !
જો તું મુજ અમાગીના નથી-આમાં રહી તો તને મારું અંતઃકરણમા-આ હૃદયમાં દેવી કરી પુણ્ય.”

“ના ના આમ કાંઈને કાંઈ શું આપ લેવો છો? હું બચીશ તો આપને સુખ થશે
એવું આપે કહ્યું ત્યારથી હવે અચવું એમ મારા પણ મનને થોગ્ય છે.” આમ કહી કુસુમ
ઉઠીને પયારીમાં બેઠી તેણીને ઉઠતાં જોઇ નવલચંદ્ર બોલ્યા—“કુસુમ ! ન ઉઠ સુમળ ઉઠવાથી
તને બહુ શ્રમ થશે—”

“શાંતો શ્રમ તેમાં? આપ તે કાગળ ખોટો-તદન બનાવટી હોવાનું કહો છો તે ખરું
કહો છો તે ?”

“તદન તે ખોટો અથવા તે ઇતિ સુધી-તારા સોગન લઈ કહ્યું છું.”

“બહાલા ! મને પણ મદદ કરો—મેં આપને બહુ દુખાવ્યા એં ઝેર પીધાની વાત પણ
અથવા ઇતિ સુધી તદ્દન ખોટીજ.

નવલચંદ્ર આશ્ચર્ય ચકિત થતાં બોલ્યા—એટલે?

કુસુમ હસતાં બોલી—એટલે શું ? જેવાને તેણે. હરનારાયણ લાઇને ત્યાં બાથુના
લગન પર હું ગઈ હતી, ત્યારે રમણગૌરીએ સપળી વાત મને કહી. એટલે મેં પણ થોડી
ધણી મનક કરવાને વિચાર કર્યો. આપ કવિરાજ છો એટલે આપને આ નાહકનો ખોટા
પસંદ પડશે એમ પણ મને લાગ્યું રતન જાણ એક આમાંની કાંઈક હકીકત જાણે છે.
કેમકે તેણીને મેં મારા આ વિચારમાં સામેલ કરી લીધી હતી. મેં ઝેર પીધું નથી. અને
આગળ પણ કોઈ દિવસ ઝેર પીધ નહીં. તે આપ ખાતરી માનજો.”

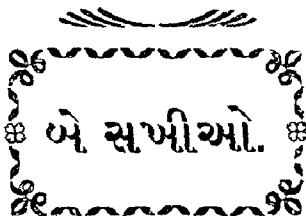
ભયંકર સંકટમાંથી મુક્તતા થઇ એમ માની નિશ્વાસ મૂકી હસતાં નવલચંદ્રે કહ્યું—“એમકે? હીક ત્યારે તું પણ જાણી ખરી હો હુ કેટલો બધો ગભરાઇ ગયો હતો ? શું કહું ? ”

એટલામાં શંભુએ આવી વરધી આપી—“ ડોક્ટર સાહેબ આવ્યા છે. ”

“ જોયું હવે તદ્દન લાજ મરવાનો વખત આવ્યો શું કરવું ? હવે તે કહેશે શું ? મારે તેમને શું કહેવું ? ” ગભરાઇને નવલચંદ્રે કહ્યું.

કુસુમ હસીને બોલી—“ અઃ એમાં શું ? કહીયે કે તે તો એક અમરતી ગમત કરી હતી. ધણી દિવસથી તમે આવ્યા ન હતા. એટલે એ બહાને બોલાવ્યા. વળી તેમને આજે અમરતા ચાણી મારે રાત્રે અહીંજ રોકવા એટલે થયું. પ્રિયવાચક ! કવિરાજ જ્યારે પોતાના મનમાં પોતાને કાપટ્ય પટુ સમજીને પોતાની ખાત્રી થઇ કે—એક ઘરમાં એ લલાં એક કાફરને કાલી—જેવો જોગી જેસલો એવી મકવાણી માલી ! ”

કવિરાજે પોતાનો સ્વભાવ બદલી સરલ કર્યો અને તેથી એ દંપતીના મન પણ એકત્ર થયાં. દુનિયાની રીતીજ છે કે—“ સૌ સરખાં થઇએ તોજ ગામમાં રહીએ ! ! ”

અતિ પ્રેમ પાંપણકી ॥

કવિ દાસીદાસ.

પ્રમોદા અને કૌમુદિ વચ્ચે અતિ પ્રેમ હતો પરંપર એક બીજાને હરનિશ જોવા વિના તેમને એન પડતું નહીં તેમનો પ્રેમ સખીઓના જોડલોજ નહોતો પરંતુ તેથી અધિકતર પ્રિય પ્રભુચિનાનો હતો. તેઓના પત્રો, પ્રેમજપત્રો હતા. માન, અભિમાન પ્રેમ અને સહનયના શિવાય તે પત્રોમાં બીજું કંઈ પણ નહોતું, તેઓ જ્યારે એક બીજાને મળતી ત્યારે એકાન્ત સ્થાનમાં જતી. તેમની વાતો એવા પ્રકારની થતી કે ત્રીજો કાંઈ જાણે ત્યાં આવી ચડતો તો એકદમ એ વાતો બંધ પડી જતી કિંવા વિષય બદલાતો.

કૌમુદિ ઘણીવાર પોતાનો બાહુપાશ પ્રમોદાને ગળે નાંખી પોતાનું ચન્દ્રવદન તેના સરોજ વદન સરસું લઇ જઇ, પ્રશ્ન કરતી કે “વહાલી સાચું કહેજે. તું સાથી કોને ચાહે છે ? તારા પતિને કે મને ?” પ્રમોદા હરહમેશ તેને સુમન કરી કહેતી “તને ?”

કૌમુદિ ૧૭ વર્ષની એક યુવતિ છે. તેના વસ્ત્ર શ્વેત છે. તેના ગાદમાં સૌભાગ્ય ટીલકી

સુહાતી નથી. તેના બન્ને સુંદર હસ્તક્રમણમાં માત્ર હેમની નાની નાની બંગડીઓજ છે. શિવાય કાંઈ પણ અલંકાર નથી ! વાચક ! આપણા દેશમાં આ વેપ વિધવા શિવાય બીજા કોણને હોતો નથી. કૌમુદિ વિધવા છે. તે આઠ વર્ષની હતી ત્યારે તેનો સૌભાગ્યવંદ સદાને માટે નષ્ટ થયો હતો. તે પછી તે પોતાના શ્વસુરગૃહમાંજ રહેતી. તેની સાસુ તથા વડસાસુ છવિત હતા અને પ્રમોદા પાડોશજ હતી, બન્નેનાં ધરની અગાસીઓ અડોઅડ હતી. ધણીવાર તેઓ, તે અગાસીઓમાં સામેસામે ઉભી રહી, વાર્તાલાપ કરતી.

એક દિન પ્રમોદા પોતાના ધરની અગાસી ઉપર પણ ન દેખાઇ તેમ દુઃખે મુજબ કૌમુદિ પાસે પણ ન આવી આથી કૌમુદિ ચિંતાતુર બની. પોતાના શ્વસુર ગૃહમાંની એક દાસીને પ્રમોદાને ત્યાં મોકલી. તપાસ કરાવી તો ઉત્તર આવ્યો કે:—“મારા પતિને કોલેજની રજામાં મારા પિતાએ ખાસ અત્રે બોલાવ્યા હતા તે આવ્યા છે તેથી તેમની સેવનામાં રોકાઈ છું.” કવિ કુળગુરુ ભગવાન કાલીદાસ ખરું કહે છે કે—ન્યાં અતિ પ્રેમ થાય છે. ત્યાં ખન્યીત પાપશંકા પ્રવેશે છે. કૌમુદિએ વિચાર કર્યો કે તેનો પતિ આવ્યો, તેમાં મારી પાસે એક ક્ષણ પણ તે આવી શકે નહીં ? નહકી એનો મારા પ્રત્યે વાદ નથી અથવા તો એ મારો પ્રેમ વિસરી ગઇ છે—મને ભૂલી ગઇ છે. “ પતિ વિનાની આ બાળાને મન પ્રમોદાએનો પતિ, સખી કે જે કહે તે હતું. તેનો અનુરાગ એટલો બધો ઉત્કટ, દૃઢ અને સખળ હતો કે પ્રમોદા તરફના આજ્ઞના આવેલા સંદેશાથી તે વિદૂષણ બની ગઈ. તેનું અન્ય કોણ હતું ? પોતાના ખંડમાં જઇ, દાર વાસી, એકાન્તમાં તે ધણું રોઇ. એ શિવાય બીજું કશું કરી શકી નહીં—કરી શકે એમ નહતું.

(૨)

એક દિન શાન્ત સન્ધ્યાકાલે, જે વખતે, મંદમંદ પવનની સુસજિત લહરીઓ વિહરી રહી હતી તે વખતે પોતાના શ્વસુર ગૃહના એક ખંડમાં બારી પાસે બેઠી બેઠી કૌમુદિ નીચેના ગાનનું ગુંજન કરી રહી હતી.

“ રૂઠા હે પ્યારા મેરા ઉસે કોઇ મનાદોરે

કોઇ મનાદોરે—ઉસે કોઇ જુલાદોરે

સખીરી કોઇ જુલાદોરે— રૂઠાં

આ વિધવા તરૂણી જેણે પોતાનો સર્વ પ્રેમ પોતાની સખીને અર્પણ કરી દીધો હતો તે પ્રમોદાને વારંવાર “ પ્રિ ” અથવાતો “ પ્રિયતમ ” કહીને સંબોધતી હતી. ધણી વાર તે એવા પત્રો લખતી કે જે પત્રોનો અર્થ એક સ્ત્રી પોતાના વ્હાલા પતિને લખતી હોય એવો નીડળે એ પત્રોમાં પ્રેમમય ધણાજ હૃદયગમ શબ્દો લખવામાં આવતા અને ખરે ? કોઇ શુદ્ધ હૃદયની પત્નીએ જે તે પોતાના પરમ પ્રેમી પતિ ઉપર તે લખ્યા હોય, તો તેનો પતિ પ્રસન્ન થયા વગર રહેજ નહીં.

પ્રમોદા પોતાના પિતાને લાં રહેની હોવાથી જેટલી સ્વતંત્ર હતી તેટલી કૌમુદિ નહતી. એટલે પ્રમોદા, કૌમુદિને લાં ધારે એટલી વખત આવી શકે એમ હતું જ્યારે કૌમુદિ

તેમ કરે એ તેનાં સાસુસસરાને પસન્દ ન પડે એ, આપણા હિંદુઓના વિચારો મુજબ, સ્વાભાવિક હવું.

જે દિન સાયંકાળે પ્રમોદા પોતાના ખંડમાં ગજુગણી રહી હતી તે દિને પ્રમોદાને તેને ત્યાં ન આવ્યાને ચાર દિન થયા હતા તેનો પતિ જેને તેના સસરાએ ખાસ પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો હતો તે ઝાઝીવાર ગૃહમાંથી બહાર નિઃસરતો નહીં તો તેથી પ્રમોદાથી કૌમુદિને ત્યાં આવી શકાવું નહવું. તો પણ તેઓ બન્ને વચ્ચે પત્ર વ્યવહારતો ચાલુ હતો. કૌમુદિ પ્રમોદાને ન આવવા માટે આશુ કંપકાના વચનો લખ્યા કરતી જ્યારે પ્રમોદા વારંવાર ક્ષમા માગતી.

આજ થોડી વાર સુધી કૌમુદિએ ગાયનથી પોતાનું દીલ બહેલાવ્યા પછી, તે પાછી કટાણી ગઇ એક કાગળ લઇ તેણે તેમાં કાંઇક લખ્યું અને તે એક પર બીડીઆમાં મૂકી, તેની ઉપર “પ્રિયતમને પહેંચે” એ શિરોનામું મૂક્યું.

આ પત્ર, દાસી સાથે મોકલવાના આશયથી પોતાના ટેબલપર મૂકી તે ખંડમાંથી બહાર નીકળી પરંતુ આજ તેનું ચિત્તજ એકલું અસ્વસ્થ નહવું તેના તનને પણ આજ અસ્વસ્થતા હતી તેનું માર્યું કે જે સખ્ત દુઃખ્યા કરવું હતું તેમાં લેશ પણ ફેર પડ્યો નહતો. ઉપરાન્ત તેના હાથ પગ ચુંચાતા હતા અને શરીર ગરમ હતું આથી તે પાછી પોતાના ખંડમાં ગઇ તેને સુઇ રહેવાનું મન થયું અને સુતી. અર્ધા કલાક પછી ધરની એક દાસીએ આવીને જોયું તો તે સુતી હતી અને તેને ધણે તાવ આવેલો હતો. કૌમુદિના બધા સ્વભાવથી આ દાસી જે તેની સાથે હમેશાં મામાભણું વર્તન રાખતી. જેણે તેને માથે હાથ મુકી કહ્યું! કુમુદા બા, તમને શું થાયછે, બા?” કૌમુદિ સખ્ત તાવને લાંબે કાંઈ બોલી શકી નહિ પછી, તે દાસીએ કૌમુદિની સાસુને ખબર આપતાં તે એકદમ ત્યાં આવી પહેંચી.

દાકતરને બોલાવવાની જરૂર ન હતી કેમકે કૌમુદિનો કાકાજી એક દાકતર હતો. તેણે પણ આવીને તેને તપાસીને અને “મેલેરિયા” થયો છે એવો મત આપ્યો.

(૩)

આ ઘટના બની, તેના ત્રણ દિન પહેલાં કૌમુદિનો કાકાજી કે જે પરગામ રહેતો હતો તે પોતાના પુત્રને જનોઇ દેવા માટે આવ્યો હતો. જનોઇ એક બે દિનમાં હતી. કૌમુદિની વડ સાસુ જીવિત હતી એટલે તેના શ્વસુર અને કાકાજી હજી સંયુક્ત કુટુંબમાંજ રહેતા હતા. કૌમુદિના કાકાજીનું નામ ચંદ્રવદનરાય હતું પણ તેને બધા ‘રાયજી’ કહીને બોલાવતા હતા. કૌમુદિને તાવ આવવાથી કાંઇ જનોઇ અટકવાનાં નહતાં; તેથી તેજ દિને કૌમુદિની સાસુ, સગાઓને નિમંત્રણ કરવા ગઇ હતી રાયજી અને તેની પત્ની કમલા, કૌમુદિના ખંડમાં તેની પાસે બેઠાં હતાં કૌમુદિને ઉંઘ આવી ગયલી હોવાથી તેની કાકીજી ઓરડામાં આમતેમ કરતી હતી. એકાએક તેના જોવામાં એક પરબીડીઉં આવ્યું જેની ઉપર “પ્રિયતમને પહેંચે” એ શબ્દો લખેલા હતા. કુમુદલની ખાતર તેણે પરબીડીકે લીધું અને કૌમુદિએ કાંઇ પરપુરવને લખ્યો હશે એમ તુર્તજ. ધારી લીધું. કૌમુદિના આદિત્ર માટે તેને આજ સગી ખરામ શબ્દો

ન હતી કારણ એ કહાગરી અને સરલ સ્વભાવની હોવાથી ધરનાં ખીખાને જેમ પ્રિય થઇ પડી હતી તેમ આ કાકાજીને પણ પ્રિય થઇ હતી. પરંતુ આ કંચરે, કાકીજીને મન કૌમુદિને દ્વિષજીવતી બતાવી. કાકીજીના મનમાં આ કંચરે એકદમ આ નિર્દોષ ગાંજા માટે તિરસ્કાર ઉપજાવ્યો. પોતાની ચોળીમાં એ પરખીડીકે તેણે સંતાડી દીધુ અને તે વખતે ખીખા કામકાજમાં પડેલા.

ચંદ્રવદન અને તેની પત્ની રાત્રે જ્યારે પોતાના શયન ગૃહમાં એકલા મળ્યા ત્યારે કમલાએ પ્રશ્ન કર્યો:—“કૌમુદિ માટે તમારો કેવો મત છે?”

રાયજી સમજ્યો કે તેની માંદગી સંબંધી આ પ્રશ્નને પૂછાયો છે તેથી તેણે કહ્યું: “તેતો એક બે દિવસમાં મરી જશે. કાંઈ ગભરાવા જેવી માંદગી નથી.”

કમલા:—મનેતો એમ લાગે છે કે એ મરી જાય તો સાચું થાય.

ચંદ્રવદનરાય, કૌમુદિના ગુણોનો પુખ્તરી હતો. તે આ વાન સાંભળી ને ગુસ્સે ધ્રુવ ગયો અને બોલ્યો: “મૂખ એવું બોલતાં તારી જીભ કેમ કપાતી નથી? એ ખિચારી આપણને શું ભારે પડે છે? હું તો કહું છું કે તેની ગંભીર માંદગી હોય તો પણ તેને બચાવવા હું મારા દરેક પ્રયત્નો કરવા બાકી રાખું નહીં.”

કમલા: એમાં તમે તેવું બાટલું બંધું ઉપરાણું લ્યો છો તો લ્યો આ કાગળ વાંચો એટલે બહુશે, તમારાં ડાહ્યાં ડમકાં થઇ ફરતાં વહુજીનાં લક્ષણ!

ચંદ્રવદનરાયે તે પત્ર લીધો, તેમાં લખ્યું હતું કે:—

પ્યારા પ્રિયતમ.

તું કેવો નિર્દોષ જન્યો છે? વારંવાર તું મારે મોઢે કહેતો હતો તેવોજ પ્રેમ શું તું મને દાસમાં બતાવે છે? પહેલાં તેં આવતું બંધ ક્યું અને હવેતો પત્રોએ લખવા બંધ કર્યાં ગઇ કાલના મારા પત્રનો ઉત્તર કેમ નથી આપ્યો? વહાલા, તને ન જોવાથી હું ગાંડી બની ગઇ છું. તું વિચાર. મારા શિવાય મારે કોણ છે અને રાત દિવસ કાંઈ એન પકડું નથી. કાંઈ નહીં તો એક ક્ષણ પણ મને દર્શન દે. હું માની લઈશ કે તેં મને અહો રાત્ર દર્શન દીધાં. પ્રિયતમ, શું તારી આ તરફથી પ્રાણ પ્યારી જીની પુરાણી બની એટલે તેં એનો ત્યાગ કર્યો? જો તું મને ખરેખર જાહોતો હોયતો આ પત્ર દેખીને જરૂર આવજો અને મારી હલ્યવેનાં દૂર કરજો.

લી- તારી અગાધ ધારિણી. ”

પત્ર વાંચી ચંદ્રવદને કમલાને પૂછ્યું? આ પત્ર કોણે લખ્યો છે?

કમલા:—એજ તમારાં વહુજીએ જેમનાં તમે વખાણ કરો છો ?”

રાયજી:—જા, જા, ગાંડી એમ બનેજ નહીં.

કમલા:—તો તપાસ કરો કે આ અક્કર કોના છે!

રાયજી અચરસ! એવું હોય તો બહુજ ખોટું.

કમલા:—હારતો. ધણેજ શરમ ભરેલું. એવી વહુજીને ચાર લાત મારી, ધરની બહાર કાઢી મૂકવી જોઈએ.

રાયજી:—ત્યારે હવે આપણે શું કરવું?

કમળા:—એજ કે એને કાંઈ વિધવા આશ્રમમાં મોકલો.

રાયજી એમ કાર્યથી કેવું ખરાબ દેખાશે ?

કમળા:—પણ એનાં પાપ ઉધાડાં પડશે ત્યારે આખર ઉપર પાણી ફરી વળશે, તેનું કેમ ?

રાયજી પણ મને તો આ આખતમાંજ હજી શંકા છે. આપણે આ કાગળ મેલ્યો છે ને ? એ ઉપરથી પાપકર્મ કરનારી તેને કેમ માની લેવાય ? મતલબ કે તેઓ પાપકર્મ હવે પછી કરનાર છે. હજી સુધી કંઈ નથી.

કમળા જાઓ, જાઓ, કાંઈ તમને ગાંડાં કહેશે ગાંડાં ! શ્રી સ્વભાવ કેટલો બધો ચટપટીઓ હોય છે તે તમે શું સમજો ? હું તો નકકી માતું છું કે એ છોકરી ખરાબ છે. વંદી ગઈ છે.

રાયજી:—ત્યારે એનાં શાં પગલાં લેવાં તે હું વિચારી નિષ્ક્રિય !

ચંદ્રવદનરાય તે રાત્રે પચારીમાં આમથી તેમ આજોટયા કયું, તેને ઉંઘ આવી નહીં, અને વારંવાર આ કહેવાતી દૂપણવતી વહુ કે જે બદારથી કેટલી બધી ભલી, કાલી અને આઠાધારિણી હતી તેનાજ વિચારો આબ્યા કર્યા ચંદ્રવદનનો સ્વભાવ એવો હતો કે કોઈ પણ કામમાં તે એકદમ વિશ્વાસ મૂકી દે નહીં અને જો તેને કોઈ વસ્તુ ઉપર વિશ્વાસ ખેસી ગયો તો તે સજ્જડ ખેસી જતો. તે વિચારવા લાગ્યો, આ છોકરી શૈશવાવસ્થાથીજ વિધવા છે, આથી સંસારનાં હજારો પ્રલોભનનો અતિક્રમ કરીને બ્રહ્મચર્યન પાળવું એ કામ કે જે કાંઈ સહેલું નથી તેમાં તે પાછી પડે એ દરેક રીતે બનવાનુંજ છે; વળી તે લખી વાંચી જાણે છે. શ્રીઓને કેળવણી આપવાના વિચારના વિરોધીઓ કહે છે કે લખતા વાંચતાં બુદ્ધિથી શ્રીએ પ્રેમપત્રો લખતાં શીખે છે. એ ખરું હોડે ખોટું તે તો તેઓ જાણે પણ મારે ત્યાં તો મેં એ ખાસ અનુભવ્યું. ખરે ! છોકરીઓએ હોંદુસંસારના પવિત્ર નિયમ ઉલ્લંઘન કયું અને મારી કૃતિને કલંક લગાડ્યું. છતાં એટલું સારું છે કે લોકોએ હજી એ વાત જાણી નથી, પરંતુ જાણશે ત્યારે જખરો જડકા થશે છે !”

કૈમુદિની સાસુ, કૈમુદિ ઉપર ઘણો પ્રેમ રાખતી પોતાના મહને લગતા કામકાજમાંથી પરવારી તે નવરી થતી એટલે તુર્તજ માંદી કૈમુદિ પાસે આવી ખેસતી; અને રાત્રે પણ તેની પાસે સુતી ચંદ્રવદન અને તેની વહુએ જાણેલી ગુપ્ત વાતથી તે અચાત હતી. ધરનાં બીજાં બધાં કહેતાં કે “વિધવા વહુ છે. મરીજશે તો શું મોટું દુ:ખ થવાનું છે ? બિચારી ઉઠ્ઠી હમેશ માટે હેરાન થતી બચશે” પરંતુ તેની સાસુને તે પુત્રીવતજ લાગતી હતી અને તેથી તેની ખાતર ખરદાસ્તમાં ખામી આવે એ જોવા તેનું અંતર રાજી ન હતું.

એ રાત્રે ૧૨ વાગતાં કૈમુદિનું દુ:ખ વધ્યું. તાવમાંથી તે લવરી ઉપર ચઢી તેના પેટમાં અતિશય દુ:ખાવો થવા લાગ્યો અને તાવ ૧૦૫ ડીગ્રી સુધી ચઢી ગયો કે, ચંદ્રવદનને એકદમ જગાડવામાં આવ્યો તે નિદ્રામાં નહોતો પડ્યો પણ વિચારોમાંજ હતો. તે કૈમુદિના જોરડામાં ગયો પણ તેનું મન તેને સાજી કરવા કબુલ કરતું નહતું. તેને એમજ થતું હતું કે બહે એ બાળા આ સંસારમાંથી છુટું !

તેણે જમને તપાસ કરી અને તે પછી ઘરમાંના સર્વને દરદીથી દુર લઇ જમને ખબર કરી દીધી કે આપણી દવાના સખત ઉપચાર હોવા, છતાં કેસ ધણો ગંભીર થઇ ગયો છે અને એકદમ કલાકમાં તેનો ફેસલો થઇ જશે. કૌમુદિનાં સાસુ સસરાએ કોઇ વધુ હોશીયાર ડોક્ટરની સલાહ લેવા અને તે વખતે થાય એટલી ફી આપવા માટે સૂચના કરી. પણ રાયજીએ કહ્યું : એ ડોક્ટર આવીને નાહક ધાંધલ કરશે. મારા કરતાં તે કંઇ પણ વધુ ઠરી શકતાર નથી અને આ બિચારીનું મૃત્યુ આજ રાતમાં થશે તેમાં તે કંઇ પણ ફેર પાડી શકતાર નથી."

આથી બિચારાં સાસુ સસરા કપાળ કુટી; રહ્યાં ચંદ્રવદનરાય વિચારમાં પડ્યો કે—“આ લોકો નાહક એ વધુ ઉપર શા માટે મરી શીટતાં હશે !”

(૪)

રાત્રિના બે વાગે અધેર અન્ધાર જવાઇ રહ્યું છે. ગામમાં સર્વત્ર શાન્તિ છે. કૌમુદિના અસુરના મદમાં અત્યારે ગભરાટની છાયા પ્રસરેલી છે. કારણ કૌમુદિની ધડીપણ ચાલો છે અને તે ખુબ લવારી ઉપર ચઢી છે. તેની લવારીના અકેકે શબ્દો સાંભળી તેની સાસુ અંખમાંથી અશ્રુધાર પાડે છે. ચંદ્રવદનરાય અને કમલા ગુરૂસે ધાય છે અને ઘરનાં બીજાં અંધાદિલગીર યાય છે. “ધારા” “બહાલા” “પ્રિયતમ” માં રિસાવ, જુઓ હું તમારે પગે પડું છું. મને દર્દન દો. મારી પર કૃપા કરો.” વગેરે શબ્દો તે બોલ્યા કરતી, કેટલીક વારે કૌમુદિની સાસુ રડતી હતી ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઇ અને દાસીને પોતાની સાથે ફાનસ લઇને આવવાનું કહી, ઘરની બહાર નીકળી. ઘરનાં સર્વ, આશ્ચર્ય સાથે વિચારમાં પડ્યાં.

કૌમુદિની સાસુ મંદાકિની પ્રમોદાને ઘેર ગઇ અને તેની માને ખાસ કહીને, તેના પતિની સોઠમાંથી તેને ઉઠાવીને પોતાને ત્યાં લઇ આવી. પોતાની વહાલી સખીની આવી પરિસ્થિતિ જોઇને પ્રમોદા રડી પડી. તેણે કૌમુદિને બોલાવી પણ તે કેવી રીતે ? “વહાલી, કુમુદ, શાન્ત થા જો તારો “પ્રિયતમ” તારો પાસે હાજર છે—“એ શબ્દોએ આપાદ અસર કરી “કાણુ મારો પ્રિયતમ ? મારી વહાલી સખી ? આવ, આવ, મને મેટ અને શાંતિ આપ.” કૌમુદિ, એ વખતે સર્વના આશ્ચર્ય વચ્ચે અજબ જોરથી ખાટલામાં બેઠી અને પોતાની સખીને બેટી હા ! પણ તે પછી તુર્તજ એક ક્ષણમાં તેનો પ્રાણ કિરતાર સમક્ષ પોતાના પુન્ય પાપનો હિસાબ આપવા ઉપડી ગયો ! તારા બજ ગયા, રણકાર રહે ગયા !”

કૌમુદિના મૃત્યુથી ડો. રાયજીના પુત્રનું જનોઇ બંધ રહ્યું.

કૌમુદિનાં મૃત્યુથી તેનાં સાસુ, સસરા, દિલગીર થયાં અને ચંદ્રવદન આભો બની ગયો. કેમકે તેણે છેવટની ઘટના જોવાથી તેને શંકા ગઇ હતી કે કાંઈક કાચું કપાયું છે, કમલા બિચારી અને સાહસિક કમલા એજ વિચારથી ખુસ હતી કે કુલ કલાકિની મૃત્યુદશાએ પહોંચી એ હીકજ થયું છે.

એક દિવસ ડો. રાયજીની શંકાનો સ્ફોટ થયો અને તેજ વખતે એ ડોક્ટર, કૌમુદિના મૃત્યુ માટે પેકેપોઝ મૂકીને રડ્યો.

સાચકાળને સમય હતો, તે પોતાના ખંડમાં બેઠો બેઠો વાંચતો હતો. તેની વહુ કોષક સગાને ત્યાં મળવા ગયું હતી, અને મંદાકિની ગૃહકાર્યમાં પરોવાયેલી હતી. એકાએક મંદાકિનીને પોતાની મૃત ઘયલી વહુ યાદ આવી અને તે મોટે સાદે રડવા લાગી.

રાયજી તેનો રડવાનો સાદ સાંભળી એકદમ પોતાના ખંડમાંથી બહાર આવ્યો, તેણે કહ્યું. જાબી, તે ગયું તે તમારા રૂપાન્તથી પાછી આવે એમ નથી, નાહક તમારા જીવને કહાપો કરી, તમે તમારું શરીર ખગાડો, જે બનવાનું હતું તે બની ગયું છે; અને તે છતાં પણ જાબી, એ બિચારી આ સંસારમાંથી છૂટી એમ કહો ને, બાકી એ જીવી હોત તો તેથી આપણને સુખવારો નહતો. "

મંદાકિની આ સાંભળી અજબ થઈ. તેનાથી પોતાની ડાહી મૃત વહુ મારે આવું વેણ સંપાદિ શકાયું નહીં. તે બોલી:-દીયરજી એમ કેમ કહો છો ? એ જીવી હોત તો આપણને શું ભારે પડી હોત ? પોતે તો બિચારી દુખીજ હતી પણ તેનાથી મારા ઘરનાં તો સહ સુખી હતાં.

ડોક્ટર:-જાબી, આજ ધણા દિવસથી મારે તમને એક વાત પુછવાની હતી. અત્યારે ત્યારે વાત નીકળી છે ત્યારેજ કહું છું કે શું મરનારીની ચાલ ખરાબ ન હતી?

મંદાકિની:-હે? શું બોલો છો? હું માતું નહીં. મારી એ સુલક્ષ્મી વહુનું નશીબ ફક્ત એટલુંજ વાંકુ હતું કે તે વિધવા હતી. એ શિવાય એનામાં કંઈ પણ કહેણું નહતું એની મને પકડી ખાતરી છે.

ચંદ્ર:-જાબી, એનો લખેલો કાગળ બતાવું તો?

મંદા:-શું કાગળ? કોની ઉપર લખેલો?

ચંદ્ર:-અંદર કાંઈ નામ નથી પણ તે કાંઈ પુરૂષ ઉપર લખેલો છે.

મંદા:-એમ? ખતાવો જોઇએ.

રાયજીએ પોતાના ખંડમાં જઈને એપત્ર આપ્યો અને ઉજળતે હૈયે તે મંદાકિનીના હાથમાં આપ્યો. મંદાકિનીએ તે વાંચીને કહ્યું બસ ? આજ કાગળને ? બોલો ! ત્યારે તો તમારો વહેમ તદ્દન ખોટો છે. મારી વહુ મારા કુળને લેશ પણ ડાઘ લગાડ્યા વિનાજ સ્વર્ગે સીધાવી છે. પરમાત્મા તેને મોક્ષ આપ્યો.

ચંદ્ર:-કેમ? એમ કેમ? શું આ કામળ એણે કાંઈ પુરૂષ ઉપર નહોતો લખ્યો?

મંદા:-દીયરજી એણે આ કામળ કોઈ ખરા પુરૂષ ઉપર નહીં પણ કલ્પિત પુરૂષ ઉપર લખ્યો હતો. એણે તે કાંઈ પોતાના વહાલા ઉપર નહીં પણ વહાલી ઉપર લખ્યો હતો. ફક્ત સંબોધન વહાલા પ્રિયતમ એમ કહ્યું હતું.

ડોક્ટરે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું; એ કોની ઉપર લખ્યો હતો ?

મંદા:-આપણા પાડોશી મન્મથનાથની પુત્રી પ્રમોદા. ઉપર મરનારી બિચારીને ફક્ત પ્રમોદાજ સર્વસ્વ હતું. એ બે જણીઓ આ દુનિયામાં ખરેખરા શુદ્ધ રોહથી જોડાયેલી હતી એ બે જણીઓ આનંદની ખાતર પતિપત્ની તરીકે પત્રો લખતી હતી. કૌમુદિ ઉપર પ્રમોદાના

પત્રો પતિરૂપે આવતા અને પ્રમોદા ઉપર કૌમુદિના પત્નીરૂપે જતા એમ બધાંએ, એ વાત જાણતા હતા. એ બાબત નિર્દોષ હતી એટલે એમ “ આખ આડા કાન ” ક્યાં હતા. તમે કેમ જુદી ગયા ? છેક છેલ્લી ધડીએ કૌમુદિને પ્રમોદાએ કહ્યું કે હું તારો “ પ્રિયતમ ” છું ત્યારે તે કેટલી બધી ખુશી થઈ હતી અને એ ખુશાલીમાં તે ગિયારી મરણ પામી હતી !

ચંદ્ર-એમ ? એ વખતે હું તો એમ સમજ્યો કે તેને જ્ઞાન નથી અને “ પ્રિયતમ ” “ પ્રિયતમ ” લવે છે તો કાંઈક તેને રાહન મળે તે માટે તમે “ પ્રિયતમ ” શબ્દ કહેવરાવ્યો હતો.

મંદા-ના. એવું નહતું.

ડાક્ટરનું મુખમંડળ એ વખતે ફિક્કું પડી ગયું. તે વખતે સાયંકાળનું અંધાર હતું. એટલે મંદાકિના લક્ષમાં એ ના આવ્યું પરંતુ, એ વખતથીજ ચંદ્રવદન ધણાજ ગાઠ અને ઉદ્વેગપૂર્ણ વિચારોમાં ગુચાઈ ગયો. મંદાકિનીએ પૂછ્યું, કેમ ચાન્ત પડી ગયા ?

ચંદ્ર-મને અફસોસ એટલોજ થાય છે કે આ બાબત હું પહેલાંથી જાણતો હોત તો બહુ સારું થાત.

મંદા-એમ કેમ ? શું તમે જાણત તેથી એનો છત્ર બચત ? એમ તે જાણતાં હતાં તોયે તેનો છત્ર કેમ નબળ્યો ?

ચંદ્રવદન ચૂપ રહ્યો પોતાનું હૃદય વધારે ખોલીને પોતાને મૂર્ખો અને ફિટકારને પાત્ર ઠરાવેલો તેણે વાજબી નધાર્યો; કારણ મંદાકિની કે જે ધણી લાગણી વાળી સ્ત્રી હતી તે જો જાણે કે રાપછાએ ઉપચાર કરવામાં જાણી જોઈને પાછી પાની કરી હતી તો ચંદ્રવદનરાયને ‘ જોષ ભારે પડ્યા વિના રહે નહીં’ આથી થોડીવાર પછી તેણે ઉત્તર આપ્યો; ના, ના, એમ નહીં, હું એ વાત પહેલાંથી જાણતો હતો; તો ગિયારી ઉપર વધારે વદાલ કરત બાકી જેના દિવસો પુરા થઈ ચૂક્યા હોય છે તેને કાઢી ઉપાયે પણ કોણ બચાવી શકે છે ? પ્રારબ્ધના સેખ પ્રમાણે, માણસના મરણકાળ માટે જે ઘડી નિર્માણ થઈ હોય છે તે તો ભાભી, હું, તમે કે બહા પછું મિથ્યા કરી શકનાં નથી.

મંદાકિની ચતુર સ્ત્રી હતી. તેને રાપછ માટે વેહેમ ગયો અને તેજ ધડીથી તેણીના મનમાંથી રાપછ ધણાજ ઉતરી ગયો.

ગિયારો ડાક્ટર ! પોતાના ખંડમાં જઈ કૌમુદી માટે-એવી સુદ્ધ બાળા માટે-જનર-જનર આંસુ પાડી રડવા લાગ્યો; પોતાની શંકાશીળ સ્ત્રીને તે ફિટકાર બાપવા લાગ્યો એટલુંજ નહીં પણ પોતાના સંકુચિત અને નબળા મન માટે કલ્પના કરવા લાગ્યો પરંતુ આખરે, એ નકામું હતું ! પહેલાં તેણે ધાધું હોત તો આ કેસ તે બચાવી શકત પણ હા ! દરે તે તોના મનમાં ચોક્કસ ઠસી ગયું કે તે પોતે એ અનાથ વિધવા અને તે પણ સુકુમાર બાળાનું ખૂન કરનાર નિર્દય અને દુર્ભાગી પુરૂષ હતો !

ભેરવીની ભુલવણી.

‘પંડીત સાહેબને ત્યાં લગન પ્રસંગની આજે જામરી ધમાલ અને બડી ધામધૂમ ચાલી રહી હતી. તેમની એકની એક પુત્રી તુલ્ય પ્રિય કન્યા શાંતાબાઈના લગન હોવાથી આનંદમાં અને ખર્ચમાં શાંતી ન્યૂનતા હોય ? તેમના બાળરત્નેહી ભાઈ સાહેબ જવે ખાસ લગન પ્રસંગે પંડીત સાહેબના નિમંત્રણથી આવ્યા હતા. જવે સાહેબ અને પંડીત સાહેબ મુળ એકજ ગામના રહેવાશી. પણ જ્યારે પંડીત સાહેબ વકીલાતમાં આગળ વધ્યા, ત્યારે જવે સાહેબ ખીટીશ નોકરીમાં જોડાયા. એટલે પંડીત સાહેબે એકજ નિવાસસ્થાન રાખ્યું. અને જવે સાહેબને નોકરીના અંગે મુબત્ત ધલાકામાં ધણા શહેરોમાં ફરવાનો પ્રસંગ આવેલો. પંડીત સાહેબ તરફથી આગ્રહ પૂર્વક લગનનું ખાસ નિમંત્રણ આવવાથી તે પોતાના કુટુંબ સાથે આવ્યા હતા તેમનો ભત્રીજો ચંદ્રકાંત મુબત્તમાં મોટી ટ્રાવેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો તેને પણ જનાણાની રજા પડવાથી તે સાથેજ આવ્યો હતો. જો કે તેને હજુ અભ્યાસ ધણો ફરવાનો બાકી હતો, પણ શાંતા બહેન અને પોતે બંધપણમાં સાથે રમેલાં જમેલાં એટલે ખાસ ચંદ્રકાંત પોતાના અભ્યાસના થોડાં ધણાં પુસ્તકો સાથે લઈ આવ્યો હતો.

ચંદ્રકાંત બહુજ તીવ્ર છુદ્દોતો ખરો. પણ મુનિવ્હર્સીટીની પરીક્ષામાં તેની જોડેજ તેવી છુદ્દોત્કામ કરતી નહતી. ગયા વરસે તેણે પ્રીવીયસની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. પણ પુરવણી પરીક્ષામાં તે સાધારણ છુદ્દોતો સ્કોલરો સેકંડ ગ્રેડમાં પાસ થાય છે, ત્યારે ચંદ્રકાંત આટલો બધો હુશીયાર-કુશાલ છુદ્દોતો હોવા છતાં પાસવર્ગમાં દાખલ થયા જોટલાએ માફસે તેણે ન મેળવેલા જોડ ધણાને આશ્ચર્ય લાગ્યું. પણ જવે સાહેબ અને તેમના ખાસ મિત્રોને તેના કારણની માહિતી હતી. એટલે અને ચંદ્રકાંતે હિંચે નંબર આવે, એમ પ્રયાસ કાઢ્યો નહતો તેમ તેની આશા પણ રાખી નહતી.

ચંદ્રકાંતને વાચનનો બહુજ શોખ હતો. જવે સાહેબની લાયબ્રેરીમાંના ઇંગ્લીશ પુસ્તકો વાંચવાની તો તેણે દસ વરસની તેની ઉંમર થાય સારથીજ શરૂઆત કરી હતી. પ્રીવીયસની પરીક્ષા નજીક આવવા લાગી અને આપણા રાજ્યેથી એ પ્રસેનના નાટકોનું પ્રેમથી અધ્યયન ચલાવ્યું, આરી રીતે અન્ય પુસ્તકો તરફ વલણ જવાથી અભ્યાસના પુસ્તકો તરફ સ્વાભાવિકજ દુર્લક્ષ થયું. અને પરીક્ષાઓનો હેતુ માત્ર જ્ઞાન પ્રાપ્તિનોજ છે એવી માન્યતાથી જવે સાહેબે તેને અટકાવ પણ કર્યો નહિ.

ચંદ્રકાંતે અભ્યાસના પુસ્તકો આપ્યાં ખરાં, પણ પોતે પંડીત સાહેબને ત્યાં આવ્યા પછી તેના એકે પટ્ટુ દર્શન સરખું પણ તેણે કર્યું નહતું; પંડીત સાહેબને લાંબા લગન, અને તેમણે વળી શાંતા બહેનના ! એટલે ચંદ્રકાંતભાઈને પુરસંજ્ઞ સારી મળે ? આખરે લગનની ધામધૂમ પૂર્ણ થઈ. અને જાને વિદાયગીરી લીધી.

(૨)

સવારના પાંચ બજવાનો વખત ચંદ્રકાંત મેડીપરની પોતાની ઓરડીમાં 'લાજક' તરફથી વાંચતો બેઠો હતો. 'લાજક' એ તેની પ્રીતીનો વિષય હતો. કાલેજને રામરામ ક્યાં પછી આજ તેણે પ્રથમજ પુસ્તક ઉઘાડ્યું હતું. પ્રિય વિષયથી શરૂઆત અભ્યાસની થાય એટલે બીજા સપ્તાહ અભ્યાસ ઉપર વીત્યો એવી તેની માન્યતા હતી. એટલે તેણે તરફથી વાંચવા લીધું. ચંદ્રકાંત તેમાં ઘણીવાર સુધી તસ્લીન બન્યો હતો. 'કટલીકવારે પવનનો સપાટો' આવવાથી બીજાની ઓફવાઇ-ગમ એટલે તે પ્રગટાવવા માટે ચંદ્રકાંત ઉઠ્યો. પણ બાકસ તેને જડતું નહતું. 'જેથી તેને દેખા પાસેની બારી ઉઘાડી એટલામાં બહારથી એકદમ મધુરો ધ્વની તેને સંભળાયો. આટલું વહેલું કાણ ગાતું હશે ? એ વિચારમાં તેણે બહાર ડાકીયું કાઢ્યું. અને તેમાં તે તસ્લીન બનીને સંભળતો રહ્યો.

રહેતો સર્વત્ર શાંતતા હતી. આ મીઠો-સંગીતનો ધ્વની આવે છે ક્યાંથી ? એજ ચંદ્રકાંત નકી કરી શકતો નહતો. ધીરે ધીરે તાનપલટા ઉઘાડી સંતકમાં પડ્યા લાગ્યા, અને તેની ગતી પણ કંપને લીધે વધારે ચિતાકર્ષક થવા લાગી. ચંદ્રકાંતે યસમા સાફ કરી કરી ચોમેર દૃષ્ટી કરી. ત્યાં શું આશ્ચર્ય ? સામેજ પડીત સાહેબની અગાસીમાં એક ચાદ પંદર વર્ષની બાલિકા ગાયનમાં તસ્લીન બનેલી તેના જોવામાં આવી. ધીમા ચંદ્રપ્રકાશમાં તેણીનું સ્વરૂપ ચંદ્રકાંતને સ્પષ્ટ દેખાયું નહીં. પણ કાનને મીઠા લાગનારા તેણીના સંગીતાભાવથી - તેણીના સૌંદર્યની કદવનાં કાંધને પણ સહેજે કરતાં આવડત !

બાલિકા પોતાના સંગીતમાં એકલીન બની હતી. નહીતર સામેજ બારીમાં પોતા તરફ અનિમીષ દૃષ્ટીવડે જોતા રહેલા ચંદ્રકાંત તરફ તેણીનું ધ્યાન ગયા વીના કદી રહેત નહીં. બાલિકાએ સુંદર પ્રભાત સમયને અત્યુક્ત એવી ભેરવી આરંભી હતી—

શું...? સુંદર બાલ રવિ. આ ખિલતો !

નિશા-સરીને દિન-મણી પ્રગટ્યા,

દિવસ ગણ્યો એટલે જારતો—સુંદર.

નિશા દેવિના દુઃખ વિચોરે,

ગ્લાનવદન શશિ કરતો—સુંદર.

એમજ અલિ મુક્ત કમલથી,

થઈને રવિથ તિથરતો—સુંદર.

માનુ નિકાસી કમલો ખિલતાં,

પરિમલ ગંધ પ્રસરતો—સુંદર.

કલરવ મીઠો કાતા કરો,

કાંત હૃદયને હરતો—સુંદર.

ચંદ્રકાંતે આજ સુધી ઘણા ગવૈયાઓના ગાયનો સાલખ્યા હતાં, પણ આજના સંગીત-માં ચંદ્રકાંતની મનોવૃત્તિને જાગ્રત કરવાની જે જાદુ સમાપ્ત હતી તે અદ્વિતીયજ હતી. આજ દિવસ સુધી તેનો તેને કોઈ દિવસ પણ અનુભવ મળ્યો નહતો.

ધીરે ધીરે અરણોદય થયો. ચંદ્રકાંતનું ચિત્ત તે ખાસિકા તરફ જાદુજ આકર્ષાયું હતું. પણ થોડાજ વખતમાં તે મનહર ખાસિકા ગાતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ચંદ્રકાંત માત્ર હતો ત્યાંજ ઉભો હતો. તેનું ધ્યાન હવે તે અગાસી તરફ નહતું. કેમકે હવે ત્યાં લક્ષ્ય ખેંચવા સરખું કંઈ નહતું. પણ ચંદ્રકાંતની કલ્પના સૃષ્ટીમાંની સુંદર આકૃતી તેની દૃષ્ટી આગળ હજી જેમ ની તેમ ખડી હતી. તેણીની મુખાકૃતી આ વખતે ચંદ્રકાંતને વધારે મોહક દેખાતી હતી. ચંદ્રકાંત ગ્રેમ-વેલજામાં આવી રીતે કેટલીયે વાર સુધી ઉભો હતો !

આખરે ખારીમાંથી સ્વચ્છ સૂર્યપ્રકાશ અંદર આવ્યો, ત્યારે તે એકદમ ચમક્યો અને ઉમેલ જગ્યાએથી ખસ્યો. તર્કશાસ્ત્રનું પુરતક ટેબલપર ઉઘાડું પડ્યું હતું તે જંધ કરીને તે નીચે ગયો. જવેં સાહેબને આજે ઉઠવાને જરા અસુર થયું હતું. એટલે સાહ પણ તૈયાર નહતો. એટલે અમસ્તા બેઠી રહેવા કરતાં પંડીત સાહેબને ત્યાં એક લટાર મારી આવવવાનો તેણે વિચાર કર્યો.

પંડીત સાહેબ વિવાહ ખર્ચનો આંકડો કરતા મોઢી સાથે બહારના પરસાળના લાગમાં બેઠા હતા. જમાઈ રાજ હજી મેડીપર ઉઘતા પડ્યા હતા. કેમકે પંડીત સાહેબ એક માસ માટે તેમને ખાસ રોક્યા હતા ચંદ્રકાંત પંડીત સાહેબ પાસેજ એક ખુરશી ઉપર બેઠો. અને ગુજરાત ટાઇમ્સનો તાજે અંક પડ્યો હતો. તે લઈ વાંચવા લાગ્યા. વાંચવા લાગ્યા એમ કહેવા કરતાં તે માંહેના અક્ષરો પરથી પોતાની નજર ફેરવવા લાગ્યા એમ કહેવું વધારે ઠીક છે. તેની દ્રષ્ટી જે અક્ષરો પરથી ફરતી હતી. તે અક્ષરો વાંચવાની તેણે પુષ્કળ મહેનત કરી પણ બ્યર્થ તેના નેત્ર તેની મરણ વિરુદ્ધ આમ તેમ ચોરીને જોવા લાગતા, એક વાર હીંમત કરી મેડીપર જઈ આવ્યું એમ તેના મનમાં ધણી વાર આવી ગયું, પણ શાથી તે કોણ જાણે? તેમ કરવા તેને હીંમત ચાલતી નહતી, શાંતાજીને તરફથી ચંદ્રકાંતની જીદાસા પુર્ણ થવાની વધી હતી, પણ આ વખતે તેણીનો મેળાપ યવો એ શક્ય ન હતું. પંડીત સાહેબને પુછી જોઉંતો!

છટ્ટ-એવિચારજ અયોગ્ય—

ઉપરોક્ત ટાઇમ્સના પાનાં ફેરવતા મનની ચલવિચલ થતી રિયતી દાખી રાખવાનો પ્રયત્ન ચંદ્રકાંતે ચલાવ્યો હતો, એટલામાં દરવાજા આગળ એક સિંગરમ આવી ઉભો રહ્યો.

“પરોણા મંડળમાંથી શું આજે કોઈ જમાર છે,” ચંદ્રકાંતે પુછ્યું.

“મને ખબર નથી લાઇ—” આટલું બોલતાં પંડીત સાહેબ તપાસ કરવા ઉઠવા લાગ્યા, ત્યાં એક આધેડ માણસ પોતાના સામાન સાથે નીચે ઉતરી આવ્યો. તેની સાથે બે છોકરાં હતાં તેમના હાથમાં લાકડી પહેરાવેલ તંબુરો અને પીપાનો હતા. બધાની પાછળથી હાથમાં ડબો લઈ એક ખાસિકા ઉતરી.

તેમને નીચે આવેલ જોઈ પંડીત સાહેબે ઉભા થઈ પુછ્યું—“કેમ ઉરતાદણ? આજેજ નીકળ્યા શું? આટલી બધી ઉતાવળ શાની? આટલામાં અમારો કંટાળો આવી ગયો કે શું?”

“હાજી ! એમ કેમ ?” તેણે કહ્યું—“આપના સાદિલ ગ્રેમનો સહવાસ તો અમને બાળ્યેજ મળે ? વધારે બે દિવસ હું અહીં ખુશીથી રહેત, પણ મારે વડોદરે જવું છે. અને ત્યાં હજી એચાર દિવસ મને રોકાયું થશે.”

“ઠીક ત્યારે, પધારજો.” પંડિત સાહેબ બોલ્યા. “આપના સંગીતને લખ આ લગ્ન સમારણમાં બહુજ સારો આનંદ જમ્યો હતો હો ?”

પંડિત સાહેબ ઉઠ્યા તે વખતે ચંદ્રકાંત પણ ન્યૂસપેપર ખુરસીપર પડતું મુકી ઉઠ્યો. ગવૈયાજી સાથે આવેલ એ બાલિકાજી પ્રભાતમાં વહેલી અગાસીમાં ગાતી હતી, એમ તેના પુરત ખ્યાલમાં આવ્યું. ઉરતાદજી સાથે આપણે કાંઈ પણ બોલવું એમ ધણું તેના મનમાં હતું. પણ શું બોલવું ? એ તેને સુઝતું નહતું. અને વિચાર કરે એટલીવારમાં તે ગાડીમાં જઈને બેસી પણ ગયા. પંડિત સાહેબ સાથે ચંદ્રકાંત પણ તેમને પહોંચાડવા ફરવાળ સુધી ગયો. સિગરામ દષ્ટીથી દૂર થયો ત્યાં સુધી ચંદ્રકાંતની નજર તે તરફજ હતી. એટલામાં બાહિસાહેબ સિગારેટ સળગાવતા ત્યાં આવી બેઠા.

ચંદ્રકાંતે બાહિ સાહેબને પુછ્યું—“બાહિ સાહેબ ! તમારા ગવૈયાજીને કેમ આટલામાંજ રળ આપી ? તમે છો ત્યાં સુધી તો રાખી લેવા હતા ?”

“જવાબોજી, તેમને રોકીને શું કરવા છે ? અમારા ખાસ ઉરતાદજીની તખીયતજરા નરમ હતી, એટલેજ આ રાજેશ્રીને ખાસ છંદોરથી બોલાવ્યા હતા. પણ કેટલી બધી મીઠજી ! કહે ‘આટલાજ દિવસ રહીશ. વળી રોજના ત્રીતા રૂપીયા લઈશ’ ઠીક થયું. લપ ગઈ, મને આવા કલમગંધી ઠરાવો કરી લેનારા ખીલકુલ નથી ગમતા. પરમ દીવસે બક્ષીએ તેમને ખંગલા પર જલસો યતો હતો ત્યારે કહ્યું કે—‘અનરે બનૈયાં એ ચીજ ઉપાડો. તો કહે ‘એ કહ્યાણુ રાગ સવિતાનારામણુ અરતાચલ ઉપર જાય ત્યારે ગવાય. અત્યારે તો બાર બંજ ગયા છે. એટલે આ વખતે તે ગવાશે નહીં.’ જુઓ ! આવી રીતે કરે એટલે સારો પૈસો ક્યાંથી પેદા કરે ?”

બાહિ સાહેબના બડબડાટ તરફ ચંદ્રકાંતનું ધ્યાન નહતું. તે ત્યાંથી ઉઠી ધીર ગયો. તે દિવસે તર્કશાસ્ત્રનું પુસ્તક ઉધાડ્યું સરખું પણ નહીં. સાંજે ફરવા જતી વખતે આવતી કાલે સવારના મેલમાં પોતે સુંબઈ ઉપડી જનાર હોવાનું જવેં સાહેબને તેણે જણાવ્યું.

“બાહિ ચંદ્રકાંત ! રળ ખલીસ થતાં સુધી અહીંયાંજ રહેને તારે અહીંની શાંતિવાળી હવામાં અભ્યાસ પણ સારો થશે. સુંબઈ આ દિવસોમાં કેટલો બધો બધારો થાય છે ?”

“એ ખરૂં” પણ બધા અભ્યાસના પુસ્તકો મેં સાથે આણ્યા નથી. અને કોલેજ ઉધડતાં પહેલાં તો બધો અભ્યાસ પુરો થવો જોઈએ.”

“લલે તેમ હોય તો શાંતા બહેનની રળ લઈ આવતી કાલની મેલમાં સુંબઈ જવું થયું.” જવેં સાહેબે કહ્યું.

(૩)

અહાહા ! વખત કેવો સપાટાબંધ ચાલ્યો જાય છે ? શાંતા બહેનના લગ્નને પાંચ વરસ વીતી ગયાં છે. ચંદ્રકાંત ખી. એ. ખી. એસ. સી. ચર્ચ વર્ધમાનપુરમાંજ આવી રહ્યા. તેના

મિત્રાએ તેને આગળ વકિલાતનો અભ્યાસ કરેવા ધણું કહ્યું પણ તેણે કંઈએ અન્ય ધંધો નહીં કરતાં સમાજ સેવામાં જીવન, ગાળવું, એવી બધે સાહેબની ધન્ય હોવાથી તે પોતાના કાકા પાસે આવી રહ્યો.

બધે સાહેબના વાકવડીલોએ પુષ્કળ પૈસો મેળવ્યો હતો, અને તેમણે પોતે પણ તેમાં સારો ઉમેરો કર્યો બધે સાહેબની ઉમર લગલગ પચાસ વર્ષની હતી. તેમણે શરીર સુદૃઢ હોવાથી આઠ દસ વરસાધંધો કરીને દસ પંદર હજાર રૂપિયા વધારે ઉમેરી શકત, પણ આકીતું આયુષ્ય દેશમાં જોનીસે વામાં ગાળવું. અને ચંદ્રકાંતે પણ પોતાની દેખરેખ નીચે લોકો દિલના કાર્યો કરવાં એવી તેમની ઇચ્છા હોવાથી તે બધા ધંધો છોડીને વર્ધમાનપુર આવી રહ્યા હતા.

બધે સાહેબ હાલમાં કેમ્પમાંના બંગલામાં આવી રહ્યા હતા. તે સરકારી નોકરીમાં એક કદરકુનથી માંડીને મામલતદારના ઓફિસ સુધી પહોંચ્યા હતા. તેમણે પોતાનો સીટી માહેનો બંગલો જોશી સાહેબને રહેવા આપ્યો હતો; બધે અને જોશી ઘણી સુદૃઢ સુધી બન્ને સાથેજ નોકરીમાં હતા. અને બન્નેના વિચારો મળતા હોવાથી બધે સાહેબના આગ્રહથી તે પણ જાન રહેવા આવેલા હતા. જોશી સાહેબની પાછળ સંસારનું મોટું લકરું નહતું. એક નહોતો બાળુ અને તેમની ભાણેજ એટલાંજ હતાં. તેમણે પેનસન લીધા પછી તેમને કાંઈ તેવું વિશેષ કામકાજ નહતું. એટલે વધારે વખત તે બધે સાહેબ સાથે જનસમાજના કામો વિશેની ચર્ચામાંજ કાઢતા હતા.

ચંદ્રકાંત મુળમથી આવ્યા પછી બીજેજ દિવસે બધે સાહેબ તેને જોશીને ત્યાં લઇ ગયા વિઝીટીંગ રૂમમાં તેમની ભાણેજ તેમને કેટલાક ઇંગ્લીશ લેખો વાંચી બતાવતી હતી. બધે સાહેબ અને ચંદ્રકાંતને આવતા જોઇ તુરત તેણી પુસ્તક નીચે મૂકીને વિનયથી ઉભી થઇ.

“કેમ કુસુદ ! ઉભી થઇ ?” જોશી સાહેબ બોલ્યા, “તે કાંઈ પરાયા નથી. આપણા બધે સાહેબના ભત્રીજા જે મુળમથી આવનાર હતા, તેજ તું તારે તારે વાંચન ચાસવા દે આવે. એસો ચંદ્રકાંત ! આ ભારી ભાણેજ કુસુદ ગયા વધેજ મેટ્રીક પાસ થઇ છે. આપે સાંભળ્યું, તો હશેજ.”

“હા. તેમનું નામ પેપરમાં મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું. અર.”

બધે સાહેબના આગ્રહથી કુસુદે આગળ વાંચવું શરૂ કર્યું. તેણીના ઇચ્છિત શબ્દોનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર સાંભળી ચંદ્રકાંતને આશ્ચર્ય લાગ્યું. બધે સાહેબનું અને જોશી સાહેબનું બધા લેખો તરફજ હતું. પણ ચંદ્રકાંતે તો તે લેખ વાંચનાર દેવીનું સુદૃઢ દ્રષ્ટીથી અવલોકન કર રાખ્યું હતું. લેખ વંચાઇ રહ્યા પછી ચંદ્રકાંતે પુછ્યું, “કેમ હવે કેલેન્ડરમાં આગળ જવાનો આપનો વિચાર નથી શું ?

“ના તેમ બની શકે તેમજ નથી, કેમકે હું આગળ અભ્યાસમાં જોડાઉં તો મામાશીના બાણને સંભાળે તેમ બીજું કાંઈ નથી.”

“યુરોપની જેમ એક નમુનેદાર બોર્ડિંગ સ્કૂલો આપણા દેશમાં નથી, એ એક મોટી અડચણ છે. તેવી સ્કૂલોની ચોજના જો આપણા દેશમાં થઇ હત, તો બાળકોના શિક્ષણની ધણી સારી સોંપ થાત.”

“હા, માઆપ બિનકેળવાંયલાં હોય, અથવા તો તેમની પાછળ મુદ્દાના જરૂરી ધંધાઓ વળગેલા હોય તો તેવા બોર્ડિંગ ફીક ઉપયોગી થાત, પણ મને લાગે છે કે સુચિક્ષિત અને સદૃઢ માઆપો પાસેથી બાળકોને જે કેળવણી મળે છે, તેવી તો બીજા કશાથી પણ તેમને મળવાની નહીજ. ”

ચંદ્રકાંતને તે કહેવું કબુલ કરવું પડ્યું. થોડીવારે તેણે પુછ્યું-“આપને અહીં ખરાબર ગમતું નહી હોય.

“ના તેમ કંઈ નહી, ધરમાંનું બધું કામ ફાજ હું પોતેજ જોઉં છું. એટલે વખત તુરત જતો રહે છે. બાકી આપ કહો છો તેમ પુરવર્ગને ખર્ચ કે કાંઈ ધંધો નહોય ત્યારે વાંચવા કે રમવા બેસવા શિવાય શામાં વખત કાઢવો એની ચિંતા થઇ પડે ” બીજી પણ કેટલીક વાતચીત થયા પછી ચંદ્રકાંત ઘેર જવા ઉઠ્યો.

ચંદ્રકાંત આબ્યાને પાંચ છ મહીના થયા હતા, બર્વેસાહેબની દેખરેખ નીચે તેનો સમાજ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ચાલુ હતો. અત્યેક મેલે યુરોપ અને અમેરીકામાંથી તે વિષયના લોકે માન્ય પુસ્તકો આવતાં. અને બર્વેસાહેબ પોતે તથા ચંદ્રકાંત જાને તેનું મનન કરતા.

એક દિવસે વાંચન આટોપી કાકા ભત્રીજો બગીચામાં ગપ્પા મારતા બેઠા હતા. વાત પરથી વાત નિકળતાં બર્વેસાહેબે પૂછ્યું-“કેમ ચંદ્રકાંત ! કુમુદ માટે તારી શી માન્યતા છે?”

ચંદ્રકાંતને આ સવાલ જરા વિરમયકારક લાગ્યો. તો પણ તે બોલ્યો-

“મને લાગે છે કે તેણી સુશીલ અને સારી કેળવાયેલી લાગે છે. ”

“પણ તેણીનો સ્વભાવ તને પસંદ છે ? ”

આ સવાલનો હેતુ શું એ ચંદ્રકાંત સમજી શક્યો નહી, તેથી તેણે કહ્યું-

“પણ આ સવાલ પુછવાનો ઉદ્દેશ મને જણાવવામાં આવે તો કહી શકું. ”

“હું કંઈ તારી પરીક્ષા લેતો નથી. પણ તેણી સાથે તારું લગ્ન થાય, તો તું ખુશી છે કે નહી, એ જાણવા માટે મેં આ સવાલ તને પુછ્યા. ” બર્વેસાહેબે ખુલાસો કર્યો.

ચંદ્રકાંત થોડીવાર વિચારમાં પડ્યો. તેની દૃષ્ટી અવનત હતી. તે બોલ્યો-

“ના. તેણીની સાથે મારા લગ્ન થાય એવી મારી બિલકુલ મરજી નથી. ”

આ ઉત્તરથી કાકાને આશ્ચર્ય લાગ્યું. “કુમુદ સુશીલ અને કેળવાયેલી છે. એમ તે હમણાંજ કહ્યું તો પછી તેણીનામાં એવી બીજી શું ખામી છે ? કે જેથી તેણી તને પસંદ આવતી નથી ! ”

“તેણીનામાં કંઈ જનતની ખામી છે એવું મારું બિલકુલ કહેવું નથી. અને મારા લગ્નના સંબંધમાં મેં જે નિશ્ચય કર્યો છે, તે જો ન કર્યો હત તો હું તેણીની સાથેજ ખુશીથી લગ્ન કરત ”

“વળા એવો શું નિશ્ચય ? હું જાણું તો ખરો. ”

ચંદ્રકાંત વિચારમાં પડ્યો, ખરી હકીકત કહ્યા વગર હવે છુટકોજ નથી એમ ધારી તે બોલ્યો-“કાકાશ્રી ! આપને આશ્ચર્ય લાગશે. પણ શાંતાબહેનના લગ્નમાં પેલા ઇંદોરના ગવૈયાજી આવ્યા હતા. તેમની કન્યા સાથે મારો લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય થયો છે. ”

ચંદ્રકાંતના ખુલાસાથી ખવે સાહેબને આશ્ચર્ય લાગ્યું. પણ તે બહાર ન બતાવતાં બોલ્યા “ કાંઈ ચિંતા નહીં. ત્યારે તેણી પણ સારી ભણેલી ગણેલી હશેજ.”

“ તેની મને કાંઈ ખબર નથી.”

“ એટલે ? તેણીની અને તારી કાંઈ પિછાન તો થઈ હશેજને ? ”

“ ના તેણી પંડીત સાહેબને ત્યાં વિવાહમાં તેના બાપ સાંચે આવી હતી, ત્યારે તેણી-
તું ગાયન સાંભળ્યું હતું. એટલીજ તેણીની સાથે પિછાન.”

ખવે સાહેબ હસીને બોલ્યો—“ હું હ. પ્રથમ દર્શનેજ પ્રેમેત્પત્તિ કેહવાય છે તે તેમાં-
નોજ આ એક નમુનો. ઠીક પણ ત્યારે તે છોકરી હાલ ક્યાં ? તેની તને ખબર છે ? ”

“ ના-ના ”

ત્યારે તેણી હજી પરણી નહીં હોય એમ શા ઉપરથી ? તે વખતે તેણીની ઉંમર કેટલી હતી ? ”

“ હશે બાર તેર વરસની.”

“ ચંદ્રકાંત ! તું આટલો બધો વિદ્વાન ખરો પણ આ બાબતમાં તો મારે કહેવું પડશે કે તારી બુદ્ધિ જરાએ ચલી નથી ચલેલા કહ્યા એટલે તે તો અતે જીવના મતના, તેણે પોતાની કન્યાનું લગ્ન દશમે વર્ષેજ કરી નાંખ્યું હશે ઠીક કદાચ એ વખતે તેણી કુંવારી હતી, એમ ધારીયે તો પણ તેણીનું લગ્ન હવે તો થઈજ ગયું હશે ચાંતા બહેનના લગ્નને પાંચ વર્ષ થઈ ગયાં. એટલે આજે તેણી અઢારેક વરસની હોય. તો આટલી ઉંમર સુધી શું તે કુંવારી રહી શકે ખરી કે ? ”

ખવે સાહેબે સમજાવેલી વાત પ્રથમજ પોતાના કેમ ધ્યાનમાં ન આવી તે માટે ચંદ્ર-
કાંતને આશ્ચર્ય લાગ્યું.

“ લાઘવચંદ્રકાંત ! ચિંતાર કર કે કદાચ કોઈ કારણ સર હજી તેણીના લગ્ન બાકી હોય તો પણ તેણી ભણેલી-સુશીક્ષીત નજ હોય ગવૈયાઓને પોતાને વિદ્યાને ગંધ સરખાયે હોતો નથી ત્યાં બાળાઓને શિક્ષણ આપવાની વાત ક્યાં રહી ? અને અશિક્ષીત સ્ત્રીના સહવાસથી તને સંસાર સુખકર નિવડશે એમ લાગે છે ખરું ? તેણીને સાચું ગાતા આવડતું હશે. સારી સારી રાગરા-
ગણીઓની તાનો મારશે. અને તે પ્રથમ તો તને બહુજ ગમશે. પણ એક વરસમાં તને તેને કંટાળો આવશે. પછી બાગળને રરતો શું ? તને હજી બાગળ ધણી સમાજના હીતના કામે કરવાના છે. એટલે કેળવણી સ્ત્રીની તને પગલે પગલે આવશ્યકતા છે. એક માત્ર સંગીતથી ભવિષ્યમાં આવનારી બધી આચરણ દર થઈ-સકનાર નથી.”

આમાંનું એક પણ વાક્ય બોલું કહેવાને ચંદ્રકાંતને શક્તી નહતી. ચંદ્રકાંતને સ્વસ્થ એટલે જોઈ પોતી વારે ખવે સાહેબ ફરી બોલ્યા—“ આવી હકીકત છે તો પણ હું તારી મરજી વિરૂદ્ધ કરવા માગતો નથી, તું આટલા દિવસ સ્વસ્થ થઈ બેસી રહેયો. એ તારી ભુલ થઈ છે, હવે આ બાબતમાં મારે જાતેજ તજવીજ કરતી પડશે હૃદયમાં એક પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મારા મિત્ર છે, તેમને આ બાબતમાં તપાસ કરવા લખું છું.”

અવે સાહેબ કોઇ પણ કામ હાથપર લેતા તો તેમાં દીર્ઘસૂચતા કદી પણ નહીં કરતા—”
અનંતશાસ્ત્રી મવૈયાજી ઇંદોરમાં જ છે કે કેમ? અને તેમની કન્યાનું લગ્ન થયું છે કે નહીં
આવી રીતે તેણે ઇંદોર તાર ક્યેં, પોતાના કાકાની પોતા માટે આવી કાળજી જોઇ ચંદ્રકાંતને
આનંદ થયો.

બીજો દિવસે તોરે આવ્યો, જેમાં-મવૈયાજી ગુજરી ગયાને ઘણા વર્ષ પીત્યાં તેમનાં કુટુંબ
ના કોઇ માણસ અત્રે નથી. ક્યાં ગયા તેનો પતો મળતો નથી, છોકરીનું ઘણું કરી લગ્ન
થઇ ગયું હશે—”

હવે ચંદ્રકાંત તદ્દન નિરાશ થયો તેણે તાર વચ્ચીને અવે સાહેબને પાછો આપ્યો.

“ચંદ્રકાંત ! હવે શું કરવું એનો વિચાર તારે કરવાનો છે. હું આ જન્મ-અવિવાહિત
રહેશ, તો પણ મારે અડચણ નથી છોકરાનું વહેલું લગ્ન થઇ, તેની પાછળ કુટુંબ બચ્ચાંની
જંગળ ચોટી, એટલે પોતાનો જન્મ સફળ થયો, એવું માનનારાઓમાંના હું નથી. જો
કોલે જોશી સાહેબની ભાણેજ સંબંધે તને મેં પુછ્યું એ માત્ર એક સુચના રૂપે. તેણીની
સાથે તારે લગ્ન કરવાનું એવો મારો અઅહ નથી. તો પણ પુરો વિચાર કરીને તારી ઇચ્છા
એને જણાવે. કેમકે પ્રાપ્તે પોહશ વર્ષેષુ પુત્ર મિત્રવદાચરેત્ ”

આટલું કહી અવેસાહેબ બહાર ગયા.

ચંદ્રકાંત વિચાર કરતો ત્યાંજ બેઠો. પાંચ વરસ પહેલાં સંભળેલી બેરવીના સુર હજી
પણ તેના કર્ણપટ પર ધ્રુમતા હતા. ઉપકાલે અગાસીમાં ગાતી હતી તે બાલિકાની મનદર
મૂર્તિ હજી પણ તેના નેત્રો આગળ પ્રત્યક્ષ થતી હતી. પણ ઉપયોગ શું ? બીજી બાલુ
કેળવાયેલી વિનયપુરુષ કુમુદ તેના હૃદયનું આકર્ષણ કરતી હતી. તેણીની અલૌકિક છુદી અને
રસિકતાની છાપ પાડનાર તેના વિસ્તૃત ભાષ્ય પ્રદર્શ અને અચક્ષ્ણ નેત્રે ચંદ્રકાંત ઉપર જાદુપ્રયોગ
મારે જોયો હતો.

ચંદ્રકાંતના હૃદયપર પોતપોતાના સ્વામિત્વનો હક સ્થાપન કરવા માટે પાંચ વરસ પહેલાં
એક વખતજ નગરે પડેલી સુગ્ધ બાલિકા અને બીજી બાલુ દાહમાં હંમેશાં નગરે રમનારી
યૌવન શ્રી યુક્ત તરૂણી કુમુદ એ બન્નેની લડાઇ ચાલી હતી. ધણીવાર સુધી ચંદ્રકાંત બન્નેની
તુલના કરતો રહ્યો. અને આખરે તેના કાકાએ કોટેલી શંકાઓ તેને ખરી લાગવા લાગી.
તે બાલિકાનો મેળાપ દેવે અશક્ય છે. એમ તેને લાગ્યું અને તેથી કુમુદ સંરખી સર્વશુભી
અને સર્વાંગ સુંદર તરૂણીને જોઇ એસવી એ હઠાપણુ ભરેલું નથી, પોતાની કમરમાં એક
અત્યંત મહત્વની આખતમાં સંતો સ્થાપિત કરવાની ચક્તી પ્રાપ્ત થાય એવી મદદરૂપ ગુણો.
પક્ષ ગૃહિણી કરતાં ગાયનમાં શું મહત્વ છે ? શું શાસ્ત્રવિધી લગ્ન થયા પછી કુમુદને ક્યાં
સંગીત શીખવી નહીં શકાય ? માટે કાકાજીનું કહેવું ખરું છે. વગેરે ચંદ્રકાંતે નિશ્ચય કર્યો.

અવે સાહેબ ઘેર આવતાં વાર તુરત ચંદ્રકાંતે પોતાનો વિચાર કહી બતાવ્યો “હીક
છે. ત્યારે હું જોશી સાહેબને લા જઇ આવું. આ વિચાર તેમણેજ થોડા દિવસ પહેલાં મેં
જે જણાવ્યો હતો.” આમ કહી તે પાછા બહાર ગયા.

(૫)

ઉપરોક્ત વિચાર પછી એક મહિનામાં જ ચંદ્રકાંત અને કુમુદના લગ્ન થયાં. જેને આજે ત્રણ ચાર માસ વ્યતીત થયા છે. ચંદ્રકાંતે કુમુદને માટે ખાસ મુંબઈથી હારમોનીયમ મંગાવ્યું હતું. અને તેનું આવેલ પાર્સલ તે છોડતો હતો એટલામાં કુમુદ ત્યાં આવી અને મૃદુ સ્મિત કરતાં બોલી—“શું તારે આપને હારમોનીયમ બગવતાં આવડે છે એમ ?”

“હા થોડું ઘણું બહુ છું. પણ આ મંગાવ્યું ખાસ તારા માટે.”

“તારા માટે ? તે કેમ વાર ?”

“કેમ વાર કેમ ? તને કંઈ ગાતાં તો આવડતું હશે જ ને ?”

આ સવાલથી કુમુદ ચરમાઇ. તેણી નીચું જોઇ નકારદર્શક માથું ધ્રુણવ્યું.

“એટલે ?” ચંદ્રકાંતે અસાધ્યર્થથી પુછ્યું—“હાઇસ્કુલમાં ખાળાએને તો ગાયન વાદન શીખવવામાં આવે છે. તે હું બહુ છું.”

“હા એ આપનું કહેવું ખરું. પણ હું કંઈ તે શીખી નથી કેમકે તેનો મને શોખ નથી.”

“પણ બહાલી ! તમને સંગીત સાંભળી સાંભળીને શોખ વધશે. મને પણ ક્યાં ગાયનનો શોખ હતો ?” આટલું કહી ચંદ્રકાંતે હારમોનીયમ બોલી સુરદાસનું લોકમાન્ય ગાયન બગવવું શરૂ કર્યું.

જે ત્રણ મીનીટ સુધી કુમુદે તે ગાયન ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું. અને પછી તેણી જરા જરા કંટાળી ગયા જેવો ચહેરો કરી છેટે જઈ ઉભી રહી.

ચંદ્રકાંતે આશ્ચર્યથી હારમોનીયમ બંધ કરતાં કુમુદને પુછ્યું—“કેમ તારું બગવવું તમને ગમતું નથી શું ?”

એ તો આપ કદાચ ઘણું સારું બગવતા હશે પણ મેંજ કોઈ દિવસ સાંભળેલ નહીં એટલે તેના સુરમાં મિશ્રણ જણાતી નથી.”

“પણ તું શીખવાની ટ્રાય તો કર પછી તનેજ ગમશે.”

“અ” તે તો મને અશક્યજ લાગે છે. કેમકે એનો મને સ્વભાવત જ કંટાળો છે.”

ચંદ્રકાંતના ચહેરાપર નિરાશા જણાવા લાગી. “કુમુદ સુશિક્ષિત હોવા છતાં આવી અસંસ્કૃત કેમ ? અને ગાયન વાદન ન શીખવાને તેની આવી હક કેમ ? પતિ અને પત્નીના સ્વભાવમાં આવી રીતની એક બીજાથી વિરુદ્ધતા હોય એ શું સારું ? લગ્ન થયાં પહેલાં આ બાબતની જો ચોખ્ખું કરી લીધી હત તો બહુ ઠીક થાત.”

આવા ઘણાં વિચારો ચંદ્રકાંતના મનમાં રમવા લાગ્યા પાંચ છ વરસ પહેલાંના બેરૂઠી સુરો પાછા પોતાને સંભળાય છે, એવો તેને આભાસ થવા લાગ્યો.

(૬)

ગયા મેલમાં વિલાયતથી પ્રેફેસર ‘એલન કી’ નું ‘Love and marriage’ નામનું ગુરુતર્માંજ પ્રસિદ્ધ થએલ પુસ્તક આવ્યું હતું. તે ચંદ્રકાંત ત્રી

ચતો બેઠો હતો. આ વિષય ઉપર તેણે આજ સુધી જે જે પુસ્તકો વાંચ્યા હતાં, તે બધામાં આ પુસ્તક વધારે માર્મિક ભાષામાં લખાયેલ અને ઉચ્ચ વિચારો વાળું જણાયું, પણ તે વાંચતાં તેના મનની સ્થિતિ બહુજ વિચિત્ર થઈ. તે પોતાના મેરીજ સમયે જેમ જેમ વિચાર કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તે વધારેને વધારે શુંચવણમાં પડતો ગયો. “જી વરસ પહેલાં પોતે શું નિશ્ચય કર્યો હતો, અને આ બન્યું શું? ઇંદોરના ગવૈયાણની કન્યા ઉપર પોતાનો જેટલો પ્રેમ હતો, તેટલો કુમુદપર નહીં છતાં તેણીની સાથે લગ્ન કરવામાં નૈતિક અવનતીજ આપણે કરી લીધી નથી શું? નિઃસીમ પ્રેમ અને લગ્ન એ બન્નેના ઐક્ય વિના ખરી નીતી શક્યજ નથી અને બચપણમાં તે બાલિકા સાથે જોડા-એલ પ્રીતિ તો હજી કાયમજ છે. તો પછી વિના કારણ કુમુદ સાથે લગ્ન કરીને તેણીની અને પોતાની જીવંતીમાં શા માટે અડચણ આણી? અને ઇંદોર વાળા બાલિકાનો તો પુરો શોષ પણ કર્યો નહીં! તેણી ઇંદોર નથી એટલેજ માત્ર પત્તો લાગ્યો, પણ તેણી હાલ ક્યાં છે? કેવી સ્થિતિમાં છે? તેની તપાસ મારે ન કરવી જોઈએ કે?”

અંદકાંત ઇઝીએચર ઉપર વિચાર કરતો પડ્યો. બહારથી શીતલ પવન આવતો હતો. જેથી તેના તપેલ મગજને કંઈક સાંતી મળતી, તેને નિદ્રાનું ઓકુ આવી ગયું, એટલામાં તેને એક સ્વપ્ન પડ્યું. પોતે પંડીત સાહેબની મેડી ઉપર હોઈને, સામી અગાસીમાં પોતે તેણીનું ચિંતન કરતો હતો તેણી પોતેજ અંદકાંત સામે આવી ઉભી છે, એટલે પોતે તેણીની પાસે જવા આગળ વધે છે એટલામાં પછગાડેથી કોઈએ હળવેથી બહારપર હાથ મૂક્યો એટલે પાછું વાળી જોતાં કુમુદ દસતી ઉભી છે. તેણીનો હાથ છોડાવી પોને અગામી તરફ જોવા લાગ્યો પણ ત્યાં કોઈ નહતું! અંદકાંતની નિરાસા થએલી જોઈ કુમુદ હસી પડી—

આટલો દેખાવ જોઈ અંદકાંત જાગી ગયો. ફરી તેજ વિચાર પાછા માયામાં ધ્રુમવા લાગ્યા. ગમે તેમ કરી એ ઇંદોરવાળી બાલિકાનો પત્તો મેળવવોજ એવો નિશ્ચય કરી તે ત્યાં ઉઠ્યો. ‘દિન્દુસ્તાનના બુદા બુદા પ્રાંતોમાં ફરી જનસમાજની સ્થિતિ અવલોકન કરવાની પોતાની ઇચ્છા છે.’ એમ બાહ્ય અંગે દરજાવી બર્વે સાહેબ અને કુમુદની રજા લઈ, તેણે જોઈતા સામાન સાથે મુસાફરી શરૂ કરી.

બોળા કુમુદ અને દેશોનતીના વિચારોમાં ઘેલા બનેલ બર્વે સાહેબ અંદકાંતના માયાવી વિચારોમાં ભોળવાઈને ફસાયા.

(૭)

પંડીત સાહેબની તબીયત જરા નરમ હોવાથી, શાંતાબાઈ પોતાના પતિ ક્ષુશ સાહેબ સાથે પીયર આવેલ હતી. ક્ષુશ સાહેબ વિદ્યાબ્યાસંગી અને પ્રસિદ્ધી પામેલા એક સારા રાજસ્થાનના કારભારી હતા. તેમનો વિચાર દેટલાક યોગ્ય કાયદાઓ બાંધીને રાજ તથા પ્રજા બન્ને ઉત્તનિએ પહોંચે એમ કરવાનો હતો. અને તેને માટે અનુભવી વિદ્વાન માણસોની તેમને આવશ્યકતા હતી. એટલે પંડીત સાહેબની સુચનાથી આ વાત તેમણે બર્વે સાહેબને કહી. બર્વે સાહેબના મુગ વિચારો દેશોનતી કરવાનાજ હતા. તેથી તે વાત તેમણે માન્ય કરી વળી શાંતા બહેનની કુમુદ સાથે એટલી બધી પ્રીતિ બંધાઈ કે તેના વિના તેણીને ધડીબર પણ ચેન પડતું નહતું.

“હા. હા. પણ અમારી થોડી હકીકત આપશ્રીના જાણવામાં આવશે એટલે તે ખાતરમાં આશ્ચર્ય લાગશે નહીં. અમે વડોદરા છોડ્યા પછી એક વરસે મારા બાપુ ગુજરી ગયા. મારું લગ્ન પોતાની નજર આગળ થાય તો સારું, એવી તેમની બહુ ઇચ્છા હતી, પણ તે પુરી થયું નહીં, અને પાછળથી મારી માતૃશ્રીને મારા લગ્નની શીકર થયું પડી. અમારા પડોશના એક ગૃહસ્થના બેલાવવાથી ગ્વાલીઅરના બેચર ગૃહસ્થો મને જોવા આવેલા, તેઓ મને જોઇને ખુશી થયા. વેવિશાળ નડી થયું. અને અમુક મુરતપર આવી જોળ ખાઇ કપડાં ચઢાવી જવાનું હતું જતી વખતે તેમથી એકે પુછ્યું.” બાળા! તને કાંઈ ગાતા આવડે છે કે? મને તે વખતે કાંઈ સમજણ નહતી, એટલે હા કહીને તુરત મને ગમતો ‘દિલ નહીં લગતા’ એ વાગેશ્વરી રાગમાંનો ખ્યાલ ગાવો શરૂ કર્યો. તે સાંભળી એ આવેલા મંઠળના મોઢાપર તિરસ્કારની છટા દેખાવા લાગી કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તે ત્યાંથી ઉઠી નીકળ્યા. અને જેની તેની પાસે આ ખ્યાલ ટાપ્યા ગાનારી છોકરી સસારશું ચલવવાની કપાળ? કવિદ્વાની પતિવ્રતા આમ કહેવા લાગ્યા. આવી વાતો આખા ગામમાં પ્રસરતાં કાંઈ વખત લાગતો નથી. પાણીના પુર માફક એ વાત સર્વત્ર ફેલાઇ એટલે સધળા પછી મારી ટીકા કરવા લાગ્યા. મારા લગ્ન હવે શું થશે એવી મારી માતાને ચિંતા થયું પડી! આ હકીકત મારા મામાશ્રીના જાણવામાં આવી એટલે તેમણે મને પોતા પાસે બોલાવી લીધી. અને મારી બાને કહેવાનું ‘છોકરીની તું જરા પણ ચિંતા નહીં કરતી. એ મારીજ દીકરી છે એમ હું માનું છું? પછી તેમણે મને ઘેરજ ઈંગ્રેજી શીખવવા માંડ્યું, પણ મારો અજ્ઞાસ પુરો થતાં સુધી તેણી બિચારી જીવવા પામી નહીં.”

બોલતાં બોલતાં કુમુદનો કંઠ ભરાઇ આવ્યો. વિષયાંતર કરવા માટે તેણી બોલી—“પણ હવે કોઠા કંઠો પડી જશે નહીં કે પછી? વેલાસર એકવાર તે પી તો છેવે હતો ને !”

તે દિવસે રાત્રે નાસ્તા પાણી આટોપી, ખર્ચ અને ડોક્ટર સાહેબ સાથે જંગલામાં પોતાના પ્રવાસની અંદર બનેલી વિનોદ પૂર્ણ વાતોનું વર્ણન કરી ચંદ્રકાંત કુમુદને સંતોષ આપતો હતો. પ્રીતી વિષયની ચર્ચા શરૂ થતાં વખત કેટલો જલદી પસાર થઇ જાય છે, તે જણાવું નથી. બોલતાં બોલતાં અર્ધ રાત્રી વ્યતિત થઇ.

x

x

+

x

“ઠીક ત્યારે એકાદી અમ્મી ચીજ સાંભળવા લો. એટલે આ પરીશ્રમોનું નિરસન થયું એમજ હું માનીશ” ચંદ્રકાંત કુમુદ તરફ જોતાં હસીને બોલ્યો—

“મારી ના નથી પણ—”

“પણ હારમોનીયમ કે સતાર તંત્રણ વિના ગાવું નહીં એમ નિશ્ચય કર્યો છે કે શું?”

“ના એમ તો કાંઈ નહીં, પણ કહ્યું ઉતરદેહની છોકરીનું સંગીત સાંભળતાં કેમ વાર જોશી સાહેબની કેળવણી બાણેજ સાંભરી આવે! અને ફરી તેણીના શોષ માટે ધરત્યાર છોડીને આખા દિલ્હસ્તાનમાં રખડવાની પાછી લહેર ચડી આવે તો !” કુમુદ હસતાં હસતાં બોલી. અને પોતાના મધુરકંઠથી જેજેવંતી રાગમાં ગાવા લાગી—

“ મધરાત આઘ, સંખ સુખદાષ
તે મોહી પવન બહે, સીતલ સુગંધમંદ-મધં
પ્રકુદિલત-કુન્જ બન, પાલવ નવલ સધન,
તેમેહી રસીક રાજ, ગગન આનંદકંદ-મધં ”

જુવે સાહેબ વગેરે પોતપોતાના મિજાના પર નિદાવશ થતા ગયા એટલે આ વખતે ચંદ્રકાંત તથા કુમુદ બેનજેજ હતા. કુમુદનાં સુકઠથી ગવાયેલ સંગીતથી આખો ઓરડો નાદશ્રવણ થઈ ગયો અને તેથી ચંદ્રકાંતની પ્રેમજ્યોતી એકાંત અવાસથી સતેજ થતાં તેણે વિવેકશૂન્ય બની કુમુદને દલાસિંગન આપી ઉભય હૃદયમાં પ્રેમોર્મીની નિગૂંચી કરી.

શેરવીની બુલવણીમાં શ્રમીત થએલ ચંદ્રકાંત હવે શુંવી પર આવ્યો. છ દોરના ગવૈયાઓની કન્યા તેજ નેશી સાહેબની લાણેજ કુમુદ છે. અને તેથી પ્રેમ વિનંતુ, શુન્યવત લાસણ લગન હવે સુખકરજ છે એની તેને ખાતરી થઈ. પ્રેમોર્મીની નિગૂંચીમાં જોડેવંતીના મધુરા સુરો ચંદ્રકાંતના હૃદયમાં ચિતરણા તે કાવ્યમને માટેજ રહ્યા અને છેલ્લી હુકમાં સુરસિકરાજ રાજત આનંદ કંદ એ પ્રમાણે સંગીત અને શૃંગારપ્રિય ચંદ્રકાંત કુમુદ સાથે સંતોષથી શુદ્ધ સુખ્ય અનુભવવા લાગ્યો. અરવ.

નવીન વર્ષની મી. આહવાળાની

ડાયરી બુકો તુરતજ મંગાવો.

પોકેટ ટાઈપર મોડેલી સાદગની ફક્ત ૮-૫-૦ અને ૦-૮-૦ની ટીકાટી બીકો, ૭૫માં વર્ષની જુની અને અષ્ટીતી ડાયરીઓ ફક્ત આજ છે એકદમ (સ્પેશલ) સાદગની મી આહવાળાની ડાયરી માટે ૮-૩-૬માં. નક્કી મોડેલી દરેક જાતની રાજમેળો તથા અર-ધીઆના પણ ઓરડર મોકલાવશેજી કોઈપણ દરથી મોકલી દેશેજી.

જ્ઞાન વર્ધક પુસ્તકો વાંચો.

શ્રી મુક્તશાસ્ત્ર કાશીદાસ પંડીતની ૫-૦-૦. અર્થશાસ્ત્ર હિંદુસ્તાનના વૈષ્ણવ ૬-૦-૦
૬ અંધોના સંગ્રહ ૯૫૦ પૃષ્ઠોનો મથ. ગુલકાંત ગોટા લક્ષ્મી ૨૭-૦-૦
શ્રી ભગવત ગીતા તત્ત્વ ભોધ ૦-૪-૦. નાદુષ્ટ કૌતક સંગ્રહ કોડોના ૦-૦-૧૨-૦
દુષ્ટનીવારણ અને કણનકણ ૦-૧-૦ જાત કાલકાર લલિત્ય દર્પણ ૦-૬-૦ વગેરે પુસ્તકોને ઓર્ડર નોંધાવશેજી.

ઠક્કર વંશનજી પરમાનંદ આહવાળા

જુકસેલર ૩૪૧ કાલનાદેવી રોડ અંબા.

વેદાન્તનો સર્વથી મહોદો સરલ, અને ઉત્તમ રૂ. ૧૯, નો અંથ માત્ર ૫, માં!
આદિકવિ શ્રી વાલ્મીકિ મૂનિ પ્રેણીત.

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ. મહારામાયણ.

વેદધર્મ સભાવાળા ઉત્તમ ભાષાંતરની નવી આવૃત્તિ.

મહોદો એ ભાગમાં—પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૦૦

પ્રત્યેક શ્લોકના અંક, શ્લોક ૭૦ રતલી માંડા કાગળ, મહોદો (ચિત્ર) ટાઈપ તથા
પાકાં મુદ્ર સોનેરી પૂઠાં મૂલ્ય-પ્રથમ રૂ. ૧૮ હતા તેને બદલે

માત્ર રૂ. ૬ અને તરતમાં આહુક
ધનારને માટે માત્ર રૂ. ૫, જલેવાશે.

ભાગ ૧ લો તૈયાર છે. પૃષ્ઠ ૬૩૦.

એમાં-વૈરાગ્ય, મુમુક્ષુ, ઉત્પત્તિ, અને ઉપશમ એ પાંચ
પ્રકરણ છે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પો. ના જુદું.

ભાગ ૨ જે આવતે વર્ષે નીકળશે,

પૃષ્ઠ સંખ્યા શુમારે ૧૧૫૦, એમાં નિર્વાણ પ્રકરણ
આવશે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પો. ના જુદું.

અને ભાગ લેવા ઇન્નાર પાસે પ્રથમ ભાગ સાથે તરતમાં રૂ. ૩, અને બીજો ભાગ
નીકળતાં રૂ. ૨, મળી રૂ. ૫, લેવાશે. પોસ્ટેજ દરેક ભાગનું જુદું.

માત્ર પહેલોજ ભાગ—લેનાર પાસે રૂ. ૩ અને વૈશાખ આખર સુધી રાખ લેવાશે.

ફેલ્વે રસ્તે—અર્થતા બા સાથે મૂલ્ય પ્રથમ મોઢલી આપેથી તેટલાજ ખર્ચમાં આવશે
પોસ્ટ ફેલ્વે રસ્તે મંગાવનારે-આ પવના નામ સાથે અમદાવાદજ લખવું.

સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય,—મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ શુક્તેસર્વ ભાગાતળાવ.

પી. વી. મહેતાની કું. પાસેથીશેરી.

ચંદ્ર પ્રકાશ.

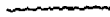

કલા ૭-માર્ગશિર્ષ ૧૮૭૦-૨૨િમર

તત્રી તથા પ્રકાશક

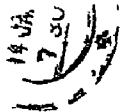
પ્રભુશંકર તરભેરામ વ્યાસ.

ચંદ્રપ્રકાશ ઓફીસ, બાગાનલાલ, મુરત

વાર્ષિક લવાગ્રમ કર્પયો સવા પાંચેજ સાથે

છટક નકલના આના બે

The 'Lakshmi Art' Bombay

બળશુદ્ધિ આરોગ્ય આપનાર તદ્દન વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું.

કેશરી જીવન.

આ સ્વાદીય ચાટણના સેવનથી ધાતુ સંબંધીના તમામ રોગો તથા સ્ત્રીઓના ગર્ભાશય સંબંધના રોગોનો પણ નાશ થાય છે તે તદ્દન વનસ્પતિમાંથી બનેલું છે. અને તેનું સેવન કરનાર મનુષ્ય સંપૂર્ણ આરોગ્યવાન થઈ રહે છે. વધુમાં હેન્ડબીલ મંગાવો. ક્રીમત બા રતલના ડબ્બા એકની ક્રીમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ શુદ્ધ

અંદ્રપ્રકાશ એફીસ, ભાગાતળાવ-સુરત

સુપ્રસિદ્ધ મોરબી આર્યસુબોધનાટક મંડળી તરફથી ભજવાતા દરેક નાટકોના ગાયનો તથા ભાષણ સહિતની ચોપડીઓ આ પત્રની ઓફીસમાં મળે છે. લીસ્ટ મંગાવો.

હાલમાંજ પ્રગટ થયેલું નવીન માસિક.

બ્રહ્મભટ્ટ મિત્ર.

આસ બ્રહ્મભટ્ટ બધુઓની જ્ઞાતિ સેવાના ઉદ્દેશથી પ્રકટ થતું તથા બીજા વ્યાવહારિક વિષયોને ચર્ચનાર માસિક વાર્ષિક લવજમ રૂ. ૧-૦-૦ નમુનાનો અંક મફત.

વ્યવસ્થાપક-બ્રહ્મભટ્ટ મિત્ર.

આમલીરાન-સુરત

ઇન્દુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ.

(સસ્તી-દેશી દવા બનાવવાનું સ્થળ.)

દરેક વનસ્પતિનાં ચૂણો અને દરેક દેશી દવા તૈયાર કરી આપવામાં આવે છે.

નમુનાને માટે એક આનો ખર્ચો ખાત્રી કરો.

દરેક શહેરમાં પ્રમાણિક એજન્ટોની જરૂર છે.

ઓફીસ અને શોરૂમ
ચાટાના પૂલ પાસે સીડી
પોસ્ટ ઓફીસની સામે—સુરત

નમુના પ્રાપ્તિસીદ્ધિ માટે લખો.

શિવશંકર અને કંપની.

આ માસિક પત્ર અમદાવાદ થી 'સત્યવિજય' પ્રસમાં શા. સાંકલ્ય દ હરીલાલે જાણ્યું.

સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, —મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ બુકસેલર્સ ભાગાતળાવ.

પી. વી. મહેતાની કું. પારસીશેરી.

શ્રીવત્તાવય.

ચંદ્રપ્રકાશ ઓફીસ, સુરત.

The Lakshmi Art, — Bombay

સર્વસાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ
સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ બુક્સેલર્સ ભાગલગાવ.
૪૫ વી. મહેતાની ક્રા. પારસીશેરી.

ચંદ્રપ્રકાશ.

કલા ૭

માર્ગશીર્ષ ૧૯૭૦.

રવિ ૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

સર્વત્ર શાંતિ.

૫૬ શ્લોક ધ્રુવદ.

- શાંતિ શાંતિ વિશ્વે વ્યાપી, મનમતિ ધ્યો તેમાં સ્થાપી;
શાંતિ કેરા જાપ જાપી, (રહો) શાંતિથી રંગામ્;—
- શાંતિ રૂપ ઇશ સહાય, ખાલી અણુ ન જેનો કયાંય.
- શુભ પણે સર્વ માણ. શાંતિ મુખદાર્ધ;—
- શાંતિ જીવન આપનારી, લવનાં દુઃખ કાપનારી. :
- ધન્ય જેણે શાંતિ ધારી, (તેને) રહું ન ભ્રમવું કાંઈ;—
- શાંતિથી સહ પ્રાપ્ત થાય, અશક્ય એવું રહે ન કાંય,
- શાંતિનો ભારે મહિમાય જાઓ (તે) માર્ગે ધાર્ધ;—
- શાંતિ વિના જીવન ધિક્ક, જીવન રત્ન ન એ હકીક. ૧
- માટે કહું છું આજ હીક, શાંતિ લેજો સ્વાર્ધ;—
- શાંતિ ગ્રહે તો જાપ થાય, દશદિશ ત્રિભુવનની માંલ.
- શાંતિ સામર્થ્ય ના કયાય. અપરીમીતર છે ભાર્ધ;—
- જે જનો ઉર શાંતિ ધ્યાય ઉન્નતિ લવમાં તેની થાય.
- સધળે એક સ્વરે વદાય, રહો શાંતિ નદીમાં ન્હાર્ધ;—

૧ શાંતિ વગરનું જીવન રત્નરૂપી જીવન નથી પણ હકીક કહેતાં પૃથ્વર રૂપી જીવન છે. ૨ જેની મર્યાદા ન અર્ધ શોક તેટલું વધારે. ૩ ધ્યાનકરે.

કુદરત અને મનુષ્ય.

કુદરત મનુષ્યને આરોગ્ય રહેવાનું જ્ઞાન આપે છે. ત્યારે મનુષ્ય હાથે કરી તેના નિયમનો ભંગ કરી વ્યાધિનો ભોગ થઈ પડે છે.

કુદરત મનુષ્યને તેના માર્ગમાં વહન કરનારને નહું નહું દેવી સ્ફુરણ કરાવીને અપૂર્વ બળ આપે છે. પણ તેના માર્ગમાં ચાલી મનુષ્ય બળ અને જ્ઞાન વગરનો થઈ પડે છે.

કુદરત તેના આશ્રય દાતાઓની પ્રગતિ કરે છે. ત્યારે મનુષ્ય તેનો આશ્રય છોડી વિપર્ય ગામી થાય છે.

કુદરત પ્રાણી માત્રનું સર્વસ્વ કરનાર એક માતા સમાન છે. તેને છોડી મનુષ્ય અન્યત્ર જ્યાં ત્યાં ભટકી પોતાનો નાશ થવાનાં કારણો પોતાની હાથેજ ઉભાં કરે છે.

કુદરત નિત્ય સારું કરવાના સ્વભાવવાળી હોય છે. ત્યારે મનુષ્ય તેના સ્વભાવને વિસરી પોતાના સ્વભાવથી દુઃખના અનુભવો કરે છે.

આમ હોવાથી કુદરતને અનુકૂલ થાઓ, તેનાથી લેશ માત્ર પણ પ્રતિકૂલ ન બનો. કુદરતતા નિયમોનું જ્ઞાન સંપાદન કરી તેને અનુસાર વર્તન રાખો, એટલે સોનું અને મુગધી એક થશે.

સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ
સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ છુક્સેલર્સ ભાગાતભાવ,
પી. બી. મહેતાની કું. પારસીશીરી.

Economy.

Economy is, the art of saving, that which is useful. Saving from what? From misuse and destruction.

We generally understand the term as applied to money or money's worth. We save our things when we apply them to their appropriate purposes. The more we are able to do so the more Economie we really are. We then call ourselves Liberal. We thus see that Liberality is not, as is supposed by some unthinking men, in any way opposed to Economy, but is identical with it. When we however become unwise and use our things for improper purposes we earn the name of a Spendthrift. In this case we misuse our things. On the one hand we lose them and on the other we do damage by accomplishing improper purposes. Liberality is therefore a virtue but becoming a Spendthrift is a vice. If we do not know proper use of our things we should rather pause till we find it. It is only for the purpose of finding such proper use, and only for so long as we cannot find it, that we have to keep and protect our things with a view to see that they are used properly at the very first opportunity. This is known as Economy, proper. It is a virtue; but if This is known as Economy, proper. It is a virtue; if we hoard our things notwithstanding that there is immediate proper purpose demanding their use we at once become misers. The actuating phenomena then working upon us is weakness of heart depriving us of all self-confidence and we become pervaded with fear. This state of heart is certainly most undesirable. Things hoarded up keep us always in

fear and anxiety, and eventually either they leave us or we them. We lose the golden opportunity of discharging our duty towards them, viz. allowing them their appropriate and rightful use. This is thus a vice.

We have next to apply the above principle to the Economy of the Time at our disposal. Unlike our money or money's worth Time is not a thing which if allowed to leave us can ever be recovered. A minute of our Life, if not used with wise Economy immediately passes away and then we can never use it. We must Therefore always remain prepared with our plans and estimates for making the most appropriate use of it, and actually so use it.

What is a proper use? Energy is the actuating principle that moves the whole Universe. It is the Deity to whom everything that was, is and will be, owes its Being. Latent, it is limitless and defies all human thought or conception. It is in that phase therefore not the subject either of Word or Mind. It is only when it condescends to become manifest that it assumes a boundary and makes us feel that we cognize it first dimly and as we develope, with a brilliant blaze.

It pervades, as everthing else, our own Being as well. We are what it has made us and we shall be what it will make us hereafter. More than anywhere else, we have to realize it at the centre of our heart, The heart is therefore described as the abode of the Deity. Energy is the highest manifestation of God in us. We are and have to be knowingly or unknowingly the most faithful and ardent worshippers of this God in us. Compared to all other forms of

સરસ્વતીસાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એન્ડ મંગળદાસ હરકીશનદાસ બુક્સેલર્સ બાગમતવાવ.

પ્રિ. વી. મહેતાની કું. પાસીશેરી.

worship, this is therefore considered the highest form of worship.

We have therefore our most sacred duty to perform towards this manifestation of Deity, viz. life-energy first, appearing to shine forth in our heart and in and through it blazing forth in a variety of phases known as the different functions of the most wondrous and fearful workhouse of our body and mind.

We thus see that we have to approach our different physical and mental functions with serious piety and reverence. It is failing in our duty towards God so manifesting himself to think that we may recklessly use our body in vices or even allow it to become lazy and dormant. We have no right to allow our thoughts to run wild and unsystematic. To do so means incurring the highest displeasure of the Almighty, and yet if we persist we must expect misery—disease and finally death. Here we need the highest phase of the virtue of Economy—The Economy of Energy.

Brother! Cultivate this Economy in its various phases and forms and that is the only one ever unfailing key to brilliant success in all branches of our life.

True Economy consists in using our things, our time, our body, our mind, our heart and everything that we conceive as ours to the highest developement of Energy in us and in our worthy brothers and sisters living with us on this Globe. This is the proper use of that which is ours, and that is our goal in life. May the Almighty give it to you as His most precious gift, amen!

D. N. TRIVEDI

(H. D. COLLECTOR-) SURAT.

સ્નેહ-લગ્ન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ પ થી.)

(૨)

શીરીલાલ બંધારે મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે તેના પિતાની નોકરી રાજકોટમાં હતી. ત્યાં કેટલાક મિત્રોના સહયોગથી, તથા પુસ્તકોનાં વાંચનથી તેણે સ્વભાવમાં કેળીતો ફેરફાર થયો લાગ્યો. સત્તર વર્ષની ઉંમરે તેણે આત્મ સુધારણાનું કાર્ય આરંભ્યું, મુશ્કેલી પુરૂષોનાં જીવન

ચરિત્રો તથા સદ્વર્તન શીખવે એવાં પુસ્તકોં સિવાય તે કંઈ બીજું વાંચતો નહિ. દિવસે દિવસે વિચારશીલ થતો હતો. અંતઃકરણની વૃત્તિઓની પરીક્ષા કરતો અને ક્ષુદ્ર ભલિન ધન્યાઓને વીણી કહાડવાને દૃઢ સંકલ્પ કરતો અને દૃઢતા માટે પ્રભુની પ્રાર્થના નિત્ય કરતો. જેમ જેમ તેની અંતરની ભક્તિ વધતી ગઈ તેમ તેમ જગતની દૃષ્ટિએ જે ભક્તિ અનાય છે તે મુશ્કેલી ગણી સહિત તેનામાંથી ક્ષુદ્ર યથા, તેનાં કંઈ બીજાંને મન તે બગડતો હતો. તેને સુધારવાને યથાશક્તિ ઉપાયો યોજ્યા અને અંતે નિરાશ થતાં તેમણે એને મનથી કહાડી નાંખ્યો.

મેટ્રિક્યુલેશનથી જ કિશોરીલાલનો વિદ્યાભ્યાસ અટક્યો. પિતાના ગામમાં રહી નિરંતરનો કલેશ બહારી લેવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. આથી રાજકોટ છોડી તેણે અમદાવાદ નોકરી લીધી. તેનાં લગ્ન અગાઉથી જ થયેલાં હતાં. પંદર રૂપિયાની દુકાં આવક વડે પણ વર વહુ સુખી હતાં, દુર્ગા વહુ અશિક્ષિત છતાં બોળાં ને દયાળુ હતી પતિના મનોરાજ્યમાં ભાગ લઈ જીવણુંતી નહિ. છતાં તેને બધી રીતે સુખી કરવાને યત્ન કરતી ખાત્ર લોકમાં પતિ માર્શ્નિક ગણાયતે તેણે અપતિ-પરાયણ નહય સાંખી ચકરું નહિ.

દુર્ગાવહુને પ્રથમ એક પુત્ર થયો. શીતળાનો રોગ અમદાવાદમાં ફાટી નિકળ્યો તેમાં એ આળકનું ઝૂંપુ થયું ધરમાં બળાયાનું પૂજન થયું નહિ તેથી એ આળક ન બચ્યો એવો ડાઘ દુર્ગાવહુના હિલમાં રહી ગયો પણ મરતા સુધી તેણે પતિને જાણાવ્યો નહિ.

બીજે વર્ષે તેને એક પુત્રી થઈ. કિશોરીલાલનાં મિત્રો અને સગાં કહેવા લાગ્યાં કે હવે એની મેળે ટૂંકણે આવશે. જોઈશું તો ખરાં કંઈ સુધી ન્યાત નહિ તેથી અંતમાં રહેવાય છે.

સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એન્ટ અંગળાદાસ હરકીરામદાસ છુક્સેલસ ભાગતળાવ,

પી. વી. મહેતાની કા. પારસીશેરી.

૧૧ કિશોરીલાલની સ્થિતિમાં સારો ફેરફાર થયો હતો. પચાસનો પગાર મળતો એટલે માઆપ અને અન્ય કુટુંબીઓ તહેની સાથે મેળ રાખતા.

કાન્તા આઠ નવેક વર્ષની થઈ એટલે તહેના લગ્ન માટે તાકીદ શરૂ થઈ. કિશોરીલાલે એએક વર્ષ તો ખેતી રાખ્યું. ચારે તરફથી તહેના ઉપર દબાણ ચલાવ્યું. માતાપિતા અને પત્ની સર્વ તહેને કસરવાન લેખતાં. દુર્ગાવલ્લુ, પશુ પ્રસંગે પ્રસંગે કાન્તા ન હોય ત્યારે એજ વાત ફહાડતી.

“બંધુ છોકરીને પરણાવ્યા વિના છુટકો છે? એ તો પારકું ધન ક્યાં સુધી આપણે ત્યાં રહે! લોકનાં મહેલોં નથી સંખ્યાતું તહમારે કાંઈ સાંભળવું પડે છે. અમારે બધાંનું સાંભળવું ને રાવું. તહેમે ફહો તે તહમારું એ સાંભળવું અને ખીન્નનું થે. છોકરીને મહેલેં મ્હયડાવી છે. એવડો તો છોકરાને થે ન લડાવાય. ના કહું કે એને પેણ વાણુ—બંધુ નામે નથી આવડતું—તે એને ના શીખવાડો. એ સાહેબ લોકની ને પારસીની છોડીએને છાજે. સાસરે ખુરશી પર બેશી વાળ નહિ વગાડાય. આજ બે દહાડાથી રંગની પેટી લઇ બેડી છે. ખાત્રાથે નવરી નહિ—”

દુર્ગાવલ્લુએ આગળ લાપણ ચલાવ્યું હશે પણ બાકીનું કિશોરીલાલે ઉધમાં સાંભળ્યું નહોતું.

ખીજે ફહાડે રાજકોટથી પત્ર હતો.

“કાન્તાનાં લગ્ન માટે હવે જેટલો વિલંબ કરસો તેટલો તહમને ખસ્તામો થશે. તહેમે સારો ચોખ્ખો વર શોધવાનું કહો છો પણ સારો તો ન્યાતમાં હશે તેજ. નવા અવતરણે તે કામ લાગવાના નથી. થોડું ધણું ભણેલા છોકરા જલદીથી ચૂંટાઇ જાય છે. તહેમે નાં પાડી એટલે જલદવારના છોકરાનો વિવાહ તહમારાજ સાકુની છોકરી વેરે થઇ ગયો. હજી એક છોકરો શ્રાદ્ધ વર્ષની ઉમ્મરનો છે. તહેને બે ત્રણ માર્ગાં આવ્યાં છે પણ અમે તહેના આપને પટાવી ફેસલાવી રહેવા દીધો છે. રૂપાણો, ભણેલો, આગળ ભણે એવો અને કાન્તા કરતાં પાંચ ૭ વર્ષ મ્હોટો એ બધાં વાનાં ક્યાંથી એકમાં મળે.” માટે આ વર ખોશો તો કાન્તાનો વિવાહ રખાશે. માટે વિચાર કરી તાકીદથી જવાબ લખવો.”

આ પત્ર વચ્ચે એટલે દુર્ગાવલ્લુએ પોતાનું સમજી આતુર્ય વાપરી દીધું. આ સુનાં એક છુટી મૂકી દીધાં. આખરે કિશોરીલાલ હાથે રાજકોટ હાનો પત્ર લખાઈ ગયો.

“ કેમ અત્યારે નહીં હા લખીજને ” કિશોરીલાલ ઓઢિસમાં જવા કપડાં પહેરતો હતો તે વખતે દુર્ગાવલ્લભે પૂછ્યું.

“ હા. લખ્યું. ત્હમે બધાં છતાં. ”

આ શબ્દો બોલાયા ત્હેની સાથેજ તે ચોરડાના બીજા ખંડમાંથી એક નિઃશ્વાસ સ્વરૂપ સંભળાયે.

કિશોરીલાલે પડદા પાછળ જોયું પણ કંઈ નહોતું.

કાન્તાનો વિવાહ થયો, ત્યારથી એ કુદરતના પંખેરાની ગતિ ધીમી થઈ અને વાણીમાં દીનતા આવી. ત્હેના પરમ પ્રિય હાર્મોનિયમના સ્વર બંધ થયા. કવચિત્ કવચિત્ પિતાની ઇચ્છાથીજ ગાતી અને વગાડતી. ત્હેના કંઈની મીઠાશમાં આર્દ્રતા વધી હતી. પ્રાર્થના કરતાં પણ ત્હેની આંખ્યમાંથી અશ્રુધારા ચાલતી.

એક વેળા તેણે પોતાનું હાર્મોનિયમ સાફ સુક કરી બંધ કરતાં ગાયું:—

“ કલા છે ભોજ્ય મીઠી તે, ભોક્તા વિણ કલા નહિં,

“ કલાવાન કલા સાથે, ભોક્તા વિણ મળે નહીં.”

કિશોરીલાલે કાનોડાન આ પંક્તિ સંભળી અને પોતાના દિવાનખાનામાં જઈ કપાલે હાથ મૂકી મર્મેભેદક રીતે અશ્રુપાત કર્યો. દુર્ગાવલ્લ સાક્ષી હતી, પણ પતિના હૃદયની ચાવીની ત્હેને માહિતી નહોતી પિતા પુત્રીને જોટલું ઓળખાણ હતું તેટલું પણ પતિ પત્નીને નહોતું.

આ બનાવ બન્યા પછી કિશોરીલાલે કાન્તા સાથે વાતચીત બંધ કરી ત્હેની સાથે વાત ચીત્ર કરવાનો કે એને સુખી કરવાનો અધિકાર નથી એમ ત્હેને થયું. “ કાન્તા ! ત્હારો ઘાત મ્હેં મ્હારે હાથેજ કર્યો છે અને દુર્ગા વલ્લ ! તું પણ એ પુત્રી વધમાં ભાગીયણ છે. પ્રભુ એ કૃત્ય તરફ દયાની દૃષ્ટિથી જુએ અને બગડયું સુધારે ” ! આવા શબ્દો અનેકવાર એના મ્હોંમાંથી નીકળતા.

“ મ્હારો ક્ષમા કરે અપરાધ, પુત્રી મુજ પ્રાણ ” ઈં એ પંક્તિથી શરૂ થતું ગીત કિશોરીલાલ હીંચકે ખેડો ખેડો ગાતો હતો, ત્હાં દુર્ગા વલ્લ આવ્યાં.

“ સાંભળ્યું કે મેકુ દહાડે દહાડે કાન્તિ કેવી ડાહી થઇ જોઇતી ! કેવું તોળ્યું ગાળ્યું જોલે છે, એતો પારખી મા કાન વીધે ”

આ શબ્દોથી કિશોરીલાલનું હૃદય વીંધાયું ત્હેનું ગરીબ, ભોળાં દુર્ગા વલ્લને જાન ન રહ્યું.

સરવૃત્ત સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ
સુરત એન્ડ મંગળદાસ હરકીશનદાસ પ્રિન્ટર્સ ભાગતગાવ.
પી. વી. મહેતાની કાં. પારસીસેરી.

કાપર થઈ, ચીરાતે હૈયે કિશોરીલાલ પાઘડી મૂકી બગીચામાં ગયો, દૂર્ગા પણ કાંઈક ખશીયાણી પડી ગઈ પણ પળવાર નહીં,

કિશોરીલાલ બગીચાના એક બાંક ઉપર બેઠો હતો ત્યાં-કાંઈ પંદર સોળ વર્ષની કીડાસકત અંગ્રેજી કુમારિકા ટેકડા ભારતી હેત્રી પાસે થઈને વીજળીની ઝડપથી પસાર થઈ ગઈ.

કાન્તાની અને હેત્રી સ્થિતિનો મુકાબલો કરતાં હૃદય બેદાયું.

“આપણાં તે લગ્ન ! લગ્ન એટલે વેપાર અથવા સટ્ટો દંપતી સુખી હોવા દુઃખી હો તો પ્રારબ્ધ ઉપર સોમાથી થાણાંક સમજણાં તો દુઃખી જ થોડાક મહારી પેટે નિભાવી લેનારા અને થોડાક ભાગ્યશાળી જ સુખી.

“પરદેશી સજ્જન ! હિંદુઓ ગણે જ જીવન કલેશમાં ” ખરેખર આ કૂર સત્ય છે,

“રૂઢિના શુભામ ।” એક બીજો ઉદ્ગાર નીકળ્યો અને બાંક પર મુદ્દિને પ્રહાર થયો.

આવા પ્રકારના વિચારથી જર્જર થયેલા અંતઃકરણથી કિશોરીલાલ ઘેર આવ્યો. કાન્તા મેડીમાં બેસી પોતાની પ્રિય હૃદય-વીણામાંથી મ્હોડેથી ગાતી હતી:—

“કન્યા અનાથ મુકુમાર અનેક હોમી,

“એ રાક્ષસી મુખવિષે જડ આર્ય ભૂમિ ।

“તે કન્યકા સદુ શિષ્યા બની એક એક,

“વારો સહસ્રશિષ્ય અગ્નિ પ્રદિપ્ત છેક’

અગ્નિમાં ધૂત હોમાયુ. ‘કામાર્તને ચંદ્ર દર્શન થયું.’

અપૂર્ણ.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર પંડ્યા.

પોતાના કામને જે આજ નહિ કરતાં આવતી કાલ ઉપર રાખે છે તેને સુખ મળવાનો સંભવ પણ આવતી કાલજ રહે છે. અને આ આવતી કાલ એવી છે કે જે કાંઈ પણ દિવસ આવતી નથીજ. પણ આનાથી ઉલટું જેઓ પોતાના કામને આજ અને કાલજ કરે છે તેઓને સુખ પણ આજ અને હાલજ મળે છે. કેમકે આજ અને હાલ ઉપર સુખને એટલી બધી પ્રીતિ છે કે તે તેમનો નિવાસ હોય છે ત્યાંથી જરા પણ આધું જતુંજ નથી.

અહા ! આજ અને હાલમાં કેટલું સોમર્થ છે ?

વાલકને.

પ્રગટ્યું પ્રિય બાલ, પ્રભાત રુદ્ધ,
વિકસ્યું વળી આ અહિં બ્યોમ ભુરું
તપ જીવનતું મુદ્ધ ચિત્ર પ્રિયે,
શુભ કૃતિવડે તહિં ચિતરજે. ૧
કરી અંતર નિર્મલ નીર સમું.
પ્રતિબિંબ તહિં ધરજે પ્રભુનું;
રમતાં, ફરતાં, નૃદતાં, ઉંઘતાં,
કર લહાણ સદા મુદ્ધ સ્મિત તણાં. ૨
જગ ખાગ વિષે નિરખે વિકસ્યાં,
જહિં શુભ કુસુમ સુવાસ ભર્યાં;
તહિંથી ચૂંટી તે પ્રભુને ચરણે,
જઈને ઉર મંદિરમાં ધરજે. ૩

શાંતિસદન. સુરત. } વી. હ. મહેતા.
૯-૧૨-૧૯.

પ્રગતિના પ્રેમીને.

પ્રેમી પવિત્ર ભાઈ, નિર્દોષતા શી જાઈ,
નિજ જન્મની કમાઈ, કરવા કહો શું ધાર્યું ?
વિધ વિધ ઇષ્ટ ધારી, ઉત્કર્ષને વધારી
જીવન સુરમ્ય ક્યારી, ખીલાવવા શું ધાર્યું ?
દુઃખી તને મનેથી, દુઃખી જને ધનેથી
સૌ સુખી થાય તેથી, તેવું કહો શું ધાર્યું ?
પૂર્વે ધણુંક જોયું, જોતાં ધણુંક જોયું,
જોતાં આ દેહ રત્ન, કરવા કહો શું ધાર્યું ?
મૃત્યુ કરાજ કાઢી, મુખને મુખને વધે અમારી
(એ) દુર્ગમ્ય માર્ગે જાડી, સઘળા કહો શું ધાર્યું ?
જોયું શરીર યંત્ર, તમને કરે સ્વતંત્ર
સદ્ગુણશ્રીનો મંત્ર, ગહેવા તમે શું ધાર્યું ?

સત્યેશ્વર.

સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ છુક્સેલર્સ ભાગતળાવ.

પી વી મહેતાની કુ. પારસીશેરી.

દિવ્ય મુરલી નાદ.

(અનુસંધાન ગતાંક ૫૪ ૧૭ થી.)

ગુરુબંધુઓની સંગતિથી ગુરૂના વિચારોના સ્ખમરૂપે વાસ્તવે સહવાસ થાય છે. તે કારણથી તેની સાચી ઉત્તમતા છે. ગુરૂની સંગતિથી પરકીય સંસ્કારો જે આપણને હલકી સ્થિતિમાં ધકેલતા જાય છે તેના ઉપર આપણું વજન પડે છે. તેમ થતાં તે સંસ્કારો દબાઈ જાય છે, ને છેવટે અદૃશ્ય થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે બંધનમાંથી મુક્ત થવારૂપ પરકીય સંસ્કારોની બંધનમાંથી મુક્ત થવાનાર હોવાથી આપણા આચાર્યશ્રી ગુરુ કહેવાયા છે. તેમની સાથે સંપૂર્ણ અંકય થતાં આપણે પોતે ગુરૂરૂપ બનીએ છીએ. તે સમયે સત્સંગતિની સિદ્ધિ થાય છે. ઉપચારથી ગુરુ તથા ગુરુ-બંધુઓના સહવાસને સત્સંગતિ કહી છે. કારણ કે તેમની સહાયવડેજ આપણા સ્વભાવભૂત જે આપણાં કર્મો કરવાનાં અવશ્ય છે તે કર્મોરૂપ જે સત્કર્મો તેનું ભાન થાય છે. પરકીય સ્વભાવભૂત જે કર્મો અન્ય વ્યક્તિઓએ કરવાનાં હોય છે તે તેને વ્યક્તિઓની બાબતમાં સત્કર્મરૂપ ભલે હોય, પણ આપણાં પોતાના હિતને માટે તો આપણા પોતાના સ્વભાવભૂત તે કર્મો જેટલે અંશે નથી તેટલે અંશે તેને અસત્કર્મો ગણવાનાં છે. છતાં મોહરૂપ અજ્ઞાનથી પરવશ બનીને તે અસત્કર્મોનું આચરણ કરવામાં આપણા શરીર મન આદિ સાધનોનો દુરુપયોગ કરીને આપણા સ્વભાવભૂત કર્મો કરવામાં ખામી રહે છે, તે ખામી આ સત્સંગતિથી દૂર થાય છે.

સત્ત્વ એ શબ્દનો અર્થ જે છે, એટલે જેને માટે નથી એવા શબ્દનો ઉપયોગ કદીજ સંભવતો નથી એવું તત્ત્વ છે. અગ્નિમાં સ્વભાવભૂત તત્ત્વ ઉષ્ણતા છે. અગ્નિને અન્ય યુલો, તપેલી, પાત્રક આદિ અનેક સંગીઓ નવા નવા આવે છે અને લુપ્ત થઈ જાય છે. ઉષ્ણતા કદીજ અગ્નિથી વિમુખ થઈ શકતી નથી. તે પ્રમાણે લક્ષણા-વી વિચારતાં મારા ‘હું’ માંથી જે કદીજ વિમુક્ત ન પડે એવું છે તેજ મારું સ્વભાવભૂત હોવાથી સાચું સત્ત્વ છે. એ સત્ત્વની સંગતિ કરવાની છે. તમસ્ તથા જસ્યથી મોહ તથા વિદ્વેષરૂપે બ્રમથી પારકી છતાં પોતાની હોય તેવી પ્રતીતિયો

પ્રતિબંધ કરી રહી છે. તે અસત્ પ્રતીતિને સત્ પ્રતીતિમાંથી વિવેક સાધનવડે વીણી કઢાડવી એ આ નિરીક્ષણ ક્રિયાનું પ્રથમ ક્લ છે.

જ્ઞાનના બીજા સાધનને વૈરાગ્ય એવું નામ આપેલું છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે જે હાલ સુધી મારા સ્વભાવભૂત ન હોય છતાં 'છે' રૂપે માનતો હોય તે પ્રતિતિ મોહ એટલે રાગ છૂટતાં જે કેવલ મારા સ્વભાવભૂત એટલે સત્ છે, તે પ્રતિજ્ઞ રાગ એટલે પ્રેમની વૃદ્ધિ થવી એ વૈરાગ્યનું સાચું સ્વરૂપ છે. જ્યારે આપણી વૃત્તિ અહોનિરા આપણા સ્વભાવભૂત તત્વ પ્રતિજ્ઞ વર્ણા કરે છે, અને અન્ય પ્રતિ કાઈ બળાત્કાર કરે તે છતાં પણ વળતી, નથી, ત્યારે વૈરાગ્ય નામનું જ્ઞાનનું બીજું સાધન સિદ્ધ થયું કહેવાય છે.

પ્રથમ કહ્યું તે પ્રમાણે મારું પોતાનું જે 'સ્વ' છે, એટલે મારા પોતાના હુંમાં મારા પોતારૂપે જે તત્વનો અનુભવ થાય છે, તેનો જે ભાવ એટલે તેની પ્રતીતિ છે તેજ મારો સ્વભાવ છે. એ મારા સ્વભાવમાંથી ઉઠી આવતાં મારાં પોતાનાં કર્મો હું કંઈકું ત્યારેજ મને સંતોષ થાય એમ છે, એ પ્રકારનાં મે પોતાનાં કર્મોનુંજ અત્રે વર્ણન કર્યું છે, અન્ય વ્યક્તિઓને જેટલે અંશે એ કર્મો તેમના સ્વભાવભૂત તેમણે કરવાનાં કર્મોરૂપે તે અદૃષ્ટ સત્તાથી હોય તેજ મારા સત્સંગીઓ છે. તેમની સાથે સહકારી બલની યોજનાથી પરસ્પર સ્વભાવભૂત કર્મોના અનુક્રમમાં વિશેષ વેગથી વૃદ્ધિગત થતું એ આશયથી મારું મનન આ લેખિની દ્વારા આ પત્ર ઉપર મુકાય છે. જે વ્યક્તિઓના સ્વભાવભૂત આ મારાં કર્મો નથી તેમનાં અંતઃકરણમાં તેમને માટે જે અસત્ ગણાય તેવા સંસ્કારો પાડવાનો આમા હેતુ નથી. છતાં વિશ્વમ ન થવા પામે તેટલા માટે ક્ષમા કરી તેમને સાવધાન રહેવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

મારા 'હું' માં રહેલા સ્વભાવમાંથી જે કર્મવડે બંધાયેલો હું છું, એટલે જે કર્મ કરવાથી કૃતકૃત્યતાનો મને સંતોષ મળે એવું મારું કયું કર્મ છે ? હાલ સુધી હું કયું કર્મ કરતો આવ્યો છું તેનો વિચાર હું કરું. આનાદિકાલથી જેની ગણના થઈ શકતી નથી એવા અનેક દેહોમાં અનેક કર્મો કરતો કરતો હું આ દેહમાં આવ્યો છું. આ દેહમાં આવ્યા પછી પણ કાપિક, વાચિક અને માનસિક કર્મો અંસ અંસ કરતો આવ્યો છું.

શ્રી ઇશોપનિષદમાં ઉપર આરભમાં આલેખાયેલા પ્રથમ મંત્રમાં,

સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ છુકસેલસ ભાગાતળાવ.

પી. બી. મહેતાની કા. પારસીશેરી.

જગત્ ॥ શબ્દોપડે શું મૂલ્યવેલું છે ? જગતિ એટલે વહી જતી એ શું છે ? આ કાયાનો સંબંધ જેના સમયના માપને આધુન્ય કહ્યું છે. તેજ એ છે. તેમાં રહીને માફ કર્મ ન કર્યું, તો તે આપું વહી જશે. અને હાથમાં કાંઈજ સાધન રહેશે નહિ. એ જગતિરૂપી કાયામાં જગત્ એટલે વહી જતું શું છે ? શરીરના લિનલિન લાગે પ્રતિ દષ્ટિ કરતાં ચક્રોત ચક્ર જઈને મૂર્છા લાવે એવાં લિનલિન પ્રદેશોમાં લિનલિન પ્રકારોનાં અનેક કારણોનાં ધમધોકાર ક્રિયાઓ કરી રહ્યાં છે. તેમાં અનેક પ્રકારના પદાર્થો અનેક ઉપયોગને માટે મોટા મોટાની બુદ્ધિનો ચંચુ પણ જેમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી તેવાં તત્ત્વો તથા મિશ્રણો ધમધોકારે બને જાય છે, અને પિંડ બ્રહ્માંડના સર્વ પ્રદેશોમાં તે તે સ્થાનોમાં દેવતાઓ રહેલા છે તેમના નૈવેદ્ય અર્ચે શરીરગત વહિવહી વહીને પહોંચાડતો જાય છે. આવેશના સ્થાનરૂપ હૃદય પ્રદેશમાં પણ આ પ્રકારનીજ વ્યવસ્થા ચાલી રહી છે. તેજ પ્રમાણે મારા માનસિક પ્રદેશમાં પણ ભારે વ્યાપારોની ધુન મચી રહી છે. આ સર્વ ક્રિયાઓ થાય છે ને અલપાય છે. એ પ્રમાણે પુનઃ પુનઃ થયાં કરે છે. દરેક ક્રિયાને જગત્ વહી જતી કહી છે, આ પ્રકારની જે દરેક વહી જતી ક્રિયા છે તેનો સદુપયોગ થાય તો યોગ્ય થયું કહેવાય તેનો સદુપયોગ થતો નથી તોટલા માટેજ તે દરેક ક્રિયાને વહી જનાર એટલે જગત્ કહી છે. જે કાર્યમાં તે થાય છે તેને પણ જગતિ કહી છે. ॥ કૃતમ્ ॥ શબ્દ પણ ક્ર એટલે ગતિ કરવી એ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો છે. મારા સ્વભાવભૂત આ દરેક ક્રિયા કૃત છે, તેને તપવડે સત્ય એટલે સ્થિર રહેનાર રૂપમાં રૂપાંતર થતાં કૃત તથા સત્યનો અભેદ થાય છે ॥ કૃતં ચ સત્યચામિદ્વા તપસોઘ્ય જાયત ॥ આ પ્રમાણે જગત્ નામની વહી જતી ક્રિયા તેને સ્થિરતા સાથે અભેદવાળી કરાવી છે. મારા હૃદય સ્વભાવમાંથી નીકળતી વહી જનારીરૂપે દેખાતી ક્રિયાઓનું સ્વ કૃત ઉપર આ લેખાયું. હવે એટલું મારે યાદ રાખવાનું છે કે જેને ક્રિયા નામ ઉપર આપું છું તે કર્મ/શબ્દનું પથ્ય છે. શરીરઆદિ જે જે શુભ દુઃખના અનુભવ કરાવનારરૂપે પદાર્થો તથા તે સાથેના સંબંધો પ્રતીત થાય છે, તે બધુંજ મારી ઉપર કહેલી વહી જતી ક્રિયાઓનું પરિણામ પ્રારબ્ધ આદિ નામોપડે મારી સમક્ષ મૂર્તિ-માન બનીતે ખડું અમેલું પ્રતીત થાય છે. તેજ પ્રમાણે હવે પછી પણ પ્રતીત થયા વિના નહિજ રહે-એવી ખાતરી કરી આપે છે.

આ પ્રમાણે વ્યવસ્થાનો દ્વારા મુખીનો અનુભવ છે. હવે શું કરવું ? આ સર્વ ક્રિયાઓનું નિયમન કરનાર તત્ત્વ જે દેવ નામથી એ મંત્રમાં કહ્યું છે-તે એકલુજ

ન નારી જનાર છે. એ તત્વ તે ક્યું ? મારા હું માં જે જીવનરૂપે અતુલવાય છે એજ તે તત્વ છે. કાયારૂપ જગતિમાં થતી ક્રિયામાં એ જીવનને સંપૂર્ણ આવાસ આપવો જોઈએ. એ ક્રિયાઓમાંની કોઈ નાની અથવા ગમે તેવી હલકી ક્રિયા હોય તો તેને પણ આ જીવનને માટેજ કરવાની છે. જીવનથી અન્ય દ્રવ્ય યશ આદિ અનાત્મ પરિણામના ઉદ્દેશને માટે કરવાની નથી, પણ જે કંઈ ક્રિયા થતી હોય તે દરેકમાંનો પુરેપુરો અવકાશ નિયમન કરનાર જે રૂક્ષ તત્વ તેને માટે વાપરવાનો છે.

જેને શ્રી ઇશોપ નિષત્તમાં ॥ દશાવાસ્ય ॥ કહ્યું છે તેનેજ ઉપર લખેલા શ્રી ભગવત્ ગીતાના બીજા મંત્રમાં વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. હે અર્જુન ! જૂત માત્રના હૃદય પ્રદેશમાં એ ઇશ્વર એટલે નિયમન કરીને પાંડવ કરનાર તત્વ રહેલું છે. તે સ્થાનમાં રહ્યું રહ્યું જૂત માત્રને રચી રચીને વહેવરાવી મૂકનાર પોતાની ચમત્કૃતિરૂપ માયા શક્તિદ્વારા જૂત માત્રને એટલે શરીરરૂપ પિંડ બ્રહ્માંડમાંના તત્વ માત્રને યંત્ર ઉપર ચડાવીને જેમ ભ્રમણ કરાવી રહ્યાં છે એવું તે તત્વ છે. આ તત્વ તે બીજું કયું ? શુષ્ક કલ્પનાથી સંતોષ થઈ શકે તેમ નથી. જીવનનું આરંભક સ્થાન હૃદય છે. વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં પણ રક્તની અસંત શુદ્ધિ હૃદયમાં થાય છે. ત્યાંથી પ્રસરણ થતાં તે રક્ત મલીન થતું જાય છે. તેથી સર્વોત્તમ જીવનમય રક્ત હૃદય સ્થાનમાં રહેલું છે. શરીરગત ક્રિયા માત્રનું નિયમન કરનાર તથા રક્ષણ કરનાર તત્વ એજ છે. આથી સમજાયું કે જીવનનીજ અભિવૃદ્ધિ માટે શરીરગત ક્રિયા માત્ર મારી થવી જોઈએ. એક ક્રિયા કરીને તે ક્રિયાના ફલમાં મોહ પામીને મારે અટકવાનું નથી. કારણ કે મારો સ્વભાવ જડ નથી. અટકી પડવું તે કર્મ માટે સ્વભાવ જૂત નથી. ॥ આગમાપાયિ ॥ આવડું અને તરત આપ્યા જવું એ સ્વભાવ પ્રતીત થાય છે. ॥ તેન ત્યક્તેન મુંજીતા. ॥

શ્રી ઇશોપ નિષત્તમાં કહ્યું છે. શરીરગત કાર્યની જીવનના આવાસ અર્થેજ એક આવૃત્તિ થઈ એટલે તેના ફલરૂપ જીવનની કળાની વિશદ્ધિનો ત્યાગ કરતાં તેને અનુભવી દેતી, તે પછી રોમે રોત્સ પૃત્તિપી, એતદ્વશ અક્રમે રાખી મુંડમાંની નથી, પણ તે પછીની યોગ્ય આવૃત્તિ તરતજ બીજી કરવાની પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી ઇશોપનિષત્તના બીજા મંત્રમાં રૂઢ શબ્દવડે જગતિ કહેલી કાયામાં કર્મોણિ એટલે કર્મો જેને જગત્ કહ્યું છે, તેને કર્યાજ કરવાના છે. એ કર્મો કરવામાં જીવવાનોજ એટલે જીવન પ્રતીતિની વિશદ્ધિરૂપ વિકાસ કરવાનોજ

સરતુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ શુક્લેશ્વર ભાગલાવાવ.

પી. વી. મહેતાની કા. પારસીશેરી.

ઉદ્દેશ, રાખવો, એ પ્રકારની આજ્ઞા જિજ્ઞાસિત શબ્દથી શ્રુતિ લગવતિ ડિઝીમ વગાડીને કહી બતાવે છે; આ જીવંત તે પતંગીયાવત ક્ષણિક નહિ, પણ શાંતિસમા એટલે સંખ્યાની સંપૂર્ણતા બતાવનાર જે શક્તિ છે તેવા સંપૂર્ણ સમય સુધી જીવવાનો ઉદ્દેશ રાખવાની આજ્ઞા કરી છે, તેજ વાતને શ્રી ભગવદ્ગીતાના ઉપર લખેલા ત્રીજા, શ્લોકમાં વિસ્તારથી કહી છે. (અપૂર્ણ.)

દુર્ગેશ્વર નટવરજી ત્રીવેદિ.

હજીર ડેપુટી કલેક્ટર.

સુરત.

પડદામાં છૂપાયેલા પ્રેમીને.

ગઝલ-હક્કા.

લીધી તમે શું બહાણા ! બાધા ન બોલવાની ?
દીધી મને નિરાશા, શું આંખ યોળવાની ?
જોયા અનેક દેશો, લીધા અનેક વેશો,
કારી ન કાંઈ ફાવી, એ શક્તિ તોળવાની !
વાંચ્યાં અનેક શાસ્ત્રો, સેવ્યાં અનેક સંતો,
કુચી નથી જણાતી, તુજ દ્વાર બોલવાની !
સુરમા અનેક આંજળ્યા, લઈ જાનની રાક્ષાકા,
દ્રષ્ટિ ન તોય પામ્યા, તુજને વિલોકવાની !
ધરી પ્રેમભાવ ખારા ! ચીરો જીગર હમારાં,
યુક્તિ ન હાય લાગી, તુજ દેશ પહોંચવાની !
જોવા જીગરથી આવી, બોલ બહુ ઉઠાવી,
કારી ન કાંઈ ચાલી, પડે છે ઉપાડવાની !
તલસે છે નેનઆતક, બિંદુ નિહાળવાને,
પુણ્યો ન પાર પામ્યાં, પાંપણ ઉઘાડવાને !
ઝહારી અને હમારી; શુણી શું જ ન્યારી ન્યારી;
ધડીએ છતાં ન આવી, બે બોલ બોલવાની !
મદમસ્ત પ્રેમ-ખાલી, આંખો હું હાય ગાલી,
દીડી સદાય ખાલી, એ આંખ બોલવાની !

વસન્ત.

સ્ત્રીઓને આવશ્યક જ્ઞાન

અને

તે આપવાના વ્યાવહારિક માર્ગો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના જુલ ૯ થી.)

એક કન્યાનો જન્મ થયો પછી તે સમજણી વયની થાય છે ત્યારથી જો કે તેને કન્યાશાળામાં મૂકી લઘુવયમાં આવે છે પરંતુ આ-
કન્યાએ શ્વસુર પછા હિંદુ સંસારમાં સમજી અને ડાહી ગણાતી માતાઓ
પક્ષમાં રાખવાના કન્યાને લઘુવય તરફ જોડેલું ધ્યાન આપે છે તેના કરતાં
વર્તનનું જ્ઞાન. દ્વિગુણું ધ્યાન તે કામ કરતાં શીખતી થાય તે ઉપર આપે
 છે. કન્યા ધનવાન કુળની હોય પણ માતાને ચિન્તા-એજ

રહે છે કે વખતે પતિ ગરીબ મળ્યો તો કન્યાને તેના ધરનું, અધું કામ કરવાનું હો-
 વાથી તેને પ્રથમ તો કામ કરતાં શીખવવા ઉપર લક્ષ આપવું જોઈએ. માતૃ
 પક્ષમાં તો કન્યાને કેઈ દિવસ દુઃખ હોય નહીં શિવાય કે તેને એરમાન માતા
 હોય. બધા દાખલાઓમાં એરમાન માતાઓ કન્યાને દુઃખ દે છે એવું હોતું નથી,
 પણ ઘણા દાખલાઓમાં તો એવું નજરે પડે છે. આથી એક કન્યાને તેની માતાએ
 ને નિશાળની શિક્ષિકાએ જે ખાસ જ્ઞાન સૌથી પ્રથમ આપવું જોઈએ તે શ્વસુર
 પક્ષમાં કેવી રીતે વર્તવું ? એ છે. (૧) વડીલોની આજ્ઞા પાળવી, (૨) સમાન
 અને નાનાં સાથે નમ્રતાથી વર્તવું અને (૩) યથાશક્તિ શુદ્ધ હૃદયથી ગૃહને લગતું
 સોંપાયેલું પ્રત્યેક કામ કરવું એ ત્રણ બાબતો. કન્યાએ હમેશાં લક્ષમાં રાખવાની
 જરૂર છે. જ્યાં સુધી તેની સાસુ સશક્ત અને શુભવી હોય છે ત્યાં સુધી જો ઉપર
 કહેલા ત્રણ ગુણોમાંથી એકેકેમાં લગાર ચૂક થવા પામે છે તો તે કન્યાનો ભાર
 લાગી જાય છે. કેટલેક ઠેકણે સાસુઓ એવી કપરી હોય છે કે વડુઓની ફજોતી
 થયા વગર રહેતી નથી, અને લગાર સામે ઉચ્ચાર જો તે કરે છે તો સાસુ અંટસ
 રાખી તેને દુઃખિની કરવામાં બાકી મૂકતી નથી. વડીલોની આજ્ઞાપાલનતાનો
 નિયમ જગતમાં પુરુષ તેમ સ્ત્રી બન્નેને લાગુ પડે છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાગણ, રાત્રિ,

સર્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ લુક્સેવલ્સ બ્રામરાજવાડ.

પી. વી. મહેતાની કુ. પારસીશરી.

દિવસ, ઋતુઓ વગેરેને હમેશાં ઇશ્વરની આજ્ઞામાં રહેલી, જેમ જગતનાં લોકો પ્રત્યેનું પોતાનું નિયમિત ઋણ અદા કરવાનું હોય છે તેમજ જગતનાં નહાનાં પ્રાણીઓએ મેહોદાને વંશવર્ત બની ઋણ અદા કરવાનું છે. ફટલાકો એવાં મતનાં હોય છે કે પ્રાણીને પણ વડીલોને દુકાર કરવો ન જોઈએ, લશ્કરીઓમાં પોતાના સેનાધિપતિ માટે એવો નિયમ હોય છે કે તે ગમે એવું દુરમાન કરે તે એકે પણ સામો શબ્દાચ્ચાર કયાં વગર પાલવા તત્પર થવું જોઈએ. આ નિયમ સર્વ સામાન્ય અને સર્વેએ ગૃહણ કરવા યોગ્ય છે. નમ્રતા આ જગતમાં જેવી કાર્યસાધક બને છે તેવા કોઈ પણ ગુણ બનતો નથી. ધીમાશયી સમજાઈ પડાવીને જો વાત દહેવામાં આવે છે તેથી હુમ્મ્યાના પીર પણ ઠગાઈ જઈ કલ્યામાં રહે છે. માટે એ ગુણ શ્રીએ હમેશાં ધારણ કરવો.

પોતાનાથી બનતું કાર્ય શુદ્ધ હૃદયથી કરવામાં ક્ષવિ અપયશ આવે છે પરંતુ નિસ્વાર્થ ભુદિયી થમીલાં કામો અંતે પણ યશપ્રાપ્તિ કર્યાંબ્યા વિના રહેતાં નથી. "કામ કર્યું તેણે કામણુ કર્યું" એ કહેવત અંગ્રે એક્સરશઃ ખેરી લાગે છે. ઉપર ગણાવેલા ત્રણ મુખ્ય ગુણો ઉપરાંત વડીલોની લક્ષ્ણ (૪) રાખતી, (૫) અસુર પક્ષનાં સર્વ સાથે હળી મળીને રહેવું, તે પક્ષની (૬) નિંદા ન કરવી, (૭) તેના ગૃહ છિદ્ર કદાપિ ઉઘાડાં ન પાડવાં, (૮) મર્યાદા પુરઃસર રહી છોકરવાદ ન કરવી એ પાંચ ગુણો પણ જરૂર તેણે ગૃહણ કરવાના છે એનું જ્ઞાન તે કન્યાને મળવું જોઈએ. એવા કેં કેં પ્રસંગો આવે છે કે જેમાં એક કન્યા અસુર પક્ષનાં શરમ દારણે ધૂંકે છે તો તેને દુઃખ વેઠવું પડે છે. લક્ષ્ણ એ શ્રીઓના ગુણનું આભુષણ છે. સાંસ સંસારનો, લક્ષ્ણવાળી વહુ ઉપર ચાહ વંધે છે. તેઓ તે વહુ ઉપર પોતાની પુત્રીના જેવીજ મમતા રાખે છે. સંપત્તિ રહેવાનો ગુણ પણ તેવીજ રીતે સંખચર નીવડે છે. કુટુંબમાં એવી શ્રીઓ પણ હોય છે જેઓ પરસ્પર એક બી. નાંતું ભૂકું એક બીજાની ગેરહાજરીમાં બીજાં પાસે બોલે છે. એક કાઠી વહુએ હમેશાં તેવી નિંદા સાંભળવામાં કે કોઈપણ પક્ષકાર બનવામાં પ્રવૃત્ત ન થવું તેણે સદા એવી નિંદાથી દૂર રહી પોતે જાણે કરું જાણતીજ નથી એમ કરવું જોઈએ અને કોઈ કોઈ પૂછવા આવે તો "હું કશું જાણતી નથી" એમ અત્યુત્તરવાળી પોતાનું સ્વમાન જાળવવાનો લાગ સાધી લેવો જોઈએ. આથી અસુર પક્ષનાં છિદ્રા વેદ દારાં બહાર પડતાં નથી એમ સર્વના જાણવામાં આવ્યાથી કુટુંબીઓના ગાઢા

સ્નેહની વૃદ્ધિ થવા પામે છે. ધણી વહુઓ પોતાનું સાસરું જાણે માતૃપક્ષ જેવું જ હોય અને ત્યાં સ્વચ્છંદતાથી વર્તાય એમ સમજે છે. તેઓ ભાઈથી હસવામાં, મોટેથી વાતો કરવામાં, ધન ધન ચાલવામાં કે દોડવામાં, માથેથી લૂગડાનો છેડો ખસી જાય તેનું ભાન નહીં રાખવામાં, કેઈ કોઈવાર તો નહું દો સાથે વટવામાં કે એવાંજ અયોગ્ય વર્તન કરવામાં અચકાતી નથી. આમ કોઈ દિવસ થવું ન જોઈએ. પોતે એ કુળની નથી પણ બીજા કુળની છે તથા એ કુળ તારવાને-તેનો ઉદ્ધાર કરવાને તેમાં તે પ્રવેશેલી છે એમ તેણે જાણવું જોઈએ. પોતે સદ્ગુણો ધારણ કરી, આસ પાસનાં ને સદ્ગુણી બનાવી; એ કુટુંબમાં પોતાની નામના તેણે કાઢવાની છે એ જાણવું જોઈતું નથી. દુધમાં સાકર ભેળાવાથી જેમ દુધ, ગળ્યું અમૃત જેવું બને છે તેમ સૂકન્યા જે કુળમાં જાય છે તે કુળ ઉત્તમ બને છે. શકુંતલાને સાસરે વિદાય કરતી વખત કસ્યપ ઋષિએ આશિર્વાદ અને શીખામણ આપ્યાં હતાં કે:—

સેવે સૌ શુરુને, બને પ્રિય સખી સર્વે સપત્ની તણી;
સ્વામી અવગણના કરે, તદપિના આડી જગે રાપથી,
ઔદાર્યે સહુ દાસી દાસ રીઝવે સદ્ભાગ્યથી નાપૂરે;
આ રીતે ગૃહિણી વહ્ન બની રહે, આધિજ બીજુ કુળે;

(રા. બ. ક. દાકારનું શાકુંતલાનું ભાષાન્તર)

શ્રીઓએ સાસરામાં આમજ સમાવાતુ છે. શ્વસુર પક્ષમાં આવ્યા પછી, શ્રીનો આખા જન્મનો સાથી બને કોઈ પણ હોય તો તે પતિજ છે. પતિ પ્રત્યે પત્નીના સાસુ સસરા વૃદ્ધ યથા સ્વર્ગસ્થ થતાં અન્ય કુટુંબીઓ વર્તનને લગતું પોત પોતાનાં જૂઠાં ઘર માંડવાનાં પરંતુ પતિ સાથે તો જ્ઞાન. શ્રીનું જન્મારા સખી પાતું પડ્યું તે પડ્યુંજ. આથી પતિ પ્રત્યે પત્નીનું કેવું વર્તન હોવું જોઈએ એ પ્રત્યેક કન્યાએ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એટલા માટે લગ્ન એ શુ છે તે દરેક શ્રીએ જાણવું જરૂરનું છે. એક કન્યાના હૃદય પદ ઉપર એ પવિત્ર બન્ધનના સંસ્કાર અને તેની જોખમંદારીનું ભાન સદાયે અકિત રહેવું જોઈએ. લગ્ન વખતે જે શાસ્ત્રિકતા વિધિઓ કરવામાં આવે છે તેમાં રહેલા મંત્રાનું સામર્થ્ય શ્રીઓને સંમજાવવું જોઈએ. દેવો, સમાધિ, સગાં વહાલાં-એ સર્વની સાક્ષીમાં, આ હીરની દેખાવમાં નાબુક પણ

સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ અંગળદાસ હરકીશનદાસ છુક્સેલસ ભાભાતળાવ.

પી. વી. મહેતાની કું. પારસીશેરી.

ગુણે દૃઢ અને બળવતી દોરીથી બંધાયેલાં પતિપત્ની, એકબીજાને નિભાવવાનું અને એકબીજાનાં સુખ દુઃખનાં સાથી થઈને રહેવાનું વચન આપે છે. પત્નીનું બરણપોષણ પોતાના જીવનપર્યંત તાઢ તડકા વેડીને, ખંત અને મહેનતથી ધન પ્રાપ્તિ કરીને, કરવાનું પતિ વચન આપે છે અને એને આધારે એ તેની ફરજ છે કે તેણે તેને પોષવી-બલે પછી તે ગમે તેવી હોય. એ વચનથી પત્ની, પતિને દુઃખમાં આરામરૂપ થવા બંધાયેલી છે, પતિ તેનું પોષણ કરે છે તે બદલ તેણે તેનેજ વળગી રહેવાનું છે. પતિએ એક પત્નીવ્રત અને પત્નીએ પતિવ્રત પાળવાનું છે અને એમાં જેઓ ગાફેલ બની પોતાનાં વચનો ભૂલી જાય છે તે પાપી, વિશ્વાસઘાતી અને દુરાચારી લેખાય છે. સપ્તપદિના એકે એક સ્લોકોના એકે એક અક્ષરમાં જે દિવ્ય રહસ્ય રહેલું છે તે સંલગ્નથી એકત્રિત થયેલા યુગલને બહુજ બન્ધનકર્તા છે. માટે પત્નીએ એ લગ્નની સાર્યકતા કરવાના હેતુઓ પરિપૂર્ણ કરવાને લગતું જ્ઞાન મેળવી લગ્નથી ઉપસ્થિત થયેલી પોતાની જોખમદારીઓ સમજવી જોઈએ. કવિ ટેનિસન લગ્નને કેવું ગણે છે ? તે કહે છે કે:—

“ Oh ! there is something in marriage
like the veil of temple old,
That screened the hof of holies
with blue & purple & gold !
Something that makes a chamber
where only the one may come,
A sacredness, too and a silence
where joy that is deepest is dumb. ”

લગ્નને આપણા ઋષિ મુનિઓ પવિત્ર બન્ધનરૂપ ગણી ગયા છે એટલુંજ નહીં પણ સમજી અંગ્રેજ લોકો પણ તેને તેવુંજ ગણે છે. અંગ્રેજ લોકોમાં તો પુનર્લગ્નને ચાલ છે પણ જેઓ લગ્નને પવિત્ર ગણે છે એવા કાલ્યા, સમજી અને જ્ઞાની, વિદ્વાનો તથા કવિઓ તેને જેવું તેવું સમજતા નથી એ કવિ ટેનિસનની ઉપરની કવિતાથી જણાશે.

(અપૂર્ણ)
સદ્વિલાસી.

બ્રહ્મચારીમનુ.

૧

ઉપવીત સંસ્કાર પુકત મનુજ થઇ ને,
જતા વને શિષ્ય આજ્ઞા ચરની ધરીને;
વેદ મન્ત્રે માર્ગન કર્યું સ્વહસ્ત તાતે,
દીધી શુભાશીષ સંજલ નેત્રે મુમાતે.

૨

સંસારને ક્ષણીક મુખદ મહાયોગી સ્તમ્ભજ;
દ્રષ્ટિ ક્ષણ નવરોકતાં ચાલ્યો, પ્રીયા પ્રીય ત્યજ,
જડાણુથ શિષ્ય દોસે છે દૂર થકી રાશી પુજ;
ને જાણે શુભ સંકેત લાલ ત્રીપુંડ દારા કરે છે.

૩

કમણ્ણુને કરમાં ગૃહીતે;
બ્યાધા અરને શરીરે ધર્યું છે,
સહચર અન્થો રક્તધે મુકીને,
બની અતિથી વનનો જ આવે.

૪

અમીત થયાં પ્રાદ પ્રમાણ કરતાં,
તદપિ દ્રષ્ટે ન પડી વનની સીમાડી;
થયો પીડીત તૃપાથી મધ્યાન્હ યાતાં,
બાકુલ બન્થો જલાશય ના નીહાળી.

૫

તૃપાણ્યું છે ભુમપગલ પ્રભાકરે રક્તિ રેલી,
વિરખ્યો વૃક્ષાશ્રમે યોગી ઉખ્યદ આસ નેલી.

૬

પ્રસરી રહ્યો ઉખ્ય વાત જઠ્ઠાંધ;
વળતી નથી શાન્તિ તને જરાય,

સરતુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુખ્ય નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ શુક્લેશ્વર ભાગતભાવ.

પ્રી. વી. મહેતાની કું. પારસીશેરી.

એકો ન એકો ધડી એક તંહાંપ;
પન્થે વિચર્યો ઉઠીને ત્વરાય.

૭

વન લીલા તાંહું દર્શન કરતો,
તૃણપર્ણાં દિને કરથી સ્પર્શતો;
ગીરી ગુફાપર ચ્છાતાં પડતો,
બચી સરોવર તટ આવી ઉભો.

૮

કાહર તૃણ મૃગો ચરી રહ્યાં છે,
કો મચ્છ આશે ધ્યાતુરૂં બગો થયાં છે;
સ્વચ્છંદ શુક પક્ષિ સરીરે વહે છે,
કો કલાધર કલાખી કલા કરે છે.

૯

તપસ્વી અશ્વત્થ વટ;
બકુલ પારિજાતક,
અનુસ આમ્ર દ્રક્ષિ,
કદલી જમ્બીર જામ.

૧૦

સન્નિધાર્ય ઉત્તિષ્ઠ થઈ જન પરવાદિતું હિત સાધે,
નીહાળી લીલા કમલ ભુંગ નાવ નીરની મુક્ત મન્ત્ર જાપે.

૧૧

થઈ નિવૃત્ત સ્નાન ધ્યાતે;
પેખેછ વીશ્વલોલા અતેરી,
હવે 'દીકું' શુભ વત્સ બાળ,
છે દર્શક સહ મીત્ર અપિકુમાર.

૧૨

વહુ અશ્રુ ઝરણુ ચતુર્થ હુમળતાં;
પ્રણય ભર્યું શ્વેત મૌતિક વરણું,
બેટલા પરસ્પર હૃદય-અંગ ચાંપી;
આશ્રમ તણા કુશલ સન્દેશ વાંચ્યા.

૧૩

હસ્તમાં હસ્ત ગૃહી સાહિત્ય વામ કરે ધરી સવત્સ આઘ્યા આશ્રમે,
નમી-નમાવી પિતા માતને અર્પાવી શિષ્ય દિક્ષા બ્રહ્મ-પદ સન્મુખે.

૮-૧૦-૧૩

“શારદા” મંદિર

નાણાવટ-સુરત.

શશીશ.

સ્વાગત મંદિર.

બાલશિક્ષક—(ખાસ બાળકો ને માટે પ્રકટ થતું માસિક પત્ર. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૪-૦ પ્રકાશક રા. મહારાજે લલિતુલાલ ભટ્ટ શ્રી ગુર્જર સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય, વડોદરા) આ નામના માસિક પત્રના દ્વિતીય વર્ષના અંકે અમને અભિપ્રાય અર્થે મળ્યા છે. માસિકની શૈલી તથા તેનું લખાણ બાળકોને ખાસ રૂચીકર થઇ પડે તેનું છે. અને તે તેના પ્રકાશકને અભિનંદનને પાત્ર છે. પોતાના બાળકોને આવા ખાસ બાળક ઉપયોગી પુસ્તકો અને માસિકો વંચાવવાનો ઉદ્દેશ દરેક માથાપે રાખવો જરૂરનો છે.

દિગમ્બર જૈન—(તંત્રી રા. રા. મૂળચંદ કસનદાસ કાપડીયા સુરત વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૧૨-૦ બેટના દશ પુસ્તકોના પોષ્ટેજ સાથે) આ માસિક પત્રના સાતમા વર્ષનો પ્રથમ અંક અમને અવલોકન માટે પ્રાપ્ત થયો છે. આ અંક અનેક પ્રકારના વિષયો તેમજ દિગમ્બરી ભાઈઓના ફોટાથી વિભુષીત થયેલ છે. વિષયની પસંદગીમાં પણ રા. કાપડીયાએ ઘણું ધ્યાન પહેંચાડી ઉપયોગી વિષયોજ તેમાં દાખલ કરેલા છે. આટલા જુજ લવાજમમાં આ પ્રમાણે દર મહિને લગભગ ચારથી પાંચ ફર્માતું માસિક નિષ્પત્તી રીતે બહાર પાડવા અને તેની સાથે વળી આવા ખાસ મોટા અંકો ચિત્રો અને બેટના પુસ્તકો બહાર પાડવાના રા. મૂળચંદના સાહસને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અને દિવસે દિવસે તેમને તેમના આ સાહસનાં પરિણામમાં અધિક ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાઓ એવું ઇચ્છીએ છીએ.

સરલુ સાહિત્યવર્ષિક કાર્યાલય,—મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ શુક્લેશ્વર જાગતજાવ.

પી. વી. મહેતાની કા. પારસીશેરી.

સુન્દરીસુખોધ—(તંત્રી અને પ્રકાશક રા. રા. રામમોહનરાય જ્ઞસવંતરાય બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૪-૦) આ માસિકપત્રનો ચાલુ વર્ષનો સ્ત્રી લેખોનો સમિત્ર ખાસ લગભગ બસે પૃથ્વો અંક અમને તેના પ્રકાશક તરફથી અભિપ્રાય અર્થે મોકલી આપવામાં આવ્યો છે. વિવિધ પ્રકારના સ્ત્રી ઉપયોગી લેખો તેમાં ખાસ સ્ત્રીઓનેજ હાથે લખાવી આ અંકમાં સંગ્રહિત કર્યાં છે. અને તે સર્વ રીતે તેની ઉપયોગીતામાં વૃદ્ધિ કરનાર છે. સ્ત્રી જાતિની પ્રગતિને માટે ઉક્ત મંડ-
ળના વાજન તરીકે આ સુન્દરીસુખોધ દ્વારા તેના વર્તમાન તંત્રી જે પ્રયત્ન કરે છે તે અવશ્ય સ્તુતિપાત્ર અને અભિનંદનીય છે. મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિને માટે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરશે. પણ જ્યાંસુધી તેણે આ સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિને વિચારી નથી ત્યાં સુધી તેની વાસ્તવિક ઉન્નતિ કાઢપણુ દિવસ થઈ શકવાની નથી. તે ગમેતેટલો ઉંચી ભૂમિકામાં ઉડશે પણ તેનાં એક પગે સોમણી બેડી પહેરેલી હોવાથી તેનાથી બરો-
બર ઉડી શકાશે નહિ. આપણા દેશના પ્રમાણમાં આ સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિને માટે હજી જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં પ્રયત્ન થતો નથી. હાલ જે થાય છે, તે જોકે પ્રથમના દશક કરતાં સારો છે. તથાપિ હજી પણ તેને પૂર્ણ રીતે ખીલવવાની અને તેના ઉપર દરેક વિદ્વાને ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. શ્રી રામમોહનરાય તરફથી આ બાબત ધ્યાન અપાઈ આ સંબંધ જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે. તેઓના તરફથીજ ગયા સપ્ટેમ્બર માસથી સુન્દરી સુખોધના કદમાં તેના હાલના કદ કરતાં વધારો કરી તેનું સો પૃથ્વું કદ કરી લવાજમ ત્રણ રૂપૈયા રાખવામાં આવ્યું છે. તેના બે અંકો અમને પ્રાપ્ત થયા છે, વિવિધ જ્ઞાનબોધક અને સ્ત્રીઉપયોગી તેના વિષયો તેમજ ખીન્ન અન્ય પ્રકીર્ણ વિષયો ખાસ અવલોકવા યોગ્ય છે અને જનસમાજ તરફથી એ પત્રનો સારો સત્કાર થવાની આવશ્યકતા છે. તેના અધિક અધિક ફેલાવો થાઓ એજ પ્રકારની ઇચ્છા રાખી શ્રી રામમોહનરાયના આ કાર્યને અભિનંદન આપી વિરમીએ છીએ.

ઉપયોગી વિચારો.

ગમે તેવા દુઃખના પ્રસંગે પણ પોતાની પ્રયત્નશીલ શક્તિને છોડી દઈ આ-
પણે ઢીલા ઢળ થઇ જવાની કરીજ નર નથી. ધણું મનુષ્યોનો એવો સ્વભાવ પડી ગયો હોય છે કે તેઓ સ્વદેશ સરખી પણ વિપત્તિનો પ્રસંગ આવતાં ઢીલા થઇ જાય છે. અને જનસમાજને પોતાની સુખાકૃતિ જાણે તેનું સ્વસ્થ પાપમાસ થયું હોય તેવી રીતની કરીને દર્શન આપે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાન સુખાકૃતિ લાંબને ફરવાથી કાંઈ કાંઈ તેનો અર્થ સારી શકે તેમ નથી પરંતુ ઉલટું પાછળથી કાંઈ કાંઈ એણે

પ્રસિદ્ધ કવિ-તંત્રી, પ્રભુશંકર તરુભોરામ વ્યાસ.

અમદાવાદ, ૧૫મી તારીખ, ૧૯૦૮-૦૯.

કરી તેવા મનુષ્યોની ચિંતામાં વધારો કરે છે. અને આ પ્રમાણે હોવાથી વિપત્તિ અસ્ત મનુષ્યને સહજ સમજાયું હશે કે તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિ અવરૂપ કરીને ભુલ ભરેલીજ કરે છે.

મનુષ્ય જ્યારે વિપત્તિ આવતાં ગભરાઇ જાય છે અને તેનાથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેમાંજ પડી રહેવાનો-વિપત્તિ ટળશેજ નહિ એમ માની તેને વસ થઈ રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને તેનાં પરિણામે તેઓ અધિક અધિક વિપત્તિની જાળમાં સંપડતાં રહે છે. માટે ગમે તેવી વિપત્તિની પ્રસંગ આવતાં તેનાથી જંતરાપણ ન ગભરાતાં આવેલી વિપત્તિ ટાળવાનો પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્ય સર્વદા વિજયને પામી શકે છે. અને તેવાજ દૃઢ આગ્રહશાળી પુરુષાર્થવાળા નરોજ વંદનને પાત્ર છે.

મોટા મોટા વિદ્વાન અને સમજી મનુષ્યો એમ ઉપદેશ કરતાં જણાય છે કે વિપત્તિ આવે તે વખતે તેને વશ ન રહેવું પણ આ સર્વ માત્ર કહેવાપણુંજ હોય છે. કેમકે એવાં અનુભવનો પ્રસંગ ભોગજોગે તેમને પ્રાપ્ત થતાં તેઓ પણ ગભરાઈ જતાં માણસ પડે છે. અને તે સ્વાભાવિકવધી પણ સિદ્ધ વાર્તા છે. પણ આવા પ્રસંગે તો તેવા મનુષ્યોએ સામાન્ય મનુષ્યનાં કરતા પણ અધિક ધૈર્યબલને દર્શાવવાની અગત્ય રહે છે. કેમકે જ્યારે એવા મનુષ્યો પોતાનું ધૈર્યબલ ખોઈ જશે ત્યારે સામાન્ય મનુષ્યો તેનાથી પણ ચારગણ વધારે ધૈર્ય ખોઈ નાખે એમાં જરાપણ સંશય નથી.

વિપત્તિ આવતાં ગભરાઇ જવાથી જો કદાચ મનુષ્યને આવેલી વિપત્તિમાંથી સહજ પણ અંશ ટળી શકતો હોય તો ભલે મનુષ્યો તેનું સેવન કરે. પરંતુ જન સમાજ તરફ દ્રષ્ટિ કરીને જોતાં એમ તો કાંઈ જણાતું નથી. પણ ઉલટું તેનું સેવન કરવાથી હાનિ થએલી જણાય છે. સારે આ પ્રમાણે લાભને બદલે હાનિના રસ્તામાં જનાર મનુષ્યને મનુષ્ય કહેવો કે કાંઈ ઇતક વર્જનો. ?

આ વિશ્વમાં કાંઈ કાંઈ પ્રસંગો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ પ્રસંગ આપણને હસાવનાર અને હર્ષમાં નાંખનાર હોય છે. તો કોઈ પ્રસંગ આપણને નિરાશાના ઉંડા ખાગમાં નાંખી દેનાર હોય છે. પણ આ સર્વ પ્રસંગો આપણને કાંઈને કાંઈ ગુપ્ત રીતે ખોધ કરી જાય છે વિચાર કરવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય આ બાબતને સહજમાં સમજી શકે તેમ છે અને પોતાને પ્રાપ્ત પ્રસંગ કયા કારણથી આવ્યો તે જાણી શકે છે. હવે જો તે આ વખતે ખોંસ કાળજી રાખી પોતાનો પ્રયત્ન કયો કરે છે. અને જો તે પ્રયત્ન સુખ આપનાર હોય તો અધિક અધિક સંધે છે. અને કુઝ આપનાર હોય તો તેને સ્મરૂળ છોડી દે છે. તો તે મનુષ્યને કુખનાં દરેક કાંઈ દિવસ પણ થતાં નથી.

સરસ્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ શુક્લેશ્વર ભાગતવાવ.

૩૫ પી મહેતાની કુા. પારસીશેરી.

સુરત ચોખાની મીલ કંપની લીમીટેડ.

મોટીના દાણા જેવા ? ? ?

ચોખા જુના સસ્તા અને સારા ક્યાંથી ખરીદશે !

સુરત ચોખાની મીલમાંથી.

કેકાણું, રૂગનાથપુરા—સુરત.

એક નવી નવાઈ.

કપડાંપર નામ ગુણવાની શા માટે કડાકુટ કરે છે ? દરેક માણુમના એ. બી. સી. માં એ તથા નાંજુ નામની ફીટ વીલાયતથી ખાસ મંગાવી છે. જે મોંઢાઈથી કોઈપણ કપડાં ઉપર ટાંકી શકાય છે. બાર ડઝન ફીટના ૧ દાખાની ફીમત રૂ. ૧૧૧ તથા રૂ. ૧૧૧. ગુજરાતી નામ ઓરડર આપવે મંગાવી આપીશું. ટપાલ ખર્ચેનાં આતાં જે લઈશું. ગુજરાતી હૃદયી રીખને પછુ ઘણીજ રાનેકદાર અને શોખાવતી છે. એકવાર મંગાવી ખાતી કરો.

પીરેશશાહ જમશેદજી લીંબુવાળા.

લકી ખીલડીંગ, તારદેવ—મુબઈ.

ધી ગુલામખાખા સ્પીં એન્ડ વીવીંગ કંપની લી.

કાપડના કમીશન એજન્ટ—સુરત.

શાં હોલ્લામાઈ હરગોવીંદદાસ.

બરાનપોરી ભાગળ તથા વરાછાદોડ—સુરત.

ઉપલી મોલનું દરેક જાતનું સાદું તેમજ ફેનશી કાપડ હમારે ત્યાંથી મળશે તથા દરેક જાતનું સુતર તથા દરેક જાતનું વિલાયતી કાપડ કીકાપત ભાવે મળશે.

ડાં બારલીવાળાની રામખાણુ દવાઓ.

૧ દરેક જાતના તૌલ માટે “એગ્યુમીક્ચર” અને “એગ્યુપીદસ” આપાદ છે

૨ “દરાજનો મલમ” એક દિવસમાં દરાજ ખુજલી અને કીડા મટાડે છે. કિચ્ચા

૩ “કૌલેરોલ” ઊલ્લી, બુલાખ અને કોલેસાના જંતુનો નાશ કરે છે. કિ. રૂ. ૧૧

૪ “હિરેટાન” સરેલ બાલને તદન કાળા કરી ધડપથમાં જુવાની બતાવે છે. કિ. રૂ. ૩

૫ “અબરીલી ટોનીક પીદસ” શરીર સચકત બનાવવાનો રામખાણુ દવાજી રૂ. ૧

૬ “દાંતનું મંજન” દાંતને મજબુત કરનાર સુગંધી મંજન કિ. આના ૮ તથા ૯

આ દવાઓ દરેક બજારમાં મળે છે. નહિ તો લખો—ડાં બારલીવાળા

વરલી દાદર—મુબઈ.

પ્રસિદ્ધ કતોતંત્રી, પ્રમુખ કંદર નરસિંહરામ બપારા.

અંતરમકાશે ચોંદીન, ખપાટીયા એકલા—સુરત.

જગપ્રસિદ્ધ લોકપ્રીય થયેલી જુની અને અણીતી દુકાન.

ઝવેરી નરોત્તમદાસ ભાણી.

કે. શેખેમેમન સ્ટીટ નં. ૨૨૦-૨૨૨.

જ્યાં દરેક કોમમાં વપરાતાં સોના ત્યાંથી અને ઝવેરાતના ચાકુ માંનાને અનુસરતા મનપસંદ દાગીનાઓ મોટા જથ્થામાં તૈયાર કે છે તેમજ ઘરાકોની મરણ મુજબ ઓર્ડરથી બનાવી આપવામાં આવે છે.

અને દરેક કામ અમારી પોતાની દેખરેખ હેઠળ અનુભવી કારીરોના હોથથી લેવામાં આવે છે.

બહાર ગામના ઓર્ડરો તરફ પુરતું ધ્યાન આપી જલદીથી ઓર્ડરો ચાર કરાવી વી. પી. થી મોકલાવવામાં આવે છે તેમજ છુટક ઝવેરાત ચાર રાખવામાં આવે છે.

ભણસા લાયક ગેરંટી.

અમારે ત્યાંથી ખરીદેલા દાગીના ત્યારે ઘરાકોની મરણ બહાવાની થાય તે વખતે ફક્ત મજુરી કાપી સોનાનો પુરો ભાવ મજરે માપીએ છીએ.

અમારા કદરવાન શ્રાહકોને વિનંતી કરીએ છીએ કે દાગીના ખરીદવાની મરણ થાય તે વખતે પ્રથમ અમારી દુકાનની લેટ લેવા હિરણ્ણાની કરશે જોયી તમોને દાગીના ખરીદ કરવામાં ઘણીજ મુગમતા જણાશે.

સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

સુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ છુક્સેલર્સ ભાગલપાવ.

પી. વી. મહેતાની કું. પાસીશેરી.

ચોકકસ ફત્તેહ.

વિદ્યાભ્યાસમાં ચોકકસ ફત્તેહ તોજ મેળવી શકાય છે કે, જે સ્મરણ શક્તિ સારી અને શરીર મજબૂત હોય, શરીરે નબળા અને સ્મરણશક્તિ વગરના વિદ્યાર્થીઓ આગળ વધે કે પાછા હઠે ?

જે તમારે શરીરે મજબૂત અને ઉત્તમ સ્મરણ શક્તિવાળા થઈ વિદ્યાભ્યાસમાં તેમજ દરેક કાર્યમાં ફત્તેહ મેળવવી હોય તો

પ્રખ્યાત.

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ.

વાપરો, ચાલુ બત્રીસ વર્ષો થયાં આખી દુનીયામાં તેનો ફત્તેહ જાણીતી છે, અખૂટ શક્તિ આપનારી દવાઓમાં તે સર્વથી પહેલા નંબર પર આવે છે.

કિંમત-ગોળી ૩૨ની ૬ળી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક.

વધારે વિગત જાણવા માટે પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવો.

વૈદ્ય શાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

અમારા તરફથી બહાર પડેલાં લોકપ્રિય વાંચવા લાયક પુસ્તકો

- ૧ પ્રાણાયામ આ પુસ્તક પ્રાણાયામ અથવા સઘળી માહિતીને આપે છે તેની બાબત મળ્યામાં સરળ અને સર્વ ક્ષણે સમજ પડે તેવી છે તેમાં પ્રાણાયામ પ્રણાલી શકે છે પ્રાણાયામથી શુ લાભ થાય છે. પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ-તેને કેવી રીતે કરવો વીગેરે બીજી બે કંઠા ઉપયોગી બાબતોનું અભાવે કયો છે. મધ્ય આના આઈ પોર્ટેટ ૦-૧-૦.
- ૨ શ્રી શ્રેયઃમુધાકર શ્રી શ્રેય આશ્રક અધિકારી વર્ગના દરેક અગ્ર ગણ્ય સ્ત્રી પુરુષોના કાવ્યોભાષી ખાસ ચુદી કાટેલો ઉમદા સંગ્રહ ખાસ વાંચવા લાયક છે. અંથમાં બે છપી છે તથા પુઠું પાકુ મોનેરી છ મધ્ય રૂપેયો એક પોર્ટેટ ૦-૨-૦
- ૩ અધ્યાત્મિક માર્ગ પ્રકાશ. અધ્યાત્મવિદ્યાના અભ્યાસીઓને સીધો અને સરળ માર્ગ દર્શાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક મધ્ય આના આઈ પોર્ટેટ ૦-૧-૦
- ૪ કાવ્યકુમુદ જ્ઞાન તત્ત્વચિત્ર, અનુભવ, વેરાગ્ય આદી અનેક વિષય ઉપર લખેલા સ્તિક અને બોધક તત્ત્વ નીન પદ્ધતો અગ્ર મધ્ય આના આઈ પોર્ટેટ ૦-૧-૦
- ૫ મૃદુચિત્રાન ચત્રો. નિગામ ગરજ ધ્યેય મનુષ્યને પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર છવનને પ્રશ્નિત સ્વરૂપે વિચારે મધ્ય માત્ર છ પાઈ પોર્ટેટ ૦-૦-૬.
- ૬ સદ્બોધ સ્તવનમાળા. સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ ધ્યેય લોકપ્રિય કરીને મધ્ય બે આના પોર્ટેટ ૦-૦-૬.
- ૭ વિજયી કોણ થાય છે. વિજયની વ્યાખ્યા કર્યાવનાર ત્રણ રંગમાં લખેલો મુદ્ર જોડ કોઈ મધ્ય ત્રણ પાઈ પોર્ટેટ ૦-૦-૬
- ૮ સુકિત મણિમાળા કેટલાક પ્રશ્નો વિચારથી ભરપૂર પુસ્તક માત્ર અર્ધા આનાની રીપટ મોકલનારને મફત.

બીજા પુસ્તકો માટે પ્રાધ્યક્ષિત મળાવે

અદ્ર પ્રકાશ આર્ટીસ્ટ. ભાગાતેળાવ મુરત.

સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, — મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ

મુરત એજન્ટ મંગળદાસ હરકીશનદાસ શુક્લેશ્વર ભાગાતેળાવ.

પી. વી. મહેતાની કું. પારસીશેરી.

॥ ॐ श्री ॥

चंद्रप्रकाश.

(मासिक पत्र.)

पुष्पाभिचोपधि. सर्वा सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥

भ० गाँता ॥

श्री कृष्ण कहे छे के; छुं पोते रसात्माक चंद्र ३५
 धधने दरेक आँपधीओने पुष्ट कइ छुं.
 लजबदगीता.

वार्षिक

द्वयोऽभ

३० रुपा

पोस्टेज

साथे.

स्लोक ६३

अंक २ ले

म १९७२

भारगशीर्ष

अनुक्रमिका.

विषय

पृष्ठ.

१ नीताछनी कटकीक हृदयभेम वियासला	३३
२ श्री रामकृष्ण चरितरत्न	३४
३ पुनर्व्रत.	३९
४ शीघ्र गुह्योना छालनी समावाचना	४०
५ कुरु संहार	४१
६ नवोत्तिमयो.	४४
७ सुभने महाभक्त	४७
८ आराध्य संप्रदाय	५०
९ श्री स्तुतिद्विता	५३

प्रसिद्ध कर्ता-तंत्री, प्रमुखाकर नरभिराम व्यास.

चंद्रप्रकाश ऑडिसा, भूपारीया बकेला-सुरत.

અને નવજીવનના અમોલ વાધા સમ્ભવશે વા નહિ ? શરીરનાં આરોગ્ય અને
સ્વાસ્થ્ય પૂરશે વા નહિ ? મનની નિશ્ચલતા અને ઇન્દ્રિયમાં 'દૈવત' દીપાવશે
વા નહિ ? કે ! સર્વ ચરાચરના વિકાર વા વિલાસ આત્મતત્વપ્રતિ વાળશે વા
નહિ, કે ! આત્મતત્વ તેમાં રેડી આત્મરૂપે તેને પ્રતીત કરશે વા નહિ ? અને
સત્યિત્ અને આનંદને સાક્ષાત્કાર કરાવશે વા નહિ ? જો તેમ 'હા' થાય
તો તે ધર્મ, અને તેથી ઉલટું થાય તો અધર્મ : જીવનહાની જેવું જે કાંઈ થોડું
માણું તે સર્વ અધર્મ : જીવનવૃદ્ધિ જેવું જે કાંઈ ભયું ભયું સદા સર્વદા ખીલતું
તે સર્વ ધર્મ. શ્રી ઐ ગુરુચરણે

શ્રી રામકૃષ્ણ ચરિતામૃત.

સિતિની બ્રહ્મસમાજની મુલાકાત અને શ્રીયુગ શિવનાથ ઇત્યાદિ બ્રાહ્મજનોની
સાથે વાર્તાલાપ અને આનંદ

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

જે પ્રસંગનું અત્રે વર્ણન કરવામાં આવે છે તેને ઘણાં વર્ષ થઇ ગયાં છે.
ઈ. સ. ૧૮૮૨ ના અક્ટોબર માસની ૨૨ મી તારીખે, શનિવારે, શ્રી રામકૃષ્ણ
પરમહંસ સિતિની બ્રાહ્મસમાજની મુલાકાતે ગયા હતા. આશ્વિન માસની કૃષ્ણ
પક્ષની દ્વિતીયા હતી. સમાજમાં આજે મહોત્સવ હતો. તેથી પરમહંસજી મહા-
રાજાને નિમંત્રણ થયું હતું. સાંજના ત્રણ વાગ્યા એટલે તે પોતાના કેટલાક
લકતોને લઈને ગાડીમાં બેસી દક્ષિણેશ્વરથી નીકળી શ્રીચુત વેણીમાધવપાલના
બગીચામાં આવી પહોંચ્યા. એજ બગીચામાં બ્રાહ્મસમાજ બેસતી હતી. એ
સમાજ પ્રતિ મહારાજાને બહુ સદ્ગલાવ હતો અને બ્રાહ્મજનો પણ મહારાજા
તરફ અતિશય શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રાખતા હતા. આગલે દિવસે એટલે શુક્રવારે
સાંજે બાપુ કેશવચંદ્રસેનની સાથે હોડીમાં બેસીને લકતોની સાથે બહુજ આનંદ
કર્યો હતો, અને દક્ષિણેશ્વરથી કલકત્તા સુધી સ્ટીમરની સહેલ કરીહતી

સિતિ કલકત્તાથી ઉત્તરે દોઢ ગાઉ છેટે છે.

બાગ ઘણો સુંદર છે. સ્થાન સર્વાંશે નિર્જન છે. ઇશ્વરોપાસના માટે
વિશેષે કરીને યોગ્ય છે. તેના માલિક વર્ષમાં બે વાર મહોત્સવ કરે છે. એકવાર
શરદૃતુમાં અને બીજીવાર વસંતૃતુમાં. એ મહોત્સવને નિમિત્તે તે કલકત્તા
અને સિતિની પાસેના ગામોના અનેક લકતોને નિમંત્રણ કરે છે. માટે આજે
કલકત્તેથી શિવનાથ વગેરે લકતો આવી પહોંચ્યા છે. તેઓમાંના કેટલાક પ્રાતઃકાળની
ઉપાસના કરવામાં પ્રવૃત્ત થઇ ગયા છે. વળી તેમના સાંભળવામાં આવ્યું છે કે
આજ સાંજે મહાત્મા રામકૃષ્ણજી પધારવાના છે તેમની આનંદ મૂર્તિનાં દર્શન
થવાનાં છે તેમની ચિત્રપાત્રન કથા કાને પકવાની છે તેમનું હૃદય સુગંધકારી ગીત
સાંભળવાનું છે અને તેમનું મધુર સંકીર્તન અને દેવદુર્લભ હરિ પ્રેમમય
નૃત્યનું દર્શન કરવાનું છે. આ વિચારથી તેઓ આનંદ અનુભવતા હતા.

પાછલા પહોરના બગીચામાં ઘણા માણસો એકઠા થયા હતા. કેટલાક લતા મંડપની અંદર સુકેલી બેન્ચો ઉપર બેઠા હતા. કેટલાક વિહારકુંડને કિનારે મિત્રોની સાથે ફરતા હતા. બીજા કેટલાક શ્રીરામકૃષ્ણના આગમનની વાટ જોતાં પ્રથમથીજ આગળની ખુરશીઓ રોકીને સમાજ મંદિરમાં બેઠા હતા. બગીચામાં પેસતાંજ જણાઈ આવતું કે આજે ત્યાં હુરીકીર્તન થવાનું છે જ્યારે દિશાઓ આનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ રહી છે. શરદરતુના નીલ આકાશમાં આનંદનું પ્રતિબિંબ પડી રહ્યું છે. બગીચાના વૃક્ષો અને લતાઓમાંથી છેક સવારથીજ આનંદનો વાયુ ફરફરી રહ્યો છે. આકાશ ભરેલું, વૃક્ષલતા, આખું ભણે એકજ તાલથી ગાતું હોય. સંઘળા જોણે ભગવદર્શનનાં તરશ્યા નહોય એમ લાગે છે. એવામાં પરમહંસજીની ગાડી આવી. સમાજના મંદિરના બારણા આગળ ઉભી. મંદિરના મુખ્ય હાલમાં એક વેદી ઉભી કરી હતી. તે સ્થાન લોકોથી ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું. સામે એક ચોરડો છે ત્યાં પરમહંસજીને માટે જગ્યા રાખી હતી. ત્યાં પણ લોકોની ઠઠ લાગી હતી. વળી હાલની બન્ને બાજુના ચોરડાઓ પણ લોકોથી ભરાઈ ગયા હતા એટલુંજ નહિ પણ ચોરડાની બહાર બારણા આગળ લોકો ઉંચાનીચા થઈ ડોકીયાં કરતા ઉભા હતા, હાલમાં આવવાની લાંબીને લાંબી પગથીયાની હાર હતી ત્યાં પણ તિલપુર જગ્યા રહી ન હતી. પાસે બે ત્રણ વૃક્ષ હતાં તથા કેટલાક લતામંડપ હતા તેમના નીચે ગોઠવેલી બેન્ચો પણ ખાલી ન હતી. લોકો તેના ઉપર ચઢીને ઉંચી ડોકી કરી રામકૃષ્ણજીના મુખની ઝાંખી કરતા હતા. મિથ ફળ અને પુષ્પનો વૃક્ષ હતાં. તેમની વચ્ચે એક માર્ગ હતો. વૃક્ષો પવનથી મંદ મંદ ઝુંલી રહ્યાં હતાં. જાણે આનંદ ભારથી મસ્તક નમાવી પરમહંસજીને સત્કાર કરતાં ન હોય !

પરમહંસજી હસતાં હસતાં આવી પોતાની જગ્યાએ બેઠા તે સમયે સંઘળાના નેત્રો એકસરખી રીતે તેમની આનંદમૂર્તિ ઉપર ઠર્યાં હતા. જેમ નાટકશાળામાં પડકો ઉપક્રમાં પહેલાં પ્રેક્ષકો હસે છે, વાતો કરે છે, ક્ષેપે તેમ ફરે છે કોઈ પાન ખાય છે પણ ડોંપસીત ઉચકાય છે. કે તરતજ સંઘળા ચૂપચૂપ થઈ જાય છે અને એક ચિત્તે નાટક જોવા માંડે છે. અથવા અનેક પુષ્પપંકજ ફરી ફરી મધ ચુસનાર ભમરો કમળના પુષ્પ આગળ જતાંજ અન્ય પુષ્પનો ત્યાગ કરી જેમ ત્યાંજ ઠસી જાય છે તેમ આજે પ્રેક્ષકોની ભટકતી ચિત્તવૃત્તિઓ ભગવાન રામ કૃષ્ણમાંજ વિરામ પામી.

અપૂર્ણ.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર પડ્યા.

સોરઠા.

પ્રભુદાસ મંગલ નામ, મુખથી ન્યાં બોલાય છે, ટંગતાં દુઃખ તમામ, બળ એમાં બદ્ધ ભારી છે. પ્રભુદાસ મંગલ નામ, કશું યકી જો સંભજો, રિદ્ધિ સિદ્ધિ તમામ, ત્યાં આવી વસીને રહે.

વિકસેલી રસિકતા તેની વિરક્તતામાં પરિણમશે. નહિ કે ખોટા દેહના કલકી મોહમાં મ્હારે મન તો હવે

“વિલાસ તો છેક પતંગરંગ”

કલાપી.

હવે તો મ્હારે કવિ ન્હાનાલાલની નેપાળી ભોગણુ માફક શીખવા અને સેવા કરવા બાકી રહેલું જીવન ટકવવાનું છે અને તોજ

“આ અવશેષ જીવન જગતમાં જીવ્યું લલું.” એમ બહીશ.

એવા અનેક વિચારમાં માલતી બગતી પડી રહી હતી.

રાતના બે વાગ્યા; તમરાંના અવાજ રાત્રીની લય કરતા વધારી રહ્યાં હતાં. ઘરમાં રહે પણ શરીર ફાટી બચ એવી સખત ઠંડી પડતી હતી. એવા પ્રસંગે પણ માલતીએ પથારીમાંથી ઉઠી ખાસણું ઉઘાડી સાચ્ય જ્યાં દોરે ત્યાં જલું એ વિચારે છેવટે ઘરમાંથી નીકળી ચાલવા માડ્યું.

“પ્રેમીનું હોય બેલી કે, તો આવું કેં થવું ઘટે

પ્રાંમે છે ત્રાસ મ્હારોતો, આત્મમાં આ દુઃખ ભોધતે”

કલાપી.

“બા! બા! જીવો તો, આ એક મોટો મગર! આ બાપરે! મ્હુને તો બહુ બીક લાગે છે!” છાછરાં પાણીમાં રમત કરતી સુકુમાર બાળાં બોલી.

માતાએ ત્યાં નજર કરી તો એક સુકુમાર યુવકે નદીમાં જે ચાતો જે ચાતો આવી આછા પાણીમાં ચટકી રહ્યો હતો. ઘણા વખત પાણીમાં રહી પાણી પીવાથી પેટ પુલી ગયું હતું. અને તે જીવતો હોય તેવી એ આશા ધારી શકાય તેમ ન હતું.

કુમારીની માતા ઘણી દયાળુ હોવાથી બે આર માણસની મદદ લઈ તે યુવકને પોતાને ત્યાં લઈ ગઈ. ત્યાં તેની સારી સારવાર કરી ને પાસેની હોસ્પિટલમાં તેને વધારે આરામની ખાતર મોકલાવવા ગોકલવણ કીધી. દર્દી દવાખાને ગયો.

ઘરમાંથી કપતે શરીરે અધાર રાત્રીએ નીકળેલી માલતી સૂર્યોદય થતાં શુકલતીર્થ આવી પહોંચી. અને પાવનકારી નર્મદાને કિનારે રનાનારું ચાલી.

“બા! જીવો આજ ઠંડાણે તે દિવસે મ્હું મોટો મગર જોયો હતો ને!” કુમારી બોલી.

માતા કંઈક વિચારમાં પડી. તેનાં નેત્રો હર્ષથી અમકવાં લાગ્યાં અને પોતાની લાડકી પુત્રીને પ્રેમથી ગોદમાં લઈ બોલી.

“હા! મ્હારી બહાલી! પ્રભુની પારેવડી! તેજ પુખ્તના છોડ એવા સુકુમાર યુવાનને જીવીતદાન દીધું.”

માલીકરીની 'આમ' મધુર વાત ચાલતી હતી, તે સમયે માલતી સ્નાન કરી વસ્ત્રો બદલતી હતી. પણ તેનું ચિત્ત તો પેલી વાતોમાં પરોવાયેલું હતું. તેણે તે કુમારીની માતાને ધીમેધી પૂછ્યું.

“જહેન ! શું તે કોઈ ડૂળી ગયેલો પુરુષ હતો ? અને શું હિને જીવનદાન મળ્યું છે ? ખરેખર ! ત્યારે તો તે કોઈ નસીબદાર સ્ત્રી હશે કે ગયેલું સૌભાગ્ય તેને પાછું મેળ્યું !” મહુને કહેશે કે તેનું પૂછી શું થયું ?”

કુમારીની માતાએ સર્વ વાત માંડીને કહી સંભળાવી, જેથી તે યુવકને જોવાની માલતીની તોત્ર ઈચ્છા વધી પડી.

અભાત થયું હતું. પૂર્વેમાં ઉપા લાડતી મહાલતી કુલ ગુલાબી વસ્ત્રોમાં અમુલ્ય પાઠ પઢાવી રહી હતી. પક્ષીઓ કિલકિલાટ મચવી રહ્યાં હતાં. આપણો બિમાર યુવક ખોટલામાં બેસી પાસેની બારીમાંથી કાંઈક આનંદ અને આશ્ચર્યથી કુદરતની અંબુર્વ લીલા નીહાળી રહ્યો હતો અને કાંઈક ઝાંખો ઝાંખો દષ્ટિ અંતરમાં પ્રેરતો હતો. પોતાની આ હાલની સ્થિતિ, પોતાનાં સ્વચ્છનની સ્થિતિ, એ સર્વ પર પોતે વિચાર કરતો હતો અને પોતાને સર્વ ડૂળી સુવેલોજ જાણતાં હશે વા કેમ તે વિષે કાંઈક શંકા અને નિશ્ચયના તટ પર ઝુલતો હતો. એટલામાં પાછળથી મંદમંદ પગલાં ભરતી ઉપાની મૂર્તિ સમી બારતની ભાગ્યદેવી શી સુકુમાર યુવતીએ યુવકની આંખોપર ઓર્ચીતા સ્નેહભર્યા સુકોમળ હસ્ત મૂક્યા. યુવક ચમક્યો, ગભરાયો, સજ્જ થયો. પોતાના હાથ વતી હસ્ત લઈ લેવા પ્રયત્ન કર્યો. અને ધીમા ક્ષપતે સ્વરે બોલ્યો:—મહુને કહેશે આપ કોણ છો ?

તરતજ પાછળથી ધીમે ડૂળાની ઘંટડી ચો કોમળ સ્વર નીકળ્યો.

“કુસુમની કળી સમાં હમે તુમારાં

“સોહની સુગંધથી વધાવનારાં

“પાઠ માનતાં ન આવડે તુમારો

“પ્રિય માલતી કુસુમ ! તહેમે સ્વીકારો.”

આંખ પરથી હાથ માલતીએ લઈ લીધા; કુસુમ અનિમીષ નયને આ કાપાય વસ્ત્રમાં ઉગતા સૂર્યની પ્રભાશી માલતીને જોઈ રહ્યો. હર્ષના આંસુ ચારે નેત્રોમાંથી વરસી રહ્યાં. દમ્પતીએ પરસ્પર દુઃખની કથની કરી હૃદયભાર હલકો કર્યો.

માલતીએ પોતાનાં માતાપિતાપર કંકાત્રી લખી અને પાડવું કે પુનર્લગ્નને માટે હું તત્પર છું. આવતી કાલે અમે દમ્પતી આવીએ છીએ.

આવી રમન્તી ધૃષિવી કરી વિશ્વયાત્રા

જ્ઞાનાલાલ

એની એજ જાતુ, એનો એજ માસ, એનો એજ દિવસ, એની એજ પૂર્ણિમા, એના એજ ગરબા અને એની એજ અક્ષય કુકુમ્ભી ભરેલી કંઠાવટીની મંગલ

ભેટ મંગલ હસ્તથી માલતી સર્વ સખીઓને વહેંચી રહી હતી. તે દિવસે માલતીની જન્મતિથિ હતી. તે સમયે જન્મોત્સવ થયો હતો. આજે માલતીની લગ્ન તિથિ છે તેથી લગ્નોત્સવ થાય છે. માલતીનું આજે પુનર્લગ્ન છે. માલતીએ પુનર્લગ્ન કર્યું ? હા કે ની સારું ?

પુનઃ માલતી અને કુસુમકાન્તનું પ્રેમી યુગલ, લગ્નોત્સવ ઉજવી રહ્યું. પ્રતિવર્ષનું તેમનું એ ધર્મ્ય કર્તવ્ય હતું. પ્રભો ! તે લગ્નયોગ નિશ્ચલ રાખો એજ પ્રાર્થના: ૐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ: ૐ. કનુબહેન.

શીખ ગુરૂઓનાં જીવનની સમાલોચના.

(લે. રા. રા. મંજુલાલ જમનારામ દવે. એમ. એ.)

શીખ લોકનાં ગુરૂના જીવન ચરિત્રો વાંચતાં વિચારતાં અને તે ઉપર કાંઈક મનન કરતાં એમ તો ચોક્કસ જણાય છે કે સદાસર્વદા અને છે તેમ પૂર્વજનાં સામર્થ્ય ભર્યાં આરોગ્ય ગયે પેઢી દર પેઢી કાંઈક ક્ષીણતા અને ન્યૂનતા ભાસે છે, તેમજ અત્રે થયેલું છે. નાનકના પૂર્ણાંશ ગયે પ્રતિ ગુરૂઓમાં તેના પછીથી કાંઈક ન્યૂનતા અને ક્ષીણતા માલુમ પડ્યા વિનાં નથી રહેતાં.

પ્રાણી વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર પ્રભોષે છે કે Genusની પુર્ણતાના અંશો પડે Species એટલી બળવાન અને આરોગ્યવતી થતી નથી. આમજ નાનકગુરૂના ભવ્યતા ભર્યાં આલાપોનું થયું છે તો પણ એ આલાપ એવા નહતા કે જેના વિરમ્યા બાદ તે સ્મૃતિપટમાં નહાય. જેના સ્તંભ્યા બાદ તેના રણકાર શ્રવણ પટમાં ન ધુમે; નાનક દેવના વિરલ ઊદાત્ત ભાગો, વચનો અને ક્રિયાઓ એવાં તો વિભુતિ ભર્યાં હતાં કે તેમના પ્રતાપ પ્રકાશ અને પડઘા હજુએ દિલને ડોલાવી રહે છે.

જે સમયે મત સહિષ્ણુતાના મંત્રો પૃથ્વીતળમાં કયાંય સૂણાતા નહતા; સર્વત્ર ત્રાસ ભય અને વૈર સદાકાળનાં ભાસતાં, તે સમયે નાનકદેવના ચિત્તમાં જે ભાવ ઉદ્ભૂત થયા તેનું વિસ્મરણ કેમ કરી શકાય ? પરમ જ્યૈશ્વર્યભર્યા, યશસ્વી, પરમ પરાક્રમી એવાં પરમ પ્રભુ પરમાત્મના પૂર્ણાંશથી બ્યાંસ જે ક્રિયાભાવ નાનકદેવે પૃથ્વી-ક્ષેત્રમાં વાળ્યા છે. (જેના ફાલ તો તેમની હયાતીમાંથી અધુરા અધૂરાજ ફેરિમ્યા અને હજુયે તેમજ છે) તો પણ એક સમય એવો આવશે. અને મનુષ્ય ધન્ય જન્મી અને ધન્ય જીવી થશે ત્યારે તો તેજ ભાવો સર્વોપરિ થશે તેમાં કાંઈજ સંશય નથી.

નાનકદેવે માત્ર આત્માના વર્ણ પારખ્યા હતા. અને આ વર્ણમાં તેમને સામ્યનું ભાન થયું હતું. વકુધેવ કુટુંમ્બકમ્ની પુણ્ય પૂરાણી ધોવણ આધીજ નાનકદેવના આત્મામાં સર્વોપરિ ધ્રુમતી અને વિરલ સ્વપ્નાં ધરતી, બચપણથીજ

તેમની સહિષ્ણુતા અનુકરણીય દેખાતી, તેમની વાણીના મધુર કિલકિલાટ ત્યારથી પ્રસન્નતા પાથરતા, અને આત્માના નૈસર્ગિક ઓજસને વિદાટસ્ વડપ્રેમાં દ્રશ્યમાન કરતા.

જીવનની સ્થૂલ કરણીયે આ આત્મિક વિભૂતિથી રંગાતી અને પ્રત્યેક પ્રસંગે જીજ્ઞાસુતા પામતી. નાનકનું જીવન એ આત્મિક જ હતું આત્મના તાનમાં અને સાક્ષારકારમાં મનના અને શરીરના ભાવો કાંઈજ ગણનીમાં નહતા તે પણ તેઓનું વિસ્મરણ નહતું. રથુળ સર્વ સૂક્ષ્મથી રંગાતું જેથી તેના રંગો સવિશેષ આકર્ષક અને પ્રકાશપૂર્ણ હોય.

નાનકના પછીનાઓમાં તે માત્ર સ્થૂલનાજ રંગો જણાયા. ત્યાં આત્મિક વિભૂતિ ન હતી. નાનકના મનેદરથી મનના, માયાથી Superimposition અને Hypnotism થી યુક્ત નહતા પરંતુ તે આત્માના હતા. Spirit થી યુક્ત અને Absolute Consciousness ની પ્રતિતી પામેલા હતા તે પછીનાઓમાં Spirit ન હતો. Mind હતું. અને તેથીજ આધુનિક Mind ને આકર્ષક લાગતું ત્યાં સર્વ ભંજી દેખાતું. શુદ્ધ ગોવિંદ અનેકશઃ પરાક્રમે કર્યા. અનેકશઃ ખુન રેડ્યાં, રેડાવ્યાં; સિંહ ભાવ ગજબો, છતાં એ સર્વ રથુળ વીરતાનું જ દર્શન કરાવી રહે છે. શુદ્ધ સત્ય અને વિરલ વીરતા તે નાનકની કે ન્યાંથી જરાય શોણીત પ્રવાહ વહ્યો નથી. અને સામ્ય અને ઐક્યના અગોચર ભાવોનું આકર્ષણ સર્વત્ર થઈ રહ્યું હતું. દેવી સૃષ્ટિના નાનકમાં સ્થૂલ સર્વ સૂક્ષ્મ જનતું. આત્મિક થતું. ન્યાંરે તે પછીનામાં સૂક્ષ્મને અંશ પછુ જ રહ્યો. સ્થૂલતા સર્વ વ્યાપી જની. નાનકનું જ આ સમયે પ્રાકટ્ય થયું હોત અને હિંદુ સુસલમાનની ખૂન ખાર લડાઈ તેમણે ન્યાળી હોત તે તેમના ચિત્તમાં તે સમયે શું થયું હોત એ પ્રશ્ન આત્યારે તે નિર્રથક છે પરંતુ એ સૂક્ષ્મ વીરતા ભર્યા પ્રચંડ આત્મિક સિંહ ખરેખર! અનેરી ગજનાં સૂણવ્યા વિના નેજ રહત એટો નિઃશંક છે.

શિવાજી અને શુદ્ધ ગોવિંદની ભક્તિ અનેકશઃ ધાય તેની ના નથા. પરંતુ અખિલવિશ્વના આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારને અર્થે સરજાયલી એ ભારત-માતાને તે તે જંકના નહિ પરંતુ ચેતનાજ વિલાસ પ્રિય છે; અને તેથીજ તે જીવતી રહી છે અઘાપિ પર્યાંત.

સત્ય અને શુદ્ધ તે નાનકનીજ વીરતા, જેનાં ભવ્યગીતે હજીયે પૃથ્વીને વીંટી લેતાં માલૂમ પડે છે. આ જગતની ખૂનખાર લડાઈ નાનકને સવિશેષ આગળ લાવશે; અકબરને સવિશેષ પૂજાવશે.

વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ, બંધુતા, એકતા, મતસહિષ્ણુતા ઇત્યાદી ભાવીસૂત્રો નાનકને સપ્રેમ વિશ્વ આગળ રજુ કરશે અને પછી—

Serene will be our days & bright,
And happy will our nature be,
When Love is an unerring light
And Joy its own security.

Wordsworth.

ચંદ્રપ્રકાશ.

લેખક ગા. રા. વિંમતરામ નવલંગમ પંડિત.

દ્વિતીય સર્ગ.

વર્ષા વર્ણન.

(વંશસ્થ વૃત)

(૧)

સંશી કરાગ્યોધર મતકુંજર
તડીમતાકા સહ વજ્ર મદલ(પવિશ્વપદ)
વર્ષા ઋતુ કામિવ્રનો અનુભવે
ભરંત શોભા નૃપતિ રૂપે બધે.

(૨)

અત્યંત નીલોત્પલ પત્ર કાંતિથી
કેવચિદ વિસ્તીર્ણ અંગન શશિથી
કદા સગર્ભા સ્તન ક્યામ વર્ણથી
દિસંત ંયોમે ઘન વ્યાપ્ત વર્ણથી.

(૩)

મૃષા કુલે ચાતક પક્ષિ ના કુલે
સંગોધિતે તોયભરા વલગ્નિને
બલાહકા શ્રોત્ર મનોહરે સ્વરે
વર્ષે ધરી મદંગતી ક્યાં કરે

(૪)

બલાહકા અશનિ શબ્દ મદલ લે
સુરેન્દ્ર આપે, વિજલિ કમાનને
સુ તીક્ષ્ણ ધારે, અતિ ચાહતો પડે
પ્રવાસિ ચિત્તે સહસા ભરે ભ્રમે.

(૫)

અભિન્ન શીવોરૂપ તુષ્ટ અંકુરે બની
નર્વાજ વૃક્ષો કંઠલી બની ઠની
ઘણા અલંકાર સુરતન શોભીતા
બલાહકો રૂપ ધરે નવીનતા.

(૬)

મયૂર ટેકા મધુરા સ્વરે કરે
વિકીર્ણ વિસ્તીર્ણ કલાપિનો ધરે(કંઠી રમે)
વૃષાદ આલિંગન ચુબના કુલે
ફરંત આનંદ ધરી જગે જગે.

(૭)

નદી વૃક્ષ વેગ ઉખેડ ચાલતી
પાવૃદ્ધ વેગે ઉદ્ધિપતિ જતી
શ્રીયે કદા લોગ વિલાસમાં ફરે
પળે બધી સાગર પ્રિત શંખીને.

(૮)

તુષ્ટો ધને કેમિળ અંકુરે કુરુધાં
વિચિત્ર રંગે હરિણાં ચરી રહ્યાં
વિન્ધ્યાગિરિ પત્ર પંદસવ શોભિતાં
વિભૂષણે દુભ બધાં ખીલી રહ્યાં

(૯)

વિલોહ નેત્રોમય શોભિતાં નળકે
મુગો ફરે બીક ધરી સુદે અરે
પ્રદેશ એવા રમણીય લાગતાં
ઉત્સુકવાળા અતિ દીલ રાચતાં

(૧૦)

ઘણી ગર્જના ધનધાર ગાજતી
ધનાન્ધવાળી ભયરૂપ ભંમિની
તડિત પ્રભાદશિત માર્ગે ગાલીને
પ્રયાણ કાજ તે અભિસારીકા કરે.

(૧૧)

ગલીર નાહો વિજલી ઘણી ઘણી
બની ખરે તે અધભિત કામિની
કૃતાપરધો પર્યંક પંતિ સૂતા
ભુલી જઈ આજ્ઞિત પ્રાંસ શુંણતો

(૧૨)

વિલોચનેન્દ્રીવર વારિ બિન્દુથી
ભિન્નઈ ગિર્યાધર અશ્રુ સારતી
તણ હવે ભૂષણ લેપનો બધાં
નિરાશ થાતી પ્રમદા પ્રવાસિની

(૧૩)

નવીન પાણી કિટ ધૂળ તૃણથી
ભુજંગ વધ્વકુગની થકી વહી
ભયે ભયો લોક કુટુંબ દોડતાં
અધો મુખે વારિ નવાંજ આવિયાં

(૧૪)

પ્રપુલ્લ પત્રો નલિની મદે ભરી
લલ્લ બધા ભૂંગ પડે મયૂરની
કલોપચક્રે અરવિંદ આશમાં
મધુર ગુન્જર રવે સુશોભિતાં

(૧૫)

ટમાલ ગાલ ગગડટ મૂરથી
વનધિયેના મદયુક્ત ચીસથી
કપોલ દેશે વિમલાતે પલમલા
મદે ભયા ભૂંગ જલો ભરાય ત્યાં

(૧૬)

સુતોય નમ્રાણુદ ચુરિભતા ગિરિ
ભરેલ શોભા ઝરણો થકી ઘણી;
પ્રવૃત નૃત્યે મયૂરો સમા કુલા
ઉત્સાહ ભયાં દિસતાજ ભૂધરા.

(૧૭)

કદમ્બ સર્જાન નીવ કેતકી
તણી સુગંધી થકી ઉડી અનિલે
સશી કરામ્બોધર સંગ શિતલ,
ઉત્સુક કોને ન કરે સમીરણ.

(૧૮)

નિતમ્બ મુખો અડતા સુકેશયો,
કુસુમવાળાં અવતંસ કર્ણથી;
સ્તનો સહારે વદને સુમહયથી,
શીયો ભરે કામિજને હૃદે પ્રિતી.

(૧૯)

તડિલતા શકધનુર્વિ ભૂષિતા
પયોધરા તોયભરા વલમ્બિનાં;
મણી કુણ્ડલો વળિ મેખલા વતી
શીયો હરે ચિત્ત પ્રવાસિના ઘડી.

(૨૦)

માલા કદમ્બ નવ કેશર કેતકીની
ગુંથેલ પુષ્પે શિર ધાલતી બધી;
કર્ણે ધર્માં છે કકુભદ્રુમ મંજરી
ધમ્બાનું ફલ રચિતાજ સુંદરો.

(૨૧)

કાલો ગુરૂ પ્રચુર ચન્દન ચર્ચિતાંગી,
પુષ્પા વતંસ સુરભીકૃત કેશ વાળી,

માલિનીવૃત્ત

(૨૨)

કુવલય દલ રંગી ભાર વારી નમેલાં,
મૃદુ પવન ગતીથી મંદ અબ્રો ફરંતાં;
હરણચિત કર્ણ શૂં ધન્દ્ર ચાપે ભરેલાં,
પથિક જન વધૂ નાવ્યાકુળાં પ્રેમવાળાં.

(૨૩)

કલકિતવન જાણે પુષ્પના ખીલવાથી,
પવન ચલિત શાખા નૃલ શોભા ભરંતી;
હસિત વદનવાળાં કેતકી પુષ્પખિલ્યાં,
નવ સલિલ નિરેકે હર્ષ વ્યાપે વનોમાં.

(૨૪)

બકુલ કુસુમ માળા માલતી શીર શોભે
વિકસિત વન પુષ્પો યૂથિકા યુક્ત આપે
વિકચ્ચનવ કદમ્બો કર્ણ શોભા પુરે છે.
જલદ સમુહ લાગે રમ્ય રમ્યા રવરૂપે

(૨૫)

મધુર કુચ યુગાત્રે ઉત્તતાવાળિ માળા
પ્રતનું હકુલ શ્રોણી ખિંબ રોમાંચવાળા
નવજલકણવાળી રોમરાણી શોભા
ત્રિવલિવલિ દિપાવેનાકિ નારીની કાયા.

(૨૬)

નવજલકણ સંગે શીતતા અંગ ધારી
કુસુમ ભરનતોને મૂળમાંથી ઉખેડી;
રજ પરિમળ લાવે કેતકીના મુખેથી
અનિલ બળ અનંગે પ્રેમિતામાં વધારી

(અપૂર્ણ)

જ્યોતિર્મયી

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૭ થી ચાલુ)
 વિનોદચંદ્ર બોડ્યો, દેવી આ તારી સઘળી વાત મને બહુજ સારી લાગે છે હું તે શ્રવણ કરું છું ત્યારે મારામાં કાંઈક નવીન પ્રકારની ચેતના અને કાંઈક નવોન પ્રકારની બળુતી ઉત્પન્ન થાય છે. પણ જ્યારે પાછી મારી સ્થિતિનું જ્ઞાન કરું છું ત્યારે એ સઘળુંજ જતું રહે છે. અંતઃકરણમાં ચાલતી પાછી હુતી તેથીને ઘર્ષને ઉભી રહે છે. આ ઉપરથી મને તો લાગે છે કે તે કહેલી વાત મારા જેવા સામાન્ય મનુષ્યને માટે નહિ પણ કોઈ ઉચી કક્ષતાવાળા સાધનસંપન્ન મનુષ્યને માટે હોવી જોઈએ.

તમારું આ માનવું ભુલ ભરેલું છે સ્વામીન ? આપણે સામાન્ય છીએ અથવા ઉંચા છીએ તેની કિંમત આંકવી આપણા હાથમાં છે. આપણે આપણને જેવા ધારણું તેવા જગત પણ ધારણે. તમે શું પેટી વાત ભુલી ગયા ? ચાલો હું તમને યાદ આપું છું. રાજસૂય યજ્ઞ પ્રસંગે કૃષ્ણ પરમાત્માએ યુધિષ્ઠિર રાજાને કહ્યું કે આ આખી સલામાં કોઈ અસત્યવાદી મનુષ્ય હોય તો ખતાવો. તેમણે આખી સલા ફરી ફરીને જોઈ પણ કોઈ પણ અસત્યવાદી જણાયો નહિ. કારણ પોતે સત્યવાદી અને ધર્મશીલ હતા એટલે તેમને બધા તેવાજ જણાયા. એટલે કૃષ્ણ ભગવાને દુર્યોધનને પૂછ્યું કે આખી સલામાં કોઈ સત્યવાદી ખતાવો. તો તેની નજરે કોઈ પણ મનુષ્ય આવ્યો નહિ પોતે જેવું હોય તેવું જ બીજાને દેખે છે. માટે, આપણને, ઉંચા અથવા નીચા કરવા એ આપણા હાથમાં છે.

ઘોડીવાર શાસનખાઈ જ્યોતિર્મયીએ પુનઃ આગળ ચલાવ્યું જીવનાધાર હવે તમારી બીજી બાળતના સંબંધમાં જણાવું છું. તત્ત્વચિંતારની વાતો જ્યારે સાંભળીએ છીએ ત્યારે નવું બળ આપણામાં ઉત્પન્ન થાય છે. એમ તમે જણાવ્યું તો હું તમને પુછું છું કે એ સાંભળેલી વાતો જ્યારે અનુભવમાં મૂકીએ ત્યારે આપણને કેટલું બધું સુખ થાય. વસ્તુતઃ સાંભળવામાં કાંઈ બહુ ફળ નથી પણ તેને આચારમાં મૂકવામાં છે. કોઈ પણ ક્રિયાને આચારમાં મૂકવાનું મન આપણે જ્યારે તેને સાંભળેલી હોય છે ત્યારેજ થાય છે. તેટલા અંશે એ સાંભળવાની ક્રિયા પણ ઉપયોગી છે.

“દેવી ? તત્ત્વચિંતારના સમુદ્રમાં તું આટલી બધી ઉંડી ઉતરી હોઈશ એમ મને સ્વપ્ને પણ નહોતું” વિનોદચંદ્ર બોડ્યો, ખરેખર મારાં જ ઘરમાં રત્ન છતાં મેં બહાર ભટકાં માર્યાં છે. મારી આ ભૂલને માટે હવે પશ્ચાતાપ થાય છે. થએલી ભૂલને ધોઈ નાખનાર પશ્ચાતાપરૂપ જળ છે. તેનાથી આજે મેં મારું અંતઃકરણ નિર્મલ કર્યું છે.

જ્યોતિર્મયી બોલી, સ્વામીન મારા આત્મદત્તો આજે પાર નથી નિર્મલ અંતઃકરણના જ્ઞાનને ઝીલી શકે છે. સિંહણનું દુધ જેમ સુવર્ણપાત્ર સિવાય કોઈ

પાત્રમાં ઝીલી શકાતું નથી તેમ નિર્મલ અંતઃકરણ સિવાય જ્ઞાન ઝીલી શકાતું નથી. રજ, તમ, આદિના સંસ્કારવાળું અંતઃકરણ કોઈ પણ દિવસ જ્ઞાનને પામી શકતું નથી. જ્ઞાનને પામવા બાળકના જેવા અંતઃકરણની જરૂર છે. બાળકનું અંતઃકરણ કેવું રાગદ્વેષાદી દ્વંદ્વ લાવેથી રહિત સદા મધુર હસતું ને હસતું જ હોય છે. પોતાને મન શત્રુ અને મિત્ર બધાજ સરખાં છે આવા અંતઃકરણની સ્થિતિ મનુષ્યે પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. •

આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પ્રથમ શુક્રવાની જરૂર છે. ” વિનોદચંદ્ર બોલ્યો. જ્યોતિર્મયીએ જવાબ વાળ્યો, હૃદયેશ્વર આપણા શાસ્ત્ર અને પુરાણોમાં તેને માટે એક નહિ પણ અનેક ઉપાયો વર્ણવ્યા છે. તેમાંથી ગમે તે એકને આચારમાં ઉતારવો. આજે આ ને કાલે ધીમે એમ જુદા જુદા ઉપાયો કામે ન લગાડવા. કેમકે તેનાથી બધું બળ વહેંચાઈ જાય છે. નદીના સેકડો ફાંટા પાડી નાંખ્યા હોય તો તેનું જેમ તમામ બળ વહેંચાઈ જાય છે અને અસ્ખલિત પ્રવાહ ચાલી શકતો નથી તેમ આના સંબંધમાં પણ છે. સતસંગતિ અંતઃકરણને નિર્મલ કરવામાં મુખ્ય સાધન રૂપ છે. અંતઃકરણના રજતમાદિ પટને ભેદીને સાચી શુદ્ધિ સાધી આપે છે. માટે પ્રથમ એને પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે.

વિનોદચંદ્ર બોલ્યો, પ્રિયા તારી આ વાત સત્ય છે પણ જે મનુષ્યને તે પ્રાપ્ત નથી તેણે શુક્રવું.

જ્યોતિર્મયીએ ઉત્તર વાળ્યો. સતસંગતિ પ્રાપ્ત ન હોય તો અડચણ નહિ. તેનાથી અંતઃકરણને વિકળ થવા દઈ પ્રસન્નતા શુભાવવાની જરૂર નથી. અંતઃકરણની પ્રસન્નતા સર્વ પ્રકારે આપણે જાળવી રાખવાની છે. સતસંગતિ ન હોય તેવા વખતમાં ઉત્તમ પ્રકારના પુસ્તકો એ સતસંગતિની ગરજ સારે છે. તેનો અભ્યાસ કરવો. અંતઃકરણને પ્રથમ કોરા કાંગળ જેવું કરી પુસ્તક વાંચવા માંડવું. ઉદ્વિગ્નચિત્તે વાંચેલા પુસ્તકથી કાંઈ પણ લાભ નથી. આ પ્રમાણે પુસ્તકો વાંચવા અને સતસંગતિની ઇચ્છા કર્યા કરવી એટલે તે આવી મળશે.

“ તારા બોલવામાં મને કેટલીક અતિશયોક્તિ આવી ગયેલી લાગે છે. ” વિનોદચંદ્ર બોલ્યો.

નાથ ? એમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ કે અસંભવિતપણું નથી. ઇચ્છાનું સ્વરૂપ જ્યારે તમે જાણ્યો ત્યારે તમને આ વાતનું સર્વ સ્વસ્થ સમજાશે. મનુષ્યની ઇચ્છામાં કેટલું બળ રહેલું છે. તે કદાપી શકાય એમ નથી. ઇચ્છાશક્તિએ પ્રમાણની ચિદ્ર શક્તિ રૂપ છે અને એનો જ્યાં જ્યાં સંપોટ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં એ અસર કરે છેજ. અહા ! ઇચ્છાશક્તિના બળનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે કેવળ આશ્ચર્ય ચક્રિતજ થવાય છે. છસસ કાઈસ્ટે, પર્વતને - સમુદ્રમાં પડે એમ ઇચ્છા કરી તરતજ પર્વત સમુદ્રમાં પડ્યો. જન્મેજન્ય રાગના સર્વ યજ્ઞ

વખત જ્યાં તક્ષક ઇંદ્રને શરણે ગયો ત્યારે યજ્ઞમાં બેઠેલાં મુનીએ ઇંદ્ર સંહિત તક્ષકને નીચે પડવા ઇચ્છા કરી તરતજ તે સ્વર્ગમાંથી નીચે પડવા લાગ્યા. આ સર્વ દ્રષ્ટાંત ઇચ્છાશક્તિનું સામર્થ્યજ સૂચવે છે. અનંત અને અમાપ એવું કોઈ પણ સામર્થ્ય હોય તો તે મનુષ્યની ઇચ્છા શક્તિનુંજ છે. મનુષ્યને તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે આવડતું નથી અને પાસે રત્ન હોય છતાં પોતાને લીધારી માનનાર મનુષ્યના જેવી દશા આજે સર્વ કોઈ લોગવે છે.

વિનોદચંદ્ર બોલ્યો, દેવી ઇચ્છાશક્તિમાં આટલું બધું સામર્થ્ય હશે એ તો મેં આજેજ જાણ્યું. જો તારા કહેવા પ્રમાણેજ હોય તો મનુષ્યને એ અણુમોલ્યુ રત્નજ પરમામાએ બક્ષીસ દીધું છે.

જ્યોતિર્મયી બોલી, રત્નની પરીક્ષા તો ઝવેરીઓજ કરે બીજાં તો તેને પથ્થર ગણી ફેંકી દે છે. આ ઇચ્છા શક્તિના સંબંધમાં પણ તેમજ છે.

વિનોદચંદ્ર તારૂં કહેવું યથાર્થ સત્ય છે. નહિ તો સેકડો મનુષ્યો એ જે તેના સામર્થ્યને જાણ્યા વગરના વ્યવહારમાં દુઃખનો અનુભવ કરે છે તે કોઈ કરે નહિ હવે તારી સાથે આ આધ્યત્મિક વાત કરતાં કરતાં મને પાછી વ્યવહારની વાત સાંભરી આવી છે. મરણ હોય તો જણાવું.

સુખપૂર્વક જણાવો સ્વામીન પતિપત્ની એક બીજાનાં અંતઃકરણની વાત એક બીજાને નિવેદન કરી પોતાની ભુલ હોય તો તે સુધારવા અથવા એક બીજાના અભિપ્રાય એક બીજાને જણાવવા સંપૂર્ણ રીતે હકદાર છે.”

વિનોદચંદ્ર પોતાની પ્રિયાનું આ કહેવાનું સાંભળી આગળ કહેવા માંડ્યું. મારી સ્થિતિ હાલમાં કેવી છે તેનું જ્ઞાન મેં તને શરૂઆતમાંજ કરાવ્યું છે કેવે તેનાથી સુકત થવાનો ઉપાય શું છે. મારૂં ગળેલું ધન પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે હવે શું કરવું. મારા માગનારાઓને હવે હું શું જવાબ આપીશ એનો ત્યારે વિચાર કરે છું ત્યારે ગતકરણમાં જ્ઞાનિ આવીને ઉભી રહે છે.

સહજ ગાંભીર સુખથી જ્યોતિર્મયીએ આનો ઉત્તર વાળ્યો. સ્વામીન કોઈ પણ પ્રસંગમાં અંતઃકરણને ખેદ અથવા જ્ઞાનિવાળું થવા ન દેવું એ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે. પ્રસન્નતાને અખંડ રક્ષી રહેવાનાં છે, વ્યવહાર દુરાનું સ્વરૂપજ એવું છે કે તેમાં આપણે જ્યારે પ્રેમપૂર્વક જોડાઈએ છીએ ત્યારે સુખ અને દુઃખના અનુભવો આપણને થયા વગર રહેતા નથી અને તેથીજ કહેવામાં આવ્યું છે કે વ્યવહારમાં રહેતાં છતાં વ્યવહારથી નિર્લેપ રહેવું. જેઓ તેનાથી નિર્લેપ રહેતા નથી તેમને વ્યવહારના સુખ દુઃખ લોગવવાંજ જોઈએ. કૃતકર્મને હમેશા લોગવ્યા વગર છુટકો નથી. આપણે જ્યાં સુધી અતિ ઉચ્ચ સત્કર્મ કરીને આપણા મર્લિન કમેનિ નાશ કર્યો નથી ત્યાં સુધી તે ક્ષણ આપતાંજ રહે છે. આજવા આ વ્યતિકરમાં આપને ધનની પીડા મુખ્ય છે. સઘળું ધન જતું રહ્યું હવે શું કરીશ એ વિચાર આપના અંતઃકરણમાં ધુમે છે પણ તે ઈંદ્ર નથી જે ધર્મ ગયું

છે તેને આટલું હવે વ્યર્થ ચિંતા કામની નથી. ચર્ધ ગયેલું કાંઈ ન થયેલું થવાનું નથી. હવે તો એ થયું છે તેને ટાળવાને શુ કરવું એજ વિચાર કરતોય છે. ધનને પ્રાપ્ત કરવામાં તેને સંઘર્ષમાં અને તેનો નાશ થાય તેમાં એ પણ પ્રકારે દુઃખજ છે. અને તેથીજ બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ધનમાં મમત્વ રાખવા ના પાડે છે. મમત્વ એજ દુઃખનું કારણ છે. અને તેને જ્યારે આપણે ત્યાગ કરીએ ત્યારે આપણે એમજ સંમત થઈ કે દુઃખનો આપણે ત્યાગ કર્યો છે.

નાથ હવે તમારે હેશમાત્ર પણ ચિંતા કરવી ન જોઈએ. આજથીજ આ સંજીવની ખીલુ નવીન ધન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવા માંડો. તે સાથે શુભનીષ્ઠાના ગુણને કાળે એટલે ધન તમને શોધતું આવશે. માથે દેન થયું છે તો તેનાથી ન ગભરાશો મારા આ દાંડીના છે તે તમારાજ છે તેને વેચીને તે સર્વનું પતાવે કદાચ તેટલાથી પતિ ન રહે તો તેમને પ્રેમથી તમારી સ્થિતિનું નિવેદન કરે અને ધીમે રહીને જા. તમામ આપીશ એમ જણાવો તમારી એ વિસંતિ તેઓ જરૂર સ્વીકારશે.

વિનોદચંદ્ર બોલ્યો મારી ગમે એટલી વિસંતિને તેઓ સ્વીકારે તેમ નથી. તેમના હૃદય કેવળ પાષાણ જેવા દયાહિન છે. તેમને તે દયા ક્યાંથી આવશે !

નહિ નાથ એમ ન કહેશો. જ્યોતિર્મયી બોલી સર્વના અંતઃકરણમાં પ્રભુનો વાસ છે. તમારામાં છે. તેમનામાં છે. પ્રભુ પ્રભુનો સ્વર સાંભળશેજ કેટલાક વ્યવહારના સંસ્કારોની જાળોથી કદાચ અંતઃકરણના પ્રભુ ઉપર કાંઈ આનંદાદન થયેલું આપને લાગે તો પણ આપના આ શુદ્ધ ચૈતન્યમય શબ્દોથી તરતજ તે વિલાસ જશે. તમારું કહેવાનું તેના અંતઃકરણમાં જરૂર ઉતરશે.

‘પાષાણને પણ પીગળાવી નાખે એવી પ્રાર્થના એક.’

આ નવીન બજન તમે શું બુલી ગયા ! પ્રાર્થના શું શું નથી કરી શકતો ત સર્વ કરે છે. તમારી તેમના પ્રતિ કરેલી પ્રાર્થના પણ સચોટ અસર કરશેજ. અપૂર્ણ.

સુખનો મહામંત્ર

અથવા

નિરાશામાં શુભાશા.

રૂઢ અલંકાર કદા કરીને કોઈ પણ વ્યવહાર કે પરમાર્થ કરવાં નહિ. સામાન્ય યત્ને શાંતિપૂર્વક થાય તેજ કરવાનું છે. આંતર સ્વસ્થતા જાળવીનેજ બધું કરવાનું છે. બાકી વૃથા આયુષ્યનો ક્ષય ન કરવો.

૨૭ પરોપકાર નમ્રતા અને સર્વોત્તમ સદ્ગુણ જેનામાં અસ્થિતા થાય છે. તે જ્યાં જાય ત્યાં વિજયને મેળવે એમાં શંકા નથી.

૨૮ જેવું પોતાનું તેવું પારકું સમજનાર સાચો સદ્ગુણી છે.

૨૯ સત્યાચરણ એજ સર્વોત્તમ છે.

૩૦ શ્રદ્ધાળુ, શાંત, અને આનંદી જીવન સ્વભાવથી પ્રસન્નતા પ્રકટાવે છે.

૩૧ અંતરાત્મામાંજ સર્વ છે તેમાં સંયમ કરવાની કળા સિદ્ધ કરતાં પરમ પ્રસન્ન રહેશે.

૩૨ માનસ તેથી શારીરિક બળ પ્રાપ્ત કરવાને માટે બહિર વૃત્તિને છોડી અંતર્મુખ થાયો સાચું બળ તેમાંથીજ મળે છે. જેમ પાતાળ પુટલા કુવામાંથી ગમે તેટલું પાણી કાઢવામાં આવે તો પણ પાણી ખુટતું નથી તેમ અંતરમાંથી જેટલું ભરંએ તેટલું બળ શ્રદ્ધેવામાં આવે તો પણ તે ખુટતુંજ નથી. બળને ઉત્પન્ન કરવાનો તે અખુટ ઝરો છે.

૩૨ નવીન જ્ઞાનની પ્રબળ ઈચ્છા રાખ્યા કરતાં જે જ્ઞાન તમે અહંણું કર્યું છે તેને આચારમાં ઉતારો તેમ ન કરવાથી અને નવીન નવીન જાણવાની ઈચ્છા રાખવાથી અહંણું થાય છે તે કરતાં પચાવવું બળપ્રદ છે.

૩૩ અનેક મનના મંતવ્યોથી દૂર રહેતા શીખો.

૩૪ સારા માણસને કહી નુકસાન થતુંજ નથી.

૩૫ આપણા અંતરમાં પરમાત્મ સત્તાજ કાર્ય કરી રહી છે અને તે પ્રત્યેકને યોગ્ય સલાહ અને યોગ્ય સ્ફુરણ કરે છે. માટે અંતર્યામિમાં એકય થનારને અધિક એ સત્તા સાથે અભિમુખ થવા અતુક્ષ્ણ પડે છે. તેથી પૂર્ણ ઉત્સાહ વડે શુભ ભાવના કરતા રહેશે.

૩૬ સત્ય વસ્તુ એક સ્વસ્વરૂપ છે અને તેની સાથે જે સાગ્યશાળી પુરુષો પોતાની વૃત્તિને નિરંતર ભેડી રાખે છે તેમને ત્રિભુવનમાં ફેણથી ભંડ થાય નથી. તેમને ઇચ્છાનુકૂલ વૈભવ જ્ઞાન સામર્થ્ય સર્વ મળે છે. અને મૃત્યુને પણ આજ શરીરમાં જીતી અજરામર થાય છે.

૩૭ શ્રી ઇશ્વરશ્રદ્ધથી યોગક્ષેમત્વ વહન થાય છે. સમગ્ર વ્યવહારમાં શ્રી ઇશ્વર સ્મરણરૂપ સુત્ર વડે આપણાં ક્રિયાત્મક પુણ્યોને શુદ્ધવાના છે અને વ્યવહારના અવધિએ તે પુણ્યમાળા અંતર્યામિ પ્રભુને અર્પણ કરવાની છે આ પ્રમાણે ક્રિયા કરનાર સક્રિય છતાં અક્રિયજ ગણાય છે. અને આ પ્રમાણે સકર્મ છતાં અકર્મપણાને અનુભવી શકાય છે. જે આવી રીતે કાર્ય કરે છે તેને પ્રત્યેક કાર્યમાં સરળતા શાંતતા અને ઉત્સાહ કાયમજ રહે છે. માટે સામાન્ય વેગથી કાર્ય સરળપણે થાય તેજ કર્તવ્ય છે. ઉતાવળથી કરેલાં કાર્યોમાં વિજય આવતોજ નથી.

૩૮ સૂર્ય એજ જીવન છે અને એના વડેજ જગત્ જીવે છે. આદિત્યાંતરડયોતિ વડે મનુષ્યો ભે તે જ્યોતિત્વ ધ્યાન કરે છે તો બહુ સુદમમતી થાય છે. અને પૂર્ણ આરોગ્ય મળે છે.

૩૯ જ્ઞાનનો આચારમાં ઉપયોગ થાય એજ 'સાધુ' જ્ઞાન છે.

૪૦ આ વિશ્વમાં વિશેષ થવામાં મુખ્ય હેતુ વક્તા, શ્રોતા, લેખક, વાચક વગેરેનો એકતાર નથી થતો તે છે. આ એકતાર એક જાણુથી બહુ જે આયાથી થતો નથી પણ ઉભય ખુટીઓને વ્યવસ્થિત રાખી મધ્યખિંદુનું બળ અમાવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૪૧ સદ્ગુણ અને નીતિ એ ગુણ વડે મનુષ્યો જય પામે છે.

૪૨ વિચારોનું અંતરમાં બળ કે નિર્બળ હોય છે. જેવા વિચાર તેવું બળ, જેવું બીજ તેવું ફળ. માટે ઉત્સાહી, ચૈતન્યમય, શાંત, ધૈર્યમય, તત્ત્વમય અને આનંદમય વિચારો નિરંતર સેવી શરીરે મને અને આત્માએ કરી પુણ્ય બળમય પૂર્ણ આનંદી સ્થિતિ કાયમ રાખશે.

૪૩ સત્પુરુષો તો ઉપકારનો બદલો માગતાજ નથી પણ તેને દાન તરીકે ગણે છે એજ તેમનું મહત્ત્વ છે.

૪૪ મનુષ્યના હૃદયમાં જે જીવ્ય વિચાર છે તેજ સાચી વિજળી છે, અને તે સંચેત અસંર કરે છે. તો જેઓ નિરંતર જીવ્ય વિચારમાં રમણ કરતાં હોય તેમનામાં અત્યંત વિદ્યુન્મય પાવર હોય છે. તેને કશુંજ કાર્ય અશક્ય નથી.

૪૫ માયા પ્રદેશમાં કવચિત્ વિરલ અંતઃકરણમાં ચિત્તિધૃતિ ઝળકે છે. પરમાત્માની દિવ્ય કલા આપણા નિખિલ વ્યવહારમાં જોતજોત ચએલી અનુભવાય અને આપણું સ્વાભિમાન નિવૃત્ત થાય તો જ્યાં ત્યાં સ્વરૂપાનેંદનો સાક્ષાત્કાર થયા વિના રહી શકે તેમ નથી.

૪૬ જેમ સૂર્યના તેજ વડે જળમાં પંચરંગી પરપોટા થાય છે ને અળપાય છે તેમાં સૂર્યને હર્ષ કે શોક નથી તેમ ચિદ્ચૈતન્ય વડે વૃત્તિઓ કામ કરે છે તે વૃત્તિઓમાં અનેક તરંગ થાય તેમાં સાક્ષી આત્મા તો સૂર્યવત પ્રકાશક છે. અને તે આપણે છીએ એ નિશ્ચયને ગ્રહણ કરી સર્વદા વિચરશે.

૪૭ સુખની ધૃષ્ટાને માટે હૃમેશા સ્વસ્થ શાંત ઘર્ષ જાપ ધારણ વા સંયમ પ્રતિદિને નિયમીતપણે કરતા રહેશે. જે સંયમ વડે જ્ઞાનાદિ બુદ્ધિનું સામર્થ્ય, નીતિ આદિનું સામર્થ્ય, અને નિરોગત્વાદિ શરીર સામર્થ્ય પ્રકટ ન થાય તે સંયમ વાસ્તવ સંયમ નથી પણ સદોષ ક્રિયા છે માટે ધૃષ્ટાનુગ્રહવડે સંયમ સાધવાની કળા સિદ્ધ કરી વૃત્તિ નિરોધ આદિના સ્થળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તે ક્રિયા વડે કૃતકૃત્ય બની રહેશે.

૪૮ વૃત્તિમાં ઉત્સાહ રાખી પરમતત્ત્વમાં જેમને સાચી વિશ્રાંતિ લેતાં આવડે છે એમને શાશ્વતિ શાંતિના બળ વડે મનમતિ જોજસ પૂર્ણ થાય છે. માટે તમારે પણ પરમતત્ત્વ કે જે બુદ્ધિ પ્રદેશના પર ભાગમાં છે ત્યાં શાંતિનાં ઝરણાંમાં નાહ્યા કરતાં પરમ પ્રસન્ન રહેવું.

૪૯ રોગ મૃત્યુ અને દારિદ્ર્યનો નાશ કરવા અભ્યાસક્રમ કરનાર કોઈ કાર્યમાં દૈન્યને સેવતા નથી.

૫૦ આંતર આત્મ સ્પુરણુનો પ્રવાહ ઓળખીને તે પ્રવાહરૂપ ગંગામાં પાવન થનાર કોઈ પણ પાપથી લેપાતો નથી.

૫૧ સ્થાઈ જ્ઞાનજી કાર્ય કરે છે. તેથી આંગતુકમાં બહુ વૃત્તિને ન રંભાડવી. ૫૨ ભય એ અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. પણ તમે તમારી જાતેજ ઉત્પન્ન કરેલી કલ્પના છે.

આરોગ્ય સંરક્ષણ

લેખક:—રા. રા. ગેરામજી પીરોજશા માદન.

(અનુસંધાન આઠમા વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૨૭ થી)

શરીરની આરોગ્યતા યાને સંપુર્ણ તનદરોસ્તી માટે કસરતની જરૂર.

આપણને બુધાપો શા માટે આવે છે ? એવા સવાલનાં જવાબમાં એક નામાંકીત ફ્રેન્ચ સાયનટીસ્ટ ત્રણ કારણો આપે છે. તે કહે છે કે આપણે ખુબી હવામાં નેહએ તેટલી કસરત મેળવતા નથી. આપણને માથેકેળો યાને મુદ્દમ જીવજંતુઓ લાગુ પડે છે કે જેમનો નાશ કરવાને આપણાં શરીરમાં રહેલાં જે ફેગોસાઇન્સ નામના બચાવનાં જંતુઓ છે તેઓ પુરતાં ફેતેમંદ થતાં નથી.—અને ત્રીજું આપણને મરણની બીક—ધાસ્તી રહેલી છે.

આ પ્રમાણે બુધાપા માટે તે ત્રણ કારણો આપે છે તેમાં સૌથી પહેલું અને મુખ્ય કારણ તે કસરતની ગેરહાજરી જણાવે છે.—અને તે બેશક ખરું જ છે. જવાની અને જોર-શક્તિ બળવી રાખવા માટે બીજી એવી કોઈ ચીજ નથી કે જે કસરતની જગ્યા લઈ શકે—એટલે એક માણસની ચપળતા અને શક્તિ જેટલી કસરતથી જળવાઈ રહે છે તેટલું બીજા કશાથી થઈ શકતી નથી.

માણસની જીંદગી માટે હવા અને ધોરાકની પેહેલી જરૂર છે. એ કોઈ ના પાડી શકે એમ નથી—પરંતુ આપણે ગમે એવી સારી હવામાં રહેતાં હોઈએ, જંમે એવા મારા પુષ્ટીકારક ધોરાક ખાતા હોઈએ છતાં જો દરરોજ નિયમીત શરીરીક કસરતો થતી ન હોય તો ધોરાકને હવા (શરીર) પુરતી તનદરોસ્તી અને જોર-શક્તીવાળી હાલતમાં રાખી શકશે નહીં બીજા શબ્દોમાં બુધાપો આવતાં અટકાવ કરી શકશે નહીં.

જોકે શક્તી માટે ધોરાક એક અગત્યતા ધરાવે છે પરંતુ કસરત વિના તમે ઘણુંક શરીરને બળ-જોર મેળવી શકો નહીં. શક્તી-જોર, બાંધવા માટે તમારે-શક્તી વાપરવી જોઈએ ચપળતામાં જીંદગી રહેલી છે. તેથી તેને ટેકવી રાખવા અને વધુ કરવા માટે જોર-શક્તી વાપરવું જોઈએ છે. કોઈને પણ શક્તિ

ભેર વાપર્યા વિના બળ આવતું નથી. શરીરનાં મસ્તિસોને મજબુત રીતે વાપર્યાથી તે મસ્તિસો મજબુત, વધુ ઘટ ધઈ શકે છે અને એક મરદ યા ઓરત વધુ સારી અને મજબુત હાલતમાં આવી શકે છે.

દાખલા તરીકે; એક ખીલતો છોકરો તથા છોકરીને હોય નીચમ તરીકે, તેઓ જે સાધારણ રમત-ગમત દરમિયાન રમે છે તેથી તેઓના શરીરની ચોક્કસ બાંધણી અથવા ખીલવણી થાય છે-પણ આ બાત હીલગીરી ભરી છે કે જેવી એક છોડી ઉમરમાં આવી પુગી કે તેણીયે રમત-ગમતની કસરતો છોડી દેવાનું મોટી શોભા અથવા મર્યાદાભર્યું તરીકે ગણાય છે છોડીયો તો બાળ્યે રહી-પણ આજ કાલ છોકરાઓ પણ સ્કુલ યા કોલેજ છોડી કે તુરંજ પોતાની અંગ બલની રમત ગમતો-કસરતો છોડી દીધે છે. કારણકે હવે તેઓ મોટા થયા અને કામ ધંધે લાગ્યા તો હવે તેમને કસરતો કેવી કરવાની ! એ તો માત્ર નિશાળમાં શીખતાં કુરસદ મળે ત્યારે માત્ર ટાઈમ પાસ કરવા રમત ગમતો કરવાની છે-મોટી ઉમરે પુગેલાં માણસ માટે કાંઈ કસરતો હોય ?

આવા વિચારથી, અથવા કેઈ એક યા બીજા કારણોને લીધે, ઘણાઓ બલકે સોમાંથી દુપ ટકા કસરતો કરવાનું છોડી દીધે છે. ત્યારે કસરતથી શું ફાયદા થાય છે, બલકે શરીરની આરોગ્યતા મટે તે અવશ્યની છે એવું તેઓ સમજતા નથી એમ આપણને ધારી લેવું પડે છે. કારણકે જે સમજતા હોતો તેઓ કેઈક રીતે એક યા બીજી હીલચાલો કરવાનું ભરી રાખતે પણ તેમ નથી કરતા એટલે કસરતનાં મુખ્ય ફાયદાઓથી તેઓ અજાન રહેલા હોય છે. એવું આપણને અતુભાન કર્યા વિના ચાલતું નથી. માટે કસરતની ખુબી વીધે થોડુંક વિવેચન કરેલુંઃ વ્યર્થ નજે નહીં.

એ વિષે અમેરીકાનો મહાન ફીઝીકલ કલચરીસ્ટ, અને કુદરતી ઉપચારોનાં શોધક બરનાર મેકફેડ-નાંજ થોડાક શબ્દો અત્રે દરશાવીશ. તે એક ઠેક ભૂંકે છે. ઘણાઓએ મને કહ્યું છે કે “ હું કસરત કરું એટલો મજબુત નથી. ” તો હું તેમને જવાબ આપીશ કે ઉઠો અને કસરતો કરો, અને તે માટે તમને મેહનત લેવી પડે તેમ કરો, કારણ કે કસરત જેવું આ ધરતી ઉપર બીજું એક નથી કે જેથી જે ચાલુ (કોનીક) દરદોને સાજા કરવા માટે વધુ કરી શકે, કસરતથી તમારી હરેક ફરીયાદો અને વ્યાધીઓ દુર થશે.

તમને કાંઈ ખ્યાલ છે કે આ શરીર તે એક અખયળ જેવું ઇલેક્ટ્રીક મશીન છે, કે જે ઇલેક્ટ્રીક, યાને માણસાઇ વીજળીથી ચાલે છે. તમે તમારી પોતાની વીજળી બનાવો છો. આ વીજળી કેમ બને છે ! આપણે આ શરીર માટે સઘળું બળી શકતા નથી, પણ કેટલીક બાબતો તદન ખુદ્દી જણાય છે. દાખલા તરીકે, શરીર એક વીજળીક શક્તિથી ચાલે છે તે ખુદ્દુ છે તમે પોતે એક માણસાઇ ‘દીનેમો’ યાને (વિજળીનાં બંકાર) છો-દરેક જણ પાસે ઇલેક્ટ્રીક

ગ્રીક એટરી તેની રંગો (નરવસો)માં ભરેલી હોય છે. જ્યારે ઠાડી અને સુસ્ત પેડી જાઓ છો ત્યારે આ તમારી વીજલીક શક્તિ લગભગ ખપી ગયેલી હોય છે, અને તમને વધુ જથ્થો એકઠો કરવાની ગરજ પડે છે, એટલે કે તમને વધુ “ નરવસ પાવર ” મેળવવાની જરૂર પડે છે તેનો અર્થ આજ કે વધુ માણસાઈ ઇલેક્ટ્રીસીટી હવે તમો એ કેમ મેળવી શકો ?

અતરે હું કહીશ તે ઘણા ખરીઓને કાંઈક નવું જ લાગશે. છતાં કોઈ પણ સાયન્ડીસ્ટ અથવા ફીઝીશીયન મારા અનુમાનને ના પાડી શકશે નહીં. નરવસ અથવા વીજળીક શક્તિ કે જે આ શરીરને જીવન-ભગતું રાખે છે, અને જે જીવંતી અને જોર દેકવી રાખે છે, તે શક્તિ સઘળી નરવસોમાં જ રહેલી છે. દરેક પણ શરીરમાં રહેલી આ નવી વીજલીને પોતામાં સોસી લીધે છે એટલે આ નરવસ એનરજીને ખેંચી લીધે છે-તમારા શરીરની દરેક નર્વ તમારા આંગળાની નર્વવટીક એ શક્તિને ખેંચી તમારા નરવસ ચક્રોમાં તેમજ કમરનાં કાંડામાં અને લેંગમાં લીધે છે. દીવસના વખતે તમો આ નરવસ શક્તિ ખપાવતા જાઓ છો, પણ રાત્રે જ્યારે તમો નિદ્રા લીધો છો, અને જ્યારે શરીરની પોતાની (વોલન્ટરી) શક્તિઓ મદ પડેલી હોય છે ત્યારે તમો આ નરવસ એનરજી અથવા કહો કે માણસાઈ વીજળી, વધુ જથ્થામાં, ખીજ દીવસનાં ખપ માટે ભરી રાખો છે.

ત્યારે કસરત આ કાર્ય કરવાને કેવી રીતે મદદ કરી શકે ? તે મદદ આમ કરે છે. કસરતથી કરી શરીરના દરેક અવયવોનું કાર્ય અપૂર્ણ થાય છે. જેથી લોહીનો વધુ જથ્થો નરવસો તરફ અને મસલો તરફ લઈ જવામાં આવે છે. આ વધુ જથ્થામાંથી વધુ એનરજી અથવા માણસાઈ વીજળી મેળવાય છે. અને પરિણામે તમારામાં વધુ નરવસ એનરજી, વધુ જોર, અને વધુ સારી તન્દરેસ્તી આવે છે; કસરતથી કરી તમારા ગોટલાંઓજ મજબુત થાય છે એટલું જ નહીં પરંતુ સામાન્ય સ્થિતી પણ સુધરે છે. ઘણાઓ કહે છે હું મને કાંઈ મજબુત ગોટલાંની જરૂર નથી કારણ હું મારે કાંઈ મોટા બોજ ઉપાડવા નથી, હું મારે કાંઈ કસરતખાજ થવું નથી. મારે તો ફક્ત સારી તન્દરેસ્તી અને મજબુતી જોઈએ છે. આજ સુખ્ય કારણ માટે હું સલાહ આપુ છું કે કસરતની જરૂર છે, કારણ કે તે એક માણસને વધુ નરવસ શક્તીનો જથ્થો આવે છે, કે જે શરીરની કાયદાસરની અપજતા માટે અવશ્યનો છે ખાસ અંદરનાં પ્રાણીક અવયવોની કાર્ય માટે જરૂરી છે આ અવયવો શરીરનાં બધા કાર્યો ચલાવે છે, તેઓ ખોરાકને પાચન કરે છે, તેઓ લોહી બનાવે છે લોહીમાંજ સઘળા તત્વો રહેલાં છે કે જેથી શરીર ખપાય છે. ત્યારે આ અંદરનાં અવયવો જેઓ લોહી બનાવે છે તેઓને, જેમ તમારા હાથને નરવસ એનરજીની જરૂર છે તેમ તેઓને પણ તેની જરૂર હોય છે જ્યારે તમો એકાદ બોજો ઉપાડો છો ત્યારે તમો શક્તિનો અમુક

જથ્થો ખપાવો છો, અથવા કહો કે ઇલેક્ટ્રીક એનરજીનો અમુક જથ્થો વાપરો છો. ત્યારે આ તેજ ઇલેક્ટ્રીક એનરજી છે કે જે હાટના ધમકારા ચલાવે છે અને જે શરીરના દરેક અવયવની હીલચાલ માટે અવશ્યની છે.

કેઈ પણ માણસ એવો નબળો ન હશે કે જેનાથી કાંઇપણ કસરત કરી ન શકાય.

કદાચ કોઈકવાર તેવા અપવાદ હોય પણ તે ઘણા જુગલુશે. જે તમારામાં ખીછાનામાંથી ઉઠી શકાય એટલે શક્તિ હોય તો થોડીક કસરતો લેવાને તમે પુરતા સામર્થ્યવાન છો. દરરોજ આવી કસરતો લીધી તો તેથી કરી તમે વધુ શક્તિ મેળવતા જશો.

તિક્ષીણ દરદો વેળા, સરાસરી દરેક ડાકતર તમને કહેશે કે “ ખીછાને જાવો, ખીછાનામાં રહો ”, પણ મેકફેન કહે છે કે હું કહીશ કે “ જ્યાં સુધી તમારેથી રહેવાય ત્યાંવેર ઉભાજ રહો યાને ખીછાને જશો નહીં-જેટલો તમોએ આ નિશ્ચય છોડ્યો કે તેજ પળે તમો પોતાને કહેશે કે ” “ હું માંદો છું, અને ખીછાને જાઉં છું, અને એમ કરી જે અપક્વતા શરીર કરતું હતું તે અટકાવો, અને નિયમ તરીકે, અથવા રીવાજ પ્રમાણે, હવાનાં દરાફતની ધાસ્તી રાખી બાંધસ્ત ઔરડામાં જાઓ અને જે પળે આવી રીતે તમો કરો તેજ પળે તમો તુરત માદાં થવાનાં.

(અપૂર્ણ)

શ્રી સૂતસંહિતાનું સવિસ્તર રહસ્ય.

લેખક, શ્રીચુત દુર્ગેશ્વર નટવરજી ત્રિવેદિ ખી. એ.

હજુર ડેપ્યુટી કલેક્ટર સુરત.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૦થો)

આ મહાત્માઓ પોતે કૃતકૃત્ય હોય છે એટલે, તેમના પોતાના સ્વાર્થ અર્થે કાંઈ કરવાનું તેમને શેષ હોતું નથી, છતાં જગતમાં અંધ લખવા, ઉપદેશ કરવા, આદિ ક્રિયાઓ કરતાં તેઓ જણાય છે. તેમાં બે ઉદ્દેશો હોય છે. એક ઉદ્દેશ એવો હોય છે કે પરમતત્વ રૂપ જે પરમેશ્વર તેમના પ્રતિ તેમનો પ્રેમભક્તિ ભાવ બાંધાયેલો છે. અને આ કાર્યદારા એ ભાવની પ્રતીતિ કરાય છે ખીજો ઉદ્દેશ એજ પરમાત્માના વિકાસ પામતાં છતાં જેમની મતિ તે વિકાસમાં મંદતાથી પ્રયાણ કરે છે એવા જગતના બહુજનો રૂપે ગણાતાં પાત્રો ઉપર એજ પ્રેમથી અનુગ્રહ કરવો એ હોય છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ભગવાન બ્રાહ્મણ સૂતસંહિતાનો આરંભ કરે છે. અને તેમાં મંગલાચરણ રૂપે પરશિવ પ્રતિ ભક્તિ પુરસ્કાર પ્રમાણ કરે છે. આ સૂતસંહિતામાં એક નિપૂર્વ પ્રકારની સંકલના છે શ્રી બ્રાહ્મણ બ્યાસ મુનિએ અસદ પુરાણો પોતાના શિષ્ય સૂત તથા મુનિમંડલને કહ્યાં છે. છતાં તત્ત્વવિદ્યાનો અતિશય પ્રભાવ દર્શાવવાના હેતુથી આ રચના કરી છે પોતાના શિષ્ય શ્રી સૂત પુરાણીના મુખથી આ સંહિતા એટલે તત્ત્વશાસ્ત્રમાંથી વીણી વીણીને તત્ત્વ જેમાં એકત્ર કર્યું છે, એ પ્રકારનો અન્ય આ કરી આપ્યો છે. પંચદશી આદિ વેદાન્ત શાસ્ત્રના સમર્થ ગ્રંથોના પ્રણેતા શ્રી વિદ્યારણ્ય મુનિ પોતાની પૂર્વાવસ્થામાં શ્રીમાન માધવમંત્રી નામે જાણખાતા હતા. ક્રિયાશક્તિના પતિ શ્રીમદ્દાશીવલાંસ તથા શ્રી ચમ્પકેશ્વરનાં ચરણકમળની સેવામાં નિપૂણ ચિત્તવાળા તેઓ શ્રી હતા તેમણે વેદ તથા શાસ્ત્રની પ્રતિષ્ઠા કરી છે આ સૂતસંહિતા અથ ઉપર તેમનો અત્યંત પ્રેમ ભાવ સ્થપાયો હતો તેથી સામાન્ય મતિના જનસમુદાય ઉપયોગમાં લાવવાની આવશ્યકતા એમને જણાઈ. અસલ ગ્રંથમાં અનેક પ્રકરણો છે, તેમના તાત્પર્યના ખુલાસા સાથે એક બીજાના સંબંધને પોતે જેમાં સમજાવ્યો, તથા તેમાં પ્રવર્તતા કઠીણ શબ્દો તથા વાક્યોનું સરળતાથી સમજાવ્યું તેવું સ્પષ્ટીકરણ જેમાં કર્યું છે, એ પ્રકારની અન્ધારામાં પ્રકાશ પાડનાર દીપવત તાત્પર્ય દીપિકા નામે રચના એઓશ્રીએ કરેલી છે તે સંહિત અસલ ગ્રંથના અવલોકન ઉપરથી આ ગ્રંથ બનેલો છે.

વ્યવહારમાં કુશલ વૈદ્ય હોય છે તેમને વૈદ્યશાસ્ત્રનો મહાન નિયમ ॥ મર્દન ગુણ વર્ધનમ્ ॥ જ્ઞાત હોય છે. તે પોતાના આગ્રયમાં આવેલા દર્દીઓને માટે આ નિયમોનો ઉપયોગ કરે છે. માત્રાઓને જેમ જેમ અધિક ઘુટવામાં આવે છે તેમ તેમ તેના રજકણોની મધ્યમાં પુરાયકું સત્ત્વ વિશેષવિશેષ મુકત થઈને બહાર નીકળી આવે છે, અને રોગીના રોગનાં કારણોને દૂર કરીને, એમનામાં જીવનને પૂરે છે. આજ પ્રમાણે તૈલાદિનું શરીર સાથે ઘર્ષણ કરાય છે, તેમાં પણ એજ નિયમ પ્રવર્તે છે. તે પ્રમાણે રોગ માત્રમાં જે અનેક જન્મેથી આપણને વળગી રહ્યો છે તેવો ભવજ્રમણ નામનો મહા રોગ છે. એ રોગની મહત્તાના પ્રમાણમાં પરશિવ સ્વરૂપના જ્ઞાનરૂપ એકજ ઔષધી આ મહા વૈદ્યએ આપણને આપી છે, અને તે માત્રાને આ ગ્રંથમાં રોગીની મહત્તાના પ્રમાણમાં અત્યંત શ્રમ લઈને ઘુટીઘુટી ને અનેકવાર અમૃત રૂપે પાપા કરી છે, છતાં પીનારને કંટાળો ન આવે તે અર્થે વખતો વખત જુદી જુદી આખ્યાયિકાઓ તથા પ્રક્રિયાઓ રૂપ અનુપાનો રૂચી ઉત્પન્ન કરે એવાં બદલતા રહ્યા છે. આટલી કુશળતા વાપરી છે છતાં દોષ સ્થાને આપણા અંતઃકરણનો યોગ અત્યંત અશ્રદ્ધારૂપમાં વધી ગયો હોય તે કારણથી “ જાતિ નિર્ણય ” “ તીર્થમહાત્મ્ય ” જેવા અધ્યાયો વાંચતાં જે પ્રમાણે હલીલા બાળકને દવાના નામથીજ કંટાળો આવે છે અને મુખ કટાણું કરે છે

તેવા ભાવનું પ્રદર્શન થઈ જાય, તો તેવે સમયે ધૈર્યને રાખીને તેવા અધ્યાયમાં શું રહસ્ય રહેલું છે તેને શોધવાને માટે પ્રયત્ન કરવો. છતાં રસિક રહસ્ય હસ્તગત ન થાય ત્યાં સુધી વિશેષ મનન કરવું, એ ઉચિત ગણ્યશે. તેમ કર્યા પછી પણ ધૈર્ય ન રહી શકે તો તે માત્રાઓ આપણા રોગને માટે નથી, અન્ય તેના પાત્રોને માટે યોગ્ય હશે એવી અતુકલ શુદ્ધિ કરીને આ ગ્રંથમાં જેજે માત્રાઓ આપણા અંતઃકરણમાંની સાંમગ્રીને અતુરૂપ પ્રતીત થાય તેને પ્રેમથી શુદ્ધ કરવાની તત્પરતાને સેવવાના પ્રણ નિશ્ચય પૂર્વક ગ્રંથને શાન્તિથી અવલોકવો. એમ નહિ કરીએ તો આપણા પોતપોતાના અંતઃકરણોને અત્યંત અતુકલ થઈ રહે એનાં પુષ્કળ ઉપાયો આ ગ્રંથમાં કલા છે, તેનો અમુલ્ય લાભ અધૈયથી શુભાવાય છે. તેમ ન થવાને માટે સાવધાનતા રાખવાની છે. અને યાદ રાખવાનું છે કે આ ગ્રંથ કેવલ આપણા અંતઃકરણને માટેજ કર્યો છે એવું નથી પરંતુ આપણાં સર્વ બંધુઓ જેમના અંતઃકરણ વિવિધ કક્ષાઓમાં છે એ સર્વને માટે ઉપયોગ પુરતો સંગ્રહ કર્યો છે એટલુંજ નહિ પણ ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિથી નકામું ભાસે તેજ અંતઃકરણનો અમુક વિકાસ થતાં આપણને પણ અમુલ્ય લાભપ્રદ થાય એવો સંભવ છે. સોમલ સાક્ષાત વિષ છે એટલાજ જ્ઞાનથી તેના ત્યાગ થાય તો જ્વરાદિ ટાળવા અથવા તે અમૃત રૂપે કાચું કરે છે તેનો લાભ મળે નહિ. સાક્ષાત વિષના સંબંધમાં જો આવું છે તો આ રહસ્યમય વિષયને ધૈર્યથી જોવાની જરૂર છેજ એમ સહજ સમજશે.

જડ રૂપે પ્રતીત થતા વ્યતિકર માત્રનો આધાર એટલે જેના ઉપર તે પ્રતીતિ થાય છે તે એ છે તે કારણથીજ તેને સત અથવા સત્ય રૂપે કહેલું છે જડમાંનું ભાન એના વડે સિદ્ધ થાય છે તેથીજ એને ચિત્ત કહેલો છે કદીજ નાશ ન પામે એવા પ્રકારનું પ્રેમનું સ્થાન એ હોવાથી એને આનંદ તથા પરમ શિવરૂપ કહેલો છે. સર્વ અર્થને સાધી આપનાર તથા સર્વ સાથે સંબંધ વાળો, નિરંતર હોવાથી તેને સંપૂર્ણ ક્ષો છે શિવ એ પ્રકારની સંજ્ઞાને ધારણ કરે છે જીવ તથા ઇશના ધર્મોની સીમાને ઉલ્લંઘન કરી રહ્યો છે તેથી તેને કેવલ કહ્યો છે અન્યની અપેક્ષા વિનાજ પોતાના એકલાના બળથી પ્રકાશી રહેલો છે તેથી એટલે સ્વપ્રભ એટલે સ્વપ્રકાશ શિવ કહેલો છે. એરણ ઉપર સુવર્ણકાર જે પ્રમાણે ઘાટ ઘટે છે તથા ભાંગી નાખે છે તે પ્રમાણે પોતે આધાર રૂપ બનીને પોતાના ઉપરના જગતને નિર્માણ કરે છે સ્થિતિમાં રાખે છે પ્રલય સમયે વિનાશ કરે છે અને ભાવી સૃષ્ટિના સમય સુધી જગતનું તિરોધાન કરે છે એ રીતે પોતે એકજ કારણ રૂપ હોવાથી તથા ભૂત ભૌતિક ભાવોનાં નિયમને કરતો હોવાથી કુટસ્થ કહેલ છે વિનય માત્ર ગુણ અથવા આકાર રૂપ ઉપાધિ રૂપ ઇન્દ્રિયદારા અનુભવ ગોચર થાય છે આ પ્રકારની ઉપાધિ માત્ર જે સ્વરૂપમાં અસ્ત પામી

સંતાઈ રહેલી હોય છે એ પ્રકારનું છેવટનું સ્વરૂપ હોવાથી તથા તે સ્વરૂપ શુભ હોવાથી તેને પરમશિવ કહ્યો છે જેને માટે અંતઃકરણ નિરંતર તલસ્થા કરે છે છતાં વિષય રૂપે જેનું ભાન કરવામાં નિષ્ફલ થઈ યાકી વિરભાય છે એવું આત્મ ત કામનાનું સ્વરૂપ હોવાથી તેને તત્વ (તત્ત્વ) કહે છે વર્તમાન ભૂત તથા ભાવિકાલ તેને ણાધિત કરીને મર્યાદીત કરી શકતો નથી માયા તથા તેનાં કાર્યો મિથ્યા કલ્પિત છે તેથી ઝાંઝવાંતા જલથી કોઈ પદાર્થ લીનો થતો નથી તેજ રીતે તે તેનો સ્પર્શ કરી શકતાં નથી કાલનું સ્વરૂપ અનંત છે છતાં અમુકની વ્યક્તિ રૂપ ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા પ્રધ્વંસા એટલે નાશનો અનુભવ આમાં થાય છે તે અનુભવ રૂપ ઉપાધિથી કાલની મર્યાદા કલ્પી છે અમુક પદાર્થ ઉત્પન્ન થશે તે પૂર્વ તે પદાર્થ ન હોતો તેથી તે પદાર્થની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાથી તેની પૂર્વનો તે કાલ તેને ભૂતકાલ કહ્યો છે અને તે ભૂતકાલની મર્યાદા અનાદિ સાત છે આ રીતે જે પદાર્થના ભૂતકાલની મર્યાદા તેના પ્રાગભાવ (પૂર્વનો અભાવ) વડે બંધાય છે તેને આદિ કહે છે. તેજ પદાર્થની ઉત્પત્તિથી આરંભી ને તેના વિનાશની ક્ષણ સુધીના કાલને સ્થિતિનો કાલ અથવા વર્તમાનકાલ કહે છે. એ રીતના વર્તમાનકાલની મર્યાદા પોતાના ભાવસ્વરૂપે (છે છે એ રૂપે) બંધાય છે, તેને મધ્ય એવા નામથી ઓળખાય છે. તે પદાર્થનો વિનાશ થાય તે ક્ષણથી આરંભી તે અનંત મર્યાદા સુધીના કાલને ભવિષ્યકાલ કહ્યો છે. આ ભવિષ્યકાલની મર્યાદા જેની પોતાના પ્રધ્વંસાભાવ વડે આરીતે બંધાયેલી છે તેને અંત કહે છે આ રીતે આદિ મધ્ય તથા અંત નામની ત્રણ કળારૂપ તત્ત્વદાર જે અનુભવ ગોચર થાય છે તે તત્ત્વને કાલ એવું નામ આપેલું છે નિષ્ફલ પરમાત્માએ જગતરૂપે પ્રતીત થવા અર્થે માયારૂપને પોતાનામાં ધારણ કર્યું. પછી તે માયામાંથી પંચ તત્ત્વોને પ્રતીત કરાવ્યાં. આ પંચતત્ત્વોના નામો નીચે પ્રમાણે છે ૧ કાલર નિયતિ ૩ ભૂત, ૪ યદ્યદ્ધા અને ૫ સ્વભાવ. એ રીતે ઉત્પત્તિ પ્રકરણમાં કહેલું છે. અપૂર્ણ.

ઢાયરી છુકા.

તુરતજ મંગાવો.

પોષ્ટિ તથા જરા મેકોટી સાધજી ક્રકત ૦-૫-૦ અને ૦-૮-૦ની ડીપીરો ખીરો. ૩૫માં વર્ષની જુની અને જાણીતી ઢાયરીઓ ક્રકત આજ છે એકદમ (સ્પેશ) સાધજીની શ્રી ચાહવાળાની ઢાયરી માટે ૦-૩-૬માં. ન્હાની મોટી દરેક જાતની રોજમેજો તથા અર-ધીઆના પણ ઓરડર મેકવાવશેજી. કીફાયત દરથી મોકલી દેયુંજી.

જ્ઞાન વર્ધક પુસ્તકો વાંચો.

શ્રી મુક્તશાસ્ત્ર કાલીદાસ પંડીતની ૫-૦-૦. આર્થશાસ્ત્ર હિંદુસ્તાનનો વેલ્લશજ ૬-૦-૦ ૬ મંથોના સંમદ-૬૫૦ પૃષ્ઠોનો અથ. યુલકાન્ત ગોટા લક્ષ્મી રત્ન ગ્રાંપ્સો ૧-૪-૦ શ્રી લગવત ગીતા તત્ત્વ મોધ ૦-૪-૦. જાદુઈ કૌતક સંમદ કોર્ડોના ૦-૧૨-૦ કુખનીવારણ અને કણનકણ ૦-૮-૦ જાનકાલ કાર લવિષ્યદર્પણ ૦-૬-૦ વીગેરે પુસ્તકોનો ઓર્ડર નોંધાવશેજી. વી. પી. પોષ્ટ દ્વારા દરેક પુસ્તકો મેકવાવવા બંધાવસ્ત રાખેજો છે.

૬૬૧ વશનજી પરમાનંદ ચાહેવાળા

છુકસેલર ૩૪૧ કાલળાદેવી રોડ મુંબઈ.

The only address—No branches.—
KALKADEVI, BARTON CO.
 KALKADEVI RD.

આંખની મફત તપાસ કરી ખરા
 “ પથ્થરનાજ ” ચશમા
 “ મફત ” બદલી કરવાની
 જામીનગીરીથી બનાવી આ-
 પીશુ. ખાનદાન અને
 ગરીબ હાલતમાં આવી ગયે
 લા શુદ્ધસ્વ માણસોને ખાસ
 સરેતા લાવેઅથવા જરૂર
 પડે તદનજ મફત ચશ-
 મા આપીશું.

302—304,
 કાલકાદેવી
 રોડ,
 મુંબઈ.

કાલકાદેવી બારટન કું.

PERFECT PEBBLE
 સ્વેગરીચેચસે

નકલી આંખો!

ખાસ આંખરીફ્ટ આંખીલીયન પથરીના
 ચશમાં “નકલી નહીં.”

કોઈ પણ
 લોસપી-
 તાલિ અથવા
 દાકતરોના
 નંબર પ્રમાણે
 ચસમાં જામીન
 ગીરીથી બનાવી
 આપીશું. જે
 હમારો બનાવેલો
 ચશમો દાકતર ના પ-
 સંદ કરે તો કુલે પૈસા
 પાછા આપવાની લેખીત
 જામીનગીરી આપીશું.

“નકલી આંખો.”
 Artificial Eyes.
 “ખરા પથ્થરના ચસમાં
 Real Pebbles
 કાલકાદેવી બારટન કું.
 No. 302—304,
 કાલકાદેવી રોડ, મુંબઈ.

સેશીન કુંડામાં

શું ચીજે મળે છે ?

લગ્ન પ્રસંગે તેમજ ઈનામના મેળાવડામાં ભેટ આપવા લાયક તરફવાર જાતની પેટીઓ, હિંદુસ્તાનની જાતના નકશીના રાઉન્ડ ટેબલ, કોર નરરેન્ડ, માટીના રમકડાં ચાલનારા હોડનારા તેમજ કસરત કરનાર માટે રખરવાળી લગોટ, મખમલના મઢેલા ચંપલો, કાચના કુંડા, ફેન્સ ચીની ફલાવર વોઝ, સુખડના હોલ્ડર, અપાનીઝ કેનવાચપરના ચીન્ના, જાતાવટી કુલના કુંડા, બાર્લેટ છોડ અને તરફવાર જાતની ફેન્સી ચીજો.

એક વખત હુકાનની મુલાકાત લઈ ખાત્રી કરો તમા જરૂર સંતોષ પામશોજ.

સેશીન કુંડા

મેનેજર—નીલકંઠ ઉમેદરામ

કુંડા સેતાન કુળીવાને નામે }
જોષીપુરા-મુરત

હુલકી જાતની ચાક પી તખીયત જમાડવા કરતાં અમારે ત્યાંની દરેક જાતની ઉચી ચોક્કના નમુના લઈ પી જુઓ. તમુના માટેના બા રેતલના પેકેટ. જુલ કિંમતે મળે છે.

લોકપ્રિય નિવડલાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

તમારા શરીરને રોગનિવ્રિત, તમારા મનને નીતિ તથા ધર્મના ઉત્તમ-સંસ્કારોવાળું તથા તમારા આત્માને સ્વરૂપમાં રિચતિવાળું કરવા માટે નીચેના પુસ્તકો તમારે જરૂર વાંચવા જોઈએ જાહેર તેમજ ખાનગી પુસ્તકશાળાઓને દીપાવવા માટે આ પુસ્તકો અમૂલ્ય તેજસ્વી રત્નો સરખાં છે.

પુસ્તક.	વૈધકવિષય.	કિંમત
૧ ચિકિત્સાબ્ધ...	૨-૦-૦
૨ આયુર્જ્ઞાન આપધ...	૨-૦-૦
૩ આયુર્વેદભાગોપદેશિકા...	૦-૮-૦

સાહિત્ય વિષય

૪ પાંડવ અને કૌરવ...	૨-૦-૦
૫ મુક્તા...	૩-૦-૦
૬ રામ અને રાવણ...	૧-૦-૦
૭ હિવાચમેધ...	૨-૦-૦
૮ શ્રીકૃષ્ણચરિત...	૨-૦-૦
૯ ગુજરાતી અંબકારો અને અંધો...	૧-૮-૦
૧૦ અક્ષિત કાઠબરી...	૦-૮-૦
૧૧ શારીરિક, માનસિક અને નીતિસંબધી મુદ્ધારા મટે સારા અને સત્યવચનો...	૧-૮-૦

ધર્મજ્ઞાન વિષય.

૧૨ વનોત્સવ...	૧-૦-૦
૧૩ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (મૂળશ્લોક તથા ભાષાતર)...	૧-૦-૦
૧૪ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (શ્લોક-ભાષાતર અને વિસ્તારવાળું વ્યાખ્યાન)...	૪-૦-૦
૧૫ ભણિમનુસ્યુતિ...	૫-૦-૦

વિશેષ નિગન જાણવા માટે પ્રજાસચિવ મંગાવી વાંચક થાઓ.

વૈધશાસ્ત્રી ભણિશંકર ગોવિંદજી,

માસિક-આત્મકનિમજ્જ આપધાલય,

જામનગર-ગાંધીવાડા

“ વૃથા વહેતાં સમયની, લેતાં શુભ સંભાળ; વાંચો વીર વિવેકથી, વિવિધ ગ્રંથની માળ,
 “ ઉત્તમ વાંચન ઉત્તરે, જો કંઈ હોય વડાદ; ‘માળા ગ્રંથ વિવિધ’ તથા, તે વાંચો તરકાળ.”

વિવિધ ગ્રંથમાળા

જેની ૪૩૦૦ નકલ છપાય છે અને તેના આલોક થનારને

વાર્ષિક માત્ર ૨ માં પૃષ્ઠ ૨૦૦૦

જેટલાં વિવિધ વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકો મળે છે, પાકાં પુકાં રૂ. ૩)

પોષ્ટેજ વર્ષની આખર સુધીને માફ. તે પછી જુદું.

સં. ૧૯૭૨નાં પુસ્તકોની પ્રાથમિક યાદી — સ્વામી રામનીય ભાગ ૮ તથા ૯ તૈયાર છે) આરોગ્ય વિષે સુચનાઓ. મો. ક. ગાંધીજીનું ટુકડો વાર્તાઓ ભાગ ૩ જે, નવાં યુગની વાંતો ભાગ ૩ અને, વિવેકાનંદ ભાગ ૩ જે, પ્લેટર ઓફ લાઇફનું ભાષાંતર, મનુષ્ય વિષે ઇન્ડીયન ઇસ્ટનું ભાષાંતર, સર રવીન્દ્ર ટાગોરના નિવંધો, લગભગ ૨૬૨૫, (વિતીનું) સાયન્સ, ઇલાહિયાતી નીકળશે. વધુ પસંદગી જારી છે.

આગલા વર્ષનાં નીચલા સેટ પણ તૈયાર છે.

દરેક સેટમાં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ મુદ્રવ રૂ. ૧૫, પાકાં પુકાં ૩

પોષ્ટેજ માગશર સુધી માફ તે પછી મૂલ્યથી જુદું.

સં. ૧૯૬૭ના પુસ્તકો-આર્થિકનીતિ ૬૦ અપભ્રંશિત દ્રષ્ટિ. સ્વામી રામનીય ૧-૨ ૩. વધુ લેખ સમઢ. સંસારમાં સુખ ક્યાં છે. નરાયણી વાનો. યોગિની અપ્સરમાળા

સં. ૧૯૬૮નાં પુસ્તકો-નવસંહિતા. કારમીરનો પ્રવાસ. વિવેકાનંદના પત્રો. નવાં યુગની વાનો ભાગ ૨ જે. સ્વામી રામનીય એમ એ. ના સદુપદેશ ભાગ ૪થો વીર દુર્ગાદાસ

સં. ૧૯૬૯ના પુસ્તકો-સ્વામી રામનીય ભાગ ૫થો. પદ્માવતી અગ્રહીતા. નવકથા સંમઢ ભાગ ૧થો. નામદાર શહેનશાહ ઇ. હોટાસાત્ર પદ્મોદિની. વૈરાગ્ય બોધકાવ્ય. દુઃખમાં વદ્યાભ્યાસ. કથાચુરુ ભાગ ૧થો. ટુકડો વાર્તાઓ ભાગ ૧ થો.

સં. ૧૯૭૦ નાં પુસ્તકો-સ્વામી રામનીયના સદુપદેશ ભાગ ૬ થો. સેવાના સન્માન ટુકડો વાર્તાઓ ભા. ૨ જે. સ્વામી રામનીય ભાગ ૭ થો નેરેલિયન બેલાપાઈનું ચરિત્ર

સં. ૧૯૭૧ નાં પુસ્તકો કુલ પૃષ્ઠ ૨૦૦૦) મુદ્રવ રૂ. ૨) પાકાં પુકાં ૩) સ્વામી વિવેકાનંદ ભા. ૧-૨, સાયુ-સ્વર્ગ, અખાની વાણી, ટુકડો વાર્તાઓ ભા. ૩

સસ્તું સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય.

કાલજાહેવી-હાથીગિદડીંગ મુંગઈ અને અમદાવાદ

પ્રતિજ્ઞ કર્યેન તંત્રી પ્રમુખશ્રી નરસિંહ વ્યાસ ચંદ્રપ્રકાશ બેદીસ બાવડી મ વડતા-સુરત

છપનાર ચિત્રલલિત શ્રીકાશ્યપ સા. જુગત્વંદ અનીચંદના ધી સુરત જેન પ્રીતીમ પ્રેમ,

અખાડીયા ગાદવા ૨૦૨૦

॥-ॐ श्री-॥

चंद्रप्रकाश

(भासिके पत्र.)

पुष्पाभिचौपयिः सर्वा सीमा भूत्वा रसात्मकः ॥

म० गीता ॥

श्री कृष्ण कहे छे हे; हुं पोते रसात्मक अंद्र ३५
 धर्मे दरेक औपधीओने पुष्ट करे छुं.
 भगवद्गीता.

वार्षिक

सवान्नम

३०० सवा

पोस्टेज

साथे.

अनुक्रमशिक्षा.

विषय

पृष्ठ.

१ गीताएनी केरलीक हृदयमंभ विचारणा पट

२ आधुनिक परिस्थिति, अने

भाव विद्वान

५६

३ भावप्रेम

६२

४ दासना अने प्राचीन-आधुनिक अंतराप ६६

५ जीवन अपठ शिक्षण

७१

७ आराध्य संरक्षण

७५

प्रसिद्ध-कर्ता-तंत्री, प्रभुशंकर नरसिंहराम व्यास.

चंद्रप्रकाश ओप्रीस, प्रधमजीआ रोडवाडसरत.

"ગ્રહોટા જનને મારગે, બેઠવા આદો વીર; ચરિત્ર વાંચી તેમના, ધારો શુભ ગંભીર.
ચરિત્ર ઉત્તમ વાંચતાં, અંતર ઉત્તમ થાય; ચરિત્રમાળા આદળી, તે અર્થે વંચાય."

ચરિત્રમાળા.

જેનાં ગ્રાહકોને, દેશવિદેશનાં પ્રાચીન અર્વાચીન અનેક મહાન
સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષોના ઉત્તમ જીવનચરિત્રોનાં પુસ્તકો

વાર્ષિક માત્ર રમાં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦.

જેટલાં મળેછે. પાકાં પૂઠાં સાથે રૂ. ૩)

પોષ્ટેજ માફ. વર્ષ પુરૂં થયા પછી લેનાર પાસે જીલ્ડ.

સંવત ૧૯૭૨ના પુસ્તકોની યાદી—રાજા રામમોહનરાય, નેક્સન,
મિન્સગિરમાફ, વિદેશીવીર, મોલ, વોલેસ, અહુલ્યાબાઇ, બાયબાઇ,
હીમાચનિસ, મહાન પીટર તથા જોહન્સ, નાના ફડનવિસ, પ્રેસિડેન્ટ ગારફીલ્ડ,
બાબુભટ્ટ, કવિમયુર, મહાન અંકબર, ગ્લેડસ્ટોન, ટોલ્સ્ટોય, કર્નલ સુરેશ
ધ.માંથી નીકળશે.

આગલાં વર્ષોના નીચલા સેટ પાણીતૈયા? છે,

દરેક સેટમાં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ મુલ્ય રૂ. ૨ પાકાં પૂઠાં ૩) પોષ્ટેજ માગનાર સુધી માફ
તે પછીથી જીલ્ડ લેવાશે.

સં. ૧૮૬૮ ના પુસ્તકો—પૃષ્ઠ ૧૭૫૦—ખા જીવનચરિત્ર અને ઉપદેશ ભારતના
હીરોના મંથ ૧ લો. ભારતના સ્ત્રી રત્નો મંથ ૨ જો.

સં. ૧૮૬૯ના પુસ્તકો ૫૪—૧૫૦૦—ભારતના મહાન પુરૂષો ૩૦ જ્ઞાનદીપાક
જોશી. ભારતના વીર પુરૂષો. ભારતના મહાન પુરૂષો જગવિખ્યાત પુરૂષો.

સં. ૧૮૭૦નાં પુસ્તકો—પૃષ્ઠ ૧૫૦૦—ભારતનાં સ્ત્રી રત્નો મંથ ૩ જો. જુહાર દી.
વાર્ષિકગ્ન ભારતના મહાન પુરૂષો—ભાગ ૨ જો જગવિખ્યાત પુરૂષો ભાગ ૨ જો.

સ. ૧૮૭૧નાં પુસ્તકો—જેન આફ આફ, ભારતની દેવીજો. મહાન અલેક્સાન્ડર
મહાન શીખ ગુરૂઓ—ગુરૂનાનક અને ગોવિંદસિંહ, ધિયોડર પાકર.

સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

કાલ્યાણદેવી--હાથીબિલ્ડીંગ, મુંબઈ અને અમદાવાદ.

પુસ્તક ૧

પૌષ ૧૯૭૨

અંક ૩

ગીતાજીમાંથી હેટલીક હૃદયંગમ વિચારણા

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે:

કુરુક્ષેત્ર:—ગયા અંકમાં ધર્મ ભાવનાનું ઉદ્દાઘાટન કર્યા પછી આપણે આજ કુરુક્ષેત્ર વિષે ઉદ્ધાપોહ આદરીએ. ‘કુરુ’ એ વિશેષ નામ છે, અમુક લોકનું નામ છે, અથવા પ્રાચીન રાજાનું નામ છે તો પણ તે કૃ=કરણ, એ ક્રિયાપદનું આશયે રૂપ પણ છે. આથી કુરુ=કર, કર્ત અને કુરુક્ષેત્ર એટલે કર્મક્ષેત્ર એવી વ્યવના ઉપસ્થિત થઈ શકે છે.

કર્મ એટલે સર્વ-પ્રવૃત્તિ, પ્રભુ પરમાત્માના સત્ચિત્ અંશમાંથી ઉર્જવતી ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને તેમનો આનંદ અંશ ઝીલી અન્તે મોટા પ્રતિ, આત્મ સાક્ષાત્કાર પ્રતિ અથવા નવજીવન (Regeneration) પ્રતિ ધસતી જીવન પ્રગતિ રૂપ પ્રવૃત્તિ:

ધર્મ=જીવન—એ કર્મ એ સર્વ પ્રણાલિકામાં, તેની વૃદ્ધિ અને વિકાસ પામતી સર્વ પ્રવૃત્તિમાં તેની પાછળ રહેલી દિવ્ય ચાલક શક્તિ Divine motor Power છે. જેને પરાપ્રવૃત્તિ કહેશું તો અસ્થાને નહિ ગણાય. કારણ જીવનજ સર્વ કર્મને ધારણ કરે છે અને તેમને પ્રગતિમાન કરી રહે છે. યથા હૃદયારયતે જગત્:

બહુ વચનમાં ‘કુરુ’ શબ્દ અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિરૂપ લઈ શકાય તેમાં પ્રથમ જીવન સત્ત્વને પોષતી પ્રવૃત્તિઓ—અર્થાત્ જેથી જીવનસત્ત્વ સવિશેષ વૃદ્ધિ અને વિકાસ પામી રહે. અને યીજ કાના: મનોમતા:, હૃદયસ્ય રાગદ્વેષૈ: એ સર્વને પણ કુરુ કહી શકાય: પરંતુ પ્રથમનાથી આ કેવળ બિન્ન પ્રકારની જ ગણવાની છે. કારણ એક સમય એવો આવશે કે ન્યાયે ઉપદી જીવન આપારને વિસ્તૃત અને અલંકૃત કરતી પ્રવૃત્તિઓ આ નીચલી રાગદ્વેષાદિક

પ્રવૃત્તિઓને આત્મસાત્ કરી રહી તેમના બહેન પોતા તરફ વાળી, તેમાં ‘જીવન જીવવું છે,’ ‘જીવન જીતવું છે,’ એવો સાક્ષાત્કાર કરાવશે. આમ થતાં છાંદોગ્ય અને બૃહદારણ્યક ઉપનિષદનાં દેવો જેવો મનુષ્ય આ પ્રવૃત્તિ યુદ્ધથી પોતાનો સ્વતંત્ર વારસાઈ હક-મનુ મટી દેવ થવાનો—પ્રાપ્ત કરી રહેશે “Son of man” મટી “Son of God” થઈ રહેશે રે ! તેથી ચે વિશેષ શિવોદ્દમ રૂપ થઈ રહેશે.

પાંડવો અને કૌરવો ઉભયને કુરૂ કહ્યા છે. આથી તે બન્ને જાતની મનુષ્ય જીવનમાં મળી આવતી-દૈવી આસુરી-પ્રવૃત્તિના સૂચક શબ્દોમાં માહુમ પડે છે. અર્જુનને આથી ‘કુરૂ નંદન’ કહ્યો છે. કુરૂઓમાં આનંદ લાવનાર સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ માત્રમાં આનંદ તત્વને રેડનાર, અને તેમને આત્મવત કરનાર તેમને ચિદાનંદ રૂપ બનાવનાર છે. વળી તેને કુરૂ શ્રેષ્ઠ પણ કહ્યો છે. શ્રી કૃષ્ણ કુરૂ નથી અને નજ હોય, કારણ કુરૂના આત્મ કરતાં તેમની સવિશેષ આત્મ જ્યેષ્ઠિતિ વિલસે છે, તે પરમાત્મા છે, ચોવીસ ઇંદ્રિયમાં પર્યવસીત થયેલ ઇંદ્રિય દેવ કરતાં, તેમના આત્માઓ કરતાં, તે પર છે, અને તેથી તે પરિગ્રહ છે.

હવે કુરૂશ્વેત્રતું યુદ્ધ એ પાર્થીવ શત્રુ સાથેના યુદ્ધ કરતાં કાંઈક વધારે ઉંડાણના શત્રુઓ સાથેના યુદ્ધને સૂચીત કરતું જણાય છે. કર્તવ્ય ભૂમિમાં કર્તવ્ય કરવું એજ કુરૂશ્વેત્રતું યુદ્ધ એમ નથી લાસતું ? કર્તવ્ય ભૂમિ તેજ શરીર—the workshop of wonders—તેમાં કર્તવ્ય કરવું એટલેજ તેને જાણવું એવો પ્રાચીન Know Thyself એતું સ્પષ્ટીકરણ નથી લાગતું ? દિલના દૈત્યોને માર, ધાતુની માફક મારી તેમને ભસ્મસાત કરી તે ભસ્મની પૌષ્ઠીક સંસ્થિતિ આદરી રહે, એ જ્યાજ્ઞ્યતમાંના લાવયુધનો યાગુટકાર અહીં સૂણાતો નથી ! આ શરીરને જાણવું-તેના ઉંડાણનાં દૈત્યોને મારવા, અને આત્મિક વિભૂતિ સતેજ કરવી આ સર્વને માટે ‘યુધ્ધ’ની જરૂર છે. સતત કર્તવ્યની જરૂર છે.

ઉપરાંત ‘જન હિતાર્થે જીવન વહન વહવું’ એ ભાવે તેમાં વ્યજીત છે. જન હિતની સેવા માટે પોતે ઘણો ઉંચો છે એવું ધારનાર મનુષ્યજ નથી, કારણ જનસેવા માટે ભક્તાધિન ભગવાન પણ પોતાને ઉંચો માનતા નથી. ભક્તોનાં યોગ ક્ષેમ તે નિત્ય વહતાજ રહે છે. સેવા એજ સ્વામીત્વ છે. પૂર્ણ સત્તા ધારી સ્વામી વિના અન્ય કેઈઈજ પૂર્ણ સેવા આદરનાર સેવક સંભવતોજ નથી. કારણ તેણે એકલાંએજ પોતાની સેવામાંથી ઉદ્ભૂત થતાં લાભ હાનીની ભાવનામાં ‘સમતાનો યોગ’ ધારણ કર્યો છે.

ઉપર જે દિલના દૈત્યો વિષે જણાવ્યું તે શું આપણાં અજ્ઞાન, આપણી સ્વાર્થી ઈચ્છાઓથી ભર્યું અસત્ય હૃદય, આપણી અપવિત્રતા, આપણી અપૂર્ણતા નથી લાગતાં ? આ સ્થિતિ ન હોત તો શું આપણાં દરેક કાર્ય પૂર્ણપ્રેમથી ન અંકાત ? આપણી દરેક ઈચ્છા પરમાત્મ ઈચ્છા સાથે અનેરો સંવાદ (Harmony)

ન ધારણ કરી રહેત ? હિંદુ જે અત્યારે કાર્ય વિહોણા ડહાપણની અને ડહાપણ વિહોણા કાર્યની, તેમજ સાંકેતિક રૂઢીની અને સનાતન ધર્મની અવગણનાની ભૂમિ થઈ પડી છે તે તેમ નજ બની હોત ! કારણ ગીતાના કુરૂક્ષેત્રનો પડઘો તો Gospel of Exertion 'within and without, અંતરૂ ને બહિરૂ કર્તવ્યજ્ઞ સૂચવી રહે છે. આથીજ તે આત્મા ને શરીર, જ્ઞાન અને કર્મ, વિચાર અને આચાર, શાસ્ત્ર અને કલા, ડહાપણ અને કાર્ય, સાંખ્ય અને યોગ, એ સર્વને અભિન્ન દાખવી રહે છે.

ૐ શ્રી ગુરુચરણે.

આધુનિક પરિસ્થિતિ અને ભાવી દર્શન

લેખક:-રા. રા. મંજુલાલ જમનાદાસ દવે. M. A.

જીવનની સર્વ પ્રણાલિકા સંકેલી એક દિવસ સ્થાને પવિત્ર ભાગિરથીનાં તટપર વિશ્રાન્તિ લેતો હું પડ્યો હતો. શાન્ત, સ્નિગ્ધ અને મનોહર નદી તટની લબ્ધતા અને અનંત સનાતન નદીનું રસભર સંગીત ચિત્તને અત્યંત સુદીપ્ત કરતાં; કોક કોક તારનો પ્રકાશ નદીના તરંગો સાથે લહરતો દીસતો. સમસ્ત આકાશ પ્રાણમાં મહાપ્રાણ સમાસે તેમ નદી જલમાં પ્રતિબિમ્બીત થતું. એવામાં અંદ્રદર્શન થયાં. નદીના પ્રત્યેક તરંગ અને અંદ્રપ્રકાશની પ્રત્યેક ઉર્મિમાં આજ અનેક રંગી અને વિવિધભાવી દિવ્યતા દૃષ્ટિગોચર થતી. એ અંદ્ર- અને નદીનાં તો આજ અગોચર સામીપ્ય અને સામ્ય અનુભવાતાં.

સમય કંઈક વીત્યો, અને હું એ વિચારમાળાના અનેક મણકાઓ પર પ્રભુ નામ ઉચ્ચારતો પ્રભુ મયતાની અણમુલ પાંખ પર ઉડવા લાગ્યો. ચિત્તારો કાંઈક હાલની આપણી પરિસ્થિતિ પરત્વેજ હતા.

પ્રથમ ધર્મ-તત્વનું દર્શન થયું. સમસ્ત વિશ્વમાં ચાલી રહેલી થેલાઓની ઘડમથકનું ચિત્ર ખડું થયું. ધર્મને નામે અતિ ધર્મની (Superstitions) પ્રવૃત્તિ પ્રલપ્ત થઈ. મગજ અને હૈયાના ધર્મોની ભાવના (Brain and Heart Religion) ચિત્તમાં સ્ફૂરવા લાગી. મગજનો ધર્મ ધર્મશાસ્ત્રનો નિયોજક છે, ત્યારે હૈયાનો ધર્મ પ્રભુ ભક્તિનો અને પ્રાણી પ્રેમનો પોષક છે, એ આજ જણાયું. ઈશ્વર સર્વ વિશ્વ સંચલનનો પ્રેરક ચાલક અને શાસક છે તથા પ્રભુ પ્રેમથી મળે છે, લયથી નહિ એ અણમુલ સત્યની પણ સાથે પ્રતિતી થઈ. વળી જાડી મત સહિષ્ણુતા અને ખામોશની લાગણીથી (Toleration and Conciliatory Spirit) દુનિયાના સમસ્ત ધર્મો એક સ્વરૂપમાં દરશમાન થયા. સર્વનો સદા એક પ્રભુજ લાગ્યો. સર્વના કેન્દ્રસ્થ નિયમો અને ભાવનાઓ એકજ

માતૃપ્રેમ.

વિયોગે ભૂલાયે પ્રીતિ, જન વૃથા એમ વદતાં,
ભૂલાયે ભૂંસાયે પ્રીતિ નહિ'જ એ સ્વાર્થ સ્વપનાં.

કલાપી.

હુઃખાગ્નિથી દગ્ધ થતા હૃદયને ઉંઘ ન આવી; શાન્તિ ન મળી. પથારીમાં કયાં સુધી આઘોટયાં કર્યું. ચિત્ત વિચારોની પરંપરાયે જઈ ચઢ્યું. કોમળ મગજ વિચારોના ઝોક ઝીલી ના શક્યું. છેવટે ચિત્ત વિશેષ ભ્રમીત થવા લાગ્યું. અને એવીજ ભ્રમીત અવસ્થામાં પથારીમાંથી ઉઠી, હાથમાં કાનસ લઈ, ગૌર લાવણ્યમયી મનોહર કાન્તિભરી, સાધુતાની ભૂતિ જેવી યુવતી કાળાં ઘસ્રમાંથી જ્યોત્સ્નાભર્યું ઉજળવલ, ગ્લાન છતાંયે પ્રભાવન્તું મુખચંદ્ર ઝગઝગાવતી, ઘરમાંના દરેક ખંડેખંડ ફરવા લાગી. શિયાળાની ઠંડી છતાંયે ઝીણો કાળો સાડલો અને મલમલની સફેદ સાદી ચોળી પહેરી ચારે તરફ બહાવરી નજર ફેંકી ફરતી હતી.

‘શુ’ તેને ટાઢ નહિં વાતી હોય? ગરમ લાંબી બાંદીનું પોલકું કેમ નહિ પહેર્યું હોય? હા, એમજ હતું. બહાલાંના વિયોગ આગળ ટાઢ એને કંઈજ અસર કરી શકતી નથી. કોઈ એમ કહેશે કે શુ' ત્યારે તેણે તેનાં બહાલાંના વિયોગથી આમ જાણી જોઈને કદ પામી મરી જવું જોઈતું હતું? મર્યું તેતો મિટ્ટીમાં મળી ગયું! જીવ્યાં તેણે શા માટે જગતની મોજમજા ને આનંદ તજવા જોઈએ? હા, એ વિચારો ઘણાંઓ આદરે છે ખરાં, પરંતુ આર્ય મહિલાઓને તો તેમાં ચાવાંકના વિચિત્ર ન્યાયત્વ દર્શન થઈ રહે છે. સાધ્વી રિચિતિને તો “જુરી જુરી મરવામાં રનેહ સંતોષ માને” એ કલાપીની લીટીઓજ અવિશેષ લાગુ પડે છે, કારણ

“સમ્મગ્ધીના મરણ પછીના સર્વ સમ્મગ્ધ તૂટે.

આંહી તોએ વિરહજ ખરો ચોર સમ્મગ્ધ ભાસે.

છે વૈદ્યએ વધુ વિમલતા નિત્ય સૌભાગ્યથી કે:

છે લક્ષિતમા વધુ વિમલતા નિત્ય ગુંગારથી કે.”

કલાપી.

ઠંડીમાંઘણોવખત આમ ફરવાથી મન અને શરીર બન્ને થાકી ગયાં. પગ અતિશય ઠંડા થઈ ગયા. કોમળ પગમાંથી પાણીની ઝીણી ઝીણી ઝરીઓ ફૂટવા લાગી. છેવટે એક ચોરડામાં આવી નામુક સુંદર પારણાની મહરદાની ખસેડી, આખું પારણું પોતાની બાથમાં લઈ જમીનપર બેસી પડી. નેત્રો આંસુથી છલકાઈ ગયાં. આંસુનું તો બેચાર ટીપાં સુંદર કપોલ પરથી સરકી મોતીના દાણા માફક પારણામાં બીછાવેલી સફેદ સુવાળી ગાદી પર ખરી પડ્યાં આંસુ સાથે મુખમાંથી દીન વંથનો નીકળી ગયાં; “પ્રભો ! એ મધુર પરમ પુત્રીત આત્મા ક્યાં ગયો ? ” એ શબ્દો નીકળ્યા

અને સાથેજ સામે પ્રતિઘોષ સંભળાયો—“ એ આત્મા પરમતત્ત્વ પરમાત્મામાં મળી ગયો ” યુવતી ચમકીઃ એજ પરચિત, સ્વર એજ મધુરી આકર્ષક વાણી, એજ ફિલસુફીના ગહન તત્ત્વો, જાણે એજ સુખમાંથી પુનઃસૂણાયાઃ સ્વર હવામાંથી આવ્યો અને હવામાં લીન થયો. યુવતી તે કળી શકી નહિ, તે મોટેથી પુકારી ઉઠી—“ દીનખંધુ ! બહાલા દીનખંધુ ! ભલા તું મારી નજર તળે તરે છે, તારે પ્રેમ મારા હૃદયમાં રમે છે. તોરી મધુરી વાણી આમ હજીએ સૂણાય છે ! આપણા હૃદય તંતુઓ હજીએ આમ એક બીજાથી ખેંચાય છે, તો ભલા, આમ વિરહાગ્નિમાં ક્યાં સુધી બળ્યા કરવું ! તું આવ, અને મારા ખોળામાં બેસ; તારા સુંદર ગાલપર સ્નેહ ભર્યું મીઠું ચુંબન કરાવ ” એમ કહી વળી આંખમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. માતૃ વત્સલ દીનખંધુનો સૂક્ષ્મ અદૃશ્ય આત્મા માતાની દીનતા જોઈ શક્યો નહિ. માત્ર હવામાંથી ગેળીનાદ માતાને કહ્યું સૂણાવ્યો—

“ ન છેદે શસ્ત્રના ઘાવ, ન બાળે અગ્નિ એહને,
“ ન ભીંજે પાણીનાં પૂર, ન શોષે વેગ વાયુનાઃ
“ લીધુ ! છાની બાપુ ! સૂકવ્ય જલની અસ્ખલિતતા,
“ હુને તારે આંસુ પરમપદ બહાલી ! ભીંજવ્ય નાઃ
“ પ્રભુ પાદામ્બોજે મળશું ફરીથી આપણુ હવે,
“ નયાં સંતો કેરા અશળ પ્રીતિના સ્વર્ગસદનેઃ
“ વિયોગે ત્યા છે ના ભર્યું સકળ સંયોગ સુખથી,
“ નથી ત્યાં મૃત્યુએ અમર-પણું ત્યાં તો વસી રહ્યુઃ
“ નથી ત્યાંતો બહાલાં રસ સુખ તણો લોપ ઘડિકે,
“ પ્રકૃત્તેને પોપે ચિર જીવન ત્યાં સાત્ત્વિક સુખોઃ ”

નહાનાલાલ.

“ વળી આ ગહન શબ્દ પાછો ક્યાંથી સૂણાયો ? ” યુવતીએ આંસુ લોહી નાંખ્યાં. અને ગહનનાદ સૂણવા ચિત્ત કંઈક સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરી શક્યું. ખરેખર ! બહાલા મૃત પુત્રની મધુરી વાણી સાંભળવા પુત્રવત્સલ માતાનું હૃદય કેમ અધીરું ન બને ? કેમ સ્વસ્થ ન થાય ! કેમ શાન્તિ ન સજે ? એની એજ સ્થિતિમાં કેટલોક સમય ત્યાં ને ત્યાંજ બેસી રહી માતાનું હૃદય શાંત થતાં એ ગહન નાદ શાન્ત થયો. માતાને લાગ્યું, “ અરેરે ! માડું મગજ ચસ્ટી તો નથી ગયું ? નહિ તો વળી મારો મરણ પામેલો દીનખંધુ શો ! તે જોલે શું ! ચિત્તની વિચિત્ર જમણાને લીધેજ આવા ભાસ થાય છે ! માનસિક નિર્ગળતા નહિ તો આને બીજું શું કહેવાય ? ”

યુવતીને કાંઈક શાન્તિ અને હિંમત આવી હોય તેમ લાગ્યું અને પાછું ફાનસ લઈ, પોતાની પધારીમાં જઈ, સૂતી. ત્યાં જે પુત્રના વિચાર જ થઈ રહ્યા.

અને તેમ કરતે કરતે આંખો મીંચી ઉઘવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પોતાના મનને કંઈક ઠપકો દેવા લાગી. “ અરે ! હવે, દેવી વિચિત્ર બ્રમણમાં ભટક્યા કરે છે ? ” પરંતુ માતાના આવા અસ્ખલીત સ્નેહ-સુરતા હૃદયને એ જ્ઞાન અસર ન કરી શક્યું. તેના તો હૃદયમાં પુનઃ વિચારમાળાજ આલવા લાગી. “ હીન બાપુ ! અહા, કેવો સુંદર, કેવો સુકોમળ, કેવો નિર્ભળ, કેવાં તેનાં પ્રભુતા ભર્યાં નેત્રો, કેવું તેનું પ્રભુત્વોત્તીથી ઝગતું સર્વાંગ ! ઈ શબ્દ એ કેવો ગંભીર ચિત્તે સાંભળી રહ્યો ! દેવ જેવો બાળક પામી હું ભાગ્યશાળી થઈ હતી, બાળયોગેન્દ્ર જેવા હીનબાપુ ! અરે તને મેં ગુમાવ્યો ? આવા સુંદર પુત્રને લડલડતી ચિતામાં બાળી મુક્યો ? હીનબાપુ ! તારું મરણ એજ મારા જીવનને શોધી લે છે ! ” આમ અનેકશઃ આકંઠ કરતી બાળતા ફાનસ તરફ જોઈ રહી હતી.

એકાદેક અઠવાડીયા ઉપર તેની સખીનું પત્ર આવેલું તેમાં લખેલું એક વાક્ય આજ તેને યાદ આવ્યું. “ ન્યારે તમે ઘોર ચિંતામાં ડુબી ગયાં હો, ત્યારે પરમાત્માનું સ્મરણ કરો ” યુવતી પરમાત્માનું સ્તવન કરતે કરતે નિદ્રાવશ થઈઃ ઉઘમાં તેને પોતાની પથારીની આસપાસ અનેક હીનબાપુઓ તેની પ્રદક્ષિણા ફરતા દેખાયા. ફરતે ફરતે અનેક હીનબાપુના અનેક મુખમાંથી ગહન મંત્રો માતાના કર્ણ પટપર જાણે બ્રહ્મ બંસરીમાંથી સુણાતા હોય તેમ સુણાયાઃ—

“ છે જન્મ મૃત્યુ જીવનું સહુ ભાસ માત્રઃ— ” આમ એક પુત્રને બદલે અનેક પુત્ર દેખી માતા કાંઈ જહીની, પણ બધા એકજ પરિચીત શબ્દ સાંભળી કાંઈક સ્તબ્ધ થઈઃ “ આટલા બધા હીનબાપુ તેમાં મારો હીનબાપુ કયો ? તેની વિમાસણમાં પડી. આટલા બધા હીનબાપુ હીઠા, છતાંયે તેને કાંઈજ શાન્તિ મળી નહિ. માતાનો મનોભાવ હીનબાપુનો આત્મા કળી શક્યોઃ ઉપલો મંત્ર છોડી દઈ “ આત્મવત્ સર્વમૂતેષુ ” નો મધુર ગુજલવર થઈ રહ્યોઃ માતા દરેક હીનબાપુમાં પોતાનોજ હીનબાપુ જોઈ રહીઃ થોડીવારે અનેક હીનબાપુનો પરમ પવિત્ર એજસ્વી એકજ હીનબાપુ બની રહ્યોઃ માતા પોતાના પુત્રમાં અનહુદ તેજનો અંબાર જોઈ રહી. કાંઈક વિસ્મય પામી. અનિમિષ નયનથી એ રસજ્યોત નિહાળી નિહાળી આત્માને તૃપ્ત કરી રહી. એજ તૃપ્તિથી આત્મા પૂર્ણ આનંદમય બની રહ્યો, અને એજ આનંદનાં હલેસાં ખાતું માતાનું હૃદય પરમ તેજસ્વી પુત્ર જ્યોતિને નમવા લાગ્યું. પુત્ર ઉપર માતાને અનહુદ પૂજ્યભાવ જામી રહ્યો અને જેવટે માતાથી મોટે અવાજે ઉઘમાંજ નીચેની પંક્તિઓ ગવાઈ ગઈ.

“ રસભોજ કરે તુજ નેનનમાં,

રસભોજ ઉંડા નરણુ નિરણુ.

રતિભોજ કરે રવિ મંડળમાં,

રસભોજ ઉંડાં નિરણુ નિરણુ.

રૂપરંગ સુકોમળ પુષ્પ તણા,
રસગંધ પ્રલોભન મોહ ભર્યાં.
પૃથિવી ઘૌ સ્નિગ્ધ છવાઈ રહ્યાં,
રસમોજ ઉંડા નિરખુ નિરખુ.
દિલના પ્રગટ્યા અમકાટ પૂરા,
ધીર-આત્મન પ્રાંખ્ય પરે ઉડતા.
પરમાત્મ અસંચરમાં ઉભર્યા,
રસમોજ ઉંડાં નિરખુ નિરખુ.”

* * * *

વાચક ! કહેવાની જરૂર નથી કે આ દીનબંધુ તેની વિધવા માતાને એકનો એકજ પુત્ર હતો. ત્રણ માસનો બાળક થયો ત્યાં તો તેના પિતા પરલોકવાસી થયા, અને તેની યુવાન માતાને જગતમાં એકલી નિરાધાર સુકતા ગયા. માત્ર આ બાળકજ તેનો જીવનદીપક હતો. યુવતી બિચારી એજ જીવનદીપકથી પોતાનો જીવનપંથ ઉજાવવો નિહાળી રહી હતી. આથી ચારેક વર્ષ પુત્રનાં લાલન પાલનમાં વીત્યાં, ત્યાં તો લિલોતમપિ લલટે મોઝીશુભ્ કઃ સમર્થ. તેના જીવનનો આશાતંતુ તુટી ગયો. જીવનમાં સર્વત્ર અધકાર બ્યાપી રહ્યો.

આજે પુત્ર મરણને એક વર્ષ વીતી ગયું છે. આજે તેની મૃત્યુ તિથિ છે- સંવત્સરી છે. અને તેથીજ તેના ચિત્તને તેના વિરહે આમ અકડાળે ચઢાવી મૂક્યું છે

* * * *

અવાર થયું, અને સાથેના ઘરમાં રહેલી તેની સાત્વિક સખી રા. ન્હાનાલાલનું “પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ” એ પદ લલકારતી હતી, તેમાંની

માત પ્રેમ, તાત પ્રેમ, પુત્ર પ્રેમ, પુત્રી પ્રેમ,

દમ્પતીના દેવ પ્રેમ, પ્રેમ છે અસાર સાર:

પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ:

એ કડીઓ આપણી દીનબંધુની માતાને કાને પડી અને આથીજ તેની નિદ્રા ગઈ:

સ્વપ્નની ભાવના આ જગૃતાવસ્થામાં પણ રમતી લાગી અને ત્યાં એ તેનાથી બોલાઈ ગયું:—

“મધરાતના પહોર અઘોર હતા,

અધકારના દોરજ ઓર હતા;

તુજ નેનમાં મોર-ચકોર હતા,

રસ-લ્યોત નિહાળી નમું-હું નમું.”

અહા! વિશ્વનાં દ્વાર ખૂલ્યાં-ઉછળ્યાં,
 અહા! અબધૂતને પ્રદ્વયોગ મળ્યા;
 અહા! લોચન લોચન માંહી ઢળ્યાં,
 રસ-નયોત નિહાળી નમુ-હું નમુ.”
 સૌ. કનુબેન.

*હાલનાં અને પ્રાચીન કાવ્યો તેના ગુણદોષનું નિરૂપણ ઉદાહરણ સહિત.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૭થી)

લેખક:-રા. રા. મંજુલાલ જમનારામ દવે. M. A.

૨

રાસાઓ સંબંધી એટલે આપણા ગુજરાતના દશમાથી તે ચૌદમો સૈકા સુધીના સાહિત્યની પરિષાક અવસ્થા નિહાળી આપણે તે પછીના મધ્યકાલિન સાહિત્ય તરફ વળીએ.

આ સાહિત્ય આપણા અત્યાર સુધી મનાયલા આદિ કવિ નરસિંહ મહેતા વડે લલિત શોભે છે. ધર્મ અને સુનીતિના સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતો જેમ રાસાઓમાં જડતા તેમ આત્ર ભકિત-તે સમયનું ધર્મસુત્ર-તે નરસિંહાદિ કવિની કવિતાનું અણુમૂલું તત્વ હતું. તેણે માત્ર ભકિતરસમાં મગ્ન રહી મસ્ત થઈ એવું તો ભવ્ય ગાયું, અને અનલણતાં એવું તો ઉત્તમ કાર્ય આરંભ્યું કે તેને ગુજરાતના સાહિત્યમાં અત્યાર સુધી આદિ કવિ એ નામ અપાતુ હતું. તે પોતે કયા ધર્મના હતા તે અત્યાર સુધી જાણી શકાયું નથી પણ From an unreligious point he proved to be all-religionist” અને એજ પ્રકારનું તેમનું કાવ્યગીત પણ તે બાબતની સાક્ષી પૂરતુ લાગે છે.

ગઈ સાહિત્ય પરિષદમાં આપેલા “નરસિંહમહેતાની ધાર્મિક ભાવનાઓ” એ નામક ઉદ્દેશમાં એ મહાત્માના કવિતા ઉદ્દાસનાં અને તેમાંથી ઝરતી ચોર ધાર્મિક ભાવનાનાં જે ઉદાહરણ આપ્યાં હતાં. અને તેમને ધાર્મિક મતસહિષ્ણુતાના પ્રચારક તરિકે દાખવ્યા હતા. માત્ર એકજ કાવ્ય:-“વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ જે પિંડ પરાઈ જાણે”-તેમની સર્વમાન્ય મતસહિષ્ણુતા દાખવવા બસ છે.

નરસિંહ મહેતાની અને જગતના મહાન પુરોહી બાબતમાં બને છે તેમ તેમનું સમસ્ત જીવન તેમનાં કાવ્યોમાંજ વચ્ચી રહેલું છે. તેમના જીવનના મુખ્ય પાંચ વિષયો-પ્રસંગોનું વર્ણન તેમણે બંને કરેલું છે એટલુંજ નહિ પરંતુ ભકત-માળામાં તે પ્રસંગો ચર્ચાયલા હોવાથી તેમના પછીના સત્તરમા સૈકાના કવિગણોએ

* સુરની પાયમાં ગુજરાતી સહિત પરિષદમાં વાંચેલા નિબંધ.

“કેસરલીના કંધજી કસુએ લીની નાર,

“લોચન લીના ભાવશું ઉભાં નંદને દ્વાર.

આવાં આવાં કાવ્યોમાં રચની અપૂર્વ ઝાંખી થયા વિના નથી રહેતી. એનાં ભક્તિ કાવ્યોમાં વિનીતતા ઘણી છે. બોધને આળખા જેવું પણ ઘણું છે. ‘ચતુરધા મુક્તિ’ની ખાતર તે કૃષ્ણમુક્તિની સલાહ દે છે. એના સાંકેતિક ભાવો (Symbolic) પણ જેવા જેવા છે. અને તેજ ભક્તિશૃંગારનો સૂક્ષ્મ ચમત્કાર વાચકને દાખવે છે.

“અમર આહીર અરધાંગ ગોપાંગના, વૃક્ષવેલી સર્વ કાપીરાણી,

“ભક્તિ તે શધિકા મુક્તિ જ્યોમતિ, મજ વેકુંઠને વેદવાણી.

“નિગમ વસુદેવજી, ગાય ગોખી કયા, દેવકી પ્રહ્લ વિવાદ કહાવે,

“પ્રહ્લા કર લાકડી, વેણુ મહાદેવજી, પચ વદન કરી ગાન ગાવે.

ઈત્યાદી.

એનો ભક્તિશૃંગાર વા ભક્તિભાવ બંને પણ દયારામના ભક્તિભાવ કરતાં વિશેષ ઉજ્જવલ અને લલિત દીપે છે. કૃષ્ણમાં-અલક્ષ્યમાં તે મરણ-લય ઈચ્છે છે. તેને પ્રભુનું સ્થીર સનાતન દર્શન થાય છે. અને તે ભક્ત બને પ્રભુકેલીનો સાક્ષી તેમજ ભોક્તા ઉભય બને છે. તેને રાસલીલાનાં અપૂર્વ દર્શન થઈ એવી તો એકતાનતા ઉત્પન્ન થાય છે કે પોતાનું અંગ બળતું છે તેવી પણ તેને ખાતરી થતી નથી. તે પ્રભુમાં એકતાર એકતાન થઈ ગયો છે. પ્રભુમય છે. તાદાત્મ્ય ભક્તિભાવનું-પરાભક્તિનું પરમ શિખર તેણે પ્રાપ્ત કરેલું છે. નવધા ભક્તિથી પર એવી પ્રેમભક્તિ તેને ચિત્ત અતિવ શોભી છે. રસશક્તિ કૃષ્ણ અને રસોદ્ભો-ધકશક્તિ રાધા અને એ રમેશ્વરોધક શક્તિની પરમ સુગંધથી વ્યાપ્ત વૃંદાવનની અજગ પરિમલવનની કુજ એ સર્વ સાંકેતિક રસમય ભાવો નરસિંહના ભક્તિ શૃંગારનાં આવશ્યક અંગો છે. દયારામ તો તેના આગળ માત્ર શિષ્ય સ્થાને બેસવાજ યોગ્ય છે.

એનાં જ્ઞાન અને વિરાગનાં પદોમાં ઉંડું તત્ત્વજ્ઞાન વિલસતું દષ્ટિએ પડે છે. અદ્વૈતભાવનું પ્રતિપાદન વિહરે છે; સર્વેશ્વરવાદની ઉપરની સપાટી તળે, એકેશ્વર વાદનાં ભવ્ય જલ ઉછળતાં, ઉભરાતાં દષ્ટિગોચર થાય છે. મત, તપ, પશ્ચાપક્ષી અને કર્મકાંડની તે અનાવશ્યકતા સુચવે છે.

‘પશ્ચાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર.’

એ તેના ભક્તિ ગીતનો ભવ્ય રણકો છે.

એની તાર્ત્વિક ભાવનામાં:—

“ચિત્ત ચૈતન્ય વિલાસ તદ્રૂપ છે, પ્રહ્લ લટકાં કરે પ્રહ્લ પાસે’, એ મુખ્ય છે. અને ગીતા, ઉપનિષદના મહાવાક્યો જેવું તે નરસિંહના હૃદયમાંથી નિઃસરી આપણા પામર હૃદયમાં ઠેઠ દૂર પહોંચી જઈ આપણને વિનીત અને દલિત કરી મૂકે છે.

“એની વાણી મંબુદ અને હૃદયલેદક છે, વિચારો સાદા અને સ્વાભાવિક છે, ચિત્ર દર્શનો કંઈ કંઈ સારાં, અલંકારો આછા, પ્રભાતિયાં આનંદ આપનારાં અને નવે રસમાં શાન્ત શૃંગારમાં ઉત્તમ એવો રસ અમેલો ને નીતિ ભક્તિ અને બોધથી તેનું કાવ્ય ભરપૂર છે. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રથમ રાગરાગણીની ઓળખ આપનાર તેઓજ છે.”

ભકત કવિ તરિકે તેમની સમાલોચના આદરતાં એટલું તો જણાવવું પડશે કે એમનો પ્રેમભક્તિનો એક કંઈક અનેરો પ્રકારનો છે અને એ ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમમાં ઉત્કૃષ્ટ નીતિ હોય અને એ ઉત્કૃષ્ટ નીતિ આગળ સાંસારીક નીતિ અનીતિના હુદ્દલાવો ટકે નહિ. આ પ્રમાણે જોતાં રા. બ. રમણલાલની પ્રાચીન ‘ગુર્જર કવિઓ પરની ટીકા જેવી કે તેઓને ભકત કવિઓ તરીકે નહિ ઓળખી શકાય કારણ તેમનામાં ભક્તિ ભાવની અમૂર્તતા, અદ્વિત્યતા, અપૂર્વતા, અસ્પૃશ્યતા, અનંતતા આત્માનું અમૃતત્વ પ્રતિ ઉદ્બોધન ઇત્યાદિ નથી, એ વિચાર ખડું શુદ્ધ લાગતો નથી. અલગત આધુનિક કાળમાં ભકત કવિ તરિકે પ્રથમ સ્થાન સ્વ. ભોળાનાથ લાલને આપવામાં આવશે. પરંતુ તેથી પ્રાચીન ભકત કવિઓનાં કાવ્યોને ભક્તિની સંજ્ઞામાંથી વિમુખ કરવા ઘટતાં નથી. ‘કૃષ્ણ કિર્તન, બ્રહ્મ ભજન અને ઈશ્વર યજ્ઞન’ એ ત્રણ તે કવિઓનાં ભક્તિ કાવ્યોનાં પરમ ભાવભર્યા અદ્વિત્યપૂર્વ સ્તોત્રો છે હા કેટલેક સ્થળે ઉપદેશ અને આગ્રહ જેવું પણ ધણું છે. રસનું અને વસ્તુનું સાતત્ય તૂટે છે પણ ખરું અને આધુનિક કાળમાં સ્વીકારાયલા ઉત્તમ ભક્તિભાવની ક્ષતિ પણ કદાચ થાય છે પરંતુ તે કવિતા કાળની શૈશવ અવસ્થા હોવાનું સૂચવે છે અને તેથીજ તે ક્ષતવ્ય છે. ખીચું’ ધીરો ઇત્યાદિ જ્ઞાની કવિઓ પણ પોતાનો દુર્બોધ અનુભવ જગતને જણાવતાં આવીજ યોજના કરે છે. નરસિંહ-દયારામે કૃષ્ણગોપીના કેલી ભાવથી પોતાનો અમૂર્ત અનુભવ મૂર્તિમંત કીધો છે તે પણ તેવાજ આશયથી ધીરાનું કાવ્ય.

‘જેને પીયુ મળવાનો પ્રેમ હોય તે આવો દેશ અમારે જો,
‘આડું અર્ણવે ઉતરી નાવડું આવે છે આ આરે જો.
‘દૂર જતાવે નાથને તેને : પ્રકટ પાસ દેખાડું જો,
‘એક સદ્ગુરૂની કૃપા વડે તેને બ્રહ્મલોક પહોંચાડું જો.
‘એક અચરજ મહારા દેશમાં જોવા ને સિંહ રમે લેખાં જો,
‘અવળાં ના સવળાં યયાં, કરમદીએ લાખ્યાં કેળાં જો.
‘x — + + + +
‘કંઠ વિના એક ગાય નાયકા, ચરણ વિના તે ચાલે જો,
‘એક ધીર સખી પીયુ પાસ રમે, મહાનંદ મુખ મહાલે જો.

આ પ્રમાણે ધીરો ભકત પોતાને પ્રભુની પ્રિયા ગણી પ્રભુ સાથે રસભોગ ભોગવતો વર્ણવે છે. અને તે દ્વારા એ યોગી કવિ યોગસમાધિ વર્ણવતાં ‘પ્રકટ પીયુ’ નું દર્શન કરવા જાય છે.

વળી પ્રાચીન કાવ્યોનાં મૂળ તરફ દાષ કરતાં આપણા ‘એક પ્રકાર ન્યાય-
તુ’જ ખારિક તોલન થયેલું માલમ પડશે. સંસ્કૃત યુગની પડતી પછી ભાષા યુગના
કાળમાં એટલે આશરે તેરમા ઐદમા ઐકમાં શંકરાચાર્યે પાછલા યુગમાં સ્થાપેલા
બે યુથો, કવિગણોમાં ભક્ત તરિકે, હિંદના સર્વ ભાગમાં પ્રકાશતાં માલૂમ પડે છે.
આ બન્ને યુથો એકજ સંતજનોના સમૂહના ભાગ છે. જેમને આપણે જ્ઞાનપ્રધાન
સંતજનો અને ભક્તિ પ્રધાન સંતજનો એ નામથી ઓળખીશું તો અસ્થાને
નહિ ગણાય. શંકરાચાર્યના સંતધર્મતુ-ભાગવત ધર્મતુ-આ સૂક્ષ્મ દર્શન છે. તેમનાં
વૈરાગ્ય પવિત્રતા અને આત્મજ્ઞાનથી ભરપૂર ભાષા યુગના કવિચિ-તો જ્ઞાનપ્રધાન સંતો
રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. અને તેમનાં દીનતા, શમતા, અને ભક્તિથી આકર્ષાયેલાં ચિત્તો
ભક્તિપ્રધાન સંતો રૂપે દર્શન દે છે. કેટલાક ઉભય કોટીમાં પણ ચળકતા દીપે છે.
ગુજરાતમાં આ ભક્તિભાવતુ’ યા જ્ઞાનભાવતુ’ સમરત હિંદમાં ઉછળતું મોળું આવે અને
તેનાથી નરસિંહ મીરાં જેવી વ્યક્તિઓ પોતાના અંતર અજવાળી રનાત અને
એ અસ્વાભાવિક નથી.

નરસિંહના સમકાલિન કવિઓ હિંદની ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં પણ આજ
અસર ઝીલી સર્વોત્કૃષ્ટ પદ પાસ કરી શક્યા છે. રામાનંદ, નાનક, ભાષા યુગનો
શંકર કળીર, ચૈતન્ય, તુલસીદાસ, સુરદાસ, મીરાં ઇત્યાદિઃઆજ ભક્તિ વા જ્ઞાન
ભાવનાં ગુજનો ગુજી રહ્યા હતા. અલબત્ત નરસિંહને તેમની છાપ પડી હતી
એમ તો કહેવાયજ નહિ. તે સ્વતંત્ર રીતે પોતાના ઓર રસાનુભવથી આ પ્રાસંગિક
મોળું ઓળખી શક્યો અને સ્વયંભૂ તેમાં કાવ્ય પંક્તિઓ અને આત્મ-અરણી-
ઓતું યથાગત ગાઈ રહ્યો. તેને સ્વ-ગો-મા-ત્રિપાઠીની માફક ‘unimpaired’
પણ કહેવાય અને વળી ‘Impaired’ પણ કહી શકાયઃ ગો-મા-ત્રિપાઠી પોતાનો
અભિપ્રાય બદલતા નથી.

નરા. કૃ. મો. ઝવેરી કૃત ‘Milestones’ of ‘Gujarat’ માં આ બાબતમાં
છેડી છે માટે આટલો ખુલાસો કરવો આવશ્યક જણાયો છે. આ સર્વ પરથી
એટલું તો સ્પષ્ટ થશે કે જે સમયે નરસિંહની કવિતા ઉદ્ભવી તે સમયે
હિંદના અન્ય પ્રાંતોમાં ભિન્ન ભિન્ન કવિઓ તેના જેવીજ
ભક્તિ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નિમગ્ન કવિતા લલકારતા, અર્થાત્ ‘એક પ્રકાર ન્યાય’જ
સર્વત્ર વિલસતો. કારણ ત્યાં સર્વત્ર ભાષા યુગની નીચેની અસરો તરતી દષ્ટિએ
પડે છે:—

“૧) એક તો સંસ્કૃતને બદલે ભાષાનો પ્રયોગ

૨) કર્મકાંડ પ્રત્યે અર્થ અને તે સાથે અનેક દેવદેવીઓની ઉપાસનાને
બદલે એક વિષય કે એવે કોઈક નામે એક પરમાત્મામાંજ નિષ્ઠા.

+ શુદ્ધિપ્રકાશના તંત્રીએ માગેલો ખુલાસો કેટલેક અંશે અત્રે મળશે.

તંત્રી.

૩) એ પરમાત્માને ધારણે કોઈ પણ તરેહના લેહ નથી. એ પ્રભુ પ્રાણ-
હોનોજ નથી. કુસાર, દરજી, હાતમ, છીપો, અને ઢેક, સુધધાંતનો છે. એ
પુરુષનોજ નથી. સ્ત્રીઓનો પણ છે. એ જાવા અને ત્યાગીનોજ નથી. ગૃહસ્થ
અને સસારીનો પણ છે. તવગરનો નથી, ગરીબનો પણ છે.

(ભકુ' થયું ભાગી, જ'બળ, સુખે ભજીયું શ્રી ગોપાળ
એ શબ્દો નરસિંહના નથી એમ એક પૂરાવો છે.)

૪) યજ્ઞ, યાગ, જપ, તપ અને કર્મકાંડથી એ મળતો નથી; એને આત્માના
અંતરમાંજ અનુભવવાનો છે.

“ ભાગવત ધર્મ વા અદ્વૈત સિદ્ધાંતમાં આ ઉપદેશ કંઈ નવા નથી. આ
ધાર્મિક અભ્યુત્થાનમાં એ પ્રવાહ જોવામાં આવે છે. એક જ્ઞાન પ્રધાન અને એક
ભક્તિ પ્રધાન. ”

અર્પણ.

જીવન અર્પણું શિક્ષણ.

આનંદપૂર્ણ જીવન જીવવું જોઈએ એ જેટલું અગત્યનું છે, તેટલુંજ તે કેમ
જીવાય એ શીખવું એ એણું અગત્યનું નથી. એ વિષયપર ઘણું કહેવાય છે
પરંતુ અહીં તે સર્વને એકત્ર કરવામાં આન્ય છે.

૧. મનુષ્ય માત્રના ચેતનત્વને આટકાવનારી, તેનાં વૃદ્ધિ અને વિકાસને
વિનિયંત્રિત બનાવનારી-એવી સર્વ આર્થિક-પાર્થીવ વસ્તુની મગજભારીથી ચિત્તને
દૂર કરે. અભિમાનથી વા ઈર્ષ્યાથી તમારા પાડોશીથી (સર્વ મનુષ્ય આપણા
પડોશી છે, ‘ એક પિતા પરિવાર ’) જગતના વ્યર્થ ભપકામાં વિશેષ આગળ
આવવા ધકમથલભર્યું જીવન જીવશે નહિ. ચિત્તને વ્યર્થ ઉત્પાદ કરાવશે નહિ.
અભિમાન એ અયોગતિતું પ્રથમ પગથીયું છે. નિર્ધનતા તમને ઘેરી લેશે એવો
ભય કદીયે ધરશે નહિ. ભવિષ્યમાં અચુક જરૂરીઆતો આવશે તેના કુલ્લક
વિચારથી અત્યારે મનને નાહક મુંઝવશે નહિ. વર્તમાનને વર્તમાન રૂપેજ આનંદથી
ચાહી રહો, એટલુંજ નહિ પરંતુ સર્વ કાળ વર્તમાનરૂપ છે એમ માનીને તે
કાળમાં આનંદપૂર્વક જીવો. ભૂતકાળની ભૂલો માટે પચાતાપ કરશે નહિ. કારણ
તેમ કરવાની જરૂર નથી. જેમ તમારા કટ્ટા દુરમનને ક્ષમા આપો તેવી રીતે
તમારી જાતને યથેલી ભૂલને માટે ક્ષમા આપી રહો, અને એ સાથે એટલું યાદ
રાખો કે ભૂલોવડેજ તમે ઉત્તર યાઓ છો.

૨. ઈશ્વરે તમને જે જીવન અર્પ્યું છે તેનો હેતુ અધિકારિક આનંદને
સંજવાનો છે એ ચોક્કસ સહમત રહો. જે જે ક્રિયાઓ આદરે, પછી તે ગમે તે

પ્રકારની હોય, ગમે તે કક્ષાની હોય, તેમાં હમેશાં પ્રીતિને ધારણ કરી રહો. તમારા પડોશીના માર્ગમાં એક તણખણું સુદ્ધા વિદ્વન્મય મૂકશો નહિ કે જેથી તે ગળે અને સમૃદ્ધિમાંથી તેનો ચર્ચિત્વ પણ અધઃપાત થાય. તેથી ઉલટું તેની પોતાની પડતીની વેળાએ તેની ખાંદા સ્થાવાં તત્પર થાઓ, તેને સહાય આપવા હાથ લીટો.

૩. સંપૂર્ણ ઉદ્ગ્રવલ આશાવાદ ધારણ કરો, અદ્ભુત ખુશાલી જીવન-મંત્ર જાણો, મજાના દાનવીર જાનો, સખ્યતા, સુજનતા અને મૈત્રીભાવને અવિશેષ કેળવી રહો. “રખોને આ નાનાં પ્રાણીમાંના એકને પણ તમે નાખુશ કરશો તે તમારા શરીરનાં જીવંત cells છે. અને ખીજી પાસથી તેઓ તમારાથી વિચારમાં ઓછાં આગળ વધેલાં તમારાજ લાઈ લાંડુઓ છે. તેમને યોગ્ય માન આપી રહો, તેમની ઉપયોગીતાને અનુકુળ થાઓ, અધિનતા એજ મહા નિયમ છે.

૪. ખિલત્સ શબ્દો, નિંદા અને કુધલીથી સદા દૂર રહો. હમેશાં સત્ય જાણો વા ચૂપ રહો. તમારા પડોશીએ જો ભૂલ કીધી હોય તો ધારો કે તે આ અનુભવથી જાગૃતિને વધારે સહમજી શક્ય છે, તેની ટીકા કરતાં તેની સાથે આનંદ જગાવી રહો. અને તે સફળતા મેળવી રહે એમ કરવામાં તેને અવિશેષ સહાયભૂત નિવડો. સર્વ વસ્તુમાં શુભને-શિવને-કલ્યાણને-નિરખી રહો.

૫. ભવાટવિની તમારી જીવન સખી સાથે સંપૂર્ણ આનંદમાં રહો. એ એકનેજ તમારી સર્વ આશાનો ધ્રુવ માનો. તમારા પર વર્ષતા પ્રભુતા શુભ આશિર્વાદો તેનેજ આકર્ષક સત્ત્વ માનો. તમારા ભાગ્યની અનેરી વિધાની માનો. એ એકનેજ તમને પૃથ્વી અને નભોમંડળ ઓળંગાવી પ્રભુતા પદપદ્મીમાં મૂકનાર સમગ્ર સાધ્વી જાણી રહો. તમારી જમણી તરફ તમારા ભવસંગના આનંદપૂર્ણ દિવસો મૂકો અને ડાબી તરફ જગતના ધન અને માનને મૂકી રહો. આ પ્રકારનું નવજીવન પ્રાપ્ત કીધા પછી જગતની સંપત્તિ તમારી તરફ દેવી ધપતી ધપતી આવે છે તે જણાશે.

૬. પ્રથમ તો તમે પોતે અનેરી શાન્તિમાં રહો, જેથી તમારી અર્ધાંગના સાથે સંપૂર્ણ વીણા-અલૌકિક સવાદી વીણા-(Harmonious) બનવી શકશે. અને તેમ થશે. તોજ અન્યોન્ય અદ્ભુત પ્રેમના આનંદને સાક્ષાત્કાર કરી રહેશે. પ્રેમ એ સુકોમળ ફૂલ ગાંઠ છે. અને તે સહેલાઈથી અને જલદીથી નદ થઈ જાય છે. પરંતુ તેમ ન કરતાં આ પ્રેમને તમારી પોતાની જાગૃતિના જેટલોજ સાચવી રાખો. કારણ તેમાં તમારું જીવન છે. સર્વ નહારી ટેવોને કાપી નાંખો. અને વૃદ્ધિ પામતા પ્રેમની આડે આવતી તમારી કેટલીક વ્યક્તિગત (Personal) ધિક્કારવા યોગ્ય ગાળતોને તિલાંજલી આપી રહો. કારણ આ વૃદ્ધિ પામતો પ્રેમજ તમારા આત્માનો વિકાસ છે. અને સર્વ વ્યક્તિગત કુટેવો ઓછા થવાર્થે તેનીજ સાખીતી છે. એવી કુટેવોનો નિર્મુળ ત્યાગ કરો. ખીડી, દાડ, નહારાં વગેરે, અને

દુર્ગંધ મારતું બદન એ કેટલીક વાર ખીલતા પ્રેમમાં આડે આવનાર વિઘ્નરૂપ નિવડે છે, તે ઉપરાંત, કુશબ્દો, કુવિચારો, અને કુઆચારો પણ દુઃકામાં પ્રેમને પિંકારમાં વાવી દે છે એવી દાંડી પણ બાળતણી દૂર રહે. આથીજ પતિ પત્ની ઉભયને પોતાની વ્યક્તિગત ટેવોનું ગંભીર ચાલણ કરવું આવશ્યક છે; તેમને શુદ્ધ નાની કસોટીથી બેવા જરૂરનું છે.

૭. તમારા ઉભયનાં આદર્શ સંગપણ અને તર્કન્ય બહાલ એવી ઇચ્છા રાખો છે કે તમારે પ્રત્યેકે અન્યેન્યના ભક્ત થવું જોઈએ; અને અન્યેન્યના સહાચાર્યમાં વધુ સમય ગાળવો જોઈએ, જેથી અન્યેન્યના મુખમાં અને આનંદમાં સવિશેષ વૃદ્ધિ થઈ રહે અને ઉભય રસબૈક્ય અને ઉરબૈક્યવડે અનન્ય વિનિમય આદર્શ રહે. જ્યારે તમને તેથી પ્રાપ્ત થતો લાભ વિચારી શકશો ત્યારજ તમે તેને પ્રતિદિન વધુ ને વધુ કેળવતા જશો, યાદ રાખો કે આ તમારું વિશ્વ છે, તમારું મંદિર છે—સનાતન ગૃહ જેને તમે બાંધો છો, જેમાં તમે જીવનતત્વપૂરી પુરૂષરૂપે વિહરો છો તે આ મંદિરને સારી અને મજબુત રીતે બાંધો—ખડકપરની અડગ દિવાદાંડી જેવું, નહિ કે ધુળ પરના કોટ જેવું પત્ની એ પતિને દેવાલય છે. અને જો તે દેવાલયને પ્રેમના નિશ્ચલ ખડકપર રે! પ્રેમનું પોતાનું જ બાંધવામાં આવે તોજ તે સનાતન ટકી રહેશે. અનેક વાવાઝોડાંના માર સહન કરના તે અતુલ બળ અને અનિર્વચનીય સામર્થ્ય ધરી રહેશે.

૮. યુક્ત ચિત્તે અનન્ય લાવથી પ્રેમમગ્ન થઈ તમે જો જો ચાચશો, તે તે સર્વ તમને મળી રહેશે. “દેવપુત્ર—ઇંમુ ખાત્રી આપે છે કે જો બન્ને તેના નામથી અનેરાં પ્રેમમાં મગ્ન થશે, અનેરાં સામીખ્ય અને સામ્ય ધારણ કરી રહેશે, તો તે જાતેજ પ્રભુ પરમાત્મા પાસેથી તેમને ઇષ્ટ આશિયો આપવા તૈયાર છે.” આ અનન્ય લાવજ સત્ય પ્રાર્થનાની અભ્યુદયની અને વિજયની કુંચી છે. પૂર્ણ પ્રેમ સર્વ લયને દૂર કરે છે. પૂર્ણ પ્રેમ સર્વ વિઘ્નોને દૂર ખસેડી દે છે, પૂર્ણ પ્રેમ એક એવી તો આનંદની ઉમિ ઉછાળે છે કે તે વડે સર્વ દેખીતી પ્રતિકૂળતા અનુકૂળતા રૂપ બને. અને તે સર્વમા અપૂર્વ વિજય પ્રાપ્ત થઈ રહે. આ પ્રેમજ તમારું-સમસ્ત જીવન છે—તમારું ધર્મક્ષેત્ર છે—તમારું અણમુલ કર્મક્ષેત્ર છે.

૯. આને અને જીવનનાં કાર્યને મનુષ્ય કેવી રીતે એક કરી રહે? જીવન ગીના અનેક વ્યાપારો, વ્યવહારો તમે શા માટે આદરો છો? તે સર્વ એકજ વસ્તુની ખાતર—નહિ કે તમે તેને આહો છો માટે, પરંતુ તે આદરવાની તમને ફરજ પડે છે માટેજ. કારણ તે વડે તમે પૈમા મેળવો છો, શરીરને અન્ન વસ્ત્ર આપી રહો છો, અને જેને તમે મોજશોખ, કહો છો તે પ્રાપ્ત કરી શકો છો. એકદમ તમારા વ્યાપારોને તજી ન દેશો—કારણ તેમ કરવું મુખર્ષિભરેલું જ દરેક

પરંતુ અન્ય પ્રેમ જીવન શીખવાનું પ્રથમ શરૂ કરો એટલે ધીમે ધીમે તમને જાણશે કે તમે વ્યાપારમાં, વ્યવહારમાં પ્રથમની મગજમારી જેવું તમને લાગતું તે સર્વ દૂર કર્યું છે, તેમની સફળતા અફળતાની જીવનને દળી નાંખતી ચિંતામાંથી તમે મુક્ત થયા છો. અને અંતે તમે વિના પ્રયત્ને ચિંતા અને મગજમારી સિવાય જીવનવ્યાપારને મજેથી ચલાવવાની કલા સંપાદન કરી શક્યા છો. જેને ઘણા દ્રવ્યની જરૂર છે એવા તમારા હાલના ઘણા આદર્શો જતા રહેશે. અને તેમને સ્થાને ચિંતામાં એછા ખર્ચાળ આદર્શો ઉદભવશે.

૧૦. જીવવાની રીતમાં આવો ફેરફાર થશે કે તરતજ તમારા વિચારો અને આદર્શો પણ બદલાશે. પ્રથમ તમને શાન્તિ અને અબ્યુદયનો સાક્ષાત્કાર થશે. તમારા પરિચયમાં આવતી સર્વ વસ્તુઓ તમને અનુકુળ થતી જશે. તમારું પ્રેરણા બદ્ધ આંતર શિશુણ દૃઢતર બનતું જશે, અને તમે પ્રતિદિન એછી ભૂલો કરતા રહેશો. તમારા નિશ્ચયો અને નિર્ણયો અડગ નિશ્ચલતા ધારણ કરી રહેશે. તમારી પ્રથમની સ્થિતિ મનનું જ કારણ માત્ર હતું હવેની આ માનસિક સ્થિતિ સંતુષ્ટ આત્માનું પરિણામ છે. એમ જાણશે. આત્મિક એક રૂપતા સિવાય કોઈ પણ પ્રકારની માનસિક ચોક્કસ સ્થિતિ ધારણ કરવી એ એક જાતનું કાર્સ છે, તે સાહસમાં અંતે ચોખ્ખી હાની અને હાર છે. પરંતુ ઉપલી આત્મ સંતુષ્ટતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત ક્રીધા પછીજ મનુષ્યો જાણી રહે છે કે મન એ કંઈજ નથી. મન એ આપણો સ્વામી નથી પરંતુ આપણું સાધનમાત્ર છે. મનના સર્વ વ્યાપારોથી પર આપણે તેના સાક્ષી છીએ. તેથી ઉદ્ભવતાં સુખ દુઃખ આપણને જરાયે અસરી કરી શકવાં ન જોઈએ. આપણે મનને નિયોજ્યું છે. દુકામાં આપણા સતત પ્રકાસતા જીવન સમીપ મન કિંકર છે. એ જીવનદેવના અમૃત ભર્ગનું ધ્યાન ધરીએ (નહિ કે મનના સારા નરસા અનુભવ મૂલક હર્ષ શોકનું). બેઠી આપણી બુદ્ધિ દૂરગામી થઈ રહે અને ચારે પુરુષાર્થમાં સતત ધુમ્બા. તે શક્તિમાન બને. તત્સવિતુર્વરેણ્યમ ગંદિવશ્ચ વી મદિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥

નવીન તેજમાં જળાકૃતું આ સત્ય સમજવું તો સરળ છે, પરંતુ સત્યનો સાચો સિપાઈજ કેડ બાંધી આગળ ધપશે, સત્ય લઢાઈએ લઢશે, અને જીવન ભાવ ભજવી રહેશે. આનો બદલો તેને સ્વર્ગમાં-પૃથ્વીના સ્વર્ગમાં મળી રહેશે ? કારણ “સ્વર્ગને રનેહુ શુ” જુજવા છે ? ”

M.

આરોગ્ય સંરક્ષણ.

લેખક—રા. રા. બેરામજી પીરોજશા માડન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ પૃથ્વી)

કસરતથી કરી મસલ્લો મજબુત થાય છે એટલું જ નહીં પણ શરીરની હીલચાલો ટેકવી રાખે છે. દાખલા તરીકે, તમે એક ઘણા ચપલ માણસ છો. અને એકાએક તમે માંદા પડ્યા, ર ને, બીજાને ગયા તો જે અવયવો હું મેશનાં હીલચાલ કરતા તથા તેની નોંધ રાખતા, તેઓ આ નવી (મંદ) સ્થિતિની ખાસ નોંધ લેશે. તમે ખરેખરા સીક નહીં પણ હુશો છતાં જ્યારે તમે બીજાને સુતા કે તમે લગભગ ખાત્રીપૂર્વક રીતે થોડાક વખતમાં ગ'લીર રીતે આબરૂ હો તોવા થઈ જશે જ્યારે કાંઈક તીક્ષ્ણ દરદને હુમલો થાય છે ત્યારે દરેક ફીઝીયોલોજીકલ કહેશે કે “તમારે બીજાનામાં પડ્યા રહેવું નહીં” જ્યારે દરેક ઉઠવાની કોશિશ કરે છે ત્યારે તેનાથી વારંવાર ઉઠી શકાતું નથી. અને તેને ચક્કર આવતી હોય એવું લાગે છે પણ હું તે દરદને કહીશ કે, તમારી આલવાની અને હમ લેવાને પોતાને ફરજો બજાવવાને ઉત્તેજન આપો કે જેથી મંદવાડને તેઓ હાંકી કાઢે. આમ કર્યાથી હુંક વખતમાં તમે જોશો કે તમે પોતે તદ્દન સાજા થયેલા છો, અને જે મંદવાડ તમને અઠવાડીયા સુધી ચા મહીનાઓ સુધી બીજાનામાં રાખી મુકતે તે કેવળ દુર થયો છે.

ત્યારે તીક્ષ્ણ દરદ માટે કસરતો શુ કરી શકે છે તે માટે આટલું પુરતું થશે. કસરતો કોનીક (ચાલુ) દરદો માટે જોટલી અગત્યની છે તેટલી તીક્ષ્ણ દરદ માટે નથી—મારું એવું માનવું છે કે ચાલુ દરદો, પછી તે ગમે એ હોય, તેઓ થોડીક કસરતોની મંદથી વધુ જલદીથી સારા થઈ શકે છે. નરવસ એરોગીસમને મજબુત રાખવા માટે, તમારે મસલ્લોને મજબુત બનાવવાની જરૂર છે કે જેથી શરીરનાં દરેક અવયવો સંતોષકારક રીતે પોતાનાં કાર્યો બજાવતાં રહે. પણ તમને તે માટે વધુ જોરની જરૂર છે. અડધા સીક અરધો—સાજાં એવામાં હું માનતો નથી. જો તમે સાજા સમાં રહી શકો, એવા હો, આ ધરતીપર રહેવાને પુરતા મજબુત હો, તો તમારી પાસે પુરતી શક્તી રહેલી છે કે જેથી તમે શરીરની સંપૂર્ણ બીલવણી કરી શકો. નબળાઈ રહે એવું કશું કારણ કે બહાનું નથી.

ચાલુ માંદા રહેવું એ બિનજરૂરનું છે, પણ આ પરીણામ કઈ કસરતો લાવી

શકે ? ખેશક એ માટે ઘણીક ખખર આપી શકાય. દાખલા, તરીકે વોર્કીંગ ચાલવું એ દુનિયામાં સૌથી ઉત્તમ કસરત છે. મેકફેડન કહે છે કે જો મને એકજ કસરત પસંદ કરવા માટે કેહવામાં આવે તો હું ચાલવાની કસરતજ રાખું. ચાલવાથી ઘણી સરખી નરવસ એનરલ શરીરમાં આવે છે જેથી છાંદગી આનંદમય રહે છે.

દરેક જણને હંમેશા જવાન રહેવા ગમે છે. ખુફા થવું જોડેજોડે એ વાત હું માનતો નથી. ખુદ્દાપણમાં નખખાઈ લાગુ પડે છે એવું જે ધારવામાં આવે છે તેવું કશું થવાની જરૂર નથી. આગળ જેમ મેં કહ્યું છે તેમ ન્યાંસુધી તમે જીવતા હો ત્યાંસુધી જીવવું એ શબ્દનાં પુરેપુરા અર્થ માટે તમારે જીવવું જોડેજોડે. મસકયુલર સીસ્ટમને નીચમીત રીતે દરરોજ વાપરો તોજ હંમેશા યુવાન, છેક છેલ્લી ઘડી સુધી રહી શકો એ વીધેનો એક દાખલો હમણાજ, મેં ફીઝીકલ કલ્ચરમાં આપ્યો છે જે પશ્ચીમ તરફનો એક પાંસેઠ વરસનો ગ્રહસ્થ જેની સઘળી શક્તી જતી રહી હતી, અને જેની છાંદગી લગભગ ખલાસ થવા આવી હતી તેને કસરતનો શોખ લાગ્યો. પરીણામે તે હવે છાંદગી અને શક્તિથી ભરપુર થયેલો છે. જે સઘળું કેવળ કસરતથીજ થયું, બીજા કસા ઉપાયોથી નહીં. તેણે ખુદ્દું જણાવ્યું છે કે ખોરાક સંખધી તે કશું જાણતો ન હતો. જે ગમે તે અને ન્યારે ભૂખ લાગે ત્યારે ખાતો તેણે ખોતાનાં મસલોને નીચમીત કસરતો કરીનેજ ખાંધેલાં છે. આજે તે દોડતો ફરતો પુરતી શક્તિભરે ખુશી છાંદગી સાથે ફરે છે.

ખીજે એક પશ્ચીમનો માણસ છે કે જેણે સો વરસની અવસ્થા પસાર કરી છે જરા ખ્યાલ કરો ! એક સદી પસાર કરી ગયેલો મનુષ્ય, દરરોજ સાંકડા ઉપર ખેસે છે. મુઝાખાજ અને ખીજ તરેહવાર કમરતોની રમતો કરે છે. ત્યારે આટલી મોટી ઉંમરનો માણસ, જે નીચમીત કસરત ન કરતો હતો, તે કદી પણ આવો તન્દરેસ્ત અને શક્તિવાન ફરતો !

પણ આ બે ઉપલા દાખલા કરતાં વધુ આશ્ચર્યકારક અને વધુ ભરોસેદાર દાખલો તો એક ન્યુયોર્કનાં વેપારી ગૃહસ્થનો છે-જે, પચાસ વરસની ઉંમરે તદ્દન લથડી ગયેલો અને ખુદ્દો થયેલો જણાતો હતો. પણ તે પછી મેકફેડનની સલાહથી તેણે કસરતો કરવા માંડી અને હાલજ ૭૧-૭૨ વરસે તદ્દન નવજવાન થયો છે એટલુંજ નહીં પણ શારીરિક ખીલવણી માટે આજે સત્તાધીકારી સમાન લેખાય છે અને તેણે પુસ્તક કાઢ્યું છે. જેનું નામ ઘડપણ તેના, કારણે અને તેને એટકાવો. એવા નામનું પ્રગટ કર્યું છે. તે પુસ્તક અમેરીકા તથા ઇંગ્લાંડમાં એટલું તો પ્રીય અને માનીતું થઈ પડ્યું છે કે થોડકજ વરસોમાં તેની અરધી ડઝન આવૃત્તિઓ બાહર પડી છે. આ પુસ્તક આપણા દેશમાં પણ જાણીતું થયું છે. (જે આ લખનાર પાસેથી મળી ગયું છે.)

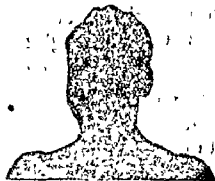
વાંચનારને તે માટે વધુ એચાણકારક થઈ પડે એવા હેતુથી તે ગૃહસ્થનાં આગેજની હાલત અને હાલની સ્થિતિના એ બન્નેના ચિત્ર અંતે આપીએ છીએ.

Sand ford Bennett

at the age of 50

The man who grew young again at 71.

Send ford Bannett

as he appears at 71.

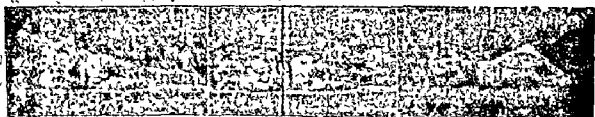
સેન્ડફર્ડ બેનેટ ૫૦ વરસની

૭૧ વરસે નવજવાન જેવો થયો

ઉમરે અખરી ગયેલો.

છે. તેણે ચિત્ર.

વધુ જાણવાબેગ હકીકત તો એ છે કે, તેણે પોતે એક ચોક્કસ નવીન જાતની કસરતો કે જે સઘળી ખીજાનામાં સુતાં સુતાંજ કરાય તેવી શરીરનાં દરેક ભાગને મજબુત બનાવવાની કસરતોની હારમાળા શોધી કાઢી છે. જેનાં પણ થેડાંક ચિત્રો નીચે આપીએ છીએ.

એટલુંજ નહીં પરંતુ તેણે તેણે પોતાના માયાના કેસ ધોળા થયેલા હતા તેમને પણ પાછા નવા બનાવ્યા છે. ત્યારે પ્રીય વાંચનાર, કસરતનાં શુભો કેવા છે તે હવે આપનાં ધ્યાનમાં વધુ ગંભીર રીતે ઉતરશે.

સુસ્તીપણ અથવા અચપક્ષતા એ મરણ છે. શરીરનાં કોઈપણ ભાગને વાપરતાં બંધ પડે અને તે ભાગ મરણ પામતો જાય. ત્યાં મુડદાલ 'સેડ્સો' લેવા થશે. તે મુડદાલ સેડ્સો શરીરમાં હરકત કરતાં થશે અને પરીણામે તમને 'સાંધિવા' (રૂમેટીઝમ) અથવા એવા બીજા સો નામથી ઓળખાતાં દરદો થશે કે જે આ શરીરના માત્ર એકજ હીલચાલ બંધ કરવાથી થાય છે. જે તમારી સુસ્તી લાંબો વખત ચાલુ રાખો, તો તમને લકવો અથવા તેથી પણ વધુ ગંભીર દરદો

થશે. અને તે સઘળું શા માટે ! કારણકે તમારું લોહી કરી ગયું છે. અને સેલ્સો મુઠ્ઠાલ થયા છે. આ મરણ પામેલા અગણીત એતમો (Atoms) નાના પ્રમાણુઓ શરીરમાંથી બાહર નીકળી ગયા નહી તેથી એ મુઠ્ઠાલ થયા છે.

તમોએ વારંવાર સાંભળ્યું હશે કે એક માણસ જેવો તે પોતાને પોતાના મનથી ધારે છે તેટલો વૃદ્ધ હોય છે પણ એ દૃષ્ટાંત હું વધુ લખાવીને કહીશ કે, એક માણસ જેવો તે દેખાય છે તેવો અને તેટલો તે વૃદ્ધ થયેલો છે. કારણકે એક માણસના બાહરનાં દેખાવ ઉપરથીજ તમો કહી શકો કે તેના શરીરમાં કેટલા મુઠ્ઠાલ થયેલા પ્રમાણુઓ છે.

ઘણાઓને આ વાત અજબ જેવી લાગશે કે આપણું શરીર દરેક મીનીટે દરેક પળે મરણ પામતું હોય છે, આપણે દરેક જણ મોહતમો અમુક જથ્થો પોતાની સાથે લઈને ફરીએ છીએ. એટલે કે આ મુઠ્ઠાલ થયેલા પ્રમાણુઓ આપણે રાખી ફરીએ છીએ એક અપળ માણસ જે પોતાના શરીરનાં દરેક ભાગને વાપરે છે તેનામાં, જેઓ તેમ કરતાં નથી તેમના કરતાં ઘણા ઓછા મુઠ્ઠાલ સેલ્સો હોય છે.

જે કે ચાલવાની કસરત ઘણી સારી છે છતાં જો તમો ઉંચ સ્થિતિવાળી તનદૌરસ્તી માંગો તો તે માટે ચાલવાની કસરત પુરતી નથી. ચાલવાથી પગો વપરાય છે અને તમને ઉંડા દમ લેવાની ફરજ પડે છે પણ શરીરના દરેકે દરેક ભાગ પુરતી તનદુરસ્તી માટે વપરાવા નેહીએ.

નાનામાં નાનો મસલ પણ વપરાસ માટેજ ત્યાં હોય છે. એ જો સઘળા મસલ્સો વપરાતા નથી તો તેઓ (પેલા નાના મસલો) નખળા પડે છે અને તમો એક મનુષ્ય તરીકે ઓછા સામર્થવાન થતા જાઓ છો. જે હુથીઆરોથી તમો કાર્ય કરો છો તે, લેન્ગ અને તમારા હાથો ઓછા કાર્યવાંત થવા માંડે છે. તેઓ માટે હું તમને કહું છું કે તમારા શરીરને ઉંચ સ્થિતિએ રાખવા માટે બધા ભાગોને કસવાની અતીશય જરૂર છે. તો પછી આપણા બધાંજ હુથીઆરો શા માટે સહી ઉત્તમ સ્થિતિમાં ન રાખવાં ? અરધા હાથક હુથીઆરો રાખી સંતોષ પામશો નહી. અરધી ચીજો કરી મન મનાવશો નહી. દુનીયામા અરધુંજ શરીર અને અરધી શક્તી લઈને જવું નહીં. વળી ઘણાક લેજનાં કામ કરનારા કહેશે કે મને મસકયુલર શક્તી નેહતી નથી મને નરવસ શક્તી નેહતી છે. તો હું તેમને જવાબ આપીશ કે ભાઈરે, જો તમને એક સંપૂર્ણ માણસાઈ સંચો નેહતો હોય તો તમને બધી તરફથી મજબુત મળેલાં શરીરની જરૂર છે. અને એ તમને નેહતું હોય તો તમને કસરત કરવાની જરૂર છે.

મેકફેડન કહે છે કે જો મેં કસરત કરવાનું ચાલુ રાખ્યું ન હોત તો મેં કંઈ છે તેનાથી અરધું તો શું પણ પા ભાગે પણ હું કરી શકતો નહીં; મેં માફ લેજું સાફ રાખ્યું છે. અનેહું મારી નરવસ એનરજી બરપુર રાખું છું. તે સાથી-કસરતથી અને ઘટતા ખોરાકથી.

છેતરે મારા મિત્રો, હું ફરી ભાર સુકીને તમને કહીશ કે જો તમને જોર શક્તી જોઈતી હોય, તો તમારી શક્તીને વાપરો.

જો તમે તમારું શરીર મજબુત રહે એવું માંગતા હોય તો તમારે તે ચીજો કરવી જોઈએ કે જેમાં શક્તી વાપરવાની જરૂર પડે અને તેથી, જો તમે તમારું શરીર દરેક રીતે સંપૂર્ણ રહે એવું માંગતા હો, જો તમને સાડું મશીન અને સારા હુથીયારો જોઈતાં હોય તો તમારે દરરોજ કસરતો કરવી. અથવા ઓછામાં ઓછી થોડીક પણ નીચમીત કસરતો કરવી અવશ્યજ છે—

આતો સઘળી કસરતો કરવી એ વાત થઈ. પણ સાધારણ લોકો માટે આ તો સવાલ છે કે હુંમારે કેવી કઈ જાતની શી રીતે કસરતો કરવી. એ માટે એક સામાન્ય સુચના એ છે કે આપણે સઘળા દુનિયાના વહેવારમાં પડેલા અને રોકાયેલા મરદ તથા ઓરતોને કાંઈ ખાસ અકંગ કસરતખાજ થવું નથી. પરંતુ જેથી કરીને આપણા શરીરની દરેક ક્રિયા ખાસ કરીને લોહીનું ફરવું પાચન ક્રિયા, સમાવેશ ક્રિયા, કચરો બાહર કાઢવાની ક્રિયા વગેરે આ ચાર મુખ્ય ચીજો સંતોષકારક રીતે થઈ શકે, એવી જો કોઈ હીલચાલો કસરતો હોય તે શોધી કાઢી. કરવી અવશ્યની છે. અને તે માટેજ અદત્તા સેવકે દરેક સાધારણ મરદ તથા ઓરત ધરમાંજ પોતાના હાથે (કાંઈ પણ ઓળત વિના) કરી શકે એવી કસરતોના સસ્તા નકસાઓ એની સમજણ સાથે બાહર પાડ્યા છે તે મંગાવી વાપરવાને લલામણ કરીશું અને તે દરમ્યાન થોડીક વ્યવહારક કસરતોની વીગત નીચે એ આપી છે.

ખાસ કરી આપણા સાધારણ મનુષ્યને જે ખાસ કસરતો જોઈએ છે. તે (૧) સઉથી પેહલા બરડાની કદાડને મજબુત રાખવાની, (૨) દરેક પ્રાણીક અવયવો ફેફસાં હોઝરી, લીવર, આંતરડાં અને ગળાથી તે પેટનો સઘળો ભાગ બધામાં લોહીની ગતી સારી રીતે ફરતી રહે અને તાજી હવા પુર જમ્યામાં મળ્યા કરે એ માટે જોઈતી નવી કસરતોની જરૂર છે.

પેહલું. બરડાને મજબુત રાખવાની કસરતો.

(૧) જમીન ઉપર લાંબા પગે પડોળા કરી હાથે બરડાની પાછળ જમીન ઉપર મજબુત રાખી ટેકવી તે ત્રીધા ટટાર, છાતી બાહર કાઢીને બેસવું. અને પછી પગની એડી ઉપર ભાર રાખો—આખા શરીરને ઉંચકવું, પાંચથી દશ સેકન્ડ તેમ રહી પાછા (ધીમા ધીમા) આગલી હાલતમાં આવવું. આમ આઠથી દશ વાર કરવું.

(૨) સીધા ઉભા રહી. હાથોને ખભાની સીધી લીટીએ માથા ઉપર ટાઇટ રાખવા. તે પછી વાંકા વળતા જઈ ખન્ને હાથોને, જમીન ઉપર અથવા પગનાં અંગુઠાને હાથ અડાઠવાની કેશેશ કરવી પણ તેમ કરતી. વેળાએ પગના ગુઠણ સખત રાખવા (વાળા દેવા નહી) અને જેટલું નીચે જવાંથી તેટલી કમરને અને હાથોને લઈ જવા. પાછા ઉપર હાથો લેવા. આ ક્રીયા દશ વાર કરવી. પેટના ભાગને મજબુત કરવાની તથા કબજિયાતને દુર કરવાની કસરતો.

(૧) જમીન યા ખીછાના ઉપર સુઈ ને, પગોને પેટ તરફ ખેંચવા. ખન્ને હાથોનાં પહેાંચાઓ પહેલા જમણા પગનાં ગુઠણની આસપાસ પકડેલા રાખી પગ ને પેટની સાથે (ગુઠણ લગભગ ઢુટી આગળ આવે તેમ દાખેલો રાખવો. તે પછી ડાબા પગને અને ત્યાર પછી જોડ પગોને એમ પકડેલા રાખવા. આ હીલ ચાલો, પાંચ મીનીટ સુધી કરવી.

(૨) ખુરશી ઉપર બેઠા બેઠા, માથાંથી તે પેટ સુધીના ભાગને પહેલાં જમણા પગ તરફ નમાવવો. પેટ દબાય એવી રીતે—તે પછી ડાબી બાજુએ તેમ કરવું—એમ અવારનવાર દસથી બાર વાર કરવું.

(૩) કમરના હીલચાલ—પગ મક્કમ રાખી ઉભા રહી લીવરને ચપળ કરવા માટે ખન્ને હાથો કમરની નીચે કુલા ઉપર રાખો—અને પછી કમરથી ઉપરનો ભાગ (પેટ વગેરે) બાજુ ગોળ ગોળ ફેરવતા હોય તેમ દશ વાર જમણી તરફ મરડો અને તે પછી દસ વાર ડાબી તરફ મરડો. (બાજુ ઉભા રહી આપણે પછવાડે ફરતા હોઈએ તેમ ફક્ત ખભા, પેટ, કમરજ મરડાય તેમ ફરવું, પણ તે વેળા પગને મક્કમ ઝોસતવારજ રાખવા.)

(૪) સીધા ઉભા રહીને હાથોને કુલા ઉપર મુકવા—અંગુઠાને પછાડી રાખી આંગળાઓ આગળ રહે તેમ રાખવા તે પછી બાજુ નીચે ખેંસવા જતા હો તેમ ગુઠણ અને કુલાને નીચે નમાવો. તેમ કરતાં પહેલાં અંગુઠા ઉપર ઉભા રહેવું અને ત્યાર પછી પાછા સીધા થવું; અને પગની એડી જમીન ઉપર લગાડી આ હીલચાલ પુરી કરવી. આગ દશી ૧૦ વેળા કરવું. આટલી થોડી હીલચાલો દરરોજ સવારે ઉઠ્યા કેડે કર્યાં પેટની હાજત થઈ લાગશે અને રાહત મળશે. એ કસરતો કર્યા આગમજ બની શકે તો એક બલાસ બરી ગરમાગરમ પાણી પીવું વધુ લાભકારક થઈ શકશે. જેમને ચાલુ કબજિયાત હોય તેઓએ આ હીલચાલ સવારે તથા રાતે સુવા જતા અગાઉ પણ લીધી હોય તો વધુ ફાયદાકારક થશે.

The only address—No branches.—
KALKADEVI BARTON CO.
 KALKADEVI RD.

આંખની મફત તપાસ કરી ખરા
 “ પથ્થરનાજ ” ચશ્મા
 “ મફત ” બદલી કરવાની
 જામીનગીરીથી બનાવી આ-
 પીશુ. ખાનદાન અને ગરીબ
 હાલતમાં આવી ગએલા
 ચુકરથ માણસોને ખાસ
 સસ્તા ભાવે અથવા જરૂર
 પડવે તદ્દન મફત આપીશું.

302—304,
 કાલકાદેવી
 રોડ,
 મુંબઈ.

નકલી આંખો.

ખાસ અંગ્રેજી અને આઝીલીયન પથરીના
 ચશ્માં “રવરેશી નહીં.”

કાલકાદેવી બાર્ટન કું.

PERFECT PEBBLE
 સ્વર્ગગીચિવસ્ત્ર

મારકોટમાં અને કોટમાં હમારી કોઈ પણ શાખા ઓફીસ નથી.
 કોઈ પણ
 હોસપી-
 તાલ અથવા
 દાકતરોના
 નંબર પ્રમાણે
 ચશ્માં જામીન
 ગીરીથી બનાવી
 આપીશું જે
 હમારો બનાવેલો
 ચશ્મા દાકતર ના પ-
 સંદ કરે તો કુલ પૈસા
 પાછા આપવાની લેખીન
 જામીનગીરી આપીશું.

“ નકલી આંખો. ”

Artificial Eyes.

“ખરા પથ્થરના ચશ્માં

Real Pebbles

કાલકાદેવી બાર્ટન કું.

No. 302—304,

કાલકાદેવી રોડ, મુંબઈ.

સેશીન કુંભા

શું ચીજમળે છે ?

લગ્ન પ્રસંગે તેમજ ધનામના મેળાવડામાં ભેટ આપવા લાયક તરેહવાર જાતની પેટીઓ, હિંદુસ્તાનની હિતમ તકશીનાં રાઉન્ડ ટેબલ, કાર-નરરેન્ડ, માટીના રમકડાં ચાલનારા દોડનારા તેમજ કસરત કરનારા માટે રમવાળી લગોટ, મખમલના મહેલા ચપલો, કાચના કુડા, ફેન્સી ચીની ફાલોવર વોઝ, સુખડના હોલ્ડર, અપાનીઝ કેનવાસપરના ચીત્રો, ખતાવટી કુલના કુડા, ખાસ્કેટ છોડ અને તરેહવાર જાતની ફેન્સી ચીજો.

એક વખત કુડાનની મુલાકાત લઈ ખાતી કરો તમે જરૂર સંતોષ પામશોજ.

સેશીન કુંભા

૬૦ સેશીનકળીઆને નાકે
ગોપીપુરા-સુરત. }

મેનેજર-નીલકંઠ ઉમેદરામ

હલકી જાતની ચાહ પી, તબીયત બગાડવા કરતાં અમારે ત્યાંની દરેક જાતની ઉચી ચહના નમુના લઈ પી જાઓ. નમુના માટેના બાંસતલના પેકેટ જુજ કિંમતે મળે છે.

ડાયરી બુકો.

તુરતજ મંગાવો.

પેકેટ ત્યાં જરા મહેટી સાધજની ફક્ત ૦-૫-૦ અને ૦-૮-૦ની. ટીડીટી બીડીટી, ૬૫માં વર્ષની જુની અને જાણીતી ડાયરીઓ ફક્ત આજ છે એકદમ (રમોલ) સાધજની મો. ચાહવાળાની ડાયરી માટે ૦-૩-૬માં. ન્દાની મોટી દરેક જાતની રાજમેળો ત્યાં અર-ધીઆના પહે જોરડર મોકલાવશોજ. કોફાવન દરયા મોકલી દેશુંજ.

જ્ઞાન વર્ધક પુસ્તકો વાંચો.

શ્રી મુકતશાસ્ત્ર કાલીદાસ પંડીનની ૫-૦-૦. આર્થબિષક હિંદુસ્તાનનો વૈભવાજ ૬-૦-૦ ૬ મથેના સંગ્રહ ૯૫૦ પૃષ્ઠોનો મથ. ગુજરાત ગોટા લક્ષ્મી રાજ કોષો ૧-૪-૦ શ્રી ભગવત ગીતા તરત બોધ ૦-૪-૦. જનકુ કૈલક સંગ્રહ કોર્ડોના ૦-૧૨-૦ કુખનીવારજુ અને કણુનકણ ૦-૮-૦ જાતકાલ કાર બાંધવર્ધજુ ૦-૬-૦ વીગેરે પુસ્તકોનો જોડર મોકલાવશોજ. વી. પી. પોષ્ટ દ્વારા દરેક પુસ્તકો મેકનાવવા પ્રદોષસ્ત રાખેલા છે.

૦૬૨ વરિનજી પરમાત્મ આલેવાળી

જુકસેલર ૩૪૧ કાલખાદેવી રોડ સુબજ.

॥ ॐ नमो ॥

ચંદ્રપ્રકાશ.

(માસિક પત્ર.)

પુસ્તક હુ

અંક ૪-૫ એ

સ વત ૧૯૭૨

માઘ કૃદશુન

પુણામિચોપધિ: સર્વા સોમો મૃત્વા રસાત્મક: ॥

મં ગીતા ॥

શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે: હું પોતે રસાત્માક ચંદ્ર રૂપ

અધને દરેક આધીઓને પુષ્ટ કરું છું.

ભગવદ્ગીતા.

વાર્ષિક

લવાજમ

રૂા સવા

ચોરટાજ

સાથે.

અનુક્રમણિકા.

વિષય

પૃષ્ઠ.

૧ ગીતાંજીની કેટલીક હ્રસ્વગમ વિચારણા	૮૧
૨ વસંત પંચમીને દિવસે (કવિતા)	૮૫
૩ મોહનુ આવશ્ય અને પ્રેમનો પ્રકાશ	૮૭
૪ આધુનિક પરિસ્થિતિ અને ભાવી દર્શન	૯૭
૫ વિજ્ઞાન અને સાહિત્ય	૧૦૧
૬ અનુસવની મીઠી મીઠી વાતો	૧૦૩
૭ પુત્રી અવસાન (કવિતા)	૧૦૫
૮ ભયંકર ભેદ	૧૦૬
૯ સ્વામત મંદિર	૧૧૦
૧૦ અગત્યની મુશ્કેલી	૧૧૧
૧૧ હાલના અને પ્રાચીન કાવ્યો	૧૧૨
૧૨ સાચો વશીકરણ મન	૧૧૩
૧૩ મુજાની એક કાવ્ય	૧૧૭
૧૪ ન્યોતિ મયી	૧૨૩

પ્રસિદ્ધ કવિ-તંત્રી, પ્રભુશંકર નરભેરામ વ્યાસ.
ચંદ્રપ્રકાશ એડિટર, અમીટલા ચક્રા-સુરત.

યોગવાંસિષ્ઠ મહારામાયણ-ભાગ ૨ જો.

નિર્વાણ પ્રકરણ

વેદધર્મસભાવાળા ઉત્તમ ભાષાંતરની નવી આવૃત્તિ.

પૃષ્ઠ ૧૦૮૫ નો દળદાર ગ્રંથ, શ્લોકના અંક, ૭૫૯ ૬૦ રતલી કાગળ
મહોદ્ધા-દસ્કત તથા સોનેરી પાકા પૂઠા સહિત, મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૩,

ચૈત્રની આખર સુધી ૦૧ ફંચી.

આ ગ્રંથનો ભાગ ૧ લો—ગયા વર્ષમાં નીકળી ચૂક્યો છે. એ પણ દરેક
રીતે-ઉપર પ્રમાણેજ ઉત્તમ હોઇને તેની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૬૪૦ છે. એમાં વૈરાગ્ય-સુચક,
ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ઉપશમ એ પાંચ પ્રકરણો છે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પોસ્ટેજ વાત

અગાઉનાં ગ્રાહકો—જેમણે પહેલા ભાગ સમયે રૂ. ૩) આપવા સાથે
ખીલે ભાગ રૂ. ૨)માં મેળવવા બાબતની પાવતી મેળવી હોય, તેમણે તે પાવતી
અથવા તે પાવતીનો નંબર, તારીખ અને પોતાના નામ ઠામ સાથે લેખીત
માગણી મોકલીને ખીલે ભાગ ચૈત્ર આખર સુધીમાં રૂ. ૨) થી સત્વર મંગાવી
લેવો પોસ્ટેજ વાત. પાછળથી મૂલ્ય પૂરુંજ લેવાશે અને સોનેરી પૂઠાવાળાં પુસ્તકો
બહાસ થતાં શાહીની છાપવાળાંજ મળશે.

ખંને ભાગ સાથેજ લેનારને—ચૈત્ર આખર સુધી રૂ. પાં. માં અપાશે.

પાકીથી પૂરા ૬) લેવાશે. પોસ્ટ ખર્ચ રૂ. ૧) વધુ સમજવું. કમમાં કમ રૂ.

પોસ્ટ ત્યા જરા મેટાગ્નિના છાંતે ૦-૫૫ થો પોસ્ટ રસ્તે મોકલાશે નહિ. પાકીની

૩૫માં વર્ષની જુની અને જાણીતી કાયરીઆ ફક્ત આ

મી. આદવાળાની કાયરી માટે ૦-૩-૬માં. ન્હાની મોટીપચ્છેગા સહજ વધુ મૂલ્યે મળશે.

ધીઆના પહેાંચે આરડર મોકલાવશેજ. કીધાવત દરથી મોકી; જુ. મંગેળદાસ દરકીશનદાસ ઠે. ભાગાતળાવ.

જ્ઞાન વર્ધક પુસ્તકો વાંચકોદાર—જુ મોહનદાસ મનસુખરામ ઠે.

શ્રી મુક્તશાસ્ત્ર કાલીદાસ પંડીતની ૫-૦-૦. આર્થશિપક હિંદુસ્તાનનો વૈદ્યાલ ભોવાલાઇ છે. અમદાવાદી

૫ ગ્રંથોના સમૂહ ૬૫૦ પૃષ્ઠોનો ગ્રંથ. યુદ્ધગાન ગોટા લક્ષ્મી ૨૭ ડો. અમુકલસેન આદમજી.

શ્રી ભગવત ગીતા તત્ત્વ બોધ ૦-૪-૦. જાદુજી કોતક સમૂહ કોડોના જે અમદાવાદજી લખજી

કુખનીવારજી અને કણુતકજી ૦-૮-૦ જાનકાસ કાર ભાગ્યવર્ધજી ૦-૬-૦ વાગર રતે મોકલાશે નહિ.

આરડર નોંધાવશેજ. વી. પી. પોસ્ટ દ્વારા દરેક પુસ્તકો મોકલાવવા બંદોબસ્ત રાખેજ. અમદાવાદ

૦૬૨ વસંત ૭ પરમાનંદ આદવાળા

જુલસેલર ૩૪૧ કાલખાદેવી રોડ સુખજી આ અંગેના

પાળો છે. સુખ

પુસ્તક ૯

માર્ચ ૧૯૭૨

અંક ૪

॥ ૐ શ્રી ॥

ગીતાભાંથી કેટલીક હૃદયંગમ વિચારણા

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચનઃ

યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્.

કર્મક્ષેત્ર વિષે ગયા માસમાં ઉદ્ઘાપોહ આદર્શ પછી કર્મશુ અને કર્મયોગ
 યોગે વિષે કાંઈક વિવરણ કરવું આવશ્યક છે. ખરું કહીએ તો અખિલ વિશ્વની
 આદિ પ્રેરણા અને તદનુસાર સંચલન એ સર્વ 'કર્મ' માત્ર છે. સૃજન એજ
 ક્રિયા છે. અને ક્રિયા સર્વ સૃજન છે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિલય, આદિ, મધ્ય
 અને અન્ત એની વર્તુળાકારની જગત્ પ્રવૃત્તિ પણ આજ પ્રમાણે આરંભાઈ છે.
 વિશ્વની એવી કોઈજ ચીજ નથી કે જેના અસ્તિત્વને યોજવું-કરવું નહિ પડ્યું
 હોય-રે ! તે વસ્તુનું અસ્તિત્વ જાતેજ ક્રિયા માત્ર છે. આથી 'કરવું' વા. 'ન કરવું'
 એની પસંદગી આપણી નથી. અર્થાત્ આપણા મનની નથી. આત્મિક સ્વરૂપે
 આપણે પરમાત્મ રૂપ છીએ તો તે સ્થિતિમાં તો 'કરવું', 'ન કરવું' પરમાત્માની
 પસંદગી પર એટલેજ આપણી પસંદગી પર આધાર રાખે છે, પરંતુ અને મનની
 પસંદગી જાહીજ થોભે છે કે તે કેવી રીતે કરવું, ન કરવું. અલગત્ આપણું
 કર્મ હંમેશા આપણી પદ્ધતિનુંજ પ્રદર્શન છે. આપણામાં જે કરવાની પ્રકૃતિ નથી,
 તે ભાગ્યેજ આપણાથી થઈ શકે છે, તો પણ અનેક ક્રિયામાંથી અમુક આપણા
 સ્વભાવને અનુકૂળ ક્રિયા કરવા પ્રતિ આપણી પ્રકૃતિ સહસાગમન આદરે છે, અને
 આમ થતાં પારેલી યોજના પાર પાડવામાં વિલંબ થતો નથી. આપણી આ શ્રદ્ધાજ
 આપણને આગળ ને આગળ ધપાવે છે. પરંતુ આપણી શ્રદ્ધાને તો આપણે એવા
 પ્રકારનું રૂપ આપી શકીએ કે જે વડે પૂર્વના અનુભવોના પ્રકાશથી આપણે
 કેટલું અને કેવી રીતનું સુદર અને શાશ્વત કરી શકના સમર્થ છીએ, તેટલાનીજ

તે પસંદગી આદરી રહે ! આમ પૂર્વસ્મૃતિ આદરવી એટલેજ પરમાત્મ પ્રતિ પ્રવેશ કરવો, અર્થાત્ લાભ્ય લાવને અદૃષ્ટ પિતા પ્રતિ-જગતના ચાલક, પ્રેરક અને શાસક પ્રતિ-નિયત કરવો. આથીજ લાવનાના દરોનને સ્મૃતિ ઠી છે.

આપણા કર્મો ગુણસેદ થકી ત્રણ પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (૧) સૈરથીક અર્થાત્ પ્રાથમીક ભિન્નભિન્ન પ્રવૃત્તિનું એકીકરણ કરવું તે, જેથી સર્વ માન્ય એક સર્વ વ્યાપી પ્રવૃત્તિ થઇ રહે. જેમને કોઇ પણ ધાર્મિક, સાંસારીક, જ્ઞાનવિષયક એવી કોઇ પણ સંસ્થા, જેમાં ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓને સમુહ બહુ એકત્ર કરવી, અને તેમનાં કલ્યાણ આદરવાં-લોકસંગ્રહ નો ગીતા લાખ્યો પુણ્યભાવ આચારમાં મૂકવો. (૨) ઉચ્છેદક-અર્થાત્ ઉપરોક્ત સર્વ વ્યાપ સંસ્થાને ભિન્નભિન્ન પ્રવૃત્તિમાં આવી નાંખવી છે. જેમકે કોઇ મનાતી અનેક કાળ થયાં મૂળ ઘાલી બેઠેલી રૂઢીઓનો સંમુખો નાશ કરવો તે. હવે આંતરિક દૃષ્ટિથી એમ સમજાય કે કોઇ સ્થિત થયેલી રીતભાત, સારી વા નરસી, તેનો સંહાર કરવો. તેને મરવી. ધાતુને મારે છે તેમ-જેથી તે આત્મતત્વ પ્રતિ મળી પુષ્ટિમન્ત બને. (૩) વિધનાત્મક-અર્થાત્ પ્રવૃત્તિમાં આડ ખીલી રૂપ પ્રવૃત્તિનાજ સમૂળા ઉચ્છેદ રૂપ. દુઃકામાં કર્મથી-અસ્તિ-ત્વથીજ-અટકવાનો પ્રયત્ન.

હવે નિર્ણય અને સ્વતંત્ર કર્મો તે આજ કે જે વડે ધર્મની-જીવનની વૃદ્ધિ થઈ રહે ! જીવન પ્રકાશપૂર્ણ વિકાસ ધારણ કરી રહે-જીવન જીવીએ છીએ. બહુલાવીએ છીએ-આવો પરિપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થાય. હુંકામાં 'આપણા' ધંધાઓ આપણને ન હાંકે પરંતુ આપણે તેમને હાંકીએ' એવું જીવન જીવાય; અને આવા જીવનીય પ્રયોગ વડે પ્રજા મનુષ્ય પોતાના ભાગ્ય પર સત્તા ચલાવે છે અને મૂર્ખ ભાગ્યને આધિન થાય છે. (પ્રસેડસસ).

હવે સ્વાર્થ, પરાર્થ અને પરમાર્થ વિષે આપણે કંઈ કહીશું. આપણે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીજ શકતા નથી. સ્વાર્થ સાથે પરાર્થ સધાય તેને પરમાર્થ કહે છે. આપણી એવી ક્રિયા નથી કે જેમાં પરાર્થનું માત્ર થતો હોય, કારણ જેને એકલો પરાર્થ કહીયે છીએ ત્યાં એ તેના આચરણથી ઉત્પન્ન થતો 'આનંદ' પણ આપણોજ સ્વાર્થ છે. કારણ:—

બ્રહ્માંડ આતો ગૃહતાતતુ' છે,

લે છે સહુને સહુ કોઈ દે છે.

આધાર સૌનો સૌ ઉપર છે,

આભાર સૌનો સૌની પર છે.

આ દૃષ્ટિથી જોતાં સ્વાર્થ ત્યાગ કરનારા મનુષ્યો સ્વાર્થનો ત્યાગ ન કરતાં તેનેજ વિશેષ ઉદ્ધાસ નિમગ્ન કરી રહે છે. કારણ એવું તો નજ હોઈ શકે કે જે મનુષ્ય અનેકનાં કલ્યાણ કરવા પ્રવૃત્તિ ધારણ કરે છે તે મનુષ્યને પોતાનું કલ્યાણ-શરીર, મન, આત્માનું કલ્યાણ-ન આદરે તેમ જો હોય તો તેનાં પર કલ્યાણનાં કર્મો કેવળ ફેકટનું ગણવાં. આત્મકલ્યાણ એજ પ્રથમ આદર્શ હોવો જોઈએ. અને તે દ્વારા લોકકલ્યાણમાં છુપી રહેવું એ ગીતાગાનનો અનાદિ રણકો છે. નિઃસ્વાર્થ કર્મયોગ આદરનાર મનુષ્યો તેનેજ કહી શકાય છે તે તે કર્મોમાંથી પરિણામ પામતા સિદ્ધિ અસિદ્ધિના સંસર્ગને ત્યજીનેક મુંજીયા: જેવુંજ ગણી રહે. કેટલાક કર્મયોગીઓને માટે એમ પણ કહેવાય છે કે તેઓ શરીરની દરકાર કર્યા વિના કર્મો કર્યે લાય છે. આવાં પોતાનાં શરીરની અવગણના કર્યા બાદ પ્રેરાયલાં કર્મો અન્તે તેના આયુને ક્ષીણ કરે છે. અને જે કાર્ય તેને હાથે વધારે જવલંત અને અર્થપૂર્ણ લાવી ગૌરવવાળું ચોક્કસવાનું છે તેને પોતાના ક્ષણિક અસ્તિત્વ વડે ક્ષીણ કરે છે. કારણ એમસંન જણાવે છે તેમ કર્મયોગી પુર્યો કંઈ વારંવાર દેખા દેતા નથી, અને તેમની જગા તરતજ પૂરી શકે એવા અન્યજનો એકદમ ઉદ્ભવતા નથી. ખીજી રીતે વિચાર કરશું તોયે જણાય છે કે આત્મા અને મનના વિકાસમાં શરીરનો બહિષ્કાર કરવો એવું કાંઈજ છે નહિ. શરીર પણ આશ્ચર્યની પરંપરા છે-a workshop of wonders-જો તેની Cosmic Immerssity અને

વિશાળતા અને Cosmic Diversity વિવિધતા એટલાં તો સખળ અસંર કરનારાં છે કે ગીતા ભાષ્યુ' એકસ્ય સચરાચર એ સૂત્ર તેમાંજ પર્યાવસીત થયેલ છે એમ ગણીએ તો અસ્થાને નહિ ગણાય ! એક નાના Cell માંથી તેનું અસંખ્ય અનંત 'Cells' નું બંધારણ થવું, તેમનાં વિવિધ કર્મો અને સંસ્થિતિ ચોભઈ રહેવી, એ સર્વનો વિચાર આદરતાં, શરીર એ કાંઈ નજીવી બાળત નથીજ કે જેનો વિચાર કરતાં, જેનું કલ્યાણ આદરતાં જે વિષે સંભાળ અને સુશ્રુષા લેતાં. પાપ થયેલું ગણાય, તેને કેટલાક ધર્મોમાં—Temple of Goodness—આત્માનું મંદિર કહેલું છે તે થે ખોટું નથીજ. અને ગીતામાંએ હૃદયે દશર સ્તિષ્ઠિતિ એ હૃદય શરીર વિના ક્યાંથી સંભવે ? આમ શરીરમાં રહેલ પરમાત્મ પ્રભાને, શરીરને કદ આપી, નિસ્તેજ કરવી, આયુ ટુંકાવવું, કર્મ યોગમાં શિથિલતા ધારવી, અને અધુરું સર્વ મૂકી જવું, એ કર્મયોગીપણું નથીજ. ટુંકામાં તમારું પોતાનું શરીર જેટલું આશ્ચર્યની અને પ્રભુતાની ઉત્તમતાથી દેદીપ્યમાન છે તેટલુંજ તેને અવગણવું મૂર્ખાઈ ભરેલું છે. કર્મમાં પૂજાભાવ રચવો હોય તો શરીરની ગણના કરવીજ પડશે. ક્ષીકૃષ્ણ આવાજ નિર્બંધ કર્મકાર તરિકે આપણી સમક્ષ વિલસે છે આત્મ વિભૂતિઓના વિકાસ અને લીનતા તેજ તેમનાં અગોચર કર્મો છે. જેને આવિર્ભાવ તિરોભાવ એ નામ આપેલાં છે. પરંતુ તે ઉભય તેમની Gloriousness and splendour થી ભિન્ન છે—રે ! તેમની પ્રકૃતિનાં—આત્મભાયાનાં ભિન્ન દર્શન છે.

હવે કર્મ યોગ વિષે કંઈક વિચારણા આરંભીએ. કર્મયોગ એટલે કર્મમાં જોડાવું તે—કર્મને પકડવું. શારીરીક, માનસિક, આધ્યાત્મિક તેની આલોચના, કલ્પના, અથવા ક્રિયા આદરવાં. આથી ઉલટું કર્મને ત્યજી દેવું. અકર્મી થવું એ આવી શકશે અલગત સામાન્ય મનુષ્યની પ્રકૃતિ કાંઈ કર્મકૃતની ક્રિયા નહિ તે તો માત્ર કર્મવટેજ દોરાવાનું છે; કર્મને દોરાવાનું નથી. આમ હોવાથી કર્મયોગ તેનેજ કહી શકાય કે જેમાં મનુષ્ય કર્મથી અપકૃત ન થયો હોય, પરંતુ જેનાથી મનુષ્ય આત્મિક, આંતરિક શાન્તિ, સંસિદ્ધિ અને અદ્યુષ્ઠતા સંપાદન કરી શક્યો હોય. અને યોગ શબ્દનો અર્થ સ્વસ્થતા, આત્મ કેન્દ્રસ્થપણું, સિદ્ધિઅસિદ્ધિમાં અલોલુપ્તતા, અવિકળતા, વિશ્રાન્તિ, નિશ્ચલતા, શાન્તિ; કર્મયોગની વ્યાખ્યા કોઈક આપે આપી શકાય કે આશાનિરાશા જેમાં વ્યક્તિગત કારણો વિના પ્રેરાયલું કર્મ જેને અવ્યક્તિગત કર્મ કહીશું. (Imperoval Action) આ વ્યાખ્યામાં તેવું કર્મ કરવાના પ્રયત્નો પણ અવ્યક્તિગત કર્મોજ લેખાશે.

ઉપર કહ્યું તેમ મનુષ્યની પસંદગી 'કરવું,' 'ન કરવું' એમાં રહેલી નથી, પરંતુ તે, સાધુયોદ્ધા જેવું કરવું કે જંગલી પ્રાણી જેવું, વેચાણ શુભામ જેવું

કરવું મનુષ્યના મનુષ્યત્વને છાંતવું કરવું; એમાંજ રહેલી છે. આ સ્થિતિનો શુદ્ધ સાક્ષાત્કાર કરી, મનનચુક્ત કર્મો આદરાય છે તેજ કર્મયોગ છે. અન્ય રીતે કર્મ-યોગની વ્યાખ્યા આમ આપી શકાય, કે તે કેવળ સ્વાર્થી હેતુઓનો ક્વંસ છે. આ સ્વાર્થી હેતુઓને 'કર્મફલસંગ' કહ્યા છે—અર્થાત્ કર્મના પરિણામ પરથી પોતાની જાતને છૂટી પાડવાની અશક્તિ—અવ્યક્તિગત વિચારણાની તેમજ કર્તવ્યની અશક્તિ આથી કર્મફલથી ન દોરાયલો, અથવા 'કર્મફલસંગ'થી ન અદરાયલો એવો કર્મનો યોગ. તેજ કર્મયોગ. કર્મફલસંગને કેટલાક કર્મસંગ ગણી કર્મમાત્રનો ત્યાગ કરી રહે છે. જે ઉપર કહ્યું તેમ મૂર્ખાઈ વિના અન્ય કાંઈજ નથી. સંન્યાસને યે ઘણા કર્મસંગથી મુક્તિ માને છે, અને ત્યાં અન્ય કર્મમાં દોષ દેખે છે. આથી આલસ્યના માર્ગને અનુસરી પોતે નષ્ટ થાય છે. આ સાથે વિચારવા જેવી વાત એ છે કે પરિણામનો વિચાર ક્યાં વિનાજ કર્મો કયે જવાં તેવું નામ કર્મયોગ નથીજ! આવાં કર્મો કેવળ તામસીક કક્ષામાં મૂકી શકાય. અને તે માત્ર અધોગતિમાંજ પરિણામે, યોગ: કર્મતુ કૌશલ્ય—કર્મમાં કુશળતા એજ યોગ—કર્મના પરિણામની અવહેલના કરવાની નથી, પરંતુ તેથી નીપેજતા આપણા પોતાના પર તેની સિદ્ધિ અસિદ્ધિના આરોહ અવરોહ, આઘાત વિધાતોનીજ અવગણના કરવાની છે. અલ-ખત્ આ કાર્ય ઘણું વસતુ છે. તો પણ મનપર ધીમે ધીમે અડચણ નહિજ નડે. મનતો આપણો સેવક છે. સ્વામી થઈ પડ્યો છે. પરંતુ મન માત્ર અનેક અનુભવોની પરંપરા માત્ર છે, ને તેના સુકાદા તે અનુભવો પરથીજ ઘડાય છે. આવો સ્વામી સામાન્યતઃ દુઃખમાં, કલેશમાં અને આત્મ સંકોચમાં લાવી મૂકે એ નિર્વિવાદ છે. જો મનપરનું સ્વામીત્વ યુનઃ પ્રાપ્ત થયું કે તરત જીવનકાર્ય automatically ચલાવું, Instinct ઓળખાવાની Intuition ના પાઠો ઉઠેલાવાના અને Reason શુદ્ધ થવાનું. અને તે વહેનાં કર્મો કર્મયોગની પરિપાક અવસ્થાનેજ ગણશે.

ૐ શ્રી ગુરુ ચરણે

વસત પંચમીને દિવસે:—

ચાલો વિહરીએ !

વિશ્વતું ઉદ્યાન રમ્ય,

વિરાટ આનંદ સૌમ્ય;

મધુર અનિલ લહરી, ધન્ય,

ચાલો વિહરીએ:—

અપ તેજ વાયુ પૃથિવી,
છત્ર શી આકાશ સુરખી;
નિભવકેલી મચવી રૂઢી,
ચાલો વિહરીએ:—

રૂઢ રાજના રસદ્રૃ,
રસરાજ કેરાં હાંદ્રૃ;
પ્રણયમગ્ન શા પ્રસાદ,
ચાલો વિહરીએ:—

વિહગ શાં પથે અગમ્ય,
સુસુત યાંખ્યથી અનન્ય;
રાસ ઉડ્યન અસંખ્ય,
ચાલો વિહરીએ:—

પંચમીનું પુણ્ય પર્વ,
રતિપૂર્ણ ખીમળ, ભર્ગ;
ઝંગતું ભવ્ય પ્રતિવર્ષ,
ચાલો વિહરીએ:—

પ્રિય પ્રેમસી નવે નૂર,
કુલ વિગ્ણ લક્ષ્મી રૂપ;
અજળ પ્રીતિ લહાણ પૂર,
ચાલો વિહરીએ:—

આશને ઉલ્લાસ ભર્યાં,
ઉર પ્રાણ પ્રસન્ન ઝગ્યાં;
પ્રણય નીરપાન નર્યાં,
ચાલો વિહરીએ:—

પ્રભુના પ્રસાદ રૂપ;
આજનું મહા સ્વરૂપ;
પાસ્યાં રંગ યોગ સુખ,
ચાલો વિહરીએ:—

આત્મના વિલાસ નર્યાં,
પ્રેરના પ્રકાશ પૂર્યાં;
સબર દેહ-આત્મ તર્યાં,
ચાલો વિહરીએ:—

—મોહનું આવરણ અને પ્રેમનો પ્રકાશ—

“૨ ! ૨ ! મોહન, મોહનું જગત આ તેમાં ખરે સ્નેહ ક્યાં ?”

કલાપી.

૧

રાત્રી સમસમાટ કરતી ચાલી જતી હતી. સર્વ પ્રાણીમાત્ર શાન્ત હતાં. રાત્રીના ત્રણ વાગ્યા હતા. માત્ર છૂટા છવાયા તારાઓ સર્વ કોઈની પવિત્ર કે દુષીત વાતો ગંભીરપણે મૌનથી સાંભળી રહ્યા હતા. છતાં પણ મનુષ્ય અને એકાન્ત છીએ, અમારી વાતો કોઈ જાણે સાંભળતું જ નથી, એમ ધારી સારી વા જોઈ, જેને જેમ કહે તેમ વાતો કર્યે જતાં હતાં. મુખાઈમાં ભૂલેશ્વર આગળ આવેલા એક માળામાં તેજ પ્રમાણે પિતાપુત્ર વાતો કરતા હતા.

સત્યવદન:—ભુઓ, બાઈ ! જો કે એ બાળતમાં મને નાતબતનો કંઈજ વાંધો નથી, પણ તમે માત્ર બહારનું જ સૌંદર્ય જોઈને આમ લગ્ન જેવી પવિત્ર અંતીથી એવી હલકા વર્તનવાળી સ્ત્રી સાથે જોડાઓ છો, તેનું પરિણામ ભાગ્યેજ સાફ નિવડશે. વળી એકલી પત્નીજ હલકા વર્તનવાળી આપણા કુળમાં આવશે એમ ન સમજશો, પણ તેનાથી થયેલી સંતતી પણ તેવીજ થશે; અને આપણી સુધારામાં આગળ પડતી કામને કલંક લાગશે.

મોહન:—પણ પિતાજી ! ભુઓ, હવે તો જમાનો બદલાઈ ગયો છે, લગ્ન જેવી બાળતમાં માળાપે વચમાં પડવાની કંઈજ જરૂર નથી. હું હવે ઉમર લાયક થયો છું, સાફ જોડું વિચારવાની પરમેશ્વરે મને બુદ્ધિ આપી છે. તમે મારી ફિકર રાખો છો તેના કરતાં મને મારી ફિકર વધારે છે. તમે કહો છો તેમ એકલું બહારનું જ સૌંદર્ય નહિ પણ, ભુવો ! કે તે હામોનીઅમ વગાડવું સાફ જાણે છે, તેની સાથે ગાય છે પણ વધારે સાફ. ગાવામાં તો તે આખા શહેરમાં વખણાયેલી છે. તેનો કંઈ પણ ધણો મધુરો છે, કુદરતીજ કંઈ મધુરો છે અને તે સદા એ મધુરો તેની ઘણીજ કાળજી રાખ્યાં કરે છે, ને ઘણું ખર્ચ તે કંઈ કેળવે વાંધે છે. જો કે તે જાતે બ્રાહ્મણ છે, છતાં એ પોતાની ન્યાત મૂકી આપણી ન્યાતમાં આવવાનું કષ્ટ કરે છે, તેજ તેનો મારા પ્રત્યેનાં પ્રેમ અને ઉદારતા જણાઈ આવે છે. બલે, તેની મુજ વાત ગમે તેવી હોય, તેનું આપણે કાંઈજ કામ નથી; આપણે ત્યાં આવ્યા પછી સૌ સુધરશેજ. ખર્ચ જોશો તો એવી “બુદ્ધી” (સંદરી) કંઈજ મળી શકશે નહિ.

વિચારા સત્યવદન, રાત્રીના ત્રણ વાગતા સુધી પોતાના પુત્રની સાથે ઉભાગરે કરી, અનેક રગઝક કરી, કંટાળ્યાં. ઉઠે તેમનો મિત્તજ ગયો. અને સખ્ત

ધમકી સાથે કહ્યું કે “બલે, ત્હારે કરવું. હોય તેમ કર, પણ યાદ રાખજે કે પહેલો તારો આ મારી સાત લાખની મિલકતમાંથી હક ઉઠાવી લેજે; હું મારી મિલકતનું કાલે સવારે ‘વિલ’ કરીશ, અને તેમાં તમે મારી મિલકતનો બિન વારસ કરાવીશ.” આ છેલ્લા સખ્દો કહી સત્યવદન પોતાના દિવાનખાનામાં જઈ સૂતા.

*

*

*

*

૨

સાંજના ચાર વાગ્યા છે. આજે વસન્ત પંચમીનો દિવસ છે. સત્યવદનના માળામાં મોટા મોટા શેઠીઆઓ ભયકાદાર વસ્ત્રોમાં આમથી તેમ ફરે છે; અંગ્રેજી તેમજ પારસી ફેશનની રંગબેરંગી સાડીઓ પહેરી ચોઢવાના ખભા ઉપરને છેડે હીરા માણેક મોતીની મૂલ્યવાન ‘પીન’ ખોસી, અનેક જાતનાં અત્તરોની સુગંધી ફેલાવતી મહિલાઓ મોહનના વરઘોડાની શોભામાં વૃદ્ધિ કરવા સજ્જ થઈ હતી. મોહનનો વિવાહ એક કેળવાયેલી પંદર વર્ષની છોકરી સુસીલા સાથે એકાદ મહિનાથી થયો હતો, અને આજ તેના લગ્નનું મુહૂર્ત હતું. પિતાએ ‘વિલ’ સંબંધી વાત ક્યાં પછી મોહને એકાન્તમાં વિચાર કરી બેસા, અને એને લાગ્યું કે “પિતાનો આ વારસો ગુમાવવો તે ઠીક નથી. હમણાં પિતાનું કહેવું મારી આપણીજ ન્યાતની કોઈ એકાદ કન્યા સાથે માત્ર દેખીતું લગ્ન કરી લેવું, અને પછી જોઈ લેવાશે, ફરી બીજું લગ્ન ક્યાં નથી થતું.” એ વિચારે તેણે આજે સુસીલા સાથે ધન્ય લગ્ન કર્યું હતું.

*

*

*

*

૩

દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. સમય જલના પ્રવાહ માફક મનુષ્યને ખૂબર નપડે તેવી રીતે ત્વરિત ગતિ કરી રહ્યો હતો. વૈશાખ જેઠ મહિનાની સંખત ગરમી પડતી હતી. સૌ કોઈ ઉકળાટથી ખળ્યાં ખળ્યાં થઈ જતાં હતાં. સાંજના છ વાગ્યાં હતા, ચોપાડીપર અસંખ્ય લોકોની આવજા થતી હતી. આ સમયે ચોપાડીપરના સત્યવદનના એક ‘વીલા’માં એક યુવતી ચોધાર આંસુએ રડતી, હાથમાં કાગળ અને પેન્સિલ લઈ પત્ર લખતી હતી.

પ્રિય પિતાજી તથા માતૃશ્રી—

વિશેષ મારી તખીયત સહેજસાજ સારી નહોવાથી આજ રાતના હું તમારા તરફ આવવા નીકળીશ. અત્રે મારી શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિ એકંદરે ઠીક ચાલતી નથી. હુનીઆના સુખ દુઃખનો થોડાજ દિવસોમાં મને અનુભવ થઈ ગયો છે. અને “આ સંસાર અસાર છે, અંહહહા, એ શીખ આજે મળી.” કેમકે “બુદ્ધોનીજ પરંપરા જગત આ, એવું દિસે છે પિતા !” એજ વધુ લખી તમને

ચિંતામાં નાંખવાં હું ઠીક ધારતી નથી; પણ “બહાલાં હાય! અરે! અરે! જગતમાં બહાલાં ઉરે ચીરતા!” એજ સૂત્ર મારા હૃદયને લાગુ થઈ રહ્યું છે, એજ.

દી. તમારી અભાગી પુત્રી સુશીલા.

*

*

*

*

સુશીલા પિતાને ત્યાં ગઈ તેજ દિવસે, સાંજના સાડા છ વાગતાં ગાયકવાડી રાજ્યના એક ગામમાં એક ત્રીસ વર્ષનો યુવાન અને છઠ્ઠીસ વર્ષની યુવતીનો ફોર્ટમાં રજીસ્ટર કરાવી કાયદેસર લગ્ન થવાનાં હતાં. વાયક! કહેવાની જરૂર નથી કે આજની ‘ફોર્ટમાં’ મોહન તથા તેના કેટલાક મિત્રો, મોહનના પુનર્લગ્ન સાથે નવસારી ઉપડી ગયા હતા.

*

*

*

*

“સૌંદર્ય એટલું એટલું પ્રભુનો ઉપયોગ છે, પણ:—

“સૌંદર્યો પામતાં પહેલાં, સૌંદર્ય બનવું પડે;

“સૌંદર્યો વેડફી દેતાં, ના ના સુંદરતા મળે.”

કલાપી.

રાત્રીના અગીઆર વાગે સત્યવદનના માળામાં એક યુવક સુંદર પલંગપર આડો પડ્યો છે. પાસે ચપ્પો, શુભાળ, મોગરા એમ વિવિધ પુષ્પો પડ્યાં છે. આખા દિવાનખાનામાં વીજળીની ‘લાઈટ’ જળકળી રહી છે. યુવાનના હૃદયમાં આજ આનંદ માઈ શકતો નથી. પલંગની પાસે એક ખુશ્શીપર સૌંદર્યની દેવીશી મોહિની સુંદર રાગથી હાર્મોનીયમમાં, “મહારા નયન સહુણા સ્થામ હો! તમને શું કહીને બોલાવું” એ ગીત ગાઈ રહી છે. સૌંદર્યની ‘દેવી’ પૂજન કરવામાં તે યુવાન તેવું સુંદર સુખ એકો નજરે ભેધ ગાડો ઘેડો બની રહ્યો છે. પણ વાંચક! કેઈ કહેશે કે તે યુવાન શું પૂજતો હતો! શાણાઓ સમજાવે છે કે “અનીતિનો સડો હોય ત્યાં સૌંદર્ય ટકી શકતું નથી. નીતિ વગરના સૌંદર્યને કોઈ પૂજતું નથી, નીતિ વગરનું માનવી, ગમે તેવું સુંદર હોય તો પણ તેને કોઈ ચક્રાતું નથી. નીતિ વગરની રચના ગમે તેવી સુંદર હોય તો પણ તે કોઈને આનંદ આપતી નથી.” “સઘળા ઉચ્ચ પ્રકારના સૌંદર્યમાં નીતિનું તત્ત્વ રહ્યું હોય છે,” એમ એમર્સન કહે છે, ખરેખર.

“સૌંદર્ય દેહતું કે દેહીતું?”

મિય વાંચક! મને એ યુવાન દેહના દલકી મોહ લાયું સૌંદર્ય મોહાળમાં વિષ સામગ્રીથી પૂરે, પરંતુ શુદ્ધ સરળ અને આત્મિક પ્રેમી જનોને તો તે સ્વચ્છ પૂજન કિલ્મીશ ભર્યું જ લાગશે, કેમકે:—

‘સૈંદ્ય’ શોભે છે શીલથી,

‘ને યૌવન શોભે છે સંયમ વડે !” ન્હાનાલાલ.

સદ્ગુણ વિનાનું સૌંદર્ય સુવાસ વિનાના પુષ્પ જેવું સુઘતાંજ નીરસ લાગશે.
સુંદર પુષ્પ ભેઇ તેના સુવાસની કોણ ઈચ્છા નહિ રાખે ?

‘જેમ ફૂલડામાં ફેરલ,

‘તેમ સૌંદર્યમાં આત્મપ્રભા.” ન્હાનાલાલ.

એકલા દેહના ગૌર વર્ણનેજ સૌંદર્ય કહી શકાય નહિ, પણ

‘સૌંદર્ય આત્માનાં યતે,

‘ને શરીરનાં યતે;

‘હિપવનમાંના ફૂલડાની પેઠે,

‘માનવીનાં ઘાટ, રંગ અને ફેરમ.

‘એ ત્રણ નો ભપકાર તે સૌંદર્ય.”

ન્હાનાલાલ.

પ્રિય વાંચક ! યાદ રાખજો કે તમે કોણ છો ? તમે પરમ પવિત્ર યશસ્વી-
સીતા અને રામનાં બાળકો છો, એ પરમ કલ્યાણકારી દરપતીનું વૃત્તાંત જ્ઞાનીથી
તે મૂર્ખ સુધી કોઇનું અજાણ્ય નથી. તે સંસારો, અને એક પતિ અને એક
પત્ની એ સુંદર મતની ભાવના તમારા દિલમાં જાગૃત કરો. પ્રિય વાંચક, ‘ખડેનો
(તમે સ્ત્રી નથી, તમે પુરુષ નથી, પણ પુરુષની માતા છો.)’ એ મહાન્ આત્મ
ગૌરવ તમે જુદી ન જાઓ. તમે સ્ત્રી થઇ મોહાંધ પુરુષોનો મોહ વધારવામાં
સહાયભૂત થઇ તમારીજ ખડેને ગળે છરી મૂક્યો, પ્રભુ જે સ્થિતિમાં રાખે તે
સ્થિતિમાં સરળતાથી અને ગૌરવથી રહેવું તેજ સારું છે. આમ છે તો પછી
મોહ અને તૃષ્ણાનાં તાણમાં તણાવું તો તે પથર પોતાના પગપર નાંખવા જેવું
છે. આપણે જાતેજ અકલ્યાણનો માર્ગ ગ્રહણ કરીએ છીએ એવું કાં ન સમજવું !
પ્રભુએ આપેલા સૌંદર્યની બક્ષીસનો સદુપયોગ કરતાં શીખો, કેમકે, જે જે
ઐશ્વર્યવાળું હો, શોભીતું વા પરાક્રમી,

‘તે તે તું જાણજે મહારા. થયેલું તેજ અશકી. સમરલોહી ગીતા.

*

*

*

*

૬

રાત્રીના જે વાગ્યા છે. સર્વ પ્રાણી માત્ર શાન્ત છે. માત્ર પવનનાં મુસવાટાથી-
પાંસેનાં ઝાડનાં પાંદડાંને ખડખડ અવાજ આપ્યા કરે છે, અને અત્યાર સુધીની
સુષ્ટિની અનુપમ શાન્તિનો લંગ કરે છે. મહાબળેશ્વરમાં આવેલા એક બલ્ય
મકાનમાં એક ઝીણી દીવો બળે છે. દીવાથી થોડેક દૂર એક સુંદર પધારી છે, તેમાં
એક નાચુક હાડપિંજરશી બાળા સુતી છે-અને:-

“હૃદય પર હા ! ને બાળાએ સુખાહુ મુક્યા હતા.”

“દિસતીજ હુતી બાલા એતો અવરણ મનોહરા.”

પવિત્રતાની મૂર્તિ જેવી બાળા પધારીમાં કુતી છે, અને તેની પાસે તેનો પિતા બેઠો છે, એના ચિંતાતુર ચહેરા અને શાન્ત ચિત્તે એ સ્ત્રીની કીચા જણાવે છે કે સુતેલી બાળાની માંદગી ગંભીર છે. વાચકા, એ બાળાને તે જોવાળી ? તે આપણી સુશીલાજી હતી. તે દિવસે અમુરગૃહમાંથી પિતાને ત્યાં આવ્યા પછી તેના હૃદયમાં ચિંતાએ પૂર્ણ વાસ કર્યો હતો. તેની પ્રકૃતિમયુ દિવસે દિવસે બગડતી ગઇ. ડોક્ટરે ચિકિત્સા કરી કહ્યું કે ક્ષયની અસર વ્યાપી ગઇ છે, અને તે મટવા સુધર હવાની જરૂર છે. ડોક્ટરની સલાહથી તેના પિતા તેને મહાબળેશ્વર લાવ્યા હતા.

*

*

*

*

૭

“હશે શું છવ પોતાનો બહાલાંથીય વધુ ? અરે !

જુએ, જન્હાસે ખેલે સિંહ કુતી સોંહણ છેડીને.”

કલાપી.

રાત્રીના એ વાગે ભુવેશ્વરમાં આવેલા માળા પાસેની કપાસની વખારમાં અગ્નિ સળગી ઉઠરાથી માળામાં પણ અગ્નિદેવની કૃપા પ્રસાદી પહોંચી ચુકી હતી. શું થળી અગ્નિદેવની તે કૃપા હોય ? હા.

‘કુદરત કૃતિ સર્વદા હેતુવાળી’

માળામાંથી ધુમાડાના ગોટગોટ નીકળવા લાગ્યા. માળાને ઘણો ભાગ બરેમીભૂત પણ ઘઇ ગયો હતો. માત્ર દમ્પતી સતાં હતા તેજ રૂમ સહીસલામત રહી હતી. ત્યાં પણ ધુમાડો ઘણો ઘસી આવતો હતો. નાકદ્વારા ઝુખમાં ધુમાડો પેસવાથી મોહન શું ગળાઇ ઉઠ્યો. આ સર્વ પ્રકાર ભેદ લયલીત બની ત્યાંથી નાસી છુટવા દોડાદોડ કરી રહ્યો. અચારે પોતાની છાંદશી બચાવવામાં તેનું બુદ્ધિબળ પણ ચાલ્યું ગયું હતું. છેવટે તેને અગાસીમાંથી ઉતરી પડવાનો ભાગ જણાયો. પોતે ઉતરી નાસી છુટ્યો. માત્ર તેની ઢેહશરીને મોહિનીને અગ્નિદેવની આહુતિ સાડ પતંગપર સુતિજ રહેવા દીધી હતા.

*

*

*

*

૮

પ્રાતઃકાળે યજ્ઞ આગ્યો હતો. પ્રજ્વલતો મીઠો પવન સર્વ દેહને આનંદ આપી રહ્યો હતો. દૂર દૂર ખેતરમાંથી અપચિત દોડીવાની મોંઢી મીઠી ધીરૂ જમરી સુગાવી હતી. અને—

“નયન-ઉઘડયું પેલું જ્યોત્સ્વી નવલ પ્રભાતનું,
જંગલ ભરતું બહારા ! જે તેજ ઉતરે તાતવું.”

ઓ સમયે એક દુઃખી અબલા બુખ અને ચાકથી કંટાળી ગયેલી, પહેરેલું વસ્ત્ર ઝાડીના કાંટામાં ભરાઇ ફાટી ગયેલું, શરીર પર પણ કાંટાના ઉઝરડા થયેલાં, એવી ભાગ્યવસાત દુઃખીયારી થયેલી સ્ત્રી, ચાલી આવતી હતી. ક્યાં જવું, અને શું કરવું તેની સુજ ન પડવાથી, વચમાં વચમાં ઉભી રહી કરૂણ સ્વરથી રૂઢન કરતી હતી.

“નથી પગલાં ઉપડતાં મારાં,
“થાકે આવે છે આંખ અધારાં;
“પથ પૂરો થતો નથી આજે,
“વાધું ત્યાં હું વધે વનવાટે.

જેમ જેમ સૂર્યોદય થતો હતો તેમ તેમ તેના હૃદયમાં આશાના કિરણો કંઈ સ્ફૂરતાં હતાં. થોડેક દૂર ચાલી ત્યાં તેને દૂર એક શિવાલય પડયું. પણ ત્યાં ખાસ કોઈ વસ્તી નોવામાં આવી નહિ. આટ આટલું ચાલતાં છતાંયે હજી સર્વ નિર્જન ને નિર્જનજ ! છેવટે નિરાશ થઇ ત્યાં બેસી પડી. પોતાનાં અનેક કર્તવ્યની ઝાંખી નયન આગળ તરવરતી લાગી. અને અન્તે અળખા તે અંબેળાજે ! પોતાનીજ બુલો પોતાથી સહન ન થઇ શકી. છેવટે થોડેથી પોકારી ઉઠી.

“પાપકર્મથી કોણ ઉગારે ?” સામે પ્રતિધોષ થયો. “એક ઈડિ અંતર્યામી !” સ્ત્રી ચમકી; આસપાસ જોયું, કોઈજ હીકું નહિ. પુનઃ બોલી, “ભવસિધુ કોણ તરાવે ?” પ્રતિધોષ થયો. “એક ઈડિ અંતર્યામી !”

પ્રાતાઃપ્રભાતમાં થી છાંટરેલીની પૂલ કરવા આવેલી સાધ્વીએ દુઃખી સ્ત્રીને અવાજ સાંભળી, જાણે અજાણે પણ દુઃખીને દિલ્લાસો આપવાની પોતાની ફરજને સમજી, શિવાલય પાછળથી આવતો સ્વર સાંભળી, પતીતને પાવન કરવાનો પોતાને જીવન ઉદ્દેશ ચિત્ત ધરી તે સ્ત્રીના ગીતનો ઉત્તર આપતી, તેની પાસે સર્વ તપસ્વિનીઓ જઈ પહોંચી. અને ત્યાંથી તેને પોતાના મઠમાં લાવી, તેને આશ્વાસન આપવા લાગી. અનેક રીતે તેની સારવાર કરી આનંદથી તેને જમાડી, થાકેલી હોવાથી થોડેક વખત તેને આરામ લેવા સુચવ્યું આરામ લઈ ઉઠ્યા પછી તે સ્ત્રી જ્યાં તપસ્વીઓને પૂછવા લાગી આ તર્ક મતાએ કાણ છે ? મ લાગે છે કે તમે કોઈ માનવી નહિ, પણ સ્વર્ગમાં ઉતરી આવેલ દેવતાઓ છો !”

એક તપસ્વિની ‘હા’ અમન છે

“ હું સ્વર્ગથી સંસાર તટે ઉતર્યાં છે લોક :

“ હું વિશ્વના સંતાપ બધે ફેડીયેર લેલ :

“ હું ઉતર્યાં રાત્રાનાં આસુ છું પાર લેલ :

“ દુઃખી માનવીનું શીર અંક રાખીએરે લોલ :

“ તપ્યાં માનવીને છાંય શીખી આપીએરે લોલ :

“ અમે સ્વર્ગને સંસારમાં ઉતારીએરે લોલ : ”

જગત જેને વિધવા કહે છે, અને સંસારીઓ જેને નિષ્કર્મ જીવન ગણેવા ફરજ પાડે છે એવા વિચિત્ર જગતનાં ફિલ્મધનને તોડી અમે જન હિતાથે જીવન વહન કરનારી સાધ્વીઓ છીએ કેમકે:—

“ ન કર્મો આદ્યર્થી કો નિષ્કર્મી થતું નથી;

અને સન્યાસથી માત્ર સિદ્ધિ કો પામતું નથી.”

સમશ્લોકી ગીતા.

આ ન્યાયે અમે અને કર્તવ્યમય જીવન ગુજારીએ છીએ, અને અમારામાં અને સંસારીઓમાં માત્ર એટલોજ તફાવત છે કે સંસારીઓના કર્મમાં અંતે ફળની તૃષ્ણા રહેલી હોય છે. ત્યારે હમે ગીતા ભાખ્યા.

“ કર્મમાંજ અધિકાર તાહરે

ના, નથી ફલમાંહિ તે કરી.”

એ સુત્રાનુસાર.

જીવન ગુજારીએ છીએ. સર્વ પ્રકારના લોભ અમે તજી દીધા છે, જેથી ફળની પણ વાસના હમને નથી.”

સાધ્વીઓનાં આવા પુણ્યમય જીવનની કથા સાંભળી તે સ્ત્રીને તેમના પર પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો અને પોતાના કર્મની રિયતિ સાંભરો આવવાથી તે અધુપાત કરવા લાગી. તેને ફક્ત કરતી જોઈ સાધ્વીઓએ તેને તેના દુઃખની કથનો કહી સંભળાવવા આગ્રહ કીધો. તે સ્ત્રી બિચારી પોતાનાં પાપ કર્મની કથા કહેતાં ઘણેજ સંકેત પામેવા લાગી. અને કહેવા લાગી કે મારાપર દયા લાવી મને મારા પાપજન્મની કથા ન કહેવા દોતો આપ સર્વ માતાઓનો મારા પર અતિ ઉપકાર થયો; કેમકે મારી કથા અતિ કિદમ્બીશલરી છે. માત્ર પાપકર્મ સાંભળી આપ મને ક્ષમા પણ આપી શકશો નહિ. મને મારાં પાપનો અત્યારે અતિ પરતાવો થાય છે.”

સાધ્વીઓ:—પરતાવો થાય છે એજ પુણ્યમય જનવાનો માર્ગ છે. કેમકે

“હા, પરતાવો વિપુલ જરણુ સ્વર્ગથી ઉતર્યું તે,

“પાપી તેમાં ડુબકી દળે પુણ્યથાળી બને છે,”

કલાપી.

પાપી માણસને હમે ધિક્કારતાં નથી, કેમકે સ્વામી! સમતીથે કહે છે કે “પાપને ધિક્કારો, પાપીને નહિ.” આથી કોઈ પણ વાતે સંકેત રાખ્યા વિના અમે વાત કહી નાંખી, અને મનનો મેલ યેઠ નાંખે.

સ્રી અતિથી—જેવી રીતે અંગ્રેજ લોકમાં પાદરી આગળ ‘કન્ડેશન’ કરવાની રીત છે; તેવીજ રીતે હું પણ તમે સાધ્વી માતાઓ આગળ મારાં પાપકર્મ કબુલ્લી કરું છું; મારા જન્મ જ્યાં શોખીન લોકો, ફકકડ વિલાસી લોકો, વસે છે એવા એક શહેરમાં થયો હતો. મને સૌંદર્યનું ઘણુંજ અભિમાન હતું. હું હંમેશાં ફેશનના લપકામાં આખા શહેરમાં ફરતી. મારી માતા હિસ્તાદથી ગાયન ગાઇ જાણતી. કોઇને ત્યાં અમુક સારો પ્રસંગ હોય તો મારી માતાને ગાવાને માટે લોકો આમંત્રણ કરતા. હું પણ એ કળામાં દિવસે દિવસે વધુ પ્રવીણ થતી ગઇ. મારી માતા સાથે હું પણ ગાવા જવા લાગી. અને ત્યાંથી હું ધીમે ધીમે અનીતિના માર્ગમાં ઘસડાવા લાગી. વીસેક વર્ષની થઇ ત્યાં લોકલાજે (કારણ મને ગર્ભ રહ્યો હતો) મારી ન્યાતનાજ એક છોકરા સાથે માફ લગ્ન કર્યું. ત્યાં મેં તરતજ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. થોડા માસમાં તે મરણ પામી. મારા સસરામાં મારી ખરાબ ટેવો ચાલુજ હતી. ત્યાં પતિ સિવાય અન્ય કોઇજ નહતું. તે બિચારા બહુજ લડા હતા. એક દિવસ મારા દુષ્ટ વર્તનની તેમને ખબર પડી, જેથી આખો દિવસ અમારા બે વચ્ચે ઘણીજ તકરાર ચાલી. છેવટે હું તેનું ઘર તજી મારા પિતાને ઘેર આવી; માફ કરજો, આર્થ ખાળકોને માતપિતાના દોષો જોવા એ અધર્મ્ય છે પરંતુ માફ આપું એ જીવન દુષ્કર્મમય બનાવનાર મારા માતા પિતાજ છે. મને ખરાબ રહેતે જતાં અટકાવવાની તેમણે જરાયે કોશીશ કરી નથી. થોડા દિવસ પછી મારા પતિ મરણ પામ્યા. અને હું હવે સમજવા લાગી કે મારી અનીતિનો રસ્તો હવે નિષ્કંટક થયો. પતિ મરણ પછી ચરિક વર્ષ મેં આમ તેમ વીતાવ્યા અને કોઈ અજાણ્યું પૂછતું તો તેને હું અવિવાહીત છું એમ જણાવતી લોગ જોગે મારા પાપનો ઘડો અધુરો હતો તે બરાવા મને મોહમયી સુખાઈ નગરી જોવાનો પ્રસંગ મળ્યો. સુખ તો તે વિલાસી નગરી છે. અને તેમાં દિવાળીના તહેવારો હોવાથી મોહ અને વિલાસની કશીજ કમી રહી ન હતી. સુખાઈમાં હમે ઉતર્યા હતાં. તેનો યુવાન પુત્ર મારા સૌંદર્યપર મોહીત થયો, અને મારી સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છા જણાવી. હું પણ લક્ષ્મી અને વૈભવથી લલચાઈ, તેની સાથે લગ્ન કરવા કબુલ થઈ તેના પિતા આ ખાળતમાં આડા પડ્યા. અને પોતાની સહ મિલકત બીજાને સોંપી દેવા તૈયાર થયા. પિતાની સાત લાખની પુણી છોકરાં તેના જીવ ચાલ્યો નહિ. અને માત્ર નામતુજ લગ્ન તેની પોતાની ન્યાતનો એક પવિત્ર કન્યા સાથે કર્યું અને ફરી લગ્ન હિંદી કાંપ દાને બાંધ ન આવે તેવી રીતે ગાયકવાડી રાજ્યમાં મારી સાથે કર્યું. તેની પ્રથમ પરણિત સ્ત્રીને મેં છેહ દીધો તેણે બિચારીએ પતિમુખ દીકુ ન દીકું ત્યાંના મારા જેવી ઝેરી નાગણે તેના હૃદયન દંડ દીધો. અને તેનું સર્વ જીવન વિષમય કરી દીધું. ”

વાચક ! ઉપલી દયાજનક કથની સાંભળી તને તે સ્ત્રીની ઓળખ તો પડી જ હશે, તે સ્ત્રી મોહિનીજ હતી ! મોહન તેને બળતા માળામાં એકલી સુવાડી નામી છુટ્યા પછી થોડીજવારે તે પેલીમની મદદથી બહાર નીકળી બચી રહી હતી અને મોહનની શોધમાં તે રસ્તો ભૂલી પડી ઘણેક દૂર અરણ્યમાં બંટકતી બંટકતી આ શિવાલય આગળ તે આવી ચડી હતી.

૬

નિઃશ્વાસ મુકતી સુશીલા આરામ ખુરશી પર સુધઃ ઘડીકમાં ન્યુરપેપર વાંચતી તો ઘડીકમાં વિચારમાં પડી જતી વળી ઘડીકમાં નિઃશ્વાસ નાંખી બોલતી કે 'જીવીશ બની શકે તો એકલાં-પુસ્તકોથી' ખુરશીની એક બાજુએ બીંતપર મોટે તકતો લટકાવ્યો છે ને તેમાં સુશીલાનું પ્રતિબિંબ પડી રહ્યું છે. પાછળથી તે પ્રતિબિંબનું નિરિક્ષણ કરતો કોઈ યુવાન આવ્યો આવતો હતો. સુશીલાની નજર તે તરફ પડી અને તે જોઈ લયલીત બની. તરતજ તે યુવાન તેની પાસે આવી બોલ્યો.

“દુર્ભાગ બાલે નં સુભાગ બની તું, હૃદય તું કયમ ઘડકે છે ?

“પ્રેમની અંતરમાળ આરાપી, હા તે બહાલો તે છે ?

આટલે બધે દિવસે પણ પતિએ પોતાની સંભાળ લીધી તેથી સુશીલાના દિલમાં આભારની લાગણી ઉભરાઈ આવી. હૃદય ભરાઈ આવ્યું, અને આંખમાંથી હર્ષાંશુ વર્ષવા લાગ્યાં. યુવાન તેનાં આંસુ લુછી આશ્વાસન આપવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ‘દેવિ ! સુશીલા ! દષ્ટિ ઉંચી કર અને જો કે તારો પ્રથમનો મોહ મોહન અત્યારે નથી, પણ અત્યારે હું પુનર્જન્મ પામ્યો છું, “હૃદય મારું અરીસો છે. ઉઘાડી તું બસે જો તે !”

વાચક ! આગમાંથી નીકળી છુટ્યા પછી મોહન મોહિનીને તેમાંજ બળી ગઈ આની માત્ર સુશીલાની શોધમાં પડ્યો. તેના તરફ પોતે બતાવેલી અત્યંત કુરતાનું તેને ભાન થયું, અને અતિ પ્રશ્નાતાપ કરવા લાગ્યો. આ પ્રશ્નાતાપના તાપથી તેનો લભભાવ શુદ્ધ થયો અને એ શુદ્ધતાવડે મોહિનીનો મોહ નષ્ટ થઈ પ્રેમનો પરિમલવન્તો પ્રકાશ તે ન્યાળી રહ્યો. આજ એજ પ્રકાશનો દેરોયો તે સુશીલાની પાસે આવી ચડ્યો હતો. અને પોતાનાં શુદ્ધ પ્રેમનો તાદરશ ચિંતાર ફાળવી રહ્યો હતો. સુશીલા તે જોવા પ્રમુદ્ધપાથી બચી હતી.

*

*

*

*

આજે શિવરાત્રીનો મહોત્સવ છે. નાના બાળકો પણ આજે ફલાહાર કરી રહ્યાં છે. આજના પવિત્ર દિવસે મહાદેવજીના દર્શનાર્થે બાવીસ જનો પોતપોતાના મહો-

હતાના શિવાલયમાં જાય છે. મહાદેવના બાણ ઉપર ઘીનાં કમળ ચઢી રહ્યાં હતાં. સાંજના સાત વાગ્યા હતા. આ વખતે આપણી સાધ્વીઓના શિવાલયમાં સર્વ તાપસીઓ હરિકિર્તન ગાય રહી છે. એકએક શિવાલયના ઓટલા આગળ ગાડીનો ખખડાટ સંભળાયો ને સર્વના ચિત્ત એકીજ વખતે તે તરફ ખેંચાયાં. પ્રથમ ગાડીમાંથી એક યુવાન ઉતર્યો અને પાછળથી તેની સહચારિણી ધર્મપત્ની ઉતરી પણ તે યુવતીના હાથમાં પ્રપુલ્લીત સુકુમાર પુષ્પ જેવું શું હતું ? તે તેને ખાંચ માસનો બાળક જીવનચંદ્ર આજ શિવરાત્રી હોવાથી બાલક લઇ દમ્પતી શિવ દર્શનાયે અને ગાવ્યાં હતાં. દમ્પતી શિવાલયમાં જઈ મહાદેવનું સ્તવન કરવા લાગ્યાં. સ્તુતિ કરી રહી જતાં-ધારીમાંથી નમણુ લઇ પુનઃ પાંછાં કર્યાં. પાછા ફરતાં સર્વ સાધ્વીમંડલને ઉભય દમ્પતી નમસ્કાર કરી રહ્યાં પણ અત્યારે આ સાધ્વી મંડળમાં શું નિહાળી મોહન આમ તાલુબ બની ગયો. હતો ! હા, અહીં સાધ્વીના વેશમાં મોહિની હતી ! મોહિનીને તેણે ઓળખી તેને મોહિનીએ ઓળખ્યો ઉભય એકમેક તરફ જોઈ રહ્યાં મોહિની મોહન, સુશીલા તથા જીવનચંદ્ર સર્વની બીના સાધ્વીઓને પરીચીત થઈ. મોહિનીએ સુશીલાની મોહને મોહિનીને પોતાને ત્યાં આવવા નિમંત્રણ કર્યું અને સાથે જણાવ્યું કે તને આમ તરછોડવી એ એક વાંતે અધર્મ છે. અને તેથી હું પ્રભુજીના દરબારમાં પાપી કરીશ મોહિનીએ તેની શંકાનું સમાધાન કર્યું અને જણાવ્યું કે તેમાં તમને કાંઈજ પાપ નથી. કેમકે “ પ્રભુજીના દરબારમાં તો આત્મદાનને લગ્ન કહે છે.” આપણું ‘આત્મલગ્ન’ થયું નહતું. આપણું તો માત્ર ‘મોહલગ્ન’ જ થયું હતું. આત્મલગ્ન તો આજ તમારી સમાદેવી સુશીલાએ જ કર્યું હતું, પ્રભુ એ તમારું લગ્ન સદા અખંડીત રાખે, પુનઃ મારે મૃગજલ જેવા સંસારમાં ફાંફાં મારવાં નથી.

“ નથી નથી મુજ તત્વો વિશ્વથી મેળ લેતાં.

હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે. ”

સૌ. કટુખેન.

આધુનિક પરિસ્થિતિ અને ભાવી દર્શન.

લેખકે રા. રા. મંજુલાલ જમનારામ દવે. M. A.

(૨)

ધર્મદર્શનની વિરલ ભાવનાનો મણકો કાંઈક પૂર્ણ થતાં 'રાજ્ય' ભાવના જન્મપામી. અને અનેક પ્રશ્નની પરંપરા ચાલી રહી. આપણે 'યુરોપીઆ કલ્પશુ' ? આપણે રામરાજ્ય માપશુ ? 'રાજ્ય'ની આતર આપણે 'શુ' ધરણીશુ વાઈ ? સ્વરાજ્યજ ધરણીશુ એ એક સુંદર વિચાર છે. પરંતુ સ્વરાજ્ય સામ્રાજ્યના અંગ રૂપે-અંશ રૂપે; જેમ સમઘિના અંગ રૂપ બ્યથિ છે તેમ.

"The snapping of the link between India and England would be welcomed by the separatists as a success. I should deplore it as a failure-not merely as a failure from the standpoint of England, or of India, but as a very serious 'set back' to the evolution of mankind towards its organic Destiny."

દરેક પ્રકારનાં રાજ્યતંત્ર—Absolute monarchy, Limited monarchy, and the Republic, Aristocratic, oligarchie and,

Democratic,—રાજ પ્રજાના શ્રદ્ધાપૂર્ણ અભિપ્રાય પર આધાર રાખે છે, એ અભિપ્રાય જેટલો ભવ્ય, વિશાળ અને સુંદર તેટલોજ રાજ પ્રજાનો સંબંધ વિશેષ અનુકૂળ અને સચોટ; તેટલીજ રાજ પ્રજાની સંગીત વીણા અનુગુણ સુર-ભરી, આ અભિપ્રાય હમેશાં યોગ્ય અને ઉચ્ચ કેળવણી પર આધાર રાખે છે. જેમ કેળવણી વધારે સંગીત તેમજ એ અભિપ્રાય-ભાવના પણ સંવિશેષ સંગીત અને ખલવત્તર, આપણે કેળવણીમાં હલ્લુ ધણા પછાત છીએ. જ્યાં સુધી કેળવણીમાં સેકંડે આઠ યુરોપો અને સેકંડે ૧ સીતુ કેળવણી પામેલું પ્રમાણ છે ત્યાં સુધી તો આપણી કેળવણી અતિ કનિષ્ઠ પ્રકારનીજ ગણી શકાય ! પરંતુ એક પ્રશ્ન આ એ ઉદ્ધવે છે કે હાલમાં અપાતી કેળવણી શું આપણને પથ્ય છે ? કેળવણી લેવી નેહએ, અને તે પણ તદન છૂટથી એ વિષય પરત્વે એ મત છેજ નહિ. પરંતુ એ કેળવણી કેવા પ્રકારની નેહએ તેજ માત્ર પ્રશ્નઘસત બાબત છે. જેને Liberal arts ગણી આપણને કેળવવામાં આવે છે તે આપણી ફૂફિયા ભરી રોતડ સ્થિતિમાં જરાયે યોગ્ય છે ખરું ! આપણું બી-એ. વા. એમ. એ. યયલાનો સુખ્ય હેતુ નોકરી નથી હોતો ? અને તેનો આધાર અને અન્તિમ નિષ્ણે ખાસ મોટી વગસગ ઉપર નથી યોજતો ? અને તે 'ચે' કેળી ? સરકારની નોકરીમાં વિરાજતા પોતાનાજ સગાવહાલાઓની, આમ થતાં કદી એવી વગસગ નજ હોય તો બિચારા બહેલા ગુહસ્થને કાંઈ મારવાં પડતાં નથી ? તેને આખું જીવન

લણુ" સર્વ જીવન-હાની રૂપ નથી લાગતું ? માસ્તરની નોકરી સિવાય એની બીજે લાયકાતે કયાં ? એક તો વ્યર્થ મગજભારી, પૈસાની ખુવારી, સમયનું બ-લિદાન અને બીજું સર્વ સ્થળથી હાડે તુતુના પુકારો. એ સિવાય સામાન્ય સ્થિ-તિના બી. એ. એમ. એને માટે કોઈ આશ્રમ છે ખરો ? કુટુંબનો બ-હોળો વિસ્તાર હોય, તેમનો નિલાવ કરવાનો હોય, પોતાની ઉમરનો વધારો હોય, અને કેળવણીનો ગૃહસ્થ આમણી તેમ અનેક-ઓફીસરોને ત્યાં લીખ માંગતો હોય, એવી કફેડી સ્થિતિ આપણે ત્યાં નથી ? બી. એ બનાકે મેરી જીન્ડગી કયું ખરાખર કીધું, " અને એમ એ બનાકે, મેરી ચીટ્ટી કયું ખરાખર કીધું ? એ સૂત્રો સામાન્ય સ્થિતિના વગસગ વિનાના જીવજીવોને માટે સત્ય નથી લાગતાં ? વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી, તથા બાણેલું" સર્વ પાછલ જીન્ડગીમાં કાંઈજ કામમાં ન આવતું હોવાથી એ અવિદ્યારૂપ રાણી ન શકાય ? આપણા ફૂલડાં જેવાં બાળકોનો પરીક્ષાઓ જેવી કુર રાક્ષસીઓથી જીવનરક્ત બચે એવી કાંઈ મીઠી યોજના ન યોજાય ? સત્ય એ બાબત પોતાની ફરજ સ્હમજી પ્રજા મતને ન કેળવી રહે ? કારણ રાજા અને પ્રજા ઉભયને તે દ્વારે ફાયદો છે એવો ચોખ્ખી ખુલ્લા પ્રકાશ જેવીજ વાત છે । નામનીજ માત્ર Liberal ને બદલે કોઈક દેશને વિશેષ વાત ઉપયોગી Technical સૌદ્યોગ પરચણુ આદેશ કેળવ-ણીનો ન હોવો જોઈશે ? આ દેશનીજ રગ જોઈ, તે જાતની કેળવણી વિશેષ લાભપ્રદ નથી લાગતી ? આ કેળવણી માત્ર ઓફીસમાં કારકુનો બનાવવાની ખાતરજ પ્રથમ તેના યોજનારે નથી યોજી ? ઇતિહાસ જુઓ અને ત્યાં આ કેળવણીનો ઉદ્દેશ મળી આવશે । કારકુનો વધી ગયાં છે અને તેથીજ હવે કેળવણીનું સ્વરૂપ બદલાવું પડે છે. માસ્તરની નોકરીમાં પણ તેઓ નથી લાયક કરી શકતા. કારણ બી. એ. એમ. એ. ધર્યા પછી પાછું તેમને શિક્ષક કેમ બનવું છે તેનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન શીખવાની જરૂર પડે છે. આજ બતાવી આપે છે કે અમુક ચોક્કસ ધંધાની ખાતર આ આર્ટસ લાઈનનો પ્રયોગજ નથી. અને તેનો હેતુ મનુષ્યને પોતાના પગ ચર ઉભાતો કરવાનો છેજ નહિ. પરંતુ જે અસંખ્ય આપણા પગથી માથા સુધી વ્યાપી ગયેલ છે તેનીજ માત્ર વૃદ્ધિ કરવી એજ તેનો ઉદ્દેશ જણાય છે. કારણ બ્રાહ્મણોની લીખ કરતાં આ વિશેષ કેળવણી લોકોની લીખ કાંઈ ચોરજ જણાય છે. સાંભળ્યા પ્રમાણે પશ્ચિમના દેશોમાં બાળ-કોને બીજા ત્રીજા ધોરણથી કદાચ અભ્યાસ છાંડવો પડે તોયે તે બાળક વસ્તુતઃ એવી કેળવણી લઈને નીકળ્યો હોય છે કે પોતે પોતાના પગભર ઉભો રહી શકે કલાકલ લગે છે કે એક મોચી ઘણીજ સહેલાઈથી આમડામાંથી સુઢર છુટ બનાવી શકે છે, પરંતુ આપણે લણેલાઓ આટ આટલા (ખરા વા ખોટા) જ્ઞાન પછી-વળી જણાવે છે કે પુરુષાર્થના કોઈપણ વ્યાજબી ધંધાને લાયક ન બનતાં સ્કુલ વા કોલેજમાંથી આંકેલા સાંઢ જેવા આપણને બહાર હાંકી કાઢે છે. તેનો

તો આધિન મતજ એવો બધાયે છે કે આ સર્વ 'Miseducation' છે. (સાર્ટર રિસોર્ટસ.) અન્ય દેશોમાં બાળકો નાના પ્રકારનાં હાયથી કેવળ Mechanical કાર્યો કરી શકે છે અને તે દ્વારા શાળા કેળવણી પૂરી થતાં પાઠશાળામાં ન જવું હોય તો કાંઈક થયે લાગી તેઓ દેશની ઉત્પાદક શક્તિમાં વધારો કરે છે. નોકરી જેવો નીચ પ્રકારનો આશય તેમના ચિત્તમાં કદીય ખુશ્વવા પામતોજ નથી. આથી તેઓ લીખારી ન બનતાં, દેશી યુરોપીયન અમલદારોને ત્યાં ધકકા મુઠ્ઠી ન ખાતાં, સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું ઉદ્યોગ પરાયણ જીવન પસાર કરી શકે છે, અને દેશની આબાદાનીમાં તેની સમૃદ્ધિમાં અને તેની સગવડમાં અત્યંત ખુલ્લો લાભ લાખવી શકે છે ! કદાચ એવો સવાલ ઉઠશે કે કોલેજ કેળવણી સંપાદન કરેલાજ આગળ રાજકાજના કામમાં સારો ભાવ લખવી શકે છે ? અને કહીશું કે આપણી પાસે છેક જીવન્ત દ્વંદ્વ મહાન ગોખલેનું છે. તેઓ કોલેજમાં 'ગોખલે' ગોખલે' એ નામથી મશહુર હતા, એતો પુનાની ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કુલમાં તેઓ સ્વતંત્ર રીતે ન જોડાયા હોત, અને પુનાના તે સમયના મહાન નરવીરોના હાથમાં તેમના સમાગમમાં ન કસાયા હોય તો આપણે તેમને અનેકશઃ માન મેલવતા કદીય જોઈ શક્યા ન હોત ! ખરૂં પૂછો તો તેમનાં કોલેજનાં સ્વપ્નાંએ સ્વદેશ ભાવથી ભર્યાં ન હતાં તો પછી એકદે રાષ્ટ્રિય સત્ય તો તેમને ક્યાંથી તે સમયે પ્રાપ્ત થયું હોય ! દુકામાં અમારું તો એજ ધારવું કે કેમ. ગોખલેને જે પોતાની આગળની સ્થિતિ જોઈ એમ લાગ્યું હોયું જોઈએ કે બી. એ. સુધીનાં અમુક વર્ષ જે કોલેજ ગાળ્યાં. આ જ્ઞાન પ્રથમથીજ સંપાદન થઈ શક્યું હોત તો કાંઈક શક્તિનો (Energy) જોછો વ્યય થાત, અને તે દ્વારા વિશેષ જીવી શકાત. હિંદને વિશેષ લાભ આપી શકાત. કેળવણી તો ઉપર કહી તે પશ્ચિમના દેશોમાં ચાલતીજ સત્ય છે એમ ગણી શકાય. બાકી લાંબા લાંબા ભાગાકારો, દર્શાંશને આજીવાણોના હિસાબો, તેમજ ઘણા વિચિત્ર આજોયે ગણિતનો ક્રમ, જિનઉપયોગી સાયન્સની માખણીઆ વાતો, જરાયે કેળવણીનું રૂપ ધારણ કરતાંજ નથી. એ માત્ર Desithruciરિ રૂપ Intrucios છે. સાયન્સ જ્યારે અભ્યાસક્રમમાં લાખલ થયું તો તે શા માટે Practical અને Technical ન બની શકે ? જેથી બાળકો વધારે ઉત્સાહથી, વધારે ખંતથી હોંશીઆરીથી અને જીવન જીવીએ છીએ એવા પૂર્ણ સાક્ષાત્કારપૂર્વક કેમ નહિ શીખી શકે ? ખરૂં પૂછો તો તેમને માથે જે વ્યર્થ જોજો નાંખવામાં આવ્યો છે તેને ખસેડવાનો આ સિવાય અન્ય માર્ગજ નથી. હિંદની કેળવણીની સ્થિતિ સુધારવાનો તેનો જ જલ્દત અને જીવન્ત બનાવવાનો, રાજ્યોના મહેલમાં અને રોકોનાં ખુપડાઓમાં તેને વિકરતી કરવાનો આ સિવાય અન્ય રાજમાર્ગજ નથી આ પ્રમાણે ધરાવીજ સમાજ સ્થિતિ સુધરશે. લોકમત કેળવાયો. પ્રજામણુ જીવત ચિત્ત લાખવી રહેશે અન્નમત જેને ઉચ્ચ

અતિ ઉચ્ચ ક્વિલસુષી ભાષાજ્ઞાન ઇત્યાદિ મેલવંતું હોય તેને માટે ના નથી. ખાસ વિષયના અભ્યાસી થઈ ને તે વિષયની ખરી જ્ઞાનાઓમાં તેઓ અભ્યાસ આદરે તો એ તે ખોટું, નથી. અહીં તો જે તેરીતે જ્ઞાનમાં, કળામાં, વ્યાપારમાં, ઉદ્યોગમાં ખેતીવાડીમાં, કારખાનામાં, મીલોમાં સર્વત્ર દેશની ઉત્પાદક શક્તિનો વધારો થાય એવી પદ્ધતિનીજ જરૂર છે. જેથી ગમે તે કક્ષાનો મનુષ્ય પોતાના પગપર ઉભો રહેતાં શીખે, પોતે સ્વતંત્રરીતે મોતાનું શુજ્ઞાન ચલાવી શકે. આમ થાય તોજ પ્રાથમીક કેળવણી ફરજિયાત થઈ શકે, અને ખેડુતો કારીગરો, અને અન્ય મનુષીઆત વર્ગો પણ પોતાનાં બાળકોને ત્યાં હોંસથી શીખવા મોકલે. કારણ વાંચવું, લખવું અને ગણિત જ્ઞાનથી પર તેમને પોતાના ધંધાનું જ્ઞાન મળે છે એવી તેમની ખાત્રી થશે. અને તદુપરાંત તેઓ બહુશે કે બાળક જેવો ત્યાંથી નીકળશે કે તરતજ તેમના અને દેશના ઉત્પાદક કાર્યમાં સહાયબૂત થશે.

દુનિયાના અન્ય દેશો બાપાન, યુનાઇટેડક્રેડેટસ ઇત્યાદિ કે જ્યાં સોએ સો ટકાં સ્ત્રી પુરૂષોનું કેળવણી પામેલું પ્રમાણ છે. તે દેશો કરતાં આપણે ખેં શકે ઘણાજ ઉતરતા છીએ અને એટલીજ ઉતરતી પદ્ધતિની આપણી સર્વ કક્ષા સ્ક્રમજવી. અણ્યાગાંઠા લખેલાઓ જણાય તેથી કાંઈ દેશની કેળવણી સમૃદ્ધિને ખ્યાલ અકાંચ નહિ ! પરંતુ જ્યાં સમસ્ત લોક વર્ગ અજ્ઞાનના અધકારમાં સડતો પડ્યો છે, જેને વાચન અને લેખન જેવું એ કોઈ આવડતું નથી, તે અભિપ્રાય શું બાંધી શકે ! રાજા પ્રજાના ભાવો શા સ્ક્રમજી શકે ? ગુદરો વિદસન એના 'New Freedom' નામના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે 'We are not, what we were five years back, nay what we were yesterday' આ અભિપ્રાય-વિશ્લેષની આગધી ત્વરા કેવળ ઉચ્ચ કેળવણીને આધારેજ છે. ત્યાંના જીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિમાં તેઓ અનેકશઃ ફેરફારો કરતાજ બાક છે ! અર્જનનો રથ ત્યાંજ સર્વ સમૃદ્ધિ ભરી રહ્યો છે. દ્વન્દ્વ દમ્બતઃ સત્તા ! અને ઇન્દ્રપુત્ર પણ ફરે તે ચરે એ વાતોજ રબુ ફરે છે. તેઓ રાજ્યતંત્રના અનેક રૂપો જાણે છે, અને જે રીત તેમને પધારે યોગ્ય અને ઉપયોગી જણાય તેનું તે પરિશીલન કરી દે છે. આ સાથે સંઘની તેમાં વૃત્તિ અને સંમતિનું તોલન થાય છે. અને તેમના વિચારો એમાં લેવાય છે. આપણે અહીં સ્થાનીક સ્વરાજ્યની પદ્ધતિ છે. મ્યુનિસિપાલિટીઓ છે, લોકલ બોર્ડસ છે, પરંતુ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકો સલાસદો ઇત્યાદિતાં જ્ઞાનનો અને તેમની તે ઉપરથી અભિપ્રાય બાંધવાની અને અભિપ્રાય આપવાની પદ્ધતિનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે કેવું હસવું આવે છે. રાજ્યધર્મી પ્રજાધર્મીની Citizenship ની ઇત્યાદિ કેળવણીની એ જરૂર છે. જેથી ભાવી પ્રજા રાજકાજનું કાર્ય મહેથી ઉઠેલી શકે, અલબત્ત ફેરલીક મ્યુનિસિપાલિટીઓ અપવાદરૂપ હશે, ત્યાંના નેતાઓ વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન

આવી હાલતમાં આપણે 'કેવું' રાજ્યતંત્ર ઇચ્છીએ છીએ? બ્રીટીશ સામ્રાજ્યે આપણાં રાજ્યભક્તિ અને વફાદારી બધાં છે. આપણા સૈનિકો યુરોપના પ્રયંત્ર રણબગમાં બ્રીટીશ શહેનશાહતને ખાતર-આપણી પોતાની શાન્તિને ખાતર-પ્રબળ આત્મસોગથી પોતાની કીર્તિને પોતા અગમગી રહ્યા છે. એકલા આપણાજ દેશના નહિ પરંતુ બ્રીટીશ સામ્રાજ્યના અનેક દેશો-સ્કોટલેન્ડ, આયર્લેન્ડ, કેનેડા, એસ્ટ્રેલીયા, અને કેપકોલોની વગેરે દેશો પણ સામ્રાજ્યના આદેશને અનુસરી રહ્યા છે. આ દેશ નીચે પ્રમાણે છે:—

Call of the Empire (સામ્રાજ્યનો આદેશ.)

"Hark, the Empire Calls, and we what answer give?
How to prove us worthy of the Splendid trust?
Lo? we serve the Empire by the lives we live—
True in all our dealings, heriest brave and Just;

Sons of India, subjects of Empire!
With heart within and God s'rehead;
Guard we still the great tradition.
Deeds of ours never shame the Dead:
Still one Faith, one Flag inspire us!
Britishborn wherever we be,
Children of the Island mother,
Girdled by the gleaming sea!"

વિજ્ઞાન અને સાહિત્ય.

વિજ્ઞાન અને સાહિત્યના પ્રદેશની હક ઉપર ઉભા રહી તેમની સીમાઓ આંકવી અને સમવિષમ ભાવો સૂચવવા એ વસ્તુતાઃ હઠાય પ્રદેશના આધુનિક વિચારકો અને શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓ જે વિભાગોમાં પડેલા છે તેમની વચ્ચે થયુતા ઉત્પન્ન કરવી એજ કદાચ સંભવી શકે સાહિત્યનેતાઓ દાખવે કે અમે સુસ્ત તાર્કિકોના હાથમાં પડ્યા છીએ અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી સાહિત્યનો વિલાસ અને વિકાસ સ્ક્રમભવવાનો પ્રયત્ન, પણ આલસ્યમૂલક છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કદપના શક્તિને પોતાના વિષયની તુલનામાં કેવળ નિર્માલ્ય માને અને જગ્યાએ કે સાહિત્ય પ્રદેશન અનિચ્છીતાતાનું જ સુચન માત્ર છે. હુકામાં આ સ્થિતિનું અવલોકન માત્ર અનુભવ જાહેરવી શકે. અને મિત્રના સુર્યાપી ન કરવામાં કદાચ નિષ્ફળ નિવડે.

તો પણ અમારા મિત્ર વિજ્ઞાનવેત્તાઓને અમે જણાવીશું કે કલ્પનાશક્તિનું ખેડણ જેટલું નવીન સત્યોની શોધ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે તેટલુંજ અત્યાર સુધીમાં જણાયેલ સત્યોના પ્રકાશન અને પ્રવર્તન માટે પણ ઉપયોગનું થઈ પડે છે; અને વિજ્ઞાન સાહિત્યની માત્ર દેખાતી શત્રુતા, આ કલ્પનાશક્તિને ઓછી મહત્તા અર્પી, વિજ્ઞાન અને સાહિત્યનો ફાલ આપણી સમક્ષ ઓછા પ્રકારનો અને નીચી જાતનો ધરે છે, અને જે અભ્યાસમાં આપણે પ્રવેશ કરવાનું સૂચવીએ છીએ તે અભ્યાસ વિજ્ઞાનિક પૃથકકરણ અને સાહિત્ય વિષયક કલ્પનાવાદ ઉભયની સાથે લાગી કસોટી કરવાનું લઘ્ય ક્ષેત્ર આપણી સમક્ષ ધરે છે.

હવે અમારા મિત્ર સાહિત્યવેત્તાઓને અમે જણાવીશું તે જે કોઈ પણ વસ્તુએ સાહિત્યને જનસમાજની દૃષ્ટિ સમીપ નીચું પાડ્યું હોય તો તે એકજ છે કે જુના સમયથી ચાલતી આવેલી કલ્પનાશક્તિની અતિપૂજા: આ અતિપૂજા એવું માને છે કે કલ્પના માત્ર રહસ્યચુક્ત છે એટલુંજ નહિ પરંતુ સ્થળકાળને ઓળંગતી અને કાંઈક અગોચર એવી શક્તિ છે, આવી અતાર્કિક અતિપૂજાથી તો સાહિત્ય વિષય કેવળ અવિજ્ઞાન વસ્તુની અંધ મૂર્તિપૂજા પ્રતિજ્ઞ વલણ આકરી રહે છે. અને તે વિદ્યા-અંધ પ્રવર્તકે તો જે કલ્પનાદેવીની પૂજા કરવાનું જણાવે છે તેને મૂકી માત્ર શબ્દનીજ વાગ્જાળ પાથરે છે, ને તેનેજ સ્તવતા દૃષ્ટિએ પડે છે. પરંતુ સાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ એક સફળ શ્રમનું પ્રતિપાદન કરે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ સજીવ કલ્પના પોષવા પ્રતિ પોતાનું વલણ દાખવે છે.

મેચ્યુ આનોદેડે થોડા સમય પર સાહિત્ય વિજ્ઞાનની આ દેખીતી શત્રુતાના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:—અને જે કે તેની આપેલી સાહિત્યની વ્યાખ્યા પૂરતી સંતોષકારક નહિ, લાગે, તોપણ તેની એક બાબેલી આશા તો ફલીભૂત થશેજ, આ આશા આમ છે:—“અધુના થાય છે તે કરતાં સાહિત્યનો અભ્યાસ એક કિંવસ વધારે તર્કથી થશે.” આ આશાને સર્વ કોઈ સમ્મત થશેજ, માત્ર સુંદર અને મોહક શબ્દાલંકારો કરતાં સવિશેષ અગત્યનું કંઈક, તેમજ તેવા શબ્દોની અંધપૂજા કરતાં સવિશેષ લઘ્યતા બહુ” કંઈક એજ સાહિત્યની સુસ્થિતિ ગણાયે. આમ થતાં વિજ્ઞાન જાતે જે સાહિત્યનોજ વિષય બની રહેશે, અને સાહિત્યવિષયક વિજ્ઞાન કરતાં વૈજ્ઞાનિક સાહિત્ય એ નામ તેને સવિશેષ માન્ય થશે.

અનુભવની મીઠી મીઠી વાતો.

કેળાં એ સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ છે, અને તેથી કેળતું વૃક્ષ જે પોતાના મનમાં ગર્વ કરે અને આત્મ વૃક્ષને કહે કે હું તારા કરતાં વધારે સુંદર અને શુભી છું. તો તેનું કહેવું કેટલે અશે સત્ય છે તેનું નિરાકરણ આપણે કરી શકીએ. કેળને ફળ એકજ વખત આવતાં હોવાથી, ફળ આવ્યા પહેલાં, બલે તે ઉત્તમ ગણાતું હોય, પરંતુ ત્યાર પછી તો તે વૃક્ષ ઉચ્છેદનને યોગ્ય લેખાય છે. કારણ ફળ આવી ગયા પછી તેની હયાતીથી જગતને કાંઈપણ ફાયદો નથી. દરેક વસ્તુની યોગ્યતા યોગ્યતાનો નિષ્કર્ષ તે વસ્તુના સંયોગદ્વારા પરિણામતી વસ્તુસ્થિતિ ઉપરથી થાય છે, તેમજ તે વસ્તુના સ્થાયી શુષ્કમાં તથા તેના ઉપયોગીપણામાંજ દુનિયાને સંબંધ છે રસ્તા ઉપર પડેલ નારંગીનાં ફળ તરફ દરેક મનુષ્યનું ધ્યાન ખેંચાશે. પરંતુ તેની હરેક ચીરીમાંથી રસ ચુસ્યા પછી, તે નારંગી નકામી થઈ જાય છે, અને તેનું લવિષ્ય ધૂળમાં રાહોળાવાનું રહે છે, કારણ રસ ચુસાઈ ગયેલ નારંગીની જગતને જરૂર નથી.

હીરા અમૂલ્ય ચીજ ગણાય છે. તે પોતાની કીંમતને નિરંતર ટકાવી શકે છે, પરંતુ દુષ્કાળના વખતમાં જ્યારે અન્ન પાણીની તંગી હોય છે, ત્યારે જે હીરા અમૃત તુલ્ય મનાતો હોય છે, તેજ હીરા તેના માલીકના મૃત્યુનું સાધન થાય છે. જે હીરા ચમકદાર પાસા પાડેલ હોય અને જેમાંથી નવનવી નયોતિનાં કિરણો પ્રસરતા હતાં, તેજ હીરાને લીધે શરીરમાં હળાહળ ઝેર વ્યાપે છે.

જે મિદ્ર લોજન કે સુંદર દેખાવ મનને આલસાદ જનક લાગે છે. તેજ દેખાવ કે તેજ લોજન, અનેક વખત અનુભવ્યાથી તેના સૌંદર્યની કીંમત હલકી થઈ જાય છે, અગર દુઃખ કે દિલગીરીનું વાતાવરણ છવાઈ રહેલ હોય ત્યારે સાધારણ પ્રસંગે રમણીય લાગતી વસ્તુ આપણને શુષ્ક લાગે છે. સર્વ કાંઈ યોગ્ય વખતેજ ચોલે છે.

તમારા ગાપ દાદા ગમે તેટલા મહાન હતા, તેની સાથે તમને કાંઈ પણ લેવા દેવા નંધી, તમે તેમના સંતાનો છો, પ્રાચીન ઉત્તમ વૃક્ષના તમે ફળ છો, પરંતુ તમારામાંથી રસ ચુસાઈ ગયેલ છે. ખેશક તમારા પૂર્વજોની કીર્તિ યાદ કરી તમે આનંદ માની શકો પરંતુ તેથી જગત તમારી તરફ માનની દૃષ્ટિએ નહિ જુએ તમે પોતે કેવા છો તે જાણવા જગત ધ્રુષ્ટ છે. કપિલ મુનિએ સાંખ્ય બનાવ્યું, ભાસ્કરાચાર્યે ખગોળમાં નવી નવી શોધ કરી. ચરક અને સુશ્રુતે આયુર્વેદનું સ્થાપન કર્યું, પાણિનીએ સંસ્કૃત ભાષાનું વ્યાકરણ બનાવ્યું, તમારા પૂર્વજો જાણ, સુખાતા, કે મીસરના કીનારા ઉપર વસી

પુષ્કળ ધન સંપત્તિ આર્યાવર્તમાં ઘસડી લાવ્યા, અથવા તમારા પૂર્વજોએ જનાવેલ સુંદર માલોથી અરણસ્તાન, તુર્કસ્તાન, રોમ અને રુષિનના બજાર લારચક થવા માંડ્યા, અને ત્યાંથી સોનું રૂપું, તમારા દેશમાં અનગણ આવવા માંડ્યું હતું, તેથી શું એમ સાબીત થાય છે કે તેમના સંતાનો હોઈ તમે પણ તેટલાજ કામ કુશળ અને સંપત્તિવાળા ગણાવો જોઈએ? તમારા પૂર્વજોએ પરદેશ ગમન કરી દૂર દેશાવરમાં પોતાના સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં, જેના પુરાવા અનેક મળી આવે છે. તેઓ મેક્સીકોમાં ગયા, અને ત્યાં પોતાના રીવાજો દાખલ કર્યા. દયાંત તરીકે હજી સુધી ત્યાં વર્ષમાં એકવાર 'સીત્વા રામ' નો ઉત્સવ થાય છે, તે કદાચ આપણી વિન્યા દશમી-દશરાત્રું રૂપાંતર હોય. આપણા વડવાઓ જાણ, સુમાત્રા સાથે ગાઠ વ્યાપારિક સંબંધ ધરાવતા અને કેટલાક વણિકો ત્યાંજ બંધુકે વસવાટ કરી રહ્યા હતા. ત્યાંના એક બંદરના કીનારા ઉપર હિંદી વહાણનું ઠાંતરેલ ચિત્ર હતું પણ નજર પડે છે. જે ઉપરથી આપણે સહજ જાણી શકીએ કે આપણા બાપદાદા કેટલા હુજરી, વહાણવટી અને સાહાસિક હતા. આપણા ઉપનિવંદ અને પુરાણો જુઓ, કેટલા ગંભીર, ગૂઢ અને નીતિમય બોધોથી ભરપૂર છે? ગીતા જેવા નાના પુસ્તકેજ જગતના તત્ત્વવેત્તાઓને હિંગમૂઢ બનાવ્યો છે. આવા આવા મહાન પુસ્તકો જનાવનાર, અતકથા તત્ત્વજ્ઞાનને સમજનાર અને તેનો બોધ આપનાર પુરોહિતા વખતમાં આપણો હિંદ કેટલો મુખી અને સંપત્તિવાન હશે, તેનો ખ્યાલ કરો, તમે કદાચ તમારા બાપદાદાની ઉત્તત સ્થિતિમાંજ અભિમાનરાખી તમારી હાલની હયાજનક સ્થિતિ બદલવા નહિ ઇચ્છો તો શું તમે એમ ધારો છો કે જગત તમને પોતાના બંધુ તરીકે સ્વીકારશે?

બાળક કાગળની પુતળી સાથે રમવામાં આનંદ માને પરંતુ પુખ્ત વયના પુરુષ માટે પુતળી એ સહવાસને અયોગ્ય નિર્ણય વસ્તુ છે નિર્ણય એટલે જે વસ્તુ સ્વેચ્છાએ હાલી ચાલી શકે નહિ તે જે મનુષ્યે સ્વેચ્છાએ પોતાની જાતની સ્થિતિમાં સમાયાનુસાર ફેરફાર કરતા નથી અને તળાવનાં પાણી મોઢક સ્થિર પડી રહે છે તેને પણ નિર્ણય ગણવા જોઈએ.

તળાવનું પાણી જુઓ અને વહેતા ઝરણું પાણી જુઓ. તળાવનું પાણી કેટલું ગંદુ અને દુર્ગંધીવાળું છે, પરંતુ વહેતા ઝરણાનું પાણી તપાસો. જાણે સ્ફટિકની શિલા કારણ તે ઝરણાનાં પાણીના બુદાબુદા રજકણો પોતાના અમુક સંગતીઓથી છુટા પડે છે, અને નવાનવાને પોતાના સમાગમમાં લે છે. તેથી તે સ્થાન પ્રવૃત્તિમય રહે છે. અને પરિણામે નવા ઉત્તમ રજકણો ગ્રહણ થાય છે, અને જુના ગંદા રજકણોને વહેણ સાથે વહેવા દેવામાં આવે છે. ઝરણાનો આ નિયમ છે, તેથીજ તે સ્વચ્છ રહે છે.

અપૂર્ણ.

પુસ્તક ૨

ફાલ્ગુન ૧૯૭૨

અંક ૫

પુત્રી અવસાન.

આયુ ખૂટ્યું અરર ? વિશ્વની ઝાંખી થાતાં !
વિલાઇ દીસિ અરરે ? ભવ-પંથ ભેતાં !
મોઘાં મૂલાં હૃદય હેત ન પાંગર્યા ત્યાં !
અંકે ઢળી મરણનાં હુઝ તમ બાળા !

શ્રદ્ધાભીની સૂકી ન આંખડી, આત્મછાયાં !
ગાત્રો નિહાળી તુજ ત્રાસથી તમ કુળાં !
શું તે કયો હુઝદ કર્મ ન માપ થાતું !
વા પૂર્વ જન્મી કૃતિ આ પીડતી નિહાળું !

આકસ્મિકાં જગતને જગ કર્મ બંને,
આકસ્મિકાં સમય છઠંગી એહ સંગે, !
ના કે કળાય ગભીરા પ્રભુ રાહ ગેળી, !
ના કે જીવે જગત પાર્ય, મનુની દષ્ટિ !

મીઠું સુઠામળ સુસ્વચ્છ પવિત્ર મોહ,
મુક્તાત્મકો દુલડું દેહ ધરી પધાર્યું,
અવ્યક્ત વ્યક્ત બન્યું ને રસ ભેર જોખ્યું,
ને શું અવ્યક્ત મહી પાછું ભળ્યું, વિલીન્યું !

તો હેતુ શો જીવનનો, જગનો, જનોનો !
પૂછું તથાપિ નવ ઉત્તર કોઇ દેતું !
'પારેલું માફ ગયું' હા, ? બસ એ કશું હું;
બીજું સહું સહુને, પ્રભુચિત્ત રૂપું !!

રામદાસવમી.

મંગળવાર.

સા-૧૯૭૨.

ભયંકર લેદ

લખનાર—સુરેશ વિ. ચતુરલાલ દિક્ષીત પાદરા.

ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબે ઘંટડી વગાડી છે. તેનો ધ્વનિ સાંભળી આવેલો એક પોલીસ ઉભો છે, તેને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે કહ્યું “રામા જા આ ચિઠ્ઠી લઈ વિનોદરાયને ત્યાં જા રામાના ગયા. પછી સાહેબ કંઈ ઉંડા વિચારમાં પડ્યા.”

*

*

*

*

વિનોદરાય એ જયનગરનો પ્રખ્યાત ડિટેક્ટીવ છે. તેમનો ચહેરો મનોહર ને આકર્ષક છે નામ પ્રમાણે તેમનામાં વિનોદ કરાવવાનો ખાસ શુષ્ણ છે, અત્યારે તેઓ થોડા દિવસ પહેલાં થઈ ગયેલા એક કેસના કાગળીઆં તપાસતા હતાં, એટલામાં રામાએ આવી ચીઠ્ઠી આપી તે વાંચતાજ વિનોદરાય જરા સ્વભાવવડે કંટાળા સાથે બોલ્યા “ઉઘી આ પોલીસની નોકરી જરા કામ કરવા બેઠા કે આમથી તેમથી કંઈ બલા આવીજ છે, સહેજ પણ નવરાશ તો આવવાનીજ નહિ” અટપટ લુગડાં પહેરી તેઓ સાહેબને ત્યાં આવ્યા આ વખતે સાહેબ ડેલી ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડીઆ વાંચતાં હતા, તેમને આવેલા બેઈ સાહેબે તેમને સામે ખુરશી પર બેસવાની નિશાની કરી. વિનોદરાયના બેઠા પછી સાહેબેજ વાત શરૂ કરી.

“બુલ્લો વિનોદરાય આ વાત થોડો વખત છાની રાખવા જેવી છે, આજે આઠ વાગે હું બેઠો હતો ત્યારે આ ગૃહસ્થ આવ્યા અને પોતાના પુત્ર તું ખૂન થયાનું જણાવ્યું ને તેથીજ મેં તમને તેડવા મોકલ્યા હતા, આમતું નામ હિરાચંદ્ર ઝવેરી છે તેઓ આપણા શહેરના પ્રખ્યાત ઝવેરીમાંના એક છે ને હવે બધી હકીકત એમને પૂછવાથી માલમ પડશે” આટલું કહી સાહેબ છાના રહ્યા એટલે હિરાચંદ્રે પોતાની વાત ચાલુ કરી.

સાહેબ, કાલે રાત્રે હું નાટકશાળામાં ગયો હતો. તે વખતે મારો પુત્ર જેનું નામ હિંમતલાલ હતું તે ઘરમાં તેનું માથું દુઃખતુ હોવાથી હતો તથા મારા ઘરનો નોકર ચંદનસીંહ તથા રાંધનાર બાઈ જેનું નામ મંગળા હતું તે ત્રણ જણા હતાં હું જે વખતે જવા નિકળ્યો તે વખતે રાતના રહાડા આઠ વાગેલા હતા, ને ફક્ત એકલો ભઈઓ જાગતો હતો, તેને મેં સાવચેત રહેવાનું કહ્યું હતું. રાતના અઢીવાગે જ્યારે હું પાછો આવ્યો ત્યારે દરરોજના નિયમ પ્રમાણે ભઈઓને દરવાજા ઉપર ન બેવાથી મેં વિચાર્યું કે તે પોતાની ઓરડીમાં ગયો હશે તેથી હું મારી ઓરડીમાં જઈ સુઈ રહ્યો, સવારના પ્હોરમાં હિંમત આઠ વાગ્યા લગી પણ ન ઉઠવાથી હું તેની ઓરડીમાં ગયો તો ત્યાં હૃદયલેદક બનાવ બોલ્યો. ઓરડામાં હિંમતે નહિ ને કોઈ નહિ પણ પલંગપર લોહિને બધે ફેંધે

ચતુઃ ઘડ ગયેલું જણાયું. આ જોઈ મારાથી સ્થિરતા રહિ ન શકવાથી હું નીચે ખેસી ગયો. પછી હું ચંદનસીંહની ઓરડીમાં ગયો, ત્યાં પણ એનો આશ્ચર્યજનક દેખાવ જીવારના હાથ પગ બાંધેલાં જોયા. એ, બેલાન હતો તથા એના મોઢામાં, હુલો દીધેલો હતો. એ એના હાથ પગ છોડી નાંખ્યા. તથા ધીરે ધીરે પાણી નાંખી એને શુદ્ધીમાં લાવ્યો. એ શુદ્ધીમાં આવ્યા છતાં કંઈ ચોલી શકતો નહોતો તેથી તેને ત્યાં રાખી ઘરમાં ગયો. રાંધનાર બાઈ એનો તેના પર વિશેષ પ્રેમ હતો તે પણ આ દેખાવ જોઈ બેલાનીના ઉડા ખાડામાં ઉતરી ગઈ ને એક શબ્દ પણ એનાથી બોલાયો નહિ. પછીથી હું લુગડાં પહેરી અહિં આવ્યો.

(૨) અથમ પ્રવેશ.

બકટોરીઆ લાલ વાડીમાં આવી પહોંચી તેમાંથી હિરાચંદ, સમરાવ ઇન્સપેક્ટર તથા વિનોદરાય ને બે સીપાઈઓ ઉતર્યા ને સીધા હિરાચંદ ઝવેરીના બંગલામાં ગયા, ત્યાં વિનોદરાયે તરતજ બધું ઘર દેખડાવવા કહ્યું ઝવેરીએ બધું મકાન દેખાડ્યું પછી મરનારની ઓરડીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આગળ આવી વિનોદરાયે હિરાચંદને બહાર જવાનું ફરમાવી પોતે ઓરડાના બારણાં વાસી દીધાં અને થોડી વાર ચાલી આમ તેમ જોઈ લીધું ને કંઈક વસ્તુઓ લઈ પણ લીધી પછી પલંગપર આમ તેમ જોઈ કરી પોતાની તપાસ પુરી થવાનું જણાવી બંને બહાર આવ્યાંને ચંદનસીંહની ઓરડીમાં ગયા. ચંદનસીંહ અત્યારે તદ્દન સારી સ્થિતિમાં હતો, વિનોદરાય લઈઆને પોતાને ઘેર લઈ ગયો ને સાંકેબ તથા ઝવેરી બંને વચ્ચે એની જુબાની લેવી શરૂ કરી.

બંધઆની જુબાની:—

“મારું વતન ગાજ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ખેરપુર ગામમાં છે. જે વખતે મારી ઉમ્મર નાની હતી તે વખતે ત્યાં મોટો હુકાળ પડવાથી મારાં માળાંપ મને લઈ અહિં આવ્યા. તે અહિં આવ્યા ત્યારે અહિં પણ જીવે વરસે હુકાળ પડ્યો ને તેમાં ઘણાજ પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો. એ રોજે મારા માતાપીતાને મૃત્યુના ભયાનક મુખડામાં લીધાં તે વખતે મારી ઉમ્મર ફક્ત ૧૦ વર્ષનીજ હતી. એક વખત હું બજારમાં રખડતો હતો ત્યારે હાલ જે શેઠ છે તેમના પીતાને મારી દયા આવવાથી તેમને મને એમને ઘેર ઉછેર્યો. હું તેમને ત્યાં રહિ યુજરાતી ચાર ચોપડીઓ ભણ્યો. ત્યારે મારી ઉમ્મર ૨૦ વર્ષની થઈ ત્યારે હાલ જે શેઠ છે તેમના પીતા મરણ પામ્યા ત્યાર પછી નવા શેઠની દયાથી હું અહિં રહી નોકરી કરી ચેટ ભરૂં છું. શેઠ તરફથી મને આવાનું તથા લુગડાં ઉપરાંત ૧૦૦ રૂપિયા મળે છે.

તા. ૧૬ ને રોજ જ્યારે હરરોજના નિયમ પ્રમાણે હું હરવાજાપર બેઠો હતો તે વખતે સુમારે સ્કાડાઆઠ વાગે શેઠ નાટક જોવા નિકળ્યા તે વખતે ભાઈ તથા રાધિનાર ડોસી ને હું ત્રણ જણા ખગલામાં હતાં. રાત અધારી હતી ને પવન કુંકાતો નથી એવું ન કહેવડાવવા થોડી થોડી વારે ઝોકાં ખાતો હતો. રાતના સ્કાડાખાર વાગે મેં ગાડી આવતી હોય એવો અવાજ સાંભળ્યો મને લાગ્યું કે શેઠ આગ્યા હશે તેથી હું ખરાબર બેસી ગયો પણ થોડીવારમાં કોઈ ન આગ્યું તેથી મને લાગ્યું કે અમસ્થો બહુકારે હશે પણ મારી ધારણા ખોટી હતી થોડી વારમાં સ્કામ મેં બે આકૃતિઓ આવતી જોઈ તેઓ છેક સ્કારી નજીક આવી પહોંચ્યા ખંને જણા કાળા ઝબ્બાથી ઢંઢાયલા હતા ને રંગે ભૂલતો ન હોતો તે શાહી જેવા હતા તેઓ આવી કાળી રાત્રે ભૂતના ભાઈ જેવાજ લાગતા હતા. તેમની ઉમ્મર ૩૫ વર્ષ જેટલી મને લાગતી હતી પહેલાં તે હું એમને જોઈ ગભરાયો પણ હિંમત રાખી મેં તેઓ કોણ હતા તે વિષે પૂછ્યું પણ બન્નેમાંથી કોઈએ કંઈ ન બોલતાં નિકટ હાસ્ય કર્યું. તરતજ એક જણે આવી મારી આગળ રૂમાલ ધર્યો જેની વાસ નાકમાં આવતાં માથામાં સજત ઝાટકો પડ્યો, બેભાન પડ્યો. પછી શું થયું તે કશું હું જાણતો નથી.” આટલી જુજાની સીધા પછી વિનોદરાયે તેને જવા કહ્યું. પછી જે સીપાઇ હિરાચંદને ઈન્સપેક્ટરને ત્યાં લઇ ગયો હતો તેની જુજાની શરૂ કરી તેનું નામ બબેરાવ હતું તે બતે મરોઠો હતો.

બબેરાવની જુજાની:—

હું આશરે ૧૦ વર્ષથી પોલિસખાતામાં નોકરી કરું છું. ૧૬ તારીખને રોજ અવેરી મને પોતાને ઘેર ખૂન થયું છે એવી ખાતમી આપી તેથી હું સાહેબને કહેવા આગ્યો. હું આ શિવાય કંઈ જાણતો નથી.

વિનોદ—તમારો પહેરો કેટલા વાગ્યાથી શરૂ થતો હતો ?

બબેરાવ—સવારના ચારથી.

વિનોદ—તમારા પહેલાં કેનો પહેરો હતો.

બબેરાવ—હુસેન મીયાંનો.

વિનોદ—ઠીક, જાવ, હુસેનમીયાંને મોકલો.

હુસેનમીયાં આગ્યા તેમને વિનોદરાયે નીચેના સ્વાલ પૂછવા માંડ્યા,

“ તમારો પહેરો કેટલા વાગ્યાથી શરૂ થતો હતો ”

“ રાતના ખારથી ”

“ તમે રાતના પહેરાપર હતા ત્યારે કંઈ બનાવ બન્યો હતો ” ?

“ હા, સાહેબ, રાતના બારપર બે બંને મેં એક ગાડી જતી જોઈ હતી જેને ફાનસ સળગતાં ન હતાં, તેથી મેં એ ગાડી અટકાવીને જોઈ હતી, અંદર ત્રીન માણસ બેઠેલા હતાં મેંને સગાલ કચી ચોર જવાબ મીલાકી પવનસે ગાડીકા ફાન આલવળીપાતા ચોર ગાડી ઝવેરીકી થી એસાનામ દીધા તેથી મેંને ગાડી જવા દીધી. રાતનાં એક વાગે મેંને એક પીસ્તોલકા ધડાકા પૂર્વપરથી આના સાંભળ્યાથી મેં ખબર જોને ગયા પન બધે સુનસુન દેખકર પાછા આયા, મેં ફક્ત કુછ નહિ જાનતા. ”

વિનોદરાયે હુસેનમીયાંને જવાની રજા આપી. પછી વિનોદરાયે સાહેબ બેઠે વાત કરી બધા છુટા પડ્યા. શી વાત વિનોદરાયે કરી તે લખવાની અહિં હું આવશ્યકતા જોતો નથી.

(૩) ઝવેરી કુટુંબ

હિરાચંદ ન્યાતે નાગર વાણીઆ હતા. અને એમનું કુટુંબ એમની જ્ઞાતિમાં આબરૂદાર ગણાતું તેમની ઉંમર ૫૦ વર્ષની હતી, તેમને બે સંતાન હતા એક છોકરો હતો ને એક છોકરી હતી જેનું નામ વિરમતી હતું ને છોકરાનું નામ હિંમત હતું. વિરમતી અભારે એને સાસરે રહેતી હતી. હિંમતનો વિવાહ હજી થયો નહોતો. તેનો વિવાહ તેમની જ્ઞાતિમાં એક પૈસાદારને ત્યાં થવાનો હતો, એ માણસ જેને ત્યાં હિંમતનો વિવાહ થવાનો હતો તેનું નામ લક્ષ્મચંદ હતું. તેને ફક્ત એકની એક છોકરીજ હતી તેને માટે ન્યાતમાં ફક્ત હિંમતે મેં જયંતી બે વર હતાં, જયંતીનો બાપ એમની ન્યાતમાં નીચમાં નીચ ગણાતો હતો તે તેને લક્ષ્મચંદને ત્યાં પોતાનો છોકરો હઈ પૈસા લેવાનું મન બહુ હતું પણ હિંમત વચ્ચે એક આઠ ખીલી રૂપ એને મન નડતો હતો ઘણું બધું હિંમતના પર આ આફત ન આવી હતે તો એનો વિવાહ થઇ ગયો હતો, પણ “ધંધરેચ્છા બલીવસી” હિંમતની મા નાનપણમાં ન્યારે એની ઉંમર ૧૩ વર્ષની હતી, ત્યારથી દુધ પ્લેગના મ્હોંમાં સપડાઇ હતી, ને ત્યાર પછી એમને ઘેર રહેતી એમની સંધનારી એની ખબર લેતી હતી, વિરમતી એનાથી પાંચ વર્ષે મોટી હતી. પોતાના કુટુંબ પર આ એકાએક આફત આવેલી જોઈ ને તે પણ દીલગીર હતી.

અપૂર્ણ.

સ્વાગતમંદિર.

(૧) શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવત. (પ્રકાશક સસ્તુ) સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય અમદાવાદ મૂલ્ય રૂ. ૨-૧૨-૦) સસ્તા સાહિત્યની જનહિતકર પ્રવૃત્તિથી હવે ભાગ્યેજ દોષ અનુભવ્યું હશે. ગુજરાતમાં સસ્તું સાહિત્ય, પ્રથમજ દેલાવતાર તેના મંત્રી અખંડાનંદનું નામ બધેજ જાણીતું થયેલું છે. આ ખાતા તરફથી નીકળતી બૃહદ્ અંથમાળાનો આ નવમો અંથ છે. અને તે પણ પૂર્વના અંથો પ્રમાણે ઉપયોગી અને લોકપ્રિય થયેજ. આ પુસ્તકમાં વિશેષ કરી શક્તિ માહાત્મ્યનો વિષય આવેલો છે. મનુષ્યના શરીરમાં રહેલી શક્તિ એ જીવન રૂપ છે. શક્તિ ન હોય તો તેનાથી કંઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી તેથી સુખેચ્છકે તેમની ઉપાસના કરવી આવશ્યક છે. અને તેથી આ અંથ પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષે વાંચવા યોગ્ય છે. તેમાં શક્તિની ઉપાસના શિવાય બીજા પણ ઘણાં ધાર્મિક અને ઉપયોગી વિષયો રસમય દર્શાવે છે અને કથાઓ દ્વારા લેવામાં આવ્યા છે. રાયલ આર્ક પેલ લગભગ નવસો પૃષ્ઠના સોનેરી મજબુત પૂઠા સહિતના આ અંથનું મૂલ્ય રૂ. ૧૦ પાણાત્રણ રૂપીઆ રાખવામાં આવ્યું છે તે ઘણુંજ અદ્ય કહી શકાય.

(૨) દીગમ્બર જૈન (માસિક ૫૨) સંપાદક રા. રા. મુળચંદ્ર કસનદાસ કાપડીઆ અંદાવાડી સુરત) દરવર્ષના નિયમાનુસાર આ વર્ષે પણ પ્રસ્તુત: માસિકનો વીરનિર્વાણનો ખાસ અંક પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. વિવિધ પ્રકારના લેખો અને ફોટોઓથી આકર્ષક કરવા રા. કાપડીઆએ ઠીક ધ્યાન આપ્યું છે. તેમના આ સાહસ માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ.

(૩) શાંતિનિકેતન પ્રકાશક રા. રા. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા એનેજર સસ્તીવાર્તામાળા અમદાવાદ) સસ્તીવાર્તામાળાનું ત્રીજા વર્ષનું આ પ્રથમ પુસ્તક છે. આજ સુધીમાં પ્રકટ થયેલા સસ્તીવાર્તામાળાનાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક પ્રથમ પદે મૂકવા યોગ્ય છે. તેના નામ પ્રમાણે તેમાં વર્ણન છે. દુઃખી મનુષ્યને તે એક શાંતિનો છદ્દ છે. અને તે પ્રત્યેક મનુષ્યો વાંચવા વિચારવા યોગ્ય છે. વર્તમાન સમયમાં આ પ્રકારના પુસ્તકોની જરૂર છે, અમે આશા રાખીએ છીએ કે રા. ડાહ્યાભાઈ ઉત્તરોત્તર આવાંજ પુસ્તકો પ્રકટ કરશે; પંદરમે પૃષ્ઠના વાર્ષિક સાહિત્યનું મૂલ્ય પાંદાપુઠાના રૂ. ત્રણ અને કાચાં પણ મજબુત પૂઠાના રૂ. બે છે. છુટક રૂ. ૧-૪ ની કિંમતથી આ પુસ્તક મળે છે.

(૪) વિવેચક-(જાનેવારીનો ખાસ અંક) વિવેચક એકીસ લાઇરસ તા. નાંદોદ વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૧-૧) ત્રણ વર્ષથી પ્રકટ થતા આ માસિકનો ચોથા વર્ષના આરંભ નિમિત્તનો આ ખાસ અંક કાઢવામાં આવ્યો છે. તેમાં લેખો વગેરેની

વિવિધતા સારી લેવામાં આવી છે, જેમના લેખો તેમાં પ્રકટ થયા છે, તેમની છળીઓ, પણ મૂકી તેનું બહિરંગ સ્વરૂપ પણ શોધીતું કરવા પ્રયત્ન થયો છે. લેખોમાંથી કેટલાક મહત્વના અને વાંચવા જેવાં છે. નવાન વર્ષમાં તેનો અધિક અવ્યુદય થાઓ એમ ઇચ્છીએ છીએ.

(૫) અનુક્રમણિ રામાયણ લેખક રા. રા. મણીલાલ ખંડુલાઈ દેશાઈ કાલી-આવાડી ડી, સુરત મૂલ્ય ચાર આના આ પુસ્તકમાં આખા રામાયણનો સંક્ષિપ્ત સાર કર્તા તરફથી આપવામાં આવ્યો છે. વાંચક શુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં તે પાસ થયેલું ઇનામી પુસ્તક છે. એક હજાર લીટીના કાવ્યમાં રામાયણનો સાર આવી જાય છે. પુસ્તક લખવામાં કર્તાએ શ્રમ સારો લીધો છે, અને કાવ્યમાં પણ રસજંગ થવા લીધો નથી.

(૬) તપસ્વિની-(ત્રિઅંકી નાટક પ્રકાશક રા. રા. વૈદ્ય હરીશંકર લોધારામ દિવેદી ડોશીવાળાની પોળ અમદાવાદ મૂલ્ય આના દશ.) આ આખું નાટક સત્તિવ પ્રભાવ ઉપર રચવામાં આવ્યું છે. સ્ત્રીઓનું યથાર્થ કર્તવ્ય શું છે તે આ પુસ્તક વાંચતાં સરસ રીતે સમજી શકાય છે. પુસ્તકની ભાષા પણ સરળ અને રસજન છે. દરેક પુરૂષે પોતાની ગૃહિણીને આવાં પુસ્તકો અવશ્ય વાંચવા આપવાં જોઈએ.

(૭) સ્વામી-રામતીર્થ એમના સદુપદેશ ભાગ ૮-૯ (પ્રકાશક સરતુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય અમદાવાદ) સરતા સાહિત્ય તરફથી ચાલતી વિવિધ અંધમાળાનું ચાલુ ૧૯૭૨ ના વર્ષનું આ પ્રથમ પુસ્તક છે સ્વામી રામતીર્થના વેદાંતપૂર્ણ લેખોથી હવે કોઈ પણ ભાગ્યે અજાણ્યું હશે. તેમની ઉત્તમ ભાવનાઓ વાંચતા અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનો વિલક્ષણ આનંદ પ્રકટ થાય છે. પ્રગતિને ઇચ્છનાર દરેક સ્ત્રી પુરૂષે સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશ અવશ્ય વાંચવા જોઈએ આ ભાગના અનુવાદક રા. રા. રતીલાલ છોટાલાલ પાઠક અમારા સન્નિવૃત્ત હોઈ તેમણે અનુવાદ ઘણી સરસ રીતે કર્યો છે. સ્વામી રામતીર્થના શુજરાતીમાં અનુવાદો કરાવી સરતા સાહિત્યના મંત્રી સ્વામી શ્રી અખંડાનંદે શુજરાત ઉપર મહત્ત્વ ઉપકાર કર્યો છે. વિવિધમાળાના દર વર્ષે ૨૦૦૦ પૃષ્ઠ નીકળે છે. અને તેનું વાર્ષિક લવાજમ પાંચ પૂંઠાના રૂ. ત્રણ અને કાચાના રૂ. બે રાખવામાં આવ્યું છે.

અગત્યની સૂચના.

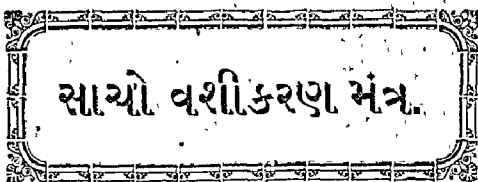
વર્તમાન યુદ્ધના પ્રસંગને લઈને કાગળોના ભાવ દિનપરદિન વધતા ચાલ્યા જાય છે, માસિક અને વર્તમાનપત્રકારો તેમજ અંધકારોને આ વર્ષ અરેખર એક મહાન કસોટી રૂપ છે આવી સ્થિતિમાં આહુકો તરફથી પોતાના લવાજમ

તરતજ મોકલાવી આપવામાં આવે અને ફક્ત એક એક ગ્રાહક નવીન મેળવી આપવામાં આવે તેજ આ સાહસ નીલી શકે એમ છે. કાંગળની અત્યંત મોઘવારીને લઈ યુરોપમાં કેટલાંએ મૌસિક અને વર્તમાન પત્રોએ પોતાના કદ ઘટાડી નાંખ્યા છે. અને કેટલાકેએ બંધ પાડ્યા છે. અમારા વિચાર આપી કસોટીના સમયમાં પણ પ્રકાશને ચાલુ રાખવાનોજ છે. સુર ગ્રાહકો પોતાના બાકી લવાજમ મોકલી આપી અને એક એક નવીન ગ્રાહક વધારી આપી અમારા આ વિચારને વધારે ઉત્તેજિત કરશે એવી સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. ભવિષ્યમાં વિવિધ પ્રકારના લેખોથી પ્રકાશને વધારે ઉપયોગી બનાવવા અમારી ધારણા છે. તેમજ તેના ગ્રાહકોને અધિક લાભ શી રીતે મળે તેવી કંઈક યોજના વિચારાય છે. આવતા અંકમાં તેહું વિસ્તારથી સ્વરૂપ આલેખાશે.

હાલના અને પ્રાચીન કાવ્યો.

(૩)

આટલી સમાલોચના આદર્યા બાદ આપણે નરસિંહની સમકાલિન મીરાં વિષે ઉલ્લેખ કરીએ. તેમનાં પદો કેટલાંક હિંદીમાં છે તો કેટલાંક ગુજરાતીમાં પણ છે. “આ સ્ત્રી-ભક્ત કૃષ્ણભક્તિથી ગાંડી છે. શાસ્ત્રકારોએ ફરમાન કાઢ્યું કે સ્ત્રીને પતિ સિવાય દેવ નથી ત્યારે આ સ્ત્રીએ જગતને જણાવ્યું કે તેને દેવ સિવાય પતિ નથી.” આત્મ-નિવેદનનો વેગ એનામાં વિશેષ છે. નરસિંહના પદોમાં સેવ્યસેવકભાવ વા પૂજ્યપૂજક ભાવ સર્વોપરિ જણાય છે ત્યારે મીરાંનાં પદોમાં પતિપત્નીના અત્યંત દામ્પત્ય સ્નેહને અને તત્તજન્ય ભક્તિપરાયણુ જીવનની લક્ષણ તલ્લી માલુમ પડી આવે છે. તેમનાં પદોમાં પ્રેમ, ચૈક્ય અને અલિપ્તતાના રસભર ઝરણાં વિલસી રહેલાં દિસે છે. પુરૂષભક્ત નરસિંહ કરતાં સ્ત્રીભક્ત મીરાંની કોમળતા પ્રેમળતા અને ભક્તિભાવની રસભસ ફેલી અપૂર્વ ચિત્ર ખડું કરે છે. તેમની તત્તમયતા અને તાદાત્મ્યવૃત્તિ ચોરજ છે. યોગની કેટલીક વાતે તે વિચારી શક્યાં છે. અને એ યોગ-એ વરલ-તે ગિરધરલાલનો તેમને શાશ્વત અને સનાતન મળી ચૂક્યો છે; જેનુંજ તે નિત્ય નિરંતર ગાન ગાય છે; જેમ તે સદોક્તિ તલ્લીનતા અનુભવે છે; જેમાં તે તદ્રૂપ બની જઈ એકતાન પામી ચૂક્યાં છે. જીવનના ખારાખાટા અનુભવો, જગતની તીખાશ કડવાસના કળશે તેમણે ચારે પાસ ઢોળી અને કાળો વેરાગ્યનો કામળો ચોદી લીધો છે; અને તેમાંયે ‘ગોવિંદો પ્રાણ અમારો રે’ એવું ભવ્યતા ભર્યું સનાતન સુરમ્ય સુરસ ગીત લલકાર્યું છે. આ એકજ ગીત તેમના જીવનનું અત્તજ લક્ષ્ય દાખવવા ભસ છે. આ એકજ ગીત તેમના જીવનની પ્રાણ પ્રસન્ન પ્રેરણ પાય છે. એ અદ્ભૂત જીવનની ભક્તિ પરાકાષ્ટા દર્શાવવાને એકજ ગીત પુરતું છે. એ દિવ્ય ગીત સોનેરી અક્ષરે આપણા સાહિત્યના સર્વ યુગમાં ફેલરાયકું રહેશેજ.

(એક લઘુ વાર્તા.)

“કેમ ! મારાથી દૂરને દૂર રહેતા હતા, માફ કહું કાંઈ કરતા નહોતા, તે આજે મારા થઈ ગયા છે. જોયું કે માફ નહ. ” રાત્રે વાણુ કયાં પછી પોતાના પતિને સુખવાસ આપતાં હસતાં હસતાં વિમળા બોલી.

રામમોહને જણાવ્યું. મને કહે તો ખરી કે તે શું નહ કહ્યું છે ! મને પણ ખરેખર અનયખીજ લાગે છે !

વિમળાએ કહ્યું, “એ કહેવાય એવું નથી.” હુંજ અનયખીથી ભરેલી છું. અરે ! તેનાથી પણ આગળ વધીને જણાવું તો કહું છું કે તમે પણ અનયખીથી ભરેલા છે.

“તું શું બોલે છે તે મને સમજતું નથી.” રામમોહને કંટાળીને કહ્યું.

“એમ સમજવું સહેલું નથી તો,” હાસ્ય કરીને વિમળા બોલી. માફ નહ એવું છે કે કદાચ તમે જાણી લો તો પછી મારે તમારી ઉપર દાવો કરવો પડે. પણ મેં કાંઈ એ પેન્ટ કરાવ્યું નથી કે જેથી મારી ફરીયાદ ચાલી શકે. માટે મારે તો એ સુમન રાખવાનું છે.

“સુમ રાખશે તો પેટમાં ખદખદ થશે.” સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ચારિત્ર્યનું જ્ઞાન કરાવતાં રામમોહન બોલ્યો !

વિમળાએ કહ્યું, નાથ ! તેની ચિંતા રાખશો નહિ. તમે મને અત્યારે સ્ત્રી સ્વભાવનું જે આડકતરી રીતે કટાક્ષમાં વર્ણન કરી દીગદર્શન કરાવ્યું છે પણ તેવી હું નથી. સ્ત્રીઓના પેટમાં કાંઈ વાત ટકતીજ નથી. એવી જે કહેતી પડીગમ છે, તેને હવે તો બહુ કાળ થયો છે. સ્ત્રીઓ કેવાં કેવાં કામ કરે છે, તેની એવી કહેવત જોડી કાઢનાર મનુષ્યને ખખરજ ન હોવી જોઈએ. જરા સ્ત્રી ચરિત્ર વાંચો એટલે તમને પણ તેની ખખર પડે !

આમ આડી ઉતરી કદાચ તું છટકવા માગશે પણ તેમ બનવાનું નથી. ચાલ કહી દે તે શું નહ કહ્યું છે. ક્યા ફકીર કે બોલીયા પાસે તું શીખી લાવી છે તે તો જણાવ ? રામમોહને ફરી પાછું પૂછ્યું.

વિમળા રિમત કરી ઝોલી ફકીર ઝોલીયા પાસે તે એ બહુ શિખાતું હશે! બળ્યું એટલેએ વિચાર નથી કરતા.

“તારે શું કોઈ બાવા પાસે કે જોગી, જતી પાસે શીખી.” રામમોહન અધિરો થઈ જોડ્યો.

બાવો કે જોગી જતિ તે શું શીખવતા હતા ? હું સર્વે શીખવું તેવી છું વિમળા જોલી.

“તારે તું તે પરમેશ્વરની દીકરી છે કે જેથી તને એ બહુ વારસામાં મળ્યું.” રામમોહને વાગમાં પૂછ્યું.

• વિમળા જોલી. હા. હું પરમેશ્વરની દીકરીજ છું સર્વ જગત પરમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. અને આખી સૃષ્ટિના પિતા તેજ છે. એટલે તમે મને પરમેશ્વરની દીકરી કહો તેમાં મને કંઈ જોડું નથી. લો હુંજ કહું છું કે મને એ બહુ વારસામાંજ મળ્યું છે. પરમેશ્વર મને એકલીને નહિ પણ સર્વને એને વારસો આને છેજ. પણ મનુષ્યો તેનાથી અજ્ઞાત રહે છે અને તેનો ઉપયોગ કરતા નથી અરે હું મનુષ્યની તે કયાં વાત કરું તમે પોતે પણ તેને બહુતા નથી. શિવ! શિવ!

રામમોહન ક્રોધિત થઈ જોડ્યો “કેમ હવે તારે સ્પષ્ટ જોલવું છે કે વાત વધારી દેવી છે.” વધશે તો પછી તેનું પરિણામ કીક નહિ આવે.

વાત વધશે તો ટુંકી કરતાં કયાં વાર છે ! માપ મારા હાથમાં છે તો તમારું પરિણામ તમારી પાસે રહેશે ઉસ્તાદ વિમળા જોલી,

હવે નાહક આવી જોડી વાતો છોડી સુદાની વાત ઉપર આવે તો મ્હોટી મહેરબાની થાય રામમોહને કંઈ પણ ઇલાજ ન ચાલવાથી છેવટે નમ્રતાનો આશ્રય લઈ કહ્યું.

ખરેખર નમ્રતાનો આશ્રય ત્યાં લેવામાં આવે છે ત્યાં અદ્ભુત પરિણામ પ્રકટે છેજ. કોઈ પણ મનુષ્ય ઉપર તેની અસર થયા સિવાય રહેતી નથી. રસ્તે ચાલનાર કોઈ અપરિચિત મનુષ્યને પણ જો તમે નમ્રતાપૂર્વક કંઈ કહેશો તો તે કહેવું સાંભળશેજ. રેલવેટ્રેનમાં ખીચોખીચ મનુષ્ય એકા હોય તો પણ ચૂક્યાં અને આ નમ્રતાપૂર્વક તમે કહેશો કે લાઈ જરા બેસવા દેશો તો તેમણે આરેખને બેસીને પણ તમને માર્ગ આપશે. આ પ્રમાણે હોવાથી તેમાંયે જો કોઈ મનુષ્ય નમ્રતાના શુભને લીધે જે કંઈ કરવા ધારે તે કરી ગીત લલકાર્યું કે પત્ની વિમળા ઉપર પણ આની અસર થઈ. રામબાજ બસ છે. આ એક જ શબ્દ સાંભળ્યું છે ! અમૃતપાન કર્યા પછી મૃત્યુનો અદ્ભુત ભવનની લક્ષ્મીના કદી પણ નહિ. આથી વિમળા ઉપર પણ ગીત સોનેરી અક્ષરે અ

રામમોહનના આ વચનોની અસર ન થાય એ કેમ બને ! તરતજ તેના ઉપર અસર થઈ અને તે નીચે પ્રમાણે બોલી.

હૃદયેશ્વર ? ધીરા' યાઓ. આટલી બધી ઉતાવળ શાને માટે કરે છે ? શાંતિ રાખવાથી સર્વ મળે છે એ મહાવાક્ય શું તમે ભુલી ગયા ? વંશીકરણ અથવા માડું જાદુ તમને કહેવાનોજ મારો વિચાર છે. એથીજ મેં આ વાતને ઉપાડી હતી. જો મારે કહેવાને વિચાર ન હોત તો એ વાત હું ઉકેલત શું કરવા જેમ બાજીગર પોતાને રમત કરવી હોય છે ત્યારેજ પોતાની ઇંદ્રિયજ ઉકેલે છે. તેમ આ વિમળાને પણ એ વાત આપને જણાવવાની ઇચ્છા થઈ છે તેથીજ તે ઉપાડી છે.

મારો જાદુયે અન્ય નથી. તમે પણ જાણીને આશ્ચર્ય પામશો કે એ તો સામાન્ય છે. હવે હું તમને જણાવું છું કે મારો જાદુ એ પ્રેમ છે. આપના પ્રતિ વિશુદ્ધ અંતાકરણના પ્રેમથી આપની સહભાગિની તરીકે આપની હું સેવા કરું છું. અને મારી એ અનન્ય સેવાને લીધે આપ મારા થઈ ગયા છો.

રામમોહન બોલ્યો. આ તો હું જાણતોજ હતો. અરે પહેલાથી તે કહી દેવું હતું ને ? વાત નહિ, અને વાતનો પાયો નહિ. આ તો “ માથા ફરતાં પંધડી બહોતેરી ” ના જેવો ઘાટ થયો.

વિમળાએ કહ્યું હુંજ પ્રથમ કહેતી હતીને કે એને તમે પણ જાણો છો. પરંતુ માત્ર તમે તેને જાણો છો અને મેં તેને આચારમાં મૂક્યોછે એટલોજ આપણા બે વચ્ચે તફાવત છે.

રામમોહને કહ્યું, પણ બહાલી આ સામાન્ય સરખા પ્રયોગથી આણું અદ્રશ્ય કાર્ય થઈ શકે એ શું સંભવે છે ?

વિમળા બોલી, ના કેમ સંભવે ? હાથ કંકણને આરસીની શી જરૂર ? દાખલો કાંઈ શોધવા જવો પડે તેમ નથી. મારોજ દાખલો દ્યો કેમ મારા પ્રયોગથી તમે હાલ મારા થયા છો કે નહિ ?

હા અવશ્ય, રામમોહને પોતાની પ્રિયાને એક ચુમ્બન લેતા જણાવ્યું. પ્રાણેશ ! વિમળા બોલી આ પ્રેમ એજ અમારે સ્ત્રીઓનું વંશીકરણ છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ આ વંશીકરણને માટે જોગી જતી પાસે જઈ પોતાના પતિ ઉપર કેટલાક તાત્કાલિક પ્રયોગ કરાવે છે પણ તેનું પરિણામ કોઈ પણ જગ્યાએ સાડું આવેલું મારી જાણમાં નથી. ઉલટું “ ખાડો ખોદનાર પડે ” એ જન પ્રચલિત કહેવત પ્રમાણે એનાથી એ સ્ત્રીને તેમજ તેના પતિને ઉલ્લસને નુકસાનજ થાય છે. માટે આવા ખોટા પ્રયોગો કરાવવાની ઇચ્છા કોઈ પણ સ્ત્રીની નજ હોવી ઘટે. કેમ ખડું ને ?

રામમોહને કહ્યું, એક વખત નહિ પણ હજાર વખત ખરું. પણ તારા જેવું અન્ય સ્ત્રીઓ સમજતી હશે ત્યારે ને!

વિમળા ખોલી. ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ તો આ વાતને સમજે છે. આવા પ્રયોગો કરાવનાર નીચ સ્ત્રીઓ તો કોઈ કોઈજ હોય છે, પણ તેઓને લીધે આખા સંમાજને માથે તેમના અપકૃત્યનો જવાબ આવી પડે છે. ખરેખર ઝીંવી સ્ત્રીઓ તો નર્કનીજ અધિકારીણી છે.

રામમોહને જણાવ્યું, “બહાલી! આ તારી સઘળી વાત યથાર્થ સત્ય છે. પણ મને એક શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે પ્રેમ જેવા સામાન્ય પ્રયોગને લીધે આવું અદ્ભુત પરિણામ પ્રકટતું હશે!

હાસ્ય કરીને વિમળા ખોલી, હજી પણ શંકા રહી જારીને! પ્રેમનું બળ એટલું બધું છે કે તેને કાંઈ પણ અશક્ય જેવી વસ્તુજ નથી. પ્રેમની ઉત્પત્તિ પરમાત્મામાંથી છે. અર્થાત્ પ્રેમમયજ પરમાત્મા છે એમ કહીએ તો તે પણ ખોટું નથી. જેમ નાનાં સરખા વેદના અથવા ઉપનિષદના મંત્રમાં અદ્ભુત સામર્થ્ય રહેલું છે તેમ આ પ્રેમના સંબંધમાં પણ છે. પ્રેમ એ પણ એક મંત્ર છે. અને તેના બપથી ધારેલું ફળ મળે છે. મારે આ સ્થળે જણાવવું જોઈએ કે કેટલાક આ સ્થળે વિષયપ્રેમને પ્રેમ કહેશે. પણ પ્રેમનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એ તદ્દન ભુદ્ધંજ છે. વિષયપ્રેમ એ ક્ષણિક છે. ત્યારે આ અખંડ છે. પ્રેમનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હૃદયની તથા તનની મેનની એમ સર્વાંગની એકતા છે. અને આ એકતાને ધારણ કરનાર દૃષ્ટીજ સુખી છે. તેમનાજ ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

તમારું કહેવું હવે મને ખરાબર સમજાયું. પ્રેમની કિંમત હવે ખરેખરી રીતે મારા હૃદયમાં આવી. જેમ નાની સરખી અગ્નિની ચીનગારી મોટા મહાલયને પણ ભસ્મભૂત કરવાને માટે બસ છે. તેમ જમે તેટલા વિરોધીપણાને ટાળવાને આ પ્રેમજ જખરજસ્ત સાધન છે. પણ મનુષ્યને તેની કિંમતજ ક્યાં છે. વાંદરાના હાથમાં ચિંતામણી હોય તો તેની તેને કાંઈ કિંમત હોતી નથી, તે તો તેને સામાન્ય કાચગણી ઉપેક્ષા કરે છે. તેમ મનુષ્યો પણ આ પ્રેમની ઉપેક્ષાજ કરે છે. જનસ્વભાવની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિનું દર્શન કરાવતાં રામમોહને જણાવ્યું,

“અરે તમે પણ આજ સુધી તેવાજ હતા.” વિમળા ખોલી મેં તમને જણાવ્યું ત્યારે કે?

“હા તેટલા માટે તારા ઉપકાર અને આભાર” રામમોહન ખોલ્યો.

“હવે બસ થયું” મારે ઉપકાર કે આભાર જોઈતો નથી. કેમકે કહાય આભારના ભાર નીચે દબાઈ જશે તો મારેજ તેમાંથી છૂટા કરવા પડશે.” વિમળા સ્મિત કરી ખોલી.

એમ કે “ત્યારે આભાર નથી માનતો થયું.” રામમોહને કહ્યું.

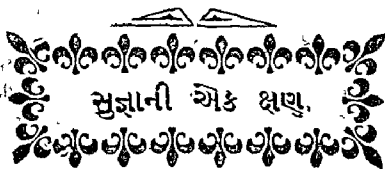
“ત્યારે તમારા હૃદયની કૃતજ્ઞતા કહેવાય.” વિમળા બોલી.

અરે! હવે મારે તે શું કરવું. રામમોહને અકળાઇને જણાવ્યું આભાર માનું તેમાં આભારનો ભાર લાગે અને ના માનું તેમાં હૃદયથી કૃતજ્ઞતા કહેવાય. આ હુઃખ તે મારે કોને જઈને કહેવું?

કોને જઈને શું. મને જઈને કહેવું. વિમળાએ પૂર્ણ પ્રેમથી પતિના ખોળામાં શયન કરતાં જણાવ્યું.

રામમોહન તેના ચંદ્ર જેવા મુખ ઉપર એક ચુમ્બન લઈ બોલ્યો ખરેખર તું ઉત્તાહ તો બહુ છે!

વિમળાએ કરેલો વશીકરણરૂપ પ્રેમનો પ્રયોગ પ્રિય હૃપતી તમે પણ ક્યારે કરીને એક ખીલને વશ થઈ રહેશો, અર્થાત્ એકતાને પામશો?

સુજ્ઞાની એક ક્ષણ.

પ્રત્યેક મનુષ્ય કે જે કંઈ પણ કરવાને ઇચ્છે છે તેને સર્વ સાધનો સર્વ પ્રકારનાં શુદ્ધ વિચારો, ને સર્વ પ્રકારની અનુકૂલતા હોય છે પણ કાર્ય કરવાનો પૂર્ણ સમય નથી મળતો એમજ સર્વને લાગે છે વળી કોઈ કોઈ સમયે અનેક પ્રકારના ઇચ્છિત કાર્ય માટે સમય ગાળવામાં આવે છે પણ તે કાર્યથી અતે જે પ્રકારનો આનંદ મળવો જોઈએ તે મળતો નથી ને સમય નકામો ગયો એમ થઈ રહે છે. અનેકને આજ પ્રમાણે સમયની પ્રતિકૂલતાજ ન્યાં ત્યાં નડે છે ને તેથી વાસ્તવ પૂર્ણત્વને ન પામવાથી અસંતોષને ઘણા મનુષ્યોને સેવતા આપણે જોઈએ છીએ.

આ સમયની પ્રતિકૂલતાને લીધેજ ન્યારે ઘણા સમય સુધી અસંતોષને ધારતાં કેવી રીતે એક નવી ડક્યા જડવાથી એકને સર્વ પ્રકારે સર્વોત્તમને પૂર્ણપણ મળ્યું છે એવું એક સુસા નામની સ્ત્રીનું જીવન જોઈશું ને આપણે પણ તેથી વિશેષ કંઈ જાણવાનેવું મળે એવું હોવાથી તે અયોગ્ય નહીંજ ગણાય.

આ શ્રીમતિ સુસા ખરેખર અનેક રીતે અત્યંત બુદ્ધિશાળી સુશીલ અનેક સંસ્કૃત સંપત્તિ ને સંદ્રવિચારને સેવનાર હતી. તે પ્રતિક્ષણ એજ વિચાર કરતી

હતી કે કેવાં સાધનથી, કેવા વિચારથી ! ને કેવી ક્રિયા કરવાથી ઉત્પત્તિને પામી શકાય ! ને તે માટે તે ઘણો સમય તેવા કોઈ શુભ વિચારોમાં કાઢતી હતી.

શ્રીઓને જાણવા યોગ્ય ગૃહ, સંખ્યાનીના કાર્યનું જ્ઞાન પણ તેને સાફ હતું. પાક કલા, ચિત્ર કલા, ભરતુ, શુભતુ એવાં કેટલાંક સુદ્ધ કામો પણ તે અત્યંત સુંદર રીતે કરતી હતી.

અતિથીસત્કાર જે ગૃહસ્થોને મુખ્યત્વે કરીને કરવાનો હોય છે. તેના યોગ્ય સ્વરૂપને તે જાણતી હતી ને સર્વ પ્રતિ પ્રેમથી રહીને સર્વનો યોગ્ય સત્કાર કરતી.

જે કોઈ તેને ત્યાં જતાં તે સર્વની ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિ જોઈને આનંદને પામતાં. અન્ય સામાન્ય શ્રીઓની માફક કોઈ પણ પોતાને ઘેર આવે તો અત્યંત સંતાપથી કહે કે 'વળી આ પીકા ક્યાંથી આવી ને ક્યારે જશે' એવું જે નિત્ય કહ્યા કરે છે તેવો ભાવ આ સુજ્ઞાને કદી પણ સ્ફુરતો નહીં.

અનેક શ્રીઓ જેનું અંતઃકરણ હલકું હોય છે તેમજ બહારની પણ તેટલી અવ્યવસ્થા, ભોજનની અવ્યવસ્થા, બીજાનાની તેવીજ સ્થિતિ અનેક વસ્તુઓ પણ તેજ પ્રમાણે, અવ્યવસ્થિત સ્થિતિને આવું સર્વ જોતાં સર્વને તેથી એમજ થાય છે કે ક્યારે અહીંથી છૂટીએ ને વિશેષમાં અપમાન યુક્ત વર્તન આ પ્રમાણે જે શ્રીઓમાં અંતર, બહાર, મલિનતાજ હોય છે તેવું કશુંજ આ સુસ્થના હૃદયમાં કે ગૃહમાં નહોતું પણ અનેક પ્રકારે પ્રશંસનીય હતું. તેનું ગૃહ, તેની વ્યવસ્થા તેની સ્વચ્છતા ને તેની પ્રત્યેક ક્રિયા સર્વને તેના પ્રતિ માન-ઉપજો એવીજ હતી. જે કોઈ તેને ત્યાં જતાં તેને સ્વભાવિકજ એમ રહ્યા કરતું કે એ ચાર દીવસ વિશેષ આ સ્થલે રહેવાનું હોય તો સાફ. આ પ્રમાણે તેનું અતિથી પ્રતિનું વર્તન હતું.

પાકકલા કરવામાં પણ તેજ પ્રમાણે તેના વિધીને તે અત્યંત સુંદર પ્રકારે જાણતી હતી ને તેથી પણ અનેક મતુષ્ય તેના હસ્તથી કરાએલા ભોજનથી તૃપ્તિને પામતાં હતાં. સર્વના પ્રતિ તેનો શુદ્ધ સ્નેહ હોવાથી આ ભોજન કરવામાં પણ અત્યંત સાવધાનતાથી ને જે કંઈ કરે તે સાફ થાય તેમ તે ધ્યાનથી હતી. ગમે તેવું બગડેલું, ગંધાતું, ને નિરસ થએલું અન્ન તે ગૃહમાં રાખતીજ નહોતી ને આ પ્રમાણે આથી સર્વ તેના ગૃહના ભોજનની ધ્યાન રાખતાં.

ચિત્રકલાને સામાન્ય પ્રકારે તે જાણતી હતી. શુભવ્રતકામ, ભરતકામ, પણ તે ઘણી સારી જાતનું સુંદર પ્રકારે કરી શકતી ને જે કોઈ શીખવા આવે તેને યથાર્થ પ્રેમપૂર્વક શીખવતી હતી. પ્રાતઃકાલમાં ભોજન બીજેરના કાર્યથી નિવૃત્ત થઈને જ્યારે તે ઘેરાતી ત્યારે તે આ પ્રકારના કાર્યમાં પણ થોડો કાળ ખાળતી

હતી ને પોતાના ગૃહના શૃંગાર જેવી વસ્તુઓ ખનાવીને ગૃહને શોભાવતી હતી ને અન્યને પણ શીખવવામાં પણ સમય ગાળતી.

આ બધાં કાર્ય તે કરતી પણ તેનો ઘણો સમય કોઈ પણ સદ્ગુણના વાંચનમાં, થોડો કંઈ નવીન અભ્યાસ કરવામાં જતો હતો. પુસ્તકો વાંચીને તેના પર કંઈક થોડા વિચાર કરવાની તેની દેવ હતી ને તે પર વિચાર કરી તે પ્રમાણે વર્તવા પણ આગ્રહ ધરતી હતી. કંઈ કામ નથીતો જરા ચોપડી લઈને યેસુવું એવા ભાવથી તે પુસ્તક વાંચતી નહોતી પણ તે પુસ્તકોમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે ને તેમાં વર્ણવેલાં પ્રમાણ પ્રમાણે તેનો ઉંડાણથી વિચાર કરતી આ પ્રકારે તે અભ્યાસ કરતી હતી છતાં પણ તે પોતાને જેવા પ્રકારની ઉચ્ચ સ્થિતિમાં સ્થાપવાને ઇચ્છતી હતી તેવું તે કંઈ જ ભેતી નહોતી ને તેથી અસંતોષને સેવતી.

સામાન્ય મનુષ્યોને અને અનેક બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને તે આ વિષે વારંવાર પુછતી ને શી રીતે ઉત્તરિને સત્વર પમાય તે માટે તે વિચારશીલ રહેતી.

કોઈ તેને કહેતાં કે અન્ય સર્વ કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ વિશેષ સમય સદ્ વિચાર ને સત્ક્રિયામાં ગાળવામાં આવે તો ઠીક, તો કોઈ કહેતાં કે જ્ઞાનના પુસ્તકો ઘણો સમય વાંચો, કોઈ કહે કે કોઈ અભ્યાસમાં વિશેષ સમય વીતાવો આ પ્રમાણે તેને સર્વ પોતપોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેતાં પણ કોઈ તેને એવો કોઈ નવીન વિચાર કે માર્ગ બતાવનાર ન મળ્યું. આ સર્વ તો તે નિત્ય જ કરતી હતી ને તેથી તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ નહિ ને નિત્ય તેની વૃત્તિ ચક્ષુસ્પર્શ રહેતાં ને વિકલ અંતઃકરણ રહેતાં જે નિત્યના સર્વ કાર્યો તે કરતી હતી તે પણ વ્યવસ્થા રહીત થવા લાગ્યાં ને બીજી બાબુથી કોઈ પ્રકારે ઉત્તરિને પામવાનો માર્ગ પણ તેને જડથો નહિ છતાં પણ પ્રાપ્ત વિષયની તેની તીવ્રતા ન્યૂન થઈ નહોતી.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય જતાં એક સમયે તે આજ વિચારમાં-તીવ્રેચ્છાથી વિચાર કરતી એકી હતી એટલામાં કંઈ એક અવાજ થયો ને તે અવાજથી તેના અંતરમાં કંઈક ભગૃતિ, ઉત્સાહ, પ્રકટીને એકાએક વિશેષ બળ આવેલું ભાસ્યું; તે અવાજનો વિચાર હવે તેનું હૃદય કર્યા કરે છે ને તેમાં તેમાં કંઈક નવીન ને નવીન એને જણાતું લાગે છે. આ પ્રમાણે ભેતાં ને વિચારતાં લગભગ એકાદ કલાક જેટલો સમય થયો એટલે પુનઃ જે અવાજ થયા ને તેથી તે એ અવાજે પૂર્વ કરતાં હવે વિશેષતર બળને સુજ્ઞાના હૃદયમાં પ્રકટાવ્યું. એકાએક તે બોલી ઉઠી 'અવશ્ય હું સર્વે કરી શકીશ મને કુચી જડી છે, જે સમયની આટલા સમયથી તે રહી ભેતી હતી ને તે માટે તે અનેક વિચારને અનેક ક્રિયા કરતી ને કંઈક પણ સૂંચ્યું નહોતું તે આજે તેને મળ્યું ને અવશ્ય આ પ્રમાણે વર્તીશ એમ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી.

આ અવાળે તેને ખરેખર અદ્ભુત જ્ઞાન આપ્યું ને તેથી ગમે ત્યારે હું ગમે તેવી સ્થિતિમાં સર્વ હું કરીશ. એવું તેને લાન રહેવા લાગ્યું.

સુજ્ઞાને આ અવાળથી જે નવીન જ્ઞાન મળ્યું, તે કોઈ રીતે અદૃશ્ય રહી કોઈ મહાત્માના સ્વરે કે કોઈ અદૃશ્ય સત્તાએ તેમ કયું છે એમ સર્વને લાગે એમ છે. આ અવાળ અથવા તે દ્વારા કોણે તેની ભૂલ તેને સમજાવી? કોઈ પણ મનુષ્ય આ સમયે તેની પાસે હતું નહિ. કોઈએ તેને કંઈ અદૃશ્યથી આવીને કહ્યું નથી. આ પ્રમાણે તેને માર્ગ બતાવનાર ને તેની પાસે નિત્યજ રહેનાર એક વસ્તુ હતી ને આ પ્રમાણે થવાથી તે અત્યંત આનંદ પામી.

આટલા સમય સુધી સર્વ પ્રકારે તે નિપૂણ ને આતુર્યશીલ હતી. વારંવાર તે ઘણા પ્રકારના સત્કાર્યમાં સમય-ગાળતી તે છતાં પણ તેને એમજ રહેતું કે વાસ્તવ પૂર્ણત્વને પામવા એવું જ્ઞાન હજી નથી ને તેમાંજ એક એજ અપૂર્ણતા હતી કે જે વિધિથી ને જે કલાથી તે સર્વ કરવાં જોઈએ, તે પ્રમાણે તે થતાં નહિ.

આને પૂર્ણપણે વેગથી કાર્ય કરે છે. થોડો સમય વાંચે છે પણ પૂર્ણપણે જ્ઞાન મેળવે છે થોડો સમય જપ કરે છે અદ્ભૂત શાંતિને પામે છે. થોડોજ સમય લખે છે અત્યંત અસરકારક ને આકર્ષક લેખ લખી શકે છે ને પૂર્ણતાને પામી આનંદથી જેમ પેલા અવાળે તેને જ્ઞાન આપ્યું તેમ, આ પણ વિજયઘોષ, વિજયનો ડંકો સર્વત્ર વગાડી રહી. હવે સર્વને સહજ એમ થાય કે આ એવી કંઈ વસ્તુ હશે કે તેના અવાળથી સુજ્ઞાને જે જોઈતું હતું તે મળ્યું પણ તે કંઈ સુજ્ઞાનેજ જ્ઞાન અર્થવાનાજ ઉદ્દેશથી કંઈ ઇશ્વરે તેનેજ માટે રચી નહોતી પણ આને તે સર્વના ગૃહમાં નિત્યજ સમીપમાંજ રહે છે ને વારંવાર તેનો સર્વને ખપ પડે છે તેની પાસે આપણે પણ જે જ્ઞાન મેળવવું હોય તો મેળવી શકીએ તેમજ છે. હવે આપણી જીજ્ઞાસા વૃત્તિ અત્યંત આતુર થઈ છે ને એમજ ઈચ્છે છે કે ક્યારે હવે તે જેમ સુજ્ઞાને જ્ઞાન આપ્યું તેમ આપણને પણ જ્ઞાન સ્ફુરાવવા ધ્વનિને કાઢે તેથી જે આપણે પણ જો-સુજ્ઞાની માફક જ્ઞાનને પામી ઉત્તરિતને પામવાની તીવ્રચ્છાવાળાં હોઈએ ને સમયનો ખર્ચ કાલ કાઢતાં છતાં કશુંજ મેળવી શક્યા ન હોઈએ તો આને અત્યંત તીવ્રચ્છાજ ઉઠી છે તો ચાલો આપણે પણ સુજ્ઞાને જ્ઞાન જેણે આપ્યું છે તે તરફ જોઈએ.

ખરે! હવે આપણે તીવ્રચ્છાથી નીચાં સુખને ઉચું કરી સામે ભીંત ઉપર દ્રષ્ટિ કરીએ શું જોઈએ છીએ!

સુજ્ઞાને જે અવાળે બગૃતિ, બળ, કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ આપ્યો છે તે અવાળને કાઢનાર કંઈ વસ્તુ છે!

આ વસ્તુ તે ખીજ કોઈજ નહિ પણ નિત્ય આપણા ઉપયોગનું આ ભીંત પર ટાંગેલા સમયદર્શક યંત્ર તરફ જોઈએ. આણેજ સુજ્ઞાને ઉત્સાહ પૂર્ણ કરી

મૂકી છે અત્યારે પણ તે ધ્વનિ કરે છે. એક ડંકો વગાડે છે ને તે એક ડંકો ક્યારે વગાડે છે કે તેની ગતિમાં તે ફરીને વિજયી થાય છે; પ્રત્યેક ક્ષણે ક્ષણનું કાર્ય પૂરું ફરીને તે અવાજ કરે છે.

સુરા એમજ કહેતો કે જાણે આ ધ્વનિ થતાં મને એમજ જ્ઞાન થવા માંડયું કે પ્રત્યેક ક્ષણ જે નિયમિતપણે કાર્ય થાય ને જેમ યત્રે મને અવાજથી સૂચ્યું કે અવાજ થયા પછી એક ડંકો વાગ્યા પછી જોતજોતામાં એક ક્ષણ જે ક્ષણ ચાર ક્ષણ પાંચ ક્ષણ યદ્ય જલદી સમય જવા માંડ્યો ને મને જ્ઞાન થયું કે જે પ્રત્યેક ક્ષણે જેટલી ત્વરાથી વહી જાય છે ને તેની ગતિ નિયમિત થઈને હું જોઉં છું તેટલામાં તો એક કલાક થઈ ગયો છે માટે આ પ્રમાણે મેં કોઈ સમયે કાર્ય કર્યું હોત તો આજે અનેક કર્મો કરી ઉત્તતિને મેળવી હોત આ સમયકર્શક યત્રે ખરે મને અદ્ભૂત જ્ઞાન આપ્યું છે ને એક કલાક પૂર્ણપણે કાર્ય કરતાં ને નિયમિતપણે કાર્ય કરતાં કલાકના અવધિએ મેં ડંકો થયા ને તેથી મેં એવો ભાવ લીધો કે નિયમિત કાર્યની પાછળજ ખરી ઉત્તતિ છે અને આનંદ છે. જે ક્ષણે જે કાર્ય કરવાનું હોય તે સમયે તે યથાર્થને તત્કાળજ કરવું એજ ખરો કાર્ય કરવાનો સમય છે, ને તેમાંજ ઉત્તતિ રહેલી છે. આ પ્રમાણે સુરાએ તત્કાલ કરવું શરૂ કર્યું- હવે તેને સૂચ્યું કે ખરે એકજ ક્ષણ પણ નિયમિતપણે કાર્ય કરવાને માટે પૂર્ણ છે ને આ એકજ ક્ષણ એક એવું અપૂર્વ ગળ અર્થે છે કે જેવી રીતે પ્રત્યેક ક્ષણ નિયમિતપણે ને પૂર્ણપણે કાર્ય કરે છે તો અતે પ્રત્યેક ક્ષણ મળી એક કલાક થતાં તેની નિયમિતતા જણાઈ છે તેમ પ્રત્યેક ક્ષણે જે કાર્ય કરવાનું તે નિયમિતને લક્ષ્યપૂર્વક થતું હોય તો અતમાં તેનો સરવાળો કરતાં એક મોટું કાર્ય આપણે હાથે થાય છે ને સર્વ કાર્યોમાં ઉત્તતિને પમાય છે.

આ પ્રમાણે આપણે અનેક પ્રકારના વિષયો જાણવાને અનુભવવાને ઈચ્છનાર છીએ ને તે માટે સમયની અનુકૂલતા નથી એ જોલવાનો હવે અવકાશ રહેતો નથી.

આપણે જેમ સુરા પૂર્વે સમય ગાળતી હતી તેમ તો કાઢીએજ છીએ ગા કલાક કલાક જે ચાર કલાક કાઢીએ છીએ પાંચ અતે શું કંઈજ નહિ હતા ત્યાંના ત્યાંજ.

એકજ ક્ષણ સર્વ કરવા સમર્થ છે અનેક પ્રકારના અશુભ વિચાર અટકાવવા શું કરવાનું છે તે સમયે કંઈ કલાક જે કલાકની નવરાશ કાઢી અમુક વિચાર આવ્યો તો તેની નિવૃત્તિ કેમ કરવી તે માટે તે સમયે કોઈ પુસ્તકમાંથી જોધ મળી આવવાનો નથી તેમ તે સમયે કોઈ આવીને કે કોઈ પાસે જઈને જોધ લેવાતો નથી પણ જે સમયે કોધ કે એવોજ કોઈ અશુભવિચાર પ્રકટયો તો તેજ સમયે એજ ક્ષણે શાંતિના વિચારને આણવો પછી એજ થવાનું કે બીજી ક્ષણે

જરા શાંતિ વિશેષ લાગવાની ને આ બે ક્ષણે જે કાર્ય કર્યું તેથી પછીની બીજી ક્ષણમાં શાંતિના વિચારે શાંતિ શુ' લાલ કરે છે એવું સ્ફુરતાં પેલાં કોષને નિવારી શકાય છે ને જેમ પ્રત્યેક ક્ષણોનું એકત્રપણું તે યથાર્થ નિયમિતપણાથી પૂર્ણપણે એક કલાક થાય છે ને એ પ્રમાણે ખાર કલાક થતાં હીવસ થાય છે તેમ એકજ ક્ષણ કરેલો શુંલ વિચાર અન્ય અનેક શુંલ, વિચારને લઈ આવે છે ને આપણા જીવનને પૂર્ણત્વની સ્થિતિમાં પહોંચાડે છે.

સમયને માટે, રાહ જોઈ બેસી રહેવાથી કદી પણ અનુકૂળતા આવતી નથી ને તેથી એકજ ક્ષણનો પણ પૂર્ણ લક્ષ હઈને કરેલો શુંલવિચાર આપણું આંતર જોવી રીતે ગ્રહણ કરે છે કે તે કદી પણ ભૂસાંતા નથી ને જ્ઞાનના એમજ કરવાથી અતિશય મોટા કાર્ય અલ્પત સદ્ગુણો ઉચી કલ્પના કરી શકાય છે.

આ એકજ ક્ષણને અમૂલ્ય સમ જાણનાર અનેક મનુષ્યો એક એક ક્ષણને નિયમિત રીતે ગાળીને વદ્રતાને તથા અલ્પ જ્ઞાનને પામ્યાં છે.

સમય મળે ત્યારેજ અમુક કાર્ય કરાશે આ પ્રકારની આશા રાખવી એ કેવલ દુરાશાજ છે. પણ પ્રત્યેક ક્ષણે શુંલ વિચારને તથા શુંલ ક્રિયાને કરતા રહેવાથી આપણે પણ વિજયનો ધ્વનિ કાઢવા શક્તિમાન થઈએ તેમ છે.

આપણે પણ આ ક્ષણથી તે નિયમે કાર્ય કરવા માંડીએ કે જેથી સત્વર સર્વમાં વિજયનેજ જોઈશું.

ચંદ્રપ્રકાશ જોડીસ તરફથી હાલમાં પ્રસિદ્ધ થનાર મોટો ગ્રંથ.

સૂત સંહિતા.

સવિસ્તર રહસ્ય અને ટીકા સાથે, સમગ્ર ધર્મ શાસ્ત્ર અને વેદાંત શાસ્ત્રનો અમૂલ્ય સંગ્રહ આ એકજ ગ્રંથથી જાણવાનું સર્વ જાણી શકાય છે. લગભગ પચાસશ્વર્ગ પાકું પૂરું કિંમત ફક્ત રૂપિયા સવા બે, ચાલુ માસમાં જ નીકળશે. એજ આખર સુધી મંગાવનાર પાસે આર આના કમી. રાજ્યોગની સવિસ્તર હકીકત પણ તેમાં વિસ્તારથી આપી છે.

ચંદ્રપ્રકાશ જોડીસ ખપાટીઆ ચકલા સુરત.

ન્યોત્તિમયી.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૪૭ થી)

વિનોદચંદ્ર—“ન્યારે એમજ છે, ત્યારે હવે આપણે એજ માર્ગે વહીને જીવનને આનંદિત કરીશું.”

ન્યોત્તિમયી—બોલી, ખરેખર જીવનને આનંદિત કરવાનો એજ સર્વોત્તમ માર્ગ છે. ગમે તેવું કષ્ટ હોય તો તે પણ પ્રાર્થનાથી ટાળી શકાય છે; પણ નાચ હવે આપણે આજથીજ તેને આચારમાં મૂકવાની જરૂર છે. ખરેખર સુખ તો તેમાંજ રહેલું છે. આપણે આ જાણ્યું તે જાણ્યું એમ અનેક પ્રકારે જાણ્યું પણ ન્યાં સુધી તેને પ્રાપ્ત કર્યું નથી ત્યાં સુધી જાણેલું સઘળું ન જાણ્યાં બરાબરજ છે. વાતોના વડાથી કાંઈ પેટ ભરીને જમાતું નથી; છુધાની નિવૃત્તિ અર્થે તો ખાસ પરિશ્રમ વેઠી વડાં કરવાંજ પડે છે. આજ પ્રમાણે સર્વ ના સંબંધમાં છે. માટે જાણેલું આચારમાં મૂકવું એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

વિનોદચંદ્ર—બોલો, હા સત્ય વાત છે, પણ હવે સમય વધારે થઈ ગયેલો હોવાથી નિદ્રાની જરૂર છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે થાકેલા મગજને નિદ્રાની અનિવાર્ય જરૂર છે.

હા ત્યારે બોલો, આજથીજ આપણા ઈંટ સ્મરણરૂપ કાર્યનો આરંભ કરી શયન કરીએ, જે મનુષ્ય પોતાના આજના કામને કાલ ઉપર મુલતવી રાખતો નથી તે અવસ્ય વિજયને મેળવે છે. આજનું કામ કાલે કરીશું એ પ્રકારની હુશ્ચરૂપી તત્ત્વ મનને પાંચમાલ કરનારી આજસને વશ થઈ આજે ફેટલાએ મનુષ્યો પોતાનો વિજય તથા પ્રગતિને અટકાવતા હશે તેનું પરિણામ અને તેની ગણતરી કરવાનું કામ કોઈ સહેલું નથી.

વિનોદચંદ્ર—ધણએ મનુષ્યોની પ્રગતિ એનાથી અટકે છે. હું પોતે પણ કબુલ કરું છું કે મારામાં પણ એ હુશ્ચરૂનો વાસ છે. પણ મારા સંજમાં તારા જેવી બુદ્ધિમાન સ્ત્રી હોવાથી એ હુશ્ચરૂનો સંત્વર નાશ થઈ શકશે એવી આશા છે. આજનું કામ આજે નહિ કરવામાં ફેટલાકે લોકો વહેમી પણ હોય છે. કેમકે તે શુકનને માનનારા હોય છે આજે તો આ કામ નહિ થાય. આજે આ નડે છે. એ પ્રકારના વચ્ચેના બોલી નકામો કાળરોપ કરી આજસમાં પડી રહેનાર મનુષ્યો મૂર્ખજ છે. તેનો ટોટો નથી.

ન્યોત્તિમયી—આજનું કામ કાલે કરીશું. આજ એ કરવાનું સુહૃંત નથી એમ માનવું એ તકન મૂક બરેલું છે પણ કીલગીરીની સાથે જણાવવું પડે છે.

કે આપણામાં ઘણે ભાગે આ પ્રકારેજ થતું જોવામાં આવે છે. આ વર્તનથી આપણે ઘણું ગુમાવ્યું છે અને હજી પણ ગુમાવીએ છીએ. પણ આખજ ક્યાં ઉઘટે છે ! કેટલાએ સમયના સંસ્કાર તે કાંઈ એકદમ મિવૃત્ત થવા સહેલા છે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો પ્રત્યેક દિવસ એ મનુષ્યની પ્રગતિનો દીવસ છે, અને તે તેને વિજય અર્પવાજ નિર્ણિત થએલો છે. આ ભાવનામે અંતઃકરણમાં જાગત રાખી પોતાના કાર્યમાં ચોળનાર હમેંશા વિજય અને સુખનેજ અનુભવેએ. ચાલો ત્યારે હવે આપણે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી લઈએ.

શ્રીઓના શૂરમાં સ્વાભાવિકજ ચીઠાશ સારી હોય છે. માટે આજે તુંજ કાંઈ ગા. વિનોદચંદ્રે કહ્યું.

જ્યોતિર્મયીએ જણાવ્યું. કાંઈ હરકત નહિ નાય ? હું ગાઈશ પરંતુ મારા વિચાર પ્રમાણે આપે પણ સાથે ગાવા લાગવું જોઈએ. પ્રાર્થના સાંભળવાથી જેટલી અસર થાય છે તેનાથી વધારે અસર આપણે ગાવાથી પણ થાય છે.

વિનોદચંદ્ર—પણ જેને ગાતાં ન આવડતું હોય તેણે શું કરવું ?

જ્યોતિર્મયી—અભ્યાસ રાખીને ગાતા શિખવું. જેમ વિવિધ પ્રકારનાં ધંધા રાજગાર વગેરે બાબતોને મનુષ્યે વ્યવહારમાં જોડાતાં શિખવી પડે છે તેમ આ ગાવાની કળાને પણ શિખવી જરૂરની છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને શૂર તો પ્રાપ્ત હોય છેજ. ફક્ત તેને કેળવવાની જરૂર છે. અને તે થઈ શકે તેવું છે. આરંભમાં અન્ય મનુષ્યો ગાતા હોય તે ઉપર ભરાળર ધ્યાન રાખવું અને પછી ઘરમાં આવી તે પ્રમાણે ગાવાનો અભ્યાસ કરવો આપણો રાગ લલે જાડો નીકળતો હોય. ગાવાનો અભ્યાસ પડતાં ઘટતો ફેરફાર એની મેળે થશે. આ પ્રમાણે ઘેર થોડું થોડું ગાવાનો અભ્યાસ રાખતાં તેમાં સરળતા થઈ જશે.

વિનોદચંદ્રે કહ્યું કે જ્યારે તારી એમજ ઈચ્છા છે તો આલ આપણે સાથેજ ગાઈએ. પેલી સુધાઓતસ્વિની દ્વિતીય કલ્લોલનું પુસ્તક લાવ.

જ્યોતિર્મયીએ ઉઠી પુસ્તક લાવી આપ્યું. પુસ્તક ઉઘાડતાંજ રૂપપત્ર પદ્ય આંચું કંપતિએ કીર્તનનો આરંભ કર્યો.

૫૬.

પોતાનો કહીને એકવાર મારા વહાલા આજે છોડા ન મારી ખાંભ.

ખીજો મારે ન આધાર, મારા વહાલા, હું તો તમારી છું ગાય.

મારા દોષના કોશ વહાલા, શીઠને જુઓ,

મારા આંસુ પ્રીતમજી પલ્લવે જુઓ,

ખાઈ છોઈ તમારું મુંઝાય, મારા વહાલા આજે છોડા ન મારી ખાંભ.

જાણી આપ જેવો માથે ધોંગો પણી,

હું તો છુટું ભવે ના કાપતે. ગણી,
 ધણીપણું આજ કેમ ન જણાય, મારા વહાલા હું તો તમારી છું ગાય;
 પૂણું વાતસલ્યથી પ્રભુ-આપ પાળતા,
 (તોએ) આડે મારે વહેતો જોઇ શીદ કાપતા,
 પિતાથી ન કુપિતા થવાય, મારા વહાલા-આજે છોડો ન મારી બાલ.
 માથે ઉગ્યા છે વહાલા દુઃખના તરે,
 હાથોં લુએ સાચું ખોજો પાયરે,
 સહું જો, તે ન વહી શકાય, મારા વહાલા, આજે છોડો ન મારી બાલ-
 આપે સજતા વૈરી વિશ્વ ખન્યું,
 રહું સ્થાન ન એકે કરવા તણું,
 પાચું પૂરું જેવી પાછી સાચી હાય મારા વહાલા, આજે છોડો ન મારી બાલ-
 વહાલા આપજો ક્ષમા શુણી નમ્ર વિનતી,
 હું છું આપનો દાસ આપ મારા પતિ,
 રંક દાસથી ન નરદરિ છટાય મારા વહાલા, આજે છોડો ન મારી બાલ-
 ભાવપૂર્વક પદ્ય ગવાયું. તેનો સુરમ્ય ધ્વનિ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો અને દ'પતી
 નિદ્રાધિન થયાં.

(૨)

પૂર્વની ઘટનાને આજે એ વર્ષ નેટલો * લાંબો સમય વ્યતિત થયો છે. પ્રભાતના સમયમાં પોતાના સ્નાનાદિ નિત્ય કર્મથી પરવારી એક બાળા પોતાના પતિની પ્રતિમાનું પૂજન કરી તેના સાચું જ જોઈને બેસી રહી છે. તે મનોગત વિચાર કરે છે કે હું અભાગણીના કર્મમાં તો પતિના વિરહનું જ દુઃખ લખેલું છે. તે દિવસની રાત્રીનું સ્મરણ આવતાં હજી પણ મારા મનમાં અતિ આનંદ ઉભરાઈ જાય છે. મારા પતિએ મને પોતાની કરી, મને પ્રેમથી બોલાવી રાત્રિના લગભગ ત્રણ ચાર કલાક વાર્તા વિનોદમાં કાઢ્યો, અહા! શું તે આનંદ. રાત્રિ તો રાજ આવે છે ને જાય છે પણ મારા મનને આનંદ થતો નથી. વિરહને ભાગવાનો સમય આવ્યો. બગડેલા પતિ સુધરી પોછા ઢેકાણે આવ્યા તેમણે મને પોતાની સ્થાપી. અને ખીજેજ દિવસે તેમણે પોતાનું નશીબ અજમાવવા પ્રદેશ પ્રયાણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભાવિ સુખની આશામાં ગે' રજા પણ આપી. પણ મારા નશીબમાં તો તે વિરહ દુઃખ કાયમજ રહ્યું. હશે ચિંતા નહિ દુઃખની પાછળ સુખ હમેશા હોય છે. મને સંતોષ રાખવાનું કારણ એટલું જ છે કે તેઓ ત્યાં સાચું દ્રવ્ય ઉપાધન કરી શક્યા છે. કહેવાય છે કે પુરુષનું નશીબ પાંદડા હેઠે ઢંકાયલું

હોય છે. તે ખરેખર સત્ય છે. અહિંથી ગયા ત્યારે માથે દેવું કેટલું બધું હતું તે સર્વ હવે ખલાસ થયું. એટલુંજ નહિ પણ પાસે પૈસો પણ હીકથયો. અનીતિના માર્ગમાંથી છુટીને નીતિપથમાં જવાથી એમજ થાય છે. હજારો મનુષ્યોએ તેનાથી સુખ મેળવ્યું છે. પણ અરે આજ પંદર દિવસથી તેમનો દત્ર કેમ નહિ આવતો હોય; શું તેમના અંતઃકરણમાં કાંઈ ખોટું લાગ્યું હશે. પુન્ય સસરાજી તથા સાસુજી તેડવા આવ્યાં પણ મને હાલ તેઓ ખરાખર ઠેકાણે પડશે ત્યારે મોકલીશું. એમ જણાવી ન મોકલી તેથી એમને ખોટું તો નહિ લાગ્યું હોય. સ્ત્રીઓ ખરેખર પરાધિનજ છે. તેનાથી પોતાનો સ્વતંત્ર મતજ ન અપાય. સાસરીયામાં પતિ તથા સાસુ સસરાની સત્તા. અને ઘર જે માખાપ હોય તો તેની સત્તા. મને ન મોકલી તેથીજ તેમના અંતઃકરણને કલેશ થએલો હોવો એઈએ પણ મારા અંદ્ર ૧૨૮૭ છે. તેઓ કદી પણ કલેશ કરી વધ્ધિ ને વધારે તેમ નથી. અન્ય સામાન્ય મતિના વિષયી જનોને ભલે અંદ્ર વધ્ધિપ લાગતો હોય પણ મને તો શિતળજ લાગે છે. અંદ્ર તો એકજ છે. પછી જેની જેની મતી અને ગતી તેવું તેને તે જાન કરાવે છે. તેમાં તેનો કાંઈ દોષ નથી. આ પ્રમાણે કેટલાંએ સમય તે વિચારમાં બેસી રહી. થોડી વારમાંજ સ્વર આવ્યો. બહેન આ તારો કાગળ લે. પોતાની બહેન કાન્તાને આવેલી જોધ જ્યોતિમયીએ સાવધ થઈ પત્ર હાથમાં લીધો. દેવસેવાના મંડપમાં હોવાથી તે અત્ર ત્યાંજ વાંચ્યો. પત્ર પોતાના વહાલા અંદ્રનો હતો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું.

રાજ્યનગર ગુરુ. તા. ૩૦-૩-૧૬.

શ્રીમતિ પ્રિય આત્મસ્વરૂપ અંદ્રિકા.

તમારો કૃપા પત્ર મલ્યો; પૂન્ય પિતા તથા માતૃશ્રીને ફેરો પડ્યો. તે સમાચાર જાણી કાંઈક લીલગીર. પણ તેમાં તમે શું કરો? અગાસીમાં બેસી કરેલી વાર્તા અને આનંદના દિવસો શું તમને યાદ નથી આવતા? પ્રભુએ હવે સુખની ઘડી આપી છે. મારો ધર્મો અહિંનો એવો છે કે મારાથી આવી શકાય એમ નથી. હવે તો તમારેજ આવવું ઇષ્ટ છે. અંદ્રના જીવનરૂપ આ સર્વ જગતના સંસારના ઉદ્દેશ-સારભૂત અંદ્રિકાજ છે. અને જે કાંઈ કરવામાં આવે છે તે સર્વ અંદ્રિકાનાજ કલ્યાણ-શ્રેયસ પ્રેયસ માટે થાય છે. વિશેષ શું લખવું? આપણો જ્યારે સંયોગ થયો ત્યાર પછી બીજેજ દિવસે મારે પરદેશ આવવું પડ્યું. હવે આ પહેલાં તારા આનંદ કેટલો બધો આવશે. મારી સર્વ હકીકત, મારી સર્વ વૃત્તિ મનોભાવના, રૂબરૂ મળતાં જણાવીશ ત્યારે તમને ખાત્રીથી નિશ્ચય પૂર્વક સમજાશે અને સર્વમાં યોગ્ય અયોગ્ય વિગેરેના વિચાર થઈ શકશે. હાલમાં તો બને ત્યાં સુધી શુદ્ધ નિર્મળ મનોવૃત્તિભાવ રાખી પરત્ર સ્થિતિમાં રહી શાંતિથી

સમય કાઢવો એજ ઇષ્ટ છે, મારો મનોગતભાવ તો તમારા ઉપર કાયમજ છે. ફરીથી જણાવું છું કે મારો સુખ્ય હેતુ સારભૂત કેવળમાત્ર ખાસ ચંદ્રિકાના સુખ-શ્રેયસ કલ્યાણનો છે, અને ચંદ્રને તો ચંદ્રિકાના સિવાય જગતમાત્ર શૂન્ય-રૂપ છે. તથા ચંદ્રને કેવળ માયા વિષયવાસના કદીજ કબજામાં હવે લઈ શકે તેમ નથી. તૂફ થએલ મનને હવે કોઈ વસ્તુની આશાતૃષ્ણા દળાવી શકે તેમ નથી. ચંદ્ર કદી લગ્ન લય અધમ સ્વાર્થ કે મર્યાદાથી ડરનાર નથી ચંદ્રિકા માટે અને તેના સુખ માટે ચંદ્ર આ લવનગી પણ દરકાર કરે એવો નથી. ચંદ્રના મગજ અંતઃકરણ અને શરીરની સ્થિતિનો વાસ્તવિક ખ્યાલ પત્રથી અન્યને આવી શકે તેમ નથી. ખેદ માત્ર એટલોજ થાય છે કે ચંદ્રના હૃદય અંતઃકરણની હિંમત ખરી ભાવના વૃત્તિ તમારા પિતાજી તથા માતૃશ્રી સમજી શક્યાં નથી. ખેર જેવી દૈવ ઇચ્છા વખત આવે સર્વ સમજશે. સર્વ આથા અવલંબન એક માત્ર ચંદ્રિકા ઉપર છે. અને તે માટે પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. કોઈ માનેા યા ન માનેા પણ દિવસ તથા રાત્રી વિચિત્ર રીતે જાય છે. હાલમાં લોજન પણ એકજ વખત થાય છે. અને રાત્રીના ઉંઘ માત્ર ત્રણેક કલાક આવે છે. શરીર પ્રકૃતિનું વિચિત્ર સ્વરૂપ છે. તમેા શાંતિ રાખી ઉચિત જણાય તે કરશો. સર્વને ઘટીત.

લી. તારો વિનોદચંદ્ર.

ન્યોતિમયીએ આ પત્ર એક વખત બે વખત એમ પુનઃ પુનઃ ચાર પાંચ વખત વાંચ્યો. પોતાના વહાલાના મનોભાવને જાણી ગદગદીત થઈ આજેજ પ્રયાણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતાના માતૃપિતાને પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. પુત્રીની ઇચ્છા જાણી તેમણે તેને વિદાય કરી.

(૩)

ન્યોતિમયી વિનોદચંદ્રને બીજેજ દિવસે મળી. સરિતા સાગરમાં બળી. વિનોદચંદ્રને આથી આનંદ થયો. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું કે મારા પત્રનો અમલ એટલો જલદી થયો એમ મેં ધાર્યું નહોતું. ન્યોતિમયીએ જણાવ્યું કે આપની આજ્ઞા ચતાં વાર તેને સ્વીકારવી એ અમારો ધર્મ છે. અને તેથી મેં મારી ફરજજ બતાવી છે.

(૪)

ન્યોતિમયી પતિના સંગમાં આનંદથી દિવસો વ્યતિત કરે છે. વિનોદચંદ્ર આજે સમાજમાં એક પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે. ન્યોતિમયીને હાલ એક પુત્ર-રત્ન પણ પ્રાપ્ત થયું છે. અને તેઓ ઉભય દંપતી-પુત્રનું લાલન પાલન કરે છે. અને હિંદુ સંસારના વિવિધ સુધારાના પ્રયત્નો ચર્ચે છે. તેમના સહવાસથી બીજા અનેક દંપતીઓએ પોતાના ચારગ્યને સર્વોત્તમ બતાવ્યું છે. અલ્પ.

The only address—No branches.—
KALKADEVI BARTON CO.
 KALKADEVI RD.

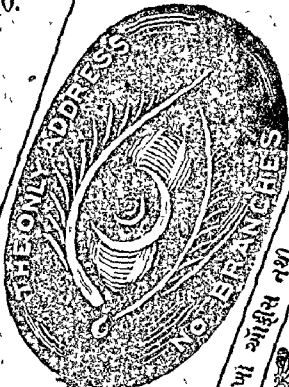
આંખની મફત તપાસ કરી ખરા
 “ પથ્થરનાજ ” ચશ્મા
 “ મફત ” બદલી કરવાની
 જામીનગીરીથી બનાવી આ-
 પીશુ. ખાનદાન અને ગરીબ
 હાલતમાં આવી ગએલા
 શુદ્ધ માણસોને ખાસ
 સસ્તા ભાવે અથવા જરૂર
 પડે તદ્દનજ મફત
 ચશ્મા આપીશું.

302-304,
 કાલકાદેવી
 રોડ,
 સુબધ

પદ્મી આંખો!
 આસ અમેરીકન આર્ટિફિયલ પથ્થરીના
 ચશ્મા “ પથ્થરી નહીં.”

કાલકાદેવી બાર્ટન કં. .

મારકાટમાં અને કોટમાં હમારી કોઈ પણ શાખા આંખીસ નથી.
 કોઈ પણ
 હાસપી-
 તાલ અથવા
 દાકતરોના
 નંબર પ્રમાણે
 ચશ્મા જામીન
 ગીરીથી બનાવી
 આપીશું. જો
 હમારો બનાવેલો
 ચશ્મા દાકતર નાપ
 સંદ કરે તો ફક્ત પૈસા
 પાછા આપવાની લેખીત
 જામીનગીરી આપીશું.

“ નકલી આંખો. ”
 Artificial Eyes.

“ ખરા પથ્થરના ચશ્માઃ ”
 Real Pebbles

કાલકાદેવી બાર્ટન કં.

૩૦૨-૩૦૪.

કાલકાદેવી રોડ, સુબધ.

પુસ્તક ૯

ચૈત્ર સંવત ૧૯૭૨

અંક ૬

॥ ૐ શ્રી ॥

ગુર્જર-ગીતાંજલિ.

"Poetry is a Musical Thought" Carlyle.

ગીત ૧.

કદમ્બની હાંચ નીચે આજ ફૂલડાંના રાસ જાગ્યા છે; સુવર્ણને સુગંધથી ભર્યા ફૂલનાં તેજ ચોમેર ચમકે છે.

બાળકો ફૂલના દાવ રમે છે, ફૂલના માર મારે છે, ને આનંદે છે. દર્પની પુરંપ સરિત તેમને સર્વાંગ ખળાખળ વહી રહી છે.

મોટેરાંઓ ઉધાડા આકાશ નીચે તળાવને ઓવારે બેસી બાળકેલિનાં શાન્ત સૌમ્યને સાત્ત્વિકે દર્શન લે છે.

કદમ્બની હાંચ નીચે આજ ફૂલડાંના રાસ જાગ્યા છે; સુવર્ણને સુગંધ ભર્યા ફૂલનાં તેજ ચોમેર ચમકે છે.

૨

અજબ સ્વપ્નમાં સહરતી, ને અપ્રતિમ પ્રભાપૂર્ણ સૌંદર્યથી શોભતી વનદેવી મોહનમંત્રે ફૂલડાંના રંગબેરંગી ફાલની અક્ષય દ્વાલુ અર્પા રહે છે.

નવનવીન પુણ્યસંચયની અસૌક્રિક પરિમલ મંધવતીના પરાગકોશ આજ અધુરા અધુરા દાખવી રહે છે.

બાળકો તો બસ રમતાંજ છે. નહિ ઉચું, નહિ નીચું, નહિ આડું, નહિ અવળું, કશુંજ ન નીરખતાં કેવળ ફૂલડાંના તેજસાજ ગિણિદંડાના રસભર ખેલનમાં ખેલી રહે છે.

કદમ્બની હાંચ નીચે આજ ફૂલડાંના રાસ જાગ્યા છે, સુવર્ણને સુગંધથી ભર્યા ફૂલનાં તેજ ચોમેર ચમકે છે.

૩

ઉપા આજ આકાશપોટ સનાતન રંગો ભરી પુરંપ સ્વરિનકે પૂરી શાશ્વત જીવનના અનામી મર દિગંત આસાપે છે.

વિનામુદ્રવનાં ફૂલડાં—ગુલામી તેજ ફૂલડાં પૃથ્વીતટે પથરાય છે

‘કૃષ્ણમેલ સદૈવ શોભજો,’ કદમ્બને લપાતી અમરવેલીની નાનુકે કળીઓ કુમળું હારથ હરતી સુમધુર રવી રહે છે; શાન્તધ્વનિ તેજ લહરીમાં અમીત ઉડી રહે છે, કદમ્બની છાંય નીચે આજ કૃષ્ણડાના રાસ જામ્યા છે, સુવર્ણને સુગંધથી ભર્યાં પુલનાં તેજ ચોમેર ચમકે છે.

ગીત ૨.

મંગલ મંદિર ખુલે છે; પ્રેમ પ્રદીપની અખંડ જ્યોત આનંદન પ્રકાશ પ્રકાશી રહી છે; તિમિરની શામળી તેજ ધટામાંજ સર્વ દીપી રહ્યું છે.

રાસધારીઓની રાસમંડલિઓ ઘેરા અવાજે કંઈક અશ્રુત પૂર્વ સંગીત આલાપી રહી છે, અજબ રાસમાં રાત્રી રહી છે.

મંદિરની વચમાં દિવ્ય સ્તંભની આસપાસ તે રાસનાં અદૃષ્ટપૂર્વ દર્શન ઝીલવા લોકસંઘ ઉલટી આવ્યો છે.

મંગળ મંદિર ખુલે છે; પ્રેમ પ્રદીપની અખંડ જ્યોત આનંદન પ્રકાશ પ્રકાશી રહી છે; તિમિરની શામળી તેજ ધટામાંજ સર્વ દીપી રહ્યું છે.

૨

પૃથ્વી આકાશ ને અંતરિક્ષ આજ અગોચર આનંદમાં વિહરે છે. તાતજનાં દિવ્ય દર્શનની પ્રાણપ્રકાશિની સામગ્રી સર્વત્ર ઝળી રહી છે.

નવવસન્તના સોહાગશેખીત અનિલ વિશ્વાન્તરમાંથી અણસુધી સૌરભ પમરી રહ્યા છે.

સૃષ્ટિજૂનાં બાહ્યોત્તરવાસી અસંખ્ય રથૂલ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યો ને પ્રાણીઓ તાતજનાં દર્શન પામવા કાઠ અગોચર પથેથી અહીં આજ આવ્યાં છે.

મંગળમંદિર ખુલે છે; પ્રેમ પ્રદીપની અખંડ જ્યોત આનંદન પ્રકાશ પ્રકાશી રહી છે. તિમિરની શામળી તેજ ધટામાંજ સર્વ દીપી રહ્યું છે.

૩

રૂઢિ સર્વની સામટી પ્રભાથી પણ સવિશેષ અધિક પ્રભાભર્યા તાતજ વિશ્વમંદિરે પધારે છે; દેવદૂતો ને અપ્સરાનાં દિવ્ય સંગીતો ભભકે ભર્યા ગાજી રહ્યાં છે.

જળરચણ ડોકી રહ્યાં છે, અગણિત ચંદ્રપ્રદીપો ને તારાગણની અકથ રાસમંડલિઓ અનિર્વચનીય રાસ રેલી રહ્યાં છે.

લોકસંઘ વિરાટ દર્શન છીલે છે. સર્વ ભૂતિનાં પ્રાણપ્રસન્ન દર્શન લે છે, પ્રકૃતિપ્રાણીના તેજઅભારમાં વરેણ્ય ભર્ગવાળા પુરૂષનાં પુનઃ પુનઃ દર્શન લે છે.

મંગળ મંદિર ખુલે છે; પ્રેમ પ્રદીપની અખંડ જ્યોત આનંદન પ્રકાશ પ્રકાશી રહી છે, તિમિરની શામળી તેજ ધટામાંજ સર્વ દીપી રહ્યું છે.

ગીત. ૩.

૧

સુંદરતમ પવન વાય છે, ઉદ્યાન મીઠી હલકે હીંચે છે, અને જીવનની સારખ સર્વત્ર છુટાય છે.

બાળકની નાની મોટી મંડલિ બાળ અગોચર અનંદમાં ઉત્સાહજેર રમે છે, હસે છે, હસે છે, ને કલ્પોલે છે.

નિઃસીમ સાગરની પાર્થ પેલા અમરગિરિની કન્દરોમાં અમુલ્ય તેજ વારી રેલાય છે. સુંદરતમ પવન વાય છે, ઉદ્યાન મીઠી હલકે હીંચે છે, અને જીવનની સારખ સર્વત્ર છુટાય છે.

૨

આશાની વેલ્લ અને અભિલાષનાં પરાગવન્તાં પુષ્પો બાળકો ઉગાડે છે ને વીંછે છે. ઘોર અરણ્યમાંથી દાવાનળની આહી આહી ચીનગારી ને ધૂમધારી લેશ્મના ગોટ તેમનાં નેત્રો ને મુખપર ઉડી રહે છે.

અને જીતિય કૂચ વીંછતાં બાળકો અવિશ્રાંતઆનંદી હાર કલગી ને તોરાશુથી રહે છે. સુંદરતમ પવન વાય છે, ઉદ્યાન મીઠી હલકે હીંચે છે અને જીવનની સારખ સર્વત્ર છુટાય છે.

૩

ગિરિકન્દરમાંથી ઝરણાં નીતરે છે; અને ઉદ્યાનના આંખાવાડીઓમાં મધુર બંસીનાદ બહાનાદ જાગ્યો છે.

શેલડીના કોલામાંથી બાળકો બૃગરાજશા પ્રસન્ન હૃદયે મધુતમ રસ સુમવા ગીતનોતપ આવી પહેંચે છે.

વૃક્ષોમાં વૃક્ષરાજ શાં શોભનાં વડવૃક્ષોની કાંખોમાં યુવાઇ જઈ કોમલના કિલ્કિલાટબધ હલકાર, લલકારે છે.

સુંદરતમ પવન વાય છે, ઉદ્યાન મીઠી હલકે હીંચે છે, અને જીવનની સારખ સર્વત્ર છુટાય છે.

ગીત ૪.

૧

ચંદ્રની શીતળ ચંદ્રિકા જગત તટપર પથરાઈ છે, કલ્યાણનાં અમી સર્વત્ર રેલાયાં છે, લોક અડધા પડધા નીંદરે છે, ને મધુર સ્વપ્નાવલિ રમે છે.

મતાતાના ભાડકોડમરી નવસાબાળ્યવતીઓ પતિમાં ને બાળકમાં મુદાકિન શોભતા પોતાના પ્રાણુતમને અવલોકે છે, સ્વપ્નની સુવાસ સુગાસે છે.

સ્નેહની તરતી તેની કામળ દરઅંશુલિઓ નવાસવા બાળકને વલ્લસ્થળે આધીગી પ્રસન્ન થય પાય છે, બાળકનો આત્મો અમૃતે ભરે છે.

ચંદ્રની શીતળ ચંદ્રિકા જગત તટપર પથરાઈ છે, કલ્યાણનાં અમી સર્વત્ર રેલાયાં છે, લોક અડધા પડધા નીંદરે છે, ને મધુર સ્વપ્નાવલિ રમે છે.

૨

જીવન જીવતું રનેદાળ કુટુંબ વિશ્વાન્તર્માં સુખ દુઃખની પ્રતિભા પૂણે છાંય, વૃક્ષના હાલતા પત્રોથી રચાતા તેજ તિમિરના બાસાબાસમાં નીરખે છે; પવન અપૂર્વ લહેરે છે, તેમની કીર્તિની કારમી ક્રોધ અમીત ઉડાવે છે.

સન્યાસના તેજ વાધા સળતા ને એકલાજ અગોચર આનંદતા ગ્રહગણો એકીટરો આ વિરલ દર્શન ઝીલે છે, ને તેમનાં સનાતન જગતાં જ્યોતિ સકુટુંબ દમ્પતીને કિરણ કિરણે અદ્ભુત જીવન-આશિષો પાડી રહે છે.

ચંદ્રની શીતળ ચંદ્રિકા જગત તટપર પથરાઈ છે, કલ્યાણનાં અમી સર્વત્ર રેલાયાં છે, લોક અડધા પડધા નીંદરે છે, ને મધુર સ્વપ્નાવલિ રચે છે.

૩

“તારે આંગણે હરનિશ વસન્ત ને કોઝીલ રમશે.”

તારાઓએ જ્યોતદેશથી નવ માતાને સન્દેશ કહાવ્યો.

“તારે જીવન આંધા સરજ સદૈવ ખેલશે.” ઘોષિતાએ પૃથ્વીમાતાના પ્રાણમાં વૃદ્ધિ વિકાસ પામતા નવ બાળકને શુભાશિર્વાદ દીધો.

ચંદ્રની શીતળ ચંદ્રિકા જગત તટપર પથરાઈ છે, કલ્યાણનાં અમી સર્વત્ર રેલાયાં છે, લોક અડધાપડધા નીંદરે છે, ને મધુર સ્વપ્નાવલિ રચે છે.

‘Love talking musically is Poetry’

ગીત ૫.

અન્ધાર ધોર છે, તારલીની દેવ આંખોજ માત્ર જ્યોતતટેથી તેમની પાંખોએ જોવી વિમલ પ્રકાશે છે, ને સર્વ નીરવ શમશમાકાર છે.

સરિતનાં ગહનગીત વિશ્વાન્તર્માં સુણાય છે, સાગરની લગ્ન ખંજરી જગતતટે બજ રહી છે; અહીંજ ઉભયનો દિવ્ય સંગમ થાય છે.

વિદ્યતની સુકામળ આત્મલતા મોઢું મનોહર ચમકે છે, અન્ધાર કણેક પ્રકાશ પૂર્ણ થાય છે.

કુજમાં ફૂલડાં નીંદરે છે. લતાઓ સહકાર શું મનોહર સ્વપ્નાવલિમાં લીન છે. કુમુદ પાંદડીમાં ભ્રમર પુરાયો છે.

આંદનીતુંજ જાણે ચરીર ન હોય એવી સુકુમાર બાલા રોમરોમથી ચન્દનની ગંધ ઉઘાવતી પૂરવેગમાં બહાલપતા સાગર ઉભરાવવા બળ છે.

પ્રેમ પરિમલવન્તો અનિલ વાય છે, લહરી લહરીમાં દર સુદરની મનમોહન બસીનું પ્રાણપ્રકાશન ગીત સુણાતું લાગે છે, બસીના નોંદજ આજ તેના પ્રેરક ને ચાલક બને છે.

ધૂમકેતુની તેજ કલ્પિકા ભરી પિચ્છાવલિ સમી બાલાની પૂરવેગ ગતિમાં પાછળ પ્રણયની રજ ઉડી રહે છે.

પ્રીતમના પ્રાણમાં પ્રાણ પરાવવા આજ તેનું પ્રમાણ છે. બાર વર્ષની ધાડી રાત્રી વીણા પછી આજજ તેણે સર્વાંગ ચેતનના પ્રકાશીત વાધા સળ્યા છે.

જલસર પથેદ જગતપર વર્ષા વિરામે તેમ તેની મનોમગતિ ઉગી પ્રભુપરજ ઉઠાવી
વિરમે છે; અંસીવાળાની અંસીયે ક્યારની શાન્તજ છે.
અંધારૂં ઘોર છે, તારણીની દેવઆંખોજ માત્ર વ્યોમતટથી તેમની પાંખ્યો જેવી
વિમલ પ્રકાશે છે, ને સર્વ તીરવશમશમાર છે.

૨

આત્મે આત્મા બોલી રહ્યા છે. સ્થૂળ સૂક્ષ્મ સર્વેએ ઉખા પ્રકાશને સંજ્ઞવન ઝીલ્યા
છે, નહીં સર્વ ચેતન અન્ય છે, સુતેલાં સર્વ જાગ્યાં છે.

પ્રાણની શ્વેત પાંખ્યે ક્ષણેથી બાળા પ્રીતમ કરમાં પડે છે. ને દેવના કુદૃષ્ટી આકાશ
માર્ગે મગડી રહે છે. તારણીઓ તેજના ફૂલથી તેમને અભિષેક છે.

સરિતજલમાં પ્રેમની જલદેવી નતે છે, સાગરની અમીત ખજૂરીમાં પ્રેમંગાન ખજ
રહે છે, ઉભય આત્મા અહોજ સંલગ્ન થાય છે.

જગત તટે જીવન ભરતો ગેહુડો ઝરમર વરસી રહ્યો છે, દ્વાપરિવિને સંકલ્પો
આકર્ષક રાસ ગાનવી રહ્યો છે.

વિદ્યુતનાનાં વિદ્યુત-કુસુમો સનાતન પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યાં છે. કુંજનાં ફૂલડાંએ સમાધી
લાગી છે, લતાઓ સહકારથું પ્રેમકેલી ખેલી રહી છે. ને કુસુદની આસપાસ ભ્રમરનો મંત્ર
ચંચળરવ થઈ રહ્યો છે.

અને હવાં સંહિતા અણુરેણુમાં પ્રકાશ વિલસે છે; વિમલતાભર્યા અનિલ વાય છે, ને
ફલડાની પ્રાણુપરિમલસાથે સર્વજી જીવન રેલાય છે.

શિયળવતી વિમલાકુમારી.

(લેખક રા. રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી)

પૂરાતણું યાય પૂરું સદાયે,

અક્ષાં રહે આખર સુખ મહિ;

કરો કદી કોટિ ઉપાય તોયે,

ન હેમ સાગે નિજ શુદ્ધતાને.

સોળમાં સેકાની અધવયમાં જે વખત મુગ્ધ લોકોનું પરિચળ ભારતવર્ષમાં પૂર્ણ તેજ-
રિતથી પ્રમરી રહ્યું હતું તે વખતની આ હુંક વાર્તા છે. અઘરશાહે મીઠી વાણી અને
સદૃશ્ય દેખાવથી અનેક નાનાં મોટાં રાજ્યોને જે વખત પેતાની સત્તાનીયે ખંડીઆ બન્યા
હતાં; અને આજી રહેલાં જે ચાર મોટાં રાજ્યોની રેક તોડવાને તે કાંઈ ને કાંઈ પ્રયાસ સેવી
રહ્યા હતાં. ઇતિહાસની એવી સર્વવિદિત ઘટનાઓ ઉપર પિથપેપણ નહીં કરતાં આપણે અને
એટલુંજ યાદ રાખીશું કે અઘરે આદ્યશાહ અનેક રાજ્યોને નુકાની શક્યો હતાં પરંતુ
મેવાડના મહારાજા પ્રતાપસિંહ તથા ઉદેપુરના રાજા યજ્ઞવલ્લભે તે પેતાના સર્વજ્ઞમાં લાંબ
શક્યો નહોતાં. જેમ એક સિંહ બૂખે મરે તો લાંબો પરંતુ કદાપિ તૃણમશરૂ કરવાનું રસ્તેનાં

પણુ યોગ્ય વિચારતો નથી તેમજ મહારાણી પ્રતાપસિંહે અને યશવંતસિંહે એવા સખ્ત શપથ લીધા હતા કે ટેકને ખાતર જંગલમાં વસીને જર બાજરીનો રોટલો ખાવો તે લલ્લે કદાપિ માસના માર્સ સુધી ઉપવાસો કરવા પડે તો પણ ભલે પરંતુ પાંદશાહના હાથ નીચે રહીને લલ્લે મોટામાં મોટી સાહેબી મળે તો તેને તુરંત ગણુધી મંદોન દેશલક્ષ્મી નૃપેન્દ્ર પ્રતાપસિંહનું નામ ઇતિહાસમાંનાં પાનાંમાં રચે રચે આવે છે આ આપણાથી અગત્યનું નથી આવીજ રીતે રાણી યશવંતસિંહપણુ ટેકવાળો હતો પ્રતાપસિંહની ઇચ્છાવૃત્તિ એજ યશવંતસિંહની અનુસરણકૃતિ થતી; અને પ્રતાપસિંહની સાથે રહીને તેમની પવિત્ર મિત્રતા ટકાવી રાખવી એજ યશવંતસિંહની મહાલક્ષણા હતી.

આ યશવંતસિંહની વિમલા નામની વીર કન્યા પોતાના મહેલના બાગમાં સાયંકાળના મનોહર સમયે કુદરતની નિર્દોષ મહા ભોગવી રહી છે ત્યાંથી આપણી વાર્તા શરૂ થાય છે. આ કન્યાનું વય આશરે ૧૬ વર્ષનું હોય એમ જણાતું હતું. ઉપવનમાં એક વૃક્ષ ઉપરથી તે પુષ્પો એકઠાં કરતી હતી અને પોતાના મંલુક મધુરા પણ ધણાજ ધીમા સ્વરથી એક એક ગાનની અમુક કડીઓ અસ્પષ્ટપણે ગાતી હતી. તેણે એક ભૂરો રેશમી ચણીઓ; શુભાખી રંગનો સાળુ અને લાલરંગની ચોળી એટલાં વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં હતાં. તેના હાથમાં સુંદર કંકણ અને પગમાં નાણુક કલ્લાનુપુર શોભી રહ્યાં હતાં. આ રીતેનો એનો નિર્દોષ પરંતુ સોહામણો દેખાવ ઉપવનની કુદરતી શોભામાં એવો તો મનમોહક વધારો કરતો હતો કે એક કલાનિપુણ ચિત્રકારજ આ દશ્યનું વર્ણન તાદશ આપી શકે. આ ક્ષત્રિય કન્યાને ખબર નહોતી કે આજ તે અસારે જે આનંદ ભોગવે છે. એ આનંદી કાલથી થોડાક દિન લગી તે ભોગવી શકનાર નહતી. તેની ઉપર આવી પડનાર વિપત્તિ વાદળ, થોડાક વખતને માટે, તેના આનંદને ઢાંકી દેશે એમ તેને કદવના પણ નહતી. ક્યાંથી હોય ? શી રીતે હોય ? જેને જગતના વિવિધ તરંગી સ્વભાવના સ્ત્રી પુરુષનો લેલ પણ અનુભવ નથી, જેણે પોતાની સરલતાના દૃષ્ટિમિન્દુથીજ સર્વ સ્ત્રી પુરુષને સરળ ગણ્યાં છે અને જેણે દુર્ગુણ એ શબ્દ સાંભળ્યો છે પરંતુ તેના અનુભવ કદાપિ સ્વપ્નમાં પણ કર્યો નથી, તેને પ્રપંચી, કુટિલ, કાળી, અને દ્રોહી, એવા જગતના ખગ સ્ત્રી પુરુષો સંબંધી કંઈ પણ ખ્યાલ શી રીતે ઉપજી શકે ?

પોતાના સુંદર કમલવદનમાંથી અસ્ફુટ હૃદયનું ગાન કરી રહેલી આ બાળા એક વૃક્ષ આગળથી ખીન્ન આગળ અને ખીન્નથી ત્રીન્ન આગળ જઈ પુષ્પો ચુંટી, સુકુમાર હસ્તમાં દોષી રહેલી નાનકડી છાંયમાં એકત્ર કરતી હતી. એટલામાં પાછળથી એક રજપૂત તરુણ સોં આવી લાગ્યો. તેનાં ભારે પ્રગલાનાં અચાજથી ચમકીને વિમલાએ પાછું જોયું એટલે તે બોલ્યો ‘અહો ચંદ્રવદને’ આજ તો એકલાંજ ઉપવનમાં ઉતરી પડ્યાં છો ને શું ? કદાચ મને મળવા માટેજ તમે એમ કર્યું હશે! ખરેખર, તમારો એ પ્રકારનો પ્રેમજ મને વારંવાર આનંદમગ્ન કરી નાખે છે.

“શુકસિંહ, એટલું બધું બોલવાનું મેં તમને ક્યારે કહ્યું છે ? સંભાળીને બોલો સમજ્યા ?” વિમલાએ તેના પટપટારાથી કંઠાળીને ખીન્નવાટ બતાવ્યો.

“વિમલે! પ્રેમપુષ્પાંજલિનું માપ કદી રહી શકતું નથી. મેં જે વચનો, કલાં એ કંઈ અપરિત તો નહોતાં—” શુકસિંહે પોતાનો ખ્યાલ કર્યો.

“શુકસિંહ, આ પ્રકારનું તમારું બધું વર્ણન શા માટે થાય છે તે હું સમજી શકું છું. તમે એક નર્સ્ટ રજપૂત છો એમ મારે કહેવું જોઈએ. જે વિષેશજ્ઞાથી તમે મને સંબોધી એ કેવળ અપમાન કરનારા છે અને તેથી હું તમને કહું છું કે તમે અસારે મારી પાસેથી જતા રહો. નહીં તો બૂમ પાડીને માથાસોતે બોલાવીશ અને હું તમને ધક્કા મરાવીને બહાર કાઢી મૂકીશ.” વિમલાએ શુકસિંહને શોકકું પરખાવ્યું.

“એટલે ? શું તારે તમારી પાસે મારો પ્રેમવ્યક્ત કરીને સંમતી માગણી કરવાનો મને અધિકાર તથી કે ? શું કાઈની ઉપર પ્રેમ કરવા માટે કાઈનો પરવાનો લેવો પડે છે કે ? હું એક હસિય કુળનો વીરકુમાર છું અને તમે પણ રજપૂત કન્યા છો. આપણા લક્ષમાં કયા પ્રકારનો વધો નડે એ તો કહો !” શુકસિંહ પોતાના વચનોની વડિલાત કરવા માંડી.

શુકસિંહ, પૂર્વે કામીજનોતે ઋષિમુનિઓ અથવા તો શીશવતી સત્તારીઓ આપ આપતી તો તેમને પોષ્ટ જ્વલિમાં જન્મ લેવાંતે આપ આપતી. તમને પણ તેવોજ આપ મળવાની જરૂર છે. તમે કેવી નીચ ઢબથી દમની માગણી કરો છો એનો તમે વિચાર કર્યો છે ? તમે છાલકા, દુર્યુષી, દંભી અને મૂર્ખ છો તેમજ તમે એક સામાન્ય કુળના રજપૂત છો તેથી હું તમારી સાથે કાષ્ટકાળે લક્ષ કરનાર નથી, સમજ્યા ? માટે મેહરખાની ઠરીને વધુ ન બોલતાં, જેવા આવ્યા છે તેવાજ જાવો.

શુકસિંહ વિમલાના જવાબથી વધુ ગુસ્સે થયો અને આ કુમારિકાને એકલી જોઇને તેને કય પમાડવાના હેતુથી બોલ્યોઃ-તારે વિમલે ? તું શું ના પાડીને સુખેથી રહી શકીશ એમ ધારે છે ? અને હું ધારું તો અસારેજ તને મારો સપાટો ખતાવી દઉં એની કાંઈ તને કલ્પના છે ? શુકસિંહ, હમેશા ખરીજ માંગણી કરે છે. ખોટી કરતો નથી એ તારા હૃદયપટ ઉપર લખી રાખ. હું એને તું સમ્માન રીતે ઉછરેલાં છીએ. ગાનપણથી આપણે બે ગણ કાલ સુધી સાથે રમતાં આવ્યાં છીએ. આપણામાં સદ્જરતિએ પ્રેમ કેમ ન ઉપજે ? ઉપજવાજ જોઈએ; અને તેથી મારી માગણી લગાર પણ ખોટી નથી, હું તમને સ્પષ્ટપણે કહું છું કે મારી સાથે તું લક્ષ કરવાની ના પાડશે તો તે પછી કંઈ થઈએ હું તને કુખી કરીશ એ હું કહી શકતો નથી માટે સંભાળીને પગહું ભરજે.”

“જા, જા, એ નાદાન યુવક, કંદેપુરના રાણા યશવંતસિંહ જેવા ઉચ્ચ ક્ષાત્ર કુલે-ત્પન્ન નૃપાલની ઢબા, તારા જેવા એક તદ્દન નમાસા રજપૂત સાથે કદી પણ પરણી શકશે નહીં. તું નાનપણમાં કાષ્ટક સ્થળે અચકાતો હતો ત્યાંથી મારા પિતાએ લાવીને તને અમારા ઘરમાં રાખ્યો. તને પાલ્યો, પોષ્યો અને એ રીતે તું તેમનો દુષીતો આશ્રિત-જન્યો. શું એવા આશ્રિત સાથે પરણીને હું મારો ટેક ચુમાવું ? મારા પિતાના કુળની ઉચ્ચ કીર્તિ જાંખી પાડું ? નહીંજ, જો તારામાં કયા સદ્ગુણો છે તે તો જો ? મેં તને ના પાડી ત્યાંથી તું મને કય અતાવવા મંડ્યો છે. એ તે શું તારી રીત છે ? ગણકાલ સુધી આપણે રમ્યાં હતાં એ તારું કહેવું ખરું છે પણ કેવી રીતે ? ગાંધ ખહેન તરીકે; અને હજી પશ્ય એક શુદ્ધ હૃદયી વીર બોધવ તરીકે તારો રનેહ મારા હૃદયમાં વિરાજીત છે. હું તારી સાથે વધુ વાત કરવા માગતી નથી અને તારા જબની હું સેશ પણ દરકાર કરતી નથી-એટલું કહી રાજકુમારી એકદમ ત્યાંથી વહા ધરામાં થઇને પોતાના મહેલમાં પેસી ગઇ.

શુકસિંહ—મૂઠ અને કામી બનેલો આ રજપૂત યુવક, ચક્રિત સ્થિતિમાં જાણી ઉભો રહ્યો. વિમલાના તુચ્છકારથી તેના કોષમાં એકદમ વધારો થય્યો. તે સ્વગત બહુબચે: ઓ હૃદયખલ છોકરી! યાદ રાખજે કે શુકસિંહ હવે પોતાના હાથ તને બતાવ્યા વિના નહીં રહે. “હૃદય નૃપાલની કન્યા નમાલા રજપૂત સાથે પરણશે નહીં.” તારાં એ ગર્વ લય્યાં વચનો, મારી-મારી માગીને તારે પાછાં જેમી લેવાં પડશે અને દાંતમાં તરણું લઇને મને પડે લાગીને તારે મનેજ પરણવું પડશે. હવે જેમલે મારે સપાટો.” આ પ્રકારે પોતાની કોષની લાગણીના ઉભવત વ્યક્ત કરતો તે યુવક પોતાની મૂંછાના આંકડાં ચઢાવવા અને અહીંતહીં દુર્તાંદુર્તા પગ પછાડવા લાગ્યો. આપણે જેમલે કે તે કંટલે અંશે પોતાની ધારણા અનુસાર કાંઈ કરી શકે છે.

* * * * *

શુકસિંહ એક એ વર્ષની ઉમરનો હતો સારે રજમહેલના પગથીઆ આગળથી રાણા યશવન્તસિંહના હાથમાં આવ્યો હતો. એક અનાથ નિર્દોષ બાળકને ઉછેરવું એ હિન્દુધર્મમાં મહત્વપૂર્ણ કામ ગણાય છે રાજવી લોકો આવા સેંકડો બાળકો ઉછેરી શકે તો પછી એવા એકજ બાળકને ઉછેરવામાં યશવન્તસિંહને કંઈ ધણીજ મુશ્કેલી ઉપજે એમ ન હોવાથી, શુકસિંહને ઉછેરવામાં આવ્યો હતો તેના માતાપિતા કાણ છે, એ કાંઈ જાણતું નહતું પરંતુ તેના કાટમાં એક માદળીક કાળી દોરીથી બાંધેલું હતું તેમાં લખેલું હતું કે “આ એક ક્ષત્રિય બાળક છે અને તેનાં માતાપિતા પોતાની ઝોળખ આપી શકે એમ નથી” આ માદળીઆ ઉપરથી તે બાળક ક્ષત્રિય છે એટલું સાબિત થવાથી રાણાએ વધુ પૂછપરછ કે ધાંધલ ન કરતાં તેને અંતઃપૂરમાં મોકલીને ઉછેરાવ્યું હતું. શુકસિંહ ત્રણ વર્ષનો થયો તે વખત યશવન્તસિંહની રાણીને એક કુમારી અવતરી હતી અને તે કુમારી તે વિમલાજી હતી. બન્ને બાળકો એકજ સમયે એકજ જાયા નીચે ઉછર્યા હતા. બન્ને જુદી જુદી પ્રકૃતિનાં બન્યાં હતાં. એકજ વૃક્ષનાં ફળ ધણીવાર જુદા આસ્વાદનાં હોય શકે છે તો પછી આ બિન વૃક્ષના ફળો બિન પ્રકારનાં થાય એમાં શી નવાઈ? તેઓ જુદાં સ્વભાવનું હોવાનું એક દેખીતું કારણ એ હતું કે શુકસિંહ અને વિમલાના સોબતીઓમાં તફાવત હતો. શુકસિંહ, ખવાસ અને હજુરિયાઓ સાથે વારંવાર રખડતો હતો જ્યારે વિમલા અંતઃપૂરમાં પોતાની માતા પાસે અથવા તો રાણાના ભાષાતોની યુત્રીઓ સાથે રહેતી. આમ હોવાથી વિમલા વિશુદ્ધ હૃદયની બની હતી. જ્યારે શુકસિંહ જેકે મીઠા બોલો હતો તોપણ ઇન્દ્રરાખણના ફળની માફક અંદર બનેથી ઝેરીકો, લકડો અને નીચ પ્રકૃતિનો હતો.

શુકસિંહે, વિમલાને કહ્યું તે પ્રમાણે તેઓ સાથે રમ્યાં હતાં. એ ખરૂં પરંતુ વિમલાને નાનપણથીજ તે ગમતો નહતો અને જ્યારે તેણે તેનું જ્ઞાત જાણ્યું ત્યારે તે તેને વધુ ગમતો નહતો. તે કંઈ ગર્વિત બનેલી નહતી પરંતુ શુકસિંહનાં સંજ્ઞાવથી તે મુળથીજ ત્રાસી ગયેલી હોવાથી પોતાનાથી તે જેમ દૂર રહે તેમ સાફ એમ ઇચ્છતી હતી. તે એક સામાન્યજાતનો છે એમ તેને કહેવામાં આવતાં તે શરૂસે થઇને જતો રહેશે એમ તેણે ધાર્યું હતું પરંતુ મિહાષ ઉપરના જંતુઓને આપેલો મારીને ઉરાડી મુકવામાં આવે તે જનાં તેઓ નફરાઈથી તેની ઉપર ખેસે છે તેમ શુકસિંહ, શરમવિનાનો બની તથા એકાન્તનો લાલ લઇને વિમલાને સતાવવાજ માગતો હતો અને તે એકદમ જતી રહી તેથી બેશમખણ માટે તે દીલગીરી થયો હતો.

શુકસિંહ વિમલા સાથે લગ્ન કરવા એટલા માટે અત્યુત્સુક હતો કે એક મોટા રાજાના જમણ થવાથી પોતાના સાધારણ અને ગરીબ કુલ માટે તેને શરમાવું ન પડે એટલું જ નહીં પણ યશસ્વંતસિંહને કંઈ પણ સન્તાન ન હોવાથી રાજ્યગાદી, તેમની પુત્રી વિમલાને મળતાં, પોતે તેનો માસિક ખર્ચવાખામે. પોતાની આ પ્રકારની આશાઓ રૂપ છટોથી અણ-મલી ધ્રુમારતા. વિમલાએ પોતાના તિરસ્કારરૂપ લક્ષ્મણદાસથી તોડી પાડવાથી શુરસે થયેલો શુકસિંહ કેટલીકવાર સુધી એક ઉદ્યાનમાં બેસી રહ્યો અને આખરે અમુક પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને લાંબી જતો રહ્યો.

શુકસિંહ, વિમલાના અપમાનનું વેર લઇને તેને પરણવાનો વિચાર કર્યો હતો. એજ સમયનું હવુ કે તે વિમલાને અંતરથી ચહાતો નહતો. બાકી શુદ્ધ પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે તેનો ને વ્યક્તિના ઉદયમાં આવિર્ભાવ થાય છે તેને કદાપિ ક્ષેર લેવાની કલ્પના સુદ્ધાંત યતી નથી. જેના ઉપર આપણને પ્રેમ ઉપજે તેની ઉપર સંતાપ કરવો અને કોષ્ટ પણ રીતે કોષ્ટ પણ કારણસર તેનું વેર લેવું, એ જાણતો અશક્ય છે. ખરા પ્રેમને ખદલાની આશા હોતીજ નથી. આપણી ઉપર કોષ્ટ પણ કારણે આપણી પ્રિય વ્યક્તિ ઉદારીન અને કિંવા ક્રોધાનિષ્ટ થઇ આપણું અપમાન કરે તો તે વખત હૃદયમાં લેશ પણ કઠોરતા ધર્મા વિના, જરા પણ દુઃખ લગાડ્યા વિના, સ્વાર્થલોભ અને સદનશીલતાથી આપણે આપણા હૃદયને વિવશ મનાવીએ તથા આપણી પ્રિય વ્યક્તિ ઉપર ઉલ્લેખ આદર ઉત્પન્ન કરીએ એવું નામ તે ખરા પ્રેમ ! એજ પ્રેમ તે શુદ્ધ અને સ્વર્ગીય પ્રેમ !

શુકસિંહમાં એવો પ્રેમ નહતો એ આપણે આગળ ઉપર જોઇશું. અપૂર્ણ.

ગીતાજીમાંથી કેટલીક હૃદયંગમ વિચારણા.

‘યુવાદર્શતયાત્મનિઃ’ કઠોપનિષદ

‘આત્માવિન્યેન’ ગીતા

Know Thyself કેશીની મહાપાણી

‘જ્યાં લગી આત્મા તેવ મીન્યો નહિ લાં લગી સાધના સર્વ જુડી’

‘પરકરણ સ્વચાર’ ગીતા

(નરસિંહમહેતા)

આજ આપણે એક સુંદર તત્ત્વની ઝાંખી કરશું. આપણા પાર્શ્વે દેહને આજ આપણે અંદ્રભૂત રીતે ઝોળખીશું. અને એ દેહને ધારણ કરતા પુરુષને આપણાથી અદૃષ્ટ પરમ પુરુષ સાથે અનન્ય સામ્યમાં નિરખીશું.

આજકાલ એક એવી પ્રથા પડી છે કે દેહને ધિક્કારવો, દેહ ધારણ એ કોષ્ટ એવી પતિત અવસ્થા છે કે તેનું જન્મ અને તેમ જોટલા તેટલા પ્રકારથી જુડું મોલવું, ધ્રુજવું. ખીજી રીતે વૈલવમમ મનુષ્યોની માફક તેને કનિષ્ઠ વિચારોને લાગણીઓમાં ધસડી જવો અને જોને માટે તેનું સંજન થયેલું છે તેથી વિરૂદ્ધ તેનો ઉપયોગ અને ઉપયોગ આદરી તેના સંપૂર્ણ વિનય કરવો અથવા ખીજી રીતે મતિ સંન્યાસીની માફક તેને માનેલી આધ્યાત્મિક હોશિયારતા રૂપાદન કરવા અનોખું નિંદાને રૂપકાને પાત્ર રહી તેની દયાબંધ સ્થિતિ કરવી.

અને સર્વ ઇન્દ્રિયોનો અતિ-સચમ આદરી તેનો કેવળ ઉપયોગ અને ઉપભોગીન કરી, તે દ્વારા તેનો સમુજાન ધ્વંસ થોજી રહેવો.

આ રહે શું છે? વિશ્વનિર્ધારક સ્ક્રેલ તે એક એવું, તો આશ્વર્ચજનક સાધન છે કે તેને થોડા સમય માટે આપણે મનના કાણુમાં મૂકી દીધું છે, પરંતુ તે જાતે તો દિવ્ય સાધન છેજ. તે આત્માનું-પરમાત્માનું સુદૃઢતમ મંદીર છે. અને જ્યાં સુધી તેનું સત્ય સ્વરૂપ આપણે નહીં પિછાનીએ જ્યાં સુધી આપણે તેના વડેજ, તેમાં રહીનેજ તેનોજ પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર નહિ કરી શકીએ, ત્યાં સુધી તે આપણા ધિકારને ધાત્ર સદાકાળ રહેશેજ એ નિઃશંક છે!

માત્ર ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિએ જોતાંજ શરીરમાં અનેક ગાત્રો અવયવો ઇત્યાદી છે અને તેઓ જુદાં જુદાં કાર્યો કરી રહ્યાં છે. રેડ્સા આસાંઆસનું કાર્ય કરે છે, પેટ અને આંતરડાં પાચન ક્રિયા કરે છે, નાનું ન ચૂલ આત્મિક અનેકશઃ સ્વાર્થલાગ આદરી ખોરાકની ખગડેલી ચીજોને કાઢી નાખે છે જે બીના આપણું શરીર ભાગ્યેજ આત્મર તેમજ બાહ્ય રેવરંછતાં તથા સ્વચરતા પ્રાપ્ત કરી શકે. મુત્રાશયો પુકો, તેની નળીઓ અને પસીનાથી ભીંજાયેલી આમડીના ઉપલી સપાટી, પ્રજનનનાં પવિત્ર આલોત અવયવો, જેઓ અદ્ભુત રીતે ભાવી કાર્યને રક્ષી રહે છે, અને આપણને પુર્તિજની યવા અને આપણા રક્તને રીનજાતને સુધારવા સમય આપે છે. અને પ્રભુ પરમાત્મા જે ઉડી ગઇન સત્તાથી હુજો થયાં અદ્દષ્ટ સત્તાથી કાર્ય કરે છે તેના પણ આપણને કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. હૃદય અને રક્ત વાહિનીઓ અને રક્તના અભિસરણની ક્રિયાઓ, શ્રવણ કરતા કાન, સ્પર્શ કરતી ત્વચા, અવલોકન કરતાં નેત્રો, વાણી બોલતું અને સ્વાદ દર્શુ મુખ, ગંધ સુધતું નાક, દાય, પગ ઇત્યાદિ સર્વ શુભ્યવજી બહેલાં જિત્ર જિન અવયવો, એકરચ જોડાયેલા છે, અને એક આખા શરીરને સ્વચ અને સ્વચ્છતા રાખવાને ઉડા મૈત્રીલાવથી કાર્ય કર્યે જાય છે.

હવે આ ગાત્રો, અવયવો શાનાં બનેલાં છે? તેઓ અનેક દીરયુના બનેલાં છે. આ દીરયુઓ જે જીવનતત્વ રક્ત પ્રલાહિમાં રહેલું છે. તેની જુદી જુદી જાત છે. અને એથી વિશેષ ઘટ દીરયુઓ જે મુળ દીરયુઓની અંદર કાર્ય કરી રહેલાં છે અને જેના વડે જીવન પ્રવાહી, પદાર્થ સર્વત્ર પ્રસરી રહે છે. હવે આ દીરયુઓ શાનાં બનેલાં છે તે વિચારીએ! તેઓ Cells નાં બનેલાં છે. અને એ Cells શું છે. આ, આજી જેવા સૂક્ષ્મદર્શક Cells માત્ર તમે ને હું જેવા જીવતાં પ્રાણી છે. તેઓ બારીક અને નાનાં છે અને તમે ને હું જેવાં અન્યોન્યથી જિત્ર છે. અને તમે ને હું માદ્રકજ તેઓ અત્યેક પોતાપોતાનાં જન્મ, શક્તિ, પ્રજનન વિનાશ અને મૃત્યુ દાખવી રહે છે. તેઓ એટલાં તે બારીક છે કે તમારી ટચથી આંગળીનો ઉપરોસાધિક ઇકચકચક ખ્યામા તેમને ધારણ કરે છે. મગજનાં જ્ઞાનતંતુ, અને ગનિતતંતુ જોતાં, રક્તના, માસનાં, હાડકાનાં, આમડીનાં, વાળનાં, નખનાં ઇત્યાદિ. તેમનાં કાર્યોને તપાસીએ. રક્તનાં સેલ્સને પ્રથમ જોઈએ. તે રાતા છે, તેમાં કાર્બોનિક ગેસ બરેલાં છે, અને નસોના ઝરણાં વાટે શરીરના સર્વ ભાગોમાંથી હૃદય તરફ ધસે છે. અને ત્યાંથી રેડ્સાઓમાં જ્યાં તેઓ તેમના નકામા ગેસોના ભાર હવાની નળીઓમાં ઠાલવી દઈ તાજો ઓકસીજન તેને બદલે ગ્રહણ કરે છે, જીવનને વૃદ્ધિગત કરતા ઓકસીજનને સાથે લઈ તેઓ નાના નાના

ઝરણામાં વહી આવે ધોરી નસોમાં ઉતરે છે, અને ત્યાંથી હૃદયમાં આવે છે. ત્યાંથી પાછાં તરતજ છૂટા પડી ભિન્ન ભિન્ન ધોરી નસો, મોટી નાની, તેથી નાની, એમ શરીરના અનેક ટીસ્યુમાં ફરી વળે છે; અને તેઓ, અન્ય હોઘોગી cells ને મળે છે. તેમને જોડતો ઓક્સીજન આવે છે, જેથી તેમની જીવન જ્યોતિ જ્વલત રહે છે. આપણા શરીરમાં રહેલાં તે સેલ્સો પોતાના તે કાર્યને માટે જરાય બદલાતી આશા ન રાખતાં, તેમજ આકું કાઢનારનું તેમને કામ કરવાનું છે તેનીએ જરા પણ દરકાર ન કરતાં, પુનઃ પાછાં તે બગદો કાઢી, તાજે લાઇ હૃદય વાટે પાછાં ફેરવાં તરફ જાય છે; પુનઃ પાછાં તે બગદો કાઢી, તાજે ઓક્સીજન લઇ, હૃદય વાટે સર્વ ટીસ્યુને આપે છે; પુનઃ ઓક્સીજન (પ્રાણવાયુ) આપી દઇ, ખીન ઉપયોગી બેસે છે, અને એમ સતત પરપરામાં-કાર્યપ્રણામ-જીવનદીપક જ્વલત્ય માન રહે ત્યાં સુધી કાપો કપાજ કરે છે. હવે ધોળાં-રંગ વિનાનાં સેલ્સ શું કરે છે? તેપણ જરાયે ઓછાં આશ્ચર્યજનક નથી; અને રાનાથી ચે તેમની કૃતિ વિશેષ છે. કારણ તેમને સ્વતંત્ર ગતિ છે અને તે ગતિના તેઓ કદીય ગેરઉપયોગ કરતાં નથી. તેઓ શરીરના વિદ્વાત્મક અંશો સમીપ એકત્ર થઇ તેમને પોતામાં ઓગાળી દે છે, અને તેથી તેમને રક્તના સિપાઈ કહેવામાં આવે છે Phagocytes-અક્ષેપ-એ તેમનું ખીલું નામ છે કાર્ષણ સત્ય વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી અધુના આ Cells નાં સપૂર્ણ કાર્યો વિષે બાણી શકવાનો દાવો ધરાવતો નથી. કારણ તેઓ એટલા તો વિચિત્ર છે, અને એટલા તો ગહન છે કે કંઈ કહેવાની વાતજ નહિ.

વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓનો મહાવીર હકરતી ઉપરોક્ત રક્તમિન્દુઓ વિષે શું જણાવે છે તે જોઇએ:-

"The parts played are probably varied and numerous but our knowledge is very imperfect"

હવે આપણા પોતાના શરીર વિષે જે બાબત ખાસ જાણવાજોગ છે તે એજે ઉતારા છું. પ્રથમ શરીરની અતિ વિશાળતા માત્ર Cells નીજ ગણના પરથી વિચારીએ તો જણાશે કે પૃથ્વી પર સર્માયલા સર્વ દોષો કરતાં તમારી આગળીના ટેરવાપર રહેલા Cells ની સંખ્યા વધારે છે. રક્તનાં રાતા Cells જેમનો સ્પર્શક ધમ્ય છે, અને રક્ત તેમના સમુદયીજ બધાયણ છે. હકરતી આપણને જણાવે છે કે ૧૦,૦૦૦,૦૦૦ રાતાં રક્ત Cells એક ચોરસ ઇંચ જગા રોકે છે. અને તેનું કેદ ૧૬૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ક્યુબીક ઇંચ જેટલું છે. હુંકામાં સહી-લામત રીતે જણાવી શકાય કે તમારી ટચલી આંગળીના ટેરવા પર ૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦ જેટલાં જીવતાં પ્રાણીઓ વસેલા છે. અને આ જુલોકપર વસતાં માનુષી પ્રાણીઓ કરતાં તે ઓકકસ વધારે છે. આમ આંગળીના ટેરવાપર વસતા અસંખ્ય પ્રાણીઓને અવલોક્યા પછી જો સમસ્ત શરીરમાં વંસી રહેલ બારીક પ્રાણીઓની સંખ્યા ગણવા બેસીએ તો અભૂત વિરાટ સ્વરૂપથી 'દિશા જુલો, લાન ગયું સર્વ' હો.

'પ્રસન્ન દેવરા! જગન્નિવાસ !'

એવા શબ્દો બોલ્યા તેજ શબ્દો આપણે પણ આપણા વિરાટ સ્વરૂપની સ્થિતિ જોઇને બોલી શકીએ? અને ઉંડી બાવની લાગણી પ્રદર્શિત કરી રહીએ! અને અન્તે તે જેમ આજે નમસ્કાર પ્રણામ પુરે."

'સર્વ દિશે વન્દન સર્વ મૂર્તિ ?'

એ પ્રમાણે કહે છે તેમજ આપણે પણ કહીજ રહીએ, આપણા દેહનું વિરાટ સ્વરૂપ પરમ પુરુષના પરમવિરાટ સ્વરૂપના જેટલુંજ મહન છે.

દેહની આમ વિશાળતા નિહાળ્યા પછી આપણે તેની વિવિધતા જોઈશું, આપણે મનુષ્યમાં જેમ અનેક જાતના બેદો છે. તેવીજ રીતના બેદો રીસ્યુમાં છે. જે વડે તેઓ મનુષ્યને, જનનવરને, ફળઝાડને, અને પત્થરને એકમેકથી ભિન્ન દાખવી રહે છે. ખતીજ પદાર્થો પણ ત્યાં ગણવાના છે. તમારા હાડકાં વસ્તુતઃ પત્થર જેવાંજ છે. તમારા વાળ અને નાખ વસ્તુતઃ વનસ્પતિજન્ય નિકાસ છે. તમારું શરીર એકદરે જનાવરનુંજ શરીર છે. જેમાં માનકેટલાંક મગજનાં અને યાનતંતુઓનાં એવાં વિશેષ વ્યાપક સંબંધનો ગોઠવવામાં આવ્યા છે કે જે વડે તેઓ તમારા દિવ્યતત્ત્વ સાથે સંવાદી બની. તમારું શરીર સમગ્રીજ્ઞતાના વિરાટ સ્વરૂપ જેટલીજ વિવિધતા દાખવે છે. કારણ તે તેનોજ ભાગ છે. તે તેજ છે. તત્ત્વમાત્રિ. મગજ માંસલ અસ્થિ, આંખની કીકી, નાની અંગુલી, કાન અને ફેફસાં, દાંત અને મુત્રાશય, તંતુ Cell, રક્ત Cell, અસ્થિ Cell, - ખરેખર વિરાટભાવ તો અહીં પ્રત્યક્ષજ જણાય છે.

હવે આ વિશાળતા અને વિવિધતાવાળા શરીરને સંપૂર્ણ ભરતો એવો કાણુ છે વાર. આપણે જાતેજ ।

આપણે મગજદ્વારા વિચારીએ છીએ. નેત્રોદ્વારા જોઈએ છીએ, કર્ણોદ્વારા સાંભળીએ છીએ, ફેફસાંદ્વારા શ્વાસોશ્વાસ લઈએ છીએ, વગેરે વગેરે ટુંકામાં આપણે આપણાથી બહાર પાળી જોતાં અટકીએ પરંતુ શરીરના ઉડાણમાંજ ઉતરીએ એક અવધવધી ખીળા એમ અનેક અવધવધીમાં મનનદ્વારા મુસાફરી યોગ્ય એ સર્વત્ર એકજ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતા રહીએ છું, છું, છું, છું, છું, અહીં છું, છું અહીં છું, છું અહીં છું, છું અહીં વસું છું, છું અહીં વસું છું, છું અહીં વસું છું, છું અહીં વિચરું છું, છું અહીં જોઉં છું, છું અહીં સાંભળું છું, છું અહીં સ્વાદ લઉં છું, છું અહીં પકડું છું, છું અહીં શ્વાસોશ્વાસ લઉં છું, છું અહીં યોગ્યું છું, છું સર્વત્ર એનો એજ છું, છું સર્વત્ર એનો એજ વસું છું, છું સર્વત્ર એનો એજ ભિન્ન ભિન્ન ગાત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ કરું છું એનો એજ છું અહિં આ ગાત્રમાં હું ખતો અનુભવ કરું છું, અને એજ છું આ ગાત્રમાં મુખનો અનુભવ કરું છું. અહમાત્મા ગુડાકેશ સર્વવૃત્તાશયસ્થિતઃ

તમે જુઓ છો કે તમારા શરીરનું માત્ર સામાન્ય ચિત્તવન તપને તમારા સર્વત્ર વાસ વિષે જણાવે છે. તમે એકલાજ શરીરની અદ્ભૂત વિશાળતા અને વિવિધતામાં અનન્ય અવિભક્ત સ્વરૂપે વિહસો છો. તેથીજ તમે તે સર્વચાપી પરમ વ્યાપક સ્વરૂપની પૂર્ણિપમાં છો, એ નિશ્ચય છે. તમે જેમ તમારા પિંડના-શરીરના-પુરૂષ છો, તેમજ તમે તે અનેક પિંડોના જ્ઞાતાંડમાં વસતા પરમ પુરૂષની પ્રકૃતિરૂપ છો, તેના શાસન અનુસાર સર્વત્ર વસી રહો છો, વર્તો છો, અને તે દ્વારા તમારા અસ્તિત્વને દાખવી રહો છો આ વિશ્વચાપી વ્યાપ્તિ સાથે તમારી યોતાની ધ્યાનસ્થ એકતાનાના યત્ર કે તરત મનુષ્ય, અન્ય-પ્રાણી માત્ર, વનસ્પતી પૃથ્વી, સૂર્ય ચંદ્ર અને તારાઓ, એ સર્વમાં તે પરમ પુરૂષને ન્યાયશા, અને જે કાર્યને માટે તમારું સજ્જન થયેલું છે, તે કાર્ય તમે સંપૂર્ણ કર્યું છે તેનો તમને યથેચ્છ સાક્ષાત્કાર થશે. આમ યતાં જે યોગી વિષે શ્રી, કૃષ્ણ કહે છે તેા મનુષ્ય જનનના રીતે તમે વિરાજ રહેશો.

પિંડ બ્રહ્માંડની આ ભાવના ચિત્તાર્થ પૂછી તમે જોશો કે જે પરમ ચેતન-જીવન-વિશ્વવ્યાપતું છે, એ ચેતન વિના વિશ્વનું જેમ અસ્તિત્વ નથી તેમજ તમે તમારા અનેક તાના મોટા અવયવોમાં વિલસતા જીવનરૂપ છે. તમે તે પરમ પુરુષના મહાન જીવનની એ પ્રતિકૃતિરૂપ છો. તમારા સિવાય તમારા શરીરની સર્વ સ્થિતિ, રીતિ, કૃતિ નષ્ટ થાય જની રહેતી વળી આ વિચાર તમને એવી દક્ષાએ દોરશે કે જે વડે તમે તમારી હૃદયશક્તિ અનુસાર સર્વજન જીવન જીવો છો, શરીરના સર્વ અવયવોનાં જીવન તમારા મહાન જીવન સાથે ઓતપ્રોત થઈ રહેલ છે. અને તેથીજ તમારી હૃદયની તમે ધારો ત્યાં સુધી ટકાવી શકો. પરંતુ હજી તમારી પાસે આ સ્થિતિ સુધી પહોંચવાની કુશળી નથી આવી. કારણ પરવૃત્ત: તે તમારી પ્રકૃતિજ છે. તમારી માયા માત્રજ છે.

એકી કરણ યુક્ત તમારી જીવનશક્તિજ તમને હું અહીં વસું છું, અહીં છું, એમ કહે-વારાવવા શક્તિમતી અને છે. પરંતુ આ શક્તિને તમે જોઈ શકતા નથી. પરંતુ તમારા રક્ત નું સર્વ વ્યાપી સંચલન તમને જણાવી રહે છે કે તેના વિના તમારા પિંડબ્રહ્માંડનાં અણુ-ત્રણુ યુક્ત રોમ રોમ વિરાજતાં Cells ને પોષણજ મળે અને તેથી તેઓ પોતપોતાનાં પૃથક પૃથક કાર્ય કરતાં અટકે. આ પ્રમાણે મગજમાં તથા ગતિ અને ભાનતંત્રીઓમાં હૃદયમાં અને રક્તવાહિનીઓમાં તમને પરમાત્માની સર્વ વ્યાપ્તિ અને વિશ્વ ભરતા જીવનનું એવકું આપણે અથવા તુલના પ્રાપ્ત થઈ.

આ પ્રમાણે વિચારણા આદરતાં, તમારા શરીરને આંતરિક દૃષ્ટિથી જોતાં, ત્રણ સ્વરૂપે તે દૃશ્યમાન થાય છે. (૧) અપર અથવા ભિન્ન પ્રકૃતિ, જે ભિન્ન ભિન્ન ગાત્રોમાં રહી છે. (૨) પર અથવા દેવી પ્રકૃતિ જે તે તે ગાત્રોમાં ભરતું જીવન. (૩) પુરુષ-જે સમસ્ત શરીરમાં વ્યાપક તત્ત્વ છે તે. આ પ્રકારે 'આત્મપચ્ચે' એ ગીતા ભાષ્યુ સૂત્ર 'Kroon; thyself' એ દેહીની મહા વાણીમાંથી આપણે સનિસ્તાર જાણી શક્યા. અને 'एकस्थ संचराचर' એ પરમ ભાવને આપણા પોતાના શરીરમાંજ પિછળી શક્યા. આ પ્રકારની ભાવનામાં આપણને ધર્મ જીવન, એ ભાવના પશુ પ્રસક્તિથી જણાઈ આવી. એ જીવનનાં વૃદ્ધિ તથા વિકાસ નિત્ય નિરંતર જોતા રહેવું તેજ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. આજ આપણો સનાતન ધર્મ છે. કારણ કે શરીરનાં Cells ને વૃદ્ધિમત કરવાં, તેમાં જીવનતત્ત્વ અદ્યોનિય રેડી રહેવું, તેમને અમૃત આત્મા જેવાં આત્મસાત કરવાં, એજ ધર્મનો પરમ આશય છે. જીવનનું ઉજ્જવલ સ્વરૂપ દેખતાં સામાન્યતઃ આપણી રૂઢિચા ભરી સ્થિતિ નષ્ટ થઈ જાય છે. અને life-મહા જીવનનો પરમ ઉદાર માર્ગિક ભાવ આપણો નયન સંમીપ હૃદય સંમીપ અનેરો ઝોજથી વિલસતો જણાય છે. આ મહા જીવનમાં સામાન્ય જીવન મૃત્યુના દ્વંદ્વ-Cells નાં જુદાં જુદાં વિશ્વવાત્મક રૂપો આપણને જન્મ મૃત્યુના ખ્યાલ આપે છે. બાકી પરમ આશયકારક, પરમ યશસ્વી, પરાક્રમી મહાજીવન-સમગ્રીથી વ્યદિ પર્યંતનું મહા જીવન-પરમ પુરુષતા અનુપમ ઐશ્વર્યનેજ દાખવી રહે છે.

અનુભવનો મીઠી મીઠી વાતો.

આપણે જો તળાવની માફક નિષ્ક્રિય રહીશું તો આ લાંબ સરોવર કે જેણે અસંખ્ય કમળોને ઉત્પન્ન કરેલ છે, તેમાં દુર્ગુદ્ધિ, અનીતિ, આળસ, દુઃખ અને હુસ્-પરપી લીધે જામી જશે. બંધ તળાવમાં પડ્યા રહી, મેલ ખાનારાં માછલાં ન બને, પરંતુ દુનિયાના અન્ય સરોવરમાં વસનાર મહાનુભવ માછલાંના સમાગમમાં આવે. તમારી અને તેની સ્થિતિ તું માપ કરે, અને તેમનામાં જણાતી ઉત્કૃષ્ટતાનેજ પ્રદર્શ કરે. તમારા શુશ્રુષાપત્ર પૃથ-ક્કરણ કરી તમારી ઉત્તરિતે આડે આવનાર પ્રેમા, રીવાજ કે દોષને સુધારી તમારી પ્રગતિને રસ્તો સાફ કરે. કોઈ પણ પ્રજા બીજી પ્રજાના સંબંધમાં ન આવે ત્યાં સુધી, તેના દેશમાં હુન્નર, કળા, ધર્મ કે વિજ્ઞાન વિસ્તાર પામતાં નથી.

આ જમાના પ્રમાણે વ્યાપાર એજ. દેશવર સાથે સંબંધ રાખનાર સાધન છે. અને જે જે દેશો સાથે આપણા વ્યાપાર ચાલતો હોય તેના રીતરીવાજો અને હુન્નરકળાનું આપણને જ્ઞાન થાય છે, અને પરિણામે આપણી ઔદ્યોગિક નિર્બળતાને દૂર કરવા પ્રેરાઈએ છીએ. હિંદ ખેડક આખી દુનિયા સાથે વ્યાપાર ચલાવે છે, અને માલની આયાત નિકાસ શક્તિના વખતે ધમધાકાર ચાલે છે, પરંતુ હિંદ કાચા માલનો નિકાસ કરનાર દેશ છે ખાલ પદાર્થો એટલા બધા પ્રમાણમાં પરદેશ ચડે છે કે એક વર્ષ દુબકાણ પડે તો હિંદી પ્રજાનેજ અતના સાંસા પડે છે. ખીયા, રૂ, શણ ઉત, ચાંમડાં, હાંડકાં વિગેરેના વ્યાપારની સ્થિતિ ભુએ, પાણીને મુલ્યે તે અછીથી બહાર જાય છે, અને તેજ માલ રૂપાંતર પામી આ દેશમાં પાછો આવતા દશધણી કિંમત મેળવે છે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તેલ, ફટકડી, હીરાકસ, ખારો, માટી, સીંદુર કે મોરચુજી જેવી ચીજો પણ પરદેશથી આવે છે આવી વસ્તુઓ લગલગ વીસ વર્ષ પહેલાં હિંદુસ્તાનજ ખત્તાવતું હતું પરંતુ અત્યારે ખાણો ડટાપ ગપ કે શું તે કાઢી જણાતું નથી. જે દેશ કુદરતની બનાવેલી તૈયાર વસ્તુઓ પણ જમીનમાંથી ખોદી ન શકે તે કેવો ગણાવે જોઈએ?

આપણે કેળવણીમાં કંઈક પ્રગતિ કરેલી છે. પરંતુ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિમાં તો આપણે શૂન્ય છીએ સત્યથા: આપણા ઉદ્યોગો નાશ પામ્યા છે. અરણ્યમાં તોફાન ચતાં જમ અસંખ્ય ઝાડો પવનથી ઉખડી જાય છે. અને જે મજાશુભ ઝાડો ઉખડી જતાં નથી. તે ઝાડોમાં અતિશય હલન ચલન અને ધપાણને પરિણામે ચંચલ દાવાનળથી સળગી જાય છે. અને આખું વન ભસ્મ વસાત થઈ જાય છે. આ સર્વનું મૂળ તોફાન છે. હિંદ પણ ઉદ્યોગમાં આવી રીતે ભસ્મવસાત થઈ ગયેલ છે. દેંક ઉદ્યોગો ઉત્તેજન ન મળવાથી બંધ થયા છે. કેંક માલની પરદેશમાં ખપત ન થવાથી અને બાકીના ઉદ્યોગો પરદેશી વ્યાપારીઓની હરીફાઈ સામે ટકી ન શકવાથી નાશ પામ્યા છે.

લોહું ન વપરાય તો કાટ ચડે. કાટ ચડેલ એક વસ્તુ બીજી વસ્તુના સંયોગમાં આવતા બને કાટથી ખવાઈ જાય છે. એક પ્રજા પોતાના વંશપરંપરા ઉતરી આવેલ જ્ઞાનને પ્રદર્શ કરી પૂર્વજોના ઉત્તમ ગુણને દર્શાવી રાખે છે. તે પ્રજા વપરાતા લોહા જેવી ચીજોની રહે

છે, અને અન્ય પ્રજા તેના તરફ માનની નજરે જુએ છે. પરંતુ જે પ્રજા ધર્મથી રૂપી સુધને ત્યજ દઈ, ઓકરીજન રૂપી દુર્યુજને પકડી રાખે છે તે પ્રજા હોદ્દા જેમ ઓકરીજન સંયોગમાં આવતા કટાઈ જાય છે. તેમ દુર્યુજોના સંયોગમાં આવતા કટાઈ જાય છે. અને જન્મતને મન પીડારૂપ લે માય છે. " મોર્નિંગ પોષ્ટ " જેવું મંગલાંશુ અમગરૂપ વર્તમાન પત્ર પોતાના એક લેખમાં જણાવે છે કે:—

" તીન શાહનશાહત વાહીની દિલ્હી હિંદ હુમેશાં અસાર સુધી કંઈક એક વસ્તોળીની ગાંઠે જેવો, અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો એક પીડારૂપ (misamce) છે.

હિંદને શા માટે અન્ય પ્રજા પીડારૂપ સમજે છે ? કારણ તેઓને હિંદ કટાઈ ગયેલ લાગે છે અને તેના સહવાસમાં આવના પોતાને પણ કાટ ચડશે એવા સંશય રાખે છે. આસ્ટ્રેલીયા કેનેડા, યુનાઇટેડસ્ટેટસ, આર્જેન્ટાઇન અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં દિલ્હીએ આવવાની મના થયેલ છે, તેનું કારણ હિંદી પ્રજાની ગરીબાઈ અધમતા અને આજસુ સ્વભાવ છે, જ્યાં સુધી આપણા દાસના દુર્યુજોને આપણે ત્યજ દઈશું નહિ. લા સુધી કાઢપણ પ્રજા ૩૦ કરોડ વસ્તીવાળા દેસને "દીપ્ત" કહી સંજોષરો નહિ, પરંતુ લેલટા "કુશી" ની ઉપમા આપણી પ્રજાને આપ્યા જશે. બીજા દેશો દિલ્હીને દૂર રાખે છે, એટલેથી ન અટકેતાં તેઓએ હિંદનું ધાન્ય પણ રોગી સાળીત કર્યું છે, અને યુનાઇટેડસ્ટેટસ ઓફ અમેરીકાએ એક કાંપદો હમણાં જ ધડોય છે, જેથી હિંદના અનાજને તે દેશમાં આયાન થતું બંધ કરવામાં આવ્યું છે. દિલ્હી પ્રજા રોગી, તો તેની પેદાશ શા માટે શુદ્ધ હોવી જોઈએ ?

પ્રેમ વિગેરે દાનિકાગક રોગો આપણાં નવ કુસમોને અકાળે પસડી જાય છે. યુરોપ અને અમેરીકામાં કાઢપણ જાતના વાતાવરણી રોગો નથી તો હિંદ શા માટે તેના ભોગ થવું ? યુરોપી પ્રજા સાધનસંપત્તિ હોઈ સ્વચ્છતાના નિયમો પાળી શકે છે. અને મરજી વિગેરેને જડમૂળથી ઉત્ખેદન કરી શકે છે. પરંતુ હિંદની પ્રજા પોતાના પેટ પુરતું અન્ન મેળવવા તરફડીયા મારતી હોવાથી સ્વચ્છતા, આરોગ્યતાના નિયમો સાચવવા તેને અપકાશ મળતો નથી, અને પરિણામે કાયંકર રોગોના ભોગ થાય છે. અમથી બચવા માટે દરેક વ્યક્તિએ સાધન સપત્ત થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને તેનો ઉપાય વ્યાપાર છે.

વ્યાપારમાંથી મળતા ફાયદાનો અંશ હિંદની દરેક વ્યક્તિને મળવો જોઈએ, પણ જે એક દેસ-કાની વસ્તુઓનું નિકાશ કરે તો સોના મજૂર વર્ગ ગરીબ રહે કારણ તે દેસમાંથી નિકાશ થતી વસ્તુની ઉત્પત્તિથી કારીગરીને ઉત્તેજન મળતું નથી, અને વરસાદ, તોફાન હીમ, તીવ્ર વિગેરે અકસ્માત બધને આધીન રહેવું પડે છે. આવું સંકટ એકજ વખત આવે તો આખો દેસ લાચાર બની જાય છે;

કાન્યા માસનો નિકાશ મર્યાદિત કરી થોડાં ખર્ચે નીકળતા સંચાદારો તેલ વિગેરે ઉત્તોગોને સ્થાપવા જોઈએ અને બૂખે મરતો ગરીબ મજૂરોને રોજ આપવી આવશ્યક છે નવાં દુધરો સ્થાપવા વિગેરે શબ્દો, આજકાલના માસિકો તથા વર્તમાન પત્રોના વાંચનારો નકામા છે, કારણ તેઓ સાધન હીન છે, અને જેઓ કાંઈ પણ જોખમ ઉઠાવી સકવાન શક્તિવાળા છે, તેવા તો માસિક વિગેરે વાંચના પુરસદ ધરાવતા નથી, એ જોચનીય છે.

'Survival of the fittest' એ વિશ્વનો નિયમ છે. એટલે કે ઉદ્યમ વસ્તુજ દકી શકે છે. બગીચામાં જુઓ. આ માળી પચાસ બી વાવે છે. તેમાંથી આઢીશનાં ફળુગા ફરે છે, અને દશ હલકા બી જમીનમાંજ સુકાઈ જાય છે. આળીશ ફળુગામાંથી દશ અતિ ઠંડીથી અગર અતિશય ગરમીથી બળી જાય છે, અને ફક્ત ત્રીશ છોડ વેત જેટલા વધી શકે છે. અને આ ત્રિશમાંથી વિશ છોડ તો પવન અને વરસાદ સામે દકી ન શકતાં મુળમાંથી ઉખડી જાય છે. અને ૫૦ માંથી ફક્ત ૧૦ બી વૃક્ષવું રેપાંતર પામે છે, અને આ દશમાંથી જે વૃક્ષ મજબુત થયું હશે તેનેજ ફળ થશે. કુદરત પોતાની સૃષ્ટિને નિર્બળ જોવા ઇચ્છતી નથી. તેને સૌંદર્ય ગમે છે. અનિષ્ટ પદાર્થને તે પોતાના મુળ સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખે છે સુદર અને મજબુત વસ્તુને લાંબુ જીવન આપે છે. વનસ્પતિને, મદદ કરનાર અને તેને મજબુત બનાવનાર પાણી, હવા, સૂર્ય, અને ઠંડી છે, અને તેજ તરવે નુખળા વૃક્ષોને ખાઈ જાય છે. આ નિયમ પ્રાણી માનને પણ લાગુ પડે છે.—

સમુદ્રનો ઝીણો જંતુ, માછલાનો ખોરાક છે, માછલું મોટા મચ્છનો ભોગ થાય છે, અને આ મોટા મચ્છને મગર લક્ષણ કરે છે Might is right. સમજળ જીવ નિર્બળ જીવનું લક્ષણ કરે એ વિશ્વ નિયમ છે. હરિણ ફરીયાદ કરે કે “વાઘ અથવા સિંહ મારી સાથે વિવેકથી વર્તતો નથી.” તો શું તે ફરીયાદ બ્યાનબી ગણાય? નોકર બેઝબઝટ કરે કે “શેઠ સર્વ મોજો મારા ઉપર નાખે છે, મારે સહન કરવું પડે છે, અને પોતે મોજ કરે છે.” તો શું નોકરના ઉપર જગત દયા લાવશે? આપખુદ જુદી રાજની પ્રજા પોકાર કરે કે “અમારે કર તથા વેતની દબાયા છીએ અને નિર્ધનતામાં સળડ્યા કરીએ છીએ, સારે અયોગ્ય અમીર ઉમરાવો તથા રાજ વગર મહેનતે મોજ શોખ કરે છે.” વિગેરે જનતો પોકાર પ્રજાના દુઃખ જોઈ કરવાને બદલે, રાજની ખૂબી વહોરે છે. શારીરિક, માનસિક, ઔદ્યોગિક, રાજનૈતિક બાબતમાં હબકે દરજ્જે વિરાજતી એક પ્રજા કદાચ પોકાર કરે કે, “રાજકર્ત્રિ પ્રજા તરફથી અમને ઉત્તમ હક્કો મળતા નથી. વર્ષ ધર્મ ભેદ રખાય છે. અને યુગની પરીક્ષાને વિસારી દેવાય છે.” તો યાદ રાખવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી નિર્બળ પ્રજા સમજળ પ્રજાની સમાન કક્ષાએ મૂકવા યોગ્ય નહીં થાય, ત્યાં સુધી આવા પોકારનો ઉપાય નથી. એક પૈસાદાર બક્તિએ કહી ગરીબ મનુષ્યનો સોખવો થવા ઇચ્છે છે? સંસારના વાતાવરણમાં રહેનાર મનુષ્ય માટે તો તે અશક્ય છે. તેવીજ રીતે સંપત્તિવાળી પ્રજા, સાધનહીન પ્રજાને બધું તરીકે કેવી રીતે સ્વીકારે? સાધનહીન પ્રજા, સાધન સંપન્ન થાય, સારેજ અન્ય પ્રજાઓ તેને આદર આપવા પોતાનો હાથ લંબાવે એ સ્વાભાવિક નિયમ છે. તેથી વિરૂદ્ધ વર્તી બલિષ્ઠની આશાઓ રાખવી એ જનસ્વભાવ પરત્વે અજ્ઞાનતાની પરામર્શ છે. એક આંગળ કવિએ યોગ્ય કહ્યું છે.

'Tis a very good world we live in.

To lend or to spend or to give in,

But to beg or to borrow or get a man's own

'Tis the very worst world that ever was known.

કેમને, કંઈ પણ આપીએ, ખરચીએ, અથવા આધીન ચર્ચાએ તો આ દુનિયા ધણીજ ઉત્તમ પરંતુ કેમની પાસેથી કંઈ પણ લેવું હોય, માંગવું હોય, અથવા પોતાનીજ વસ્તુ પાછી મેળવવી હોય, તો દુનિયાં અતિ નિંદ્ય દેખાય છે, અને આપણી વૃત્તિ તેમને આકારી લાગે છે.

મુખમાં લીધેલ મગ્ગને લાઇ તરીકે પાળવાનું આપણે મગરને કેવી રીતે કહી શકીએ ? પંઝામાં પકડેલ હરિણને મિત્રલાવે જોવા આપણે સિંહને કેવી રીતે શિખામણ દઇ શકીએ ? નોકરીમાં રાખેલ માણસને ઓછું કામ સોંપવા આપણે શેઠને કેવી રીતે કહી શકીએ ? સખળને હાથ પડેલ નિર્બળ વસ્તુ, સખળનું બોજન છે, સાધન છે, તેમજ આર્થિક અને ઔદ્યોગિક ઉત્પત્તિ કરવાનું સ્થાન છે. તેને મજેલ કુદરતી બક્ષીસને ઉપયોગ બે તો વિવેક અને લાષ્ટ્રાધી કરે તો સખળ જીવ કે પ્રજાની લક્ષમનસાઇ લેખાય, પરંતુ તેના ઉપર ફરજ પાડી ન શકાય. મગ્ગે મગર સામે ટક્કર ઝીલવી હોય તો, મગરના સ્વરૂપમાં બદલાવું જોઇએ. સિંહથી ડરતા રહી ઝાડીમાં સંતાવાનું હરિણને યોગ્ય લાગતું ન હોય, તો તેણે સિંહ થવા પ્રયત્ન કરવો. નોકરી કરનારને પોતાના માલીકના દુમાખી સ્વભાવની અવગણના કરવા ઇચ્છા હોય તો, માલીક જેટલુંજ સાધન સંપન્ન થવું. નિર્બળ પ્રજાએ સખળ પ્રજાના બોજથી મુઝાઇ ન રહેતા, જગતમાં નામ મેળવવા આકાંક્ષા ધરાવવી હોય તો શારીરિક, માનસિક, ઔદ્યોગિક અને ધાર્મિક આખતમાં બની રોકે તેટલી પ્રગતિ કરવી. આપણા આપદાદાઓ ભણે ઉચ્ચ સ્થાને વિરાગતા હતા, પરંતુ અત્યારે તો આપણે અત્યાનંતાના સમુદ્રમાં, પાણીની સપાટી નીચે રજબ્યા કરીએ છીએ. પાણીની સપાટી નીચેની વસ્તુ, ભણે તે મનુષ્ય હોય કે કાષ્ટ હોય પરંતુ તે તો સમાનજ લેખાય છે. અત્યાનંતાના આ સમુદ્રમાંથી તમે બહાર ડોકીયું કરશો કે ટુરત છીનારે રહેલ પરોપકારી જીવો તમને પોતાના બધું સમજી મનુદ્રમાંથી બહાર કાઢવા શિક્ષણરૂપી સાધનો મોકલશે. પરંતુ જ્યાં સુધી પાણી બહાર-ડોકીયું કરવા, તમે ઇચ્છા નહિં રાખો, હાં સુધી પાણીમાં ફરનાર સિવાય અન્યની દૃષ્ટિએ તમારી હયાતી નહિં જણાય. જગત્પતિ ઇતિહાસ જુઓ. ઈસુ અને અંબુરને આપે પ્રજાના દાસ થવું પડ્યું હતું. દ્રાવીડોને આર્યોના પ્રબળ જુરસાને લીધે, દક્ષિણના પર્વતોમાં સંતાઈ રહેવું પડ્યું હતું. આયેનિ શક અને સીથીઅન જેવી જંગલી જાતોથી ડરવું પડ્યું હતું. રોમન જેવી સંસ્કૃતિ પામેલ પ્રજાને હુન અને ગોલ જેવી જંગલી જાતોને તાણે થવું પડ્યું હતું, અને બ્રિટન પ્રજા, ડેન અને નોર્મન ચરા આગળ શિરા જુલાવી રહી હતી. સરખા સ્થિતિની પ્રજાનીજ આવી દરા બે નિર્બળતાને લીધે થાય, સારે અર્ધ જંગલી હાજતની પ્રજાનો સંયોગ ઉત્તમ સંસ્કૃતિ પામેલ પ્રજા સાથે થાય છે, તો નિર્બળ પ્રજાનું પ્રજાત્વ નાશ થાય છે. દર્પાંત તરીકે જુઓ. કેનેડા અને યુનાઇટેડ સ્ટેટસના ઇરીઅનોની સ્થિતિ: દિવસે દિવસે તેમની સંખ્યા ધરતી ન્ય છે. એરટેલીયા અને ન્યુઝીલેન્ડના મૂળ વતનીઓના પણ તેજ હાલ છે. મનુષ્યની પુરાતન અવસ્થાનું દિગ્દર્શન કરાવનાર તે જાતિઓ એક બે સેકામાં હતી ન હતી ચર્ચા જશે, અને તે પ્રદેશોમાં મૂરોંખી તત્ત્વ અને પૂરોંખી વસ્તીજ રહેશે.

દિંદ પશુ દિવસે દિવસે શારીરિક, ઔદ્યોગિક અને આર્થિક સ્થિતિમાં નબળું થતું જાય છે, નાનું તળાવ સુકાઇ જતાં હાં માટીજ દેખાય છે, અને થોડાં વખતમાં પૂરાઈ જાય.

છે, પરંતુ મોટું સરોવર સુકાતાં ધણેજ વખત લાગે છે, તે દરમ્યાન પાણીમાંથી ખરાબ વાસ નીકળે છે, અને તેમાં વસનાર મનુષ્યો દુઃખી થાય છે.

આવા સુકાતા સરોવરને ગંદા તળાવડાની ઉપમા અપાય છે, તેવીજ રીતે એક વખતનો સંસ્કૃત દેશ જો અધોગતિમાં ગંધકી પડ્યો હોય, તો જગત તેની સાંપ્રત અધોગતિ ઉપરથીજ તે દેશની કીંમત બાંધે છે. એક વખતના સુદર સરોવરને સરોવર તરીકે ન સંબોધાતા, તળાવડાના નામથી ઓળખાવાય છે; કાસ્ત્યુ સરોવરના ગુણ તેમાં હોતા નથી. કેળને એક વખત ફળ આવી ગંધા પઈ, તેને કેળ તરીકે સંબોધવું યોગ્ય ન ગણાય. નારંગી જેમાંથી રસ નીકળે છે, તેમ હિંદ તરફથી કાંઈ પણ જાતનું શિક્ષણ કે જ્ઞાન જગતને મળતું હોય તો અન્ય પ્રજાઓ તેને ધૂળમાંથી ઉપાડી લઈ સાફ કરે, પરંતુ હિંદ કાંઈ પણ વસ્તુ દઈ શકે તેવી સ્થિતિમાં હાલ નથી. તેથીજ તે ધૂળમાં રગડોળાય છે. હીરાનું મૂલ્ય હંમેશ અગણિત હોતું નથી, તે કદી મૃત્યુની ગરજ પણ સારે છે. હિંદમાં પ્રાચિનકાળમાં કદાચ વાનપ્રસ્થાવસ્થા, અયોગ્ય અને અસ્થાને દાન કે ખર્ચાળુ રીવાજ મૂલ્ય-ધણુંજ અંકાતું હશે, પરંતુ હાલે બ્યારે જ્ઞાન, કેળવણી, ઉદ્યોગ અને ધનનો દુકાળ પડ્યો છે, સારે આવી જુની પ્રથાઓ મૃત્યુની ગરજ સારે છે. આવા હીરાની હવાતી નહિં હોય તોજ હિંદ જીવી શકશે.

હિંદે ગાદ નિંદ્રા લીધેલ છે, અને જેમ મનુષ્ય લાંબી નિંદ્રા પછી નવચેતન થઈ જાગત થાય છે, તેમ હિંદ હવે પોતાની કૌલકણ્ય નિંદ્રાને લાગી હવામાં રમણ કરતી પ્રજા તરફ આતુરતાથી જોવા પ્રયત્ન કરે અને સંસ્કૃતિમાં કુદંડે અને ભુસ્કે આગળ વધતી પ્રજાનું અનુકરણ કરવા નિશ્ચય કરે એજ ઇષ્ટ છે.

હિંદે તો રામતીર્થ જેવા યોગી માગે છે. વિવેકાનંદ જેવા દેશાદ્યનો ઝુંડો રોપનાર, સમસ્ત હિંદમાં જાગ્રતિ આણનાર, અને આપણા પૂર્વજોના અગાધ જ્ઞાનનું અમેરિકા અને યુરોપને દર્શન કરાવનાર વીર સન્યાસીઓનીજ હિંદને આવશ્યકતા છે. રસાયનશાસ્ત્ર, અને વનરપતિશાસ્ત્રમાં પારંગત ડૉ. બોઝ જેવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને હિંદની માનસીક શક્તિનું જ્ઞાન કરાવનાર મહાન પુરોહિત અનેકથા ઉત્પન્ન થાય, એજ હિંદની ઇચ્છા છે. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર જેવી સદ્ગુણવ્યક્તિઓ નજરે પડવી જોઈએ. સેંટ નિદાલસિંઠ જેવા કમીશ્ચા, વયસા અને મનસા સમાન ઉપદેશ આપનાર અને પરિપાલન કરનાર ગૃહસ્થો હિંદને ખુણે ખુણે સંચાર કરના હોવા જોઈએ. આકાશગામી વીમાનોમાં યોજ કરનાર શેડી જેવા એન્જનીયરો, હુનરકળાના દરેક અંગને પોતાનો વારસો માની, તેને ખીલવવા પ્રયત્ન કરનાર હોવા જોઈએ. ગાંધી જેવા કમ્યોગી અને પીરોજશાહ મહેતા અને ગોખલે જેવા રાજનૈતિક પ્રુધોધીજ હિંદ ઉભરાવે જોઈએ. દાદાબાઈ જેવા દેશહિતેચ્છુના પિતા હિંદના દરેક પ્રાંતમાંથી જન્મીત થવા જોઈએ. અને એ પ્રમાણે ઉત્પત્તિના સર્વ અંગો ખીલતાં જશે તેમ તેમ હિંદ પોતાને વળગેલ અનિષ્ટ રીવાજ અને પ્રથા કાઢી બોળને ફેંકતો જશે અને પરિણામે જેમ જલ્દાંતઃ સંચારી, નૌકા, પોતાના યાત્રિક મજવામાં ભરેલ પાણી દાલવી નાંખી, એકદમ પાણીની સપાટી ઉપર આવે છે, તેમ હિંદ પણ પોતાનો નિરર્થક બોળે ફેંકી દેશે કે તુરંત આપોઆપ જગતની દૃષ્ટિએ પડશે પોતાને હાથે વહોરી લીધેલ પાપનું નિવારણ પશ્ચાત્તાપથી થતું નથી, પોતાની ઇચ્છાનુસાર દાખલ કરેલ રીવાજોને હાનિકર્તા હોય તો તે દિલગીરી બતાવ્યાથીજ આપણી સ્થિતિ સુધરતી નથી, પરંતુ

તે જોખને ઢાંકી દે તેટલા પુણ્ય-સુધારાથીજ તે મનુષ્ય કે પ્રજા તરીકે જાય છે. સુધારા રૂપી પ્રકાશ આવતાંજ અધિકાર આપોઆપ આવ્યો જશે દેશોદ્યતી ધૃત્વા રાખનાર મુસોની ફરજ છે કે ધૃષ્ટ લાગતા સુધારા માટે ખીજને બોધ દેવા કરતાં, પોતાનાજ ધરમાં તેવો સુધારો કરવો વ્યક્તિની ઉત્તિને પરિણામે રાષ્ટ્રની ઉર્જા છે. આપણે ગમે તેટલી અધમ સ્થિતિમાં હાલ છીએ, છતાં ભૂતવું ન જોઈએ કે આપણે ઉત્તમ પ્રજાના સંતાન છીએ. આત્મવૃક્ષ માલીકની બેચકારીથી કદાચ ફળ ન આપે, પરંતુ હવા, પાણી અને પ્રકાશ માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા ધામ કે તુરત તે વૃક્ષ "આબો" થઈ જાય છે; અને તેના માલીકને મિષ્ટ ફળ આપે છે કાંટાના વૃક્ષની ગમે તેટલી દરકાર રાખીએ છતાં તે તો કાંટાજ ઉત્પન્ન કરશે; તેમાંથી કેરીની આશા રાખી શકાય નહિં. દ્વિંદ્રેષી આત્મવૃક્ષ હાલ દુઃખી હાલતમાં છે, તેને યોગ્ય શિક્ષણ અને સાધનો મળતા તે પોતાની પ્રાચિન જહોજલાથીને ખચીત મેળવી શકશે. જમાનાને અનુસાર કેળવણીનીજ ખામી છે; અને તે મળતાં હિંદ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં પ્રકાશવો જોઈએ (અપૂર્ણ)

લીલુના સાચા અલંકાર.

એક ત્રીસેક વર્ષની યુવતિએ ખારીએથી તેની સામેના ધરમાં રહેનાર સ્ત્રીને 'પૂછ્યું' કે કેમ દીવાળીમાંથી હમણા તો કંઈ આવતાં નથી ને એટલેથી પણ વાતચીત કરતા નથી એવાં શું કામમાં ગુલામાં છો ?

દીવાળી—અરે બહેન ! બધું મને તો તમારું નામ હજી પણ આવડતું નથી હું તો મારી મેળે બહેનજ કહીશ એ બધું આવડતું સુધરતું ખાતુ મારી લીલુને સોંપ્યું છે ને એથી ચડી જાય તેવાં મારાં વડુ છે એની તો શી વાત કરું રડ્યું બોલ્યું, હસ્યું શું ગમે હમર જાતનું દુઃખ છે તેમાં હું તો મુઝાન જાઉં છું. આ જ્યારથી અંગ્રેજ ભણતર થયું ત્યારથી લોકોની જીવન બગડી છે ને હવે તો બાપડીઓના બાપી રહ્યું છે કે તે પણ ભણવા મંડી છે લોકોની શી વાત કરવી મારી લીલુનેજ જુઓ ને હું તો એની ગણતરીમાંજ નહીં ને તેથી અસવ જેવી મરજદા પણ રહી નહિં.

ખારી પાસે ખુરશીપર બેસી કાન્તાએ કહ્યું કે દીવાળીમાંથી એવું શું છે લીલુબહેન તો એક નમુના જેવા છે એમના જેવો વિવેક, વિચાર, વિનય હું તો ખીજ છોકરીમાં જોતી નથી તમને એવું શું લાગે છે.

દીવાળી—બહેન, આજ પંદર વીસ દલાથી મારા ધરમાં ખરી તકરાર હોઈ છે ને તેમાં એ બાલગો-નમ્ર ને છોકરી એક છે ને હું ને ખીજ જે કહીએ તે બોલું એમ થઈ રહ્યું છે.

કાન્તાએ—નવરાત્ર હોય તો અહીં આવો તો નિરાતે વાત ધામ ને મન પણ જરા ખુલ્લું ધામ માટે જરૂર આવે.

દીવાળીમા તપખીરની દાબડી લેતા લેતા હાથ ને કામ કરનાર નોકરને ઘર બેવાનું કહી કાન્તાને લા આપ્યાં.

કાન્તાએ પ્રેમથી તેમને બેસાડીને વાત કરાવવા માંડી.

કાન્તાને અને લીલુને અને તેની બાબી દમયંતીને સારા સ્નેહ હતો તેમ દીવાળીમા સાથે પણ તેવાજ પ્રેમ હતો. કાન્તામાં એવી કુશળતા હતી કે તે સર્વ સાથે એમ વર્તતી કે સર્વજ એમ માનતા કે કાન્તાબહેન મારાજ વિચારના છે તેમ કાન્તામાં તેવાજ સહયુગી હતા ને તે કેવળ જુના વિચારની નહોતી તેમ નવા વિચારમાં જેને પ્રકારની ખામી હોય છે તેવા વિચારોને તે સ્વીકારતી નહોતી પ્રત્યેક વિચાર કરતાં તે સાવધ રહીને પછીજ અમુક નિશ્ચય બાંધતી હતી. દીવાળી ડેસીના ધરનાં સર્વ મનુષ્યોના સ્વભાવનો તેનો ઘણો પરિચય હતો ને તે સાથે આ કુટુંબ સાથે આને ઘણાં સ્નેહ હતા. આ ધરનાં પ્રત્યેક મનુષ્ય સાથેનું એનું વર્તન એવું હતું કે પ્રત્યેક એમજ બાલ્યતાં કે આ મારા વિચાર સાથે મળતાં છે ને તેમ કાન્તા પણ પ્રત્યેકના યોગ્ય વિચારનેજ જોતી ને સર્વ સાથે ઘણાં સ્નેહથી રહેતી હતી.

કાન્તાએ પૂછ્યું, કેમ દીવાળીમાશી આજ કાલ શું નવા જુની તમારે સાં યજ રહી છે તે કહેવા જેવું હોય તો જરૂર કહેશો હમણાં તો બાબી પણ આવતાં નથી ને લીલુ બેઠનને તો પરિક્ષા છે એટલે ક્યાંય નવરાજ હોય એટલે કેમજ ખબર નથી.

દીવાળી—મને તો એટલો પરતાવો થાય છે કે મારી લીલુને મેં તો શું જોઈને બધવા ચૂકી ખરૂં પૂછાં તો મારો પ્રયત્નથીજ વિચાર નહિં પણ બાપ સ્ત્રીમજ આપ્તું નહિં ને તેથીજ એ હવે મારું કહ્યું કંઈ માનતી નથી.

કાન્તાએ—પણ એવું અમણે શું કહ્યું કહ્યું નહિં તે કહે તો ખરાં આટલાં બધાં શું કરવા અકળાઓ છો.

દીવાળી—અરે બહેન શું કહું. અમે એના વિવાહ કરવાનો વિચાર પેલી કાશીના છોકરા જોડે કર્યો હતો ને તે મારે મારા બાપ વગેરે સગાનો મત હતો પણ એ વાતમાં એ છોકરી ના રહે છે એને તો પેલા બારીસ્ટર યજને આવ્યો છે તે છદ્દ જોડે પરણવું છે. એતો પારકાના પૈસે બધી આવ્યો ને ચોતાની પાસે તો કંઈ નથી પણ આ છોકરી એના બાલ્યતરપર ને કાંઈપર મોહી પડી છે વળી કુળ પણ નીચું કહેવાય પણ જો કે બાપ બાબી એક છે હવે શું કરવું. કોઈ દહાડો છોકરીઓ માળાપને મોઢે મરજાદ ચૂકીને આવું બોલે ખરીકે? આજ અંગ્રેજી બાલ્યતરની હોય છે. બોલો બહેન તમે આમાં શા મત આપો છો.

કાન્તાએ—દીવાળી માશી ઇંદુ છોકરો બહુ હોશીયાર તો છે ને લીલુને બાપક છે. પેસો તો કાલે પેદા કરશે ને હવે જો તમે એને ખીલો પરણાવશો તો એવું ફલ સારું નહિં મળે હવે તમારી વખત ગઈ. બધેજ છોકરાં સ્વતંત્ર રીતે સાક્ષે છે ને જો તેમાં ખોટો રસ્તો જતાં હોય તો રોકવા એ માળાપની ફરજ છે પણ આમાં તેવું કંઈ નથી. લીલુ બહેન બહુ ડાહી ને વિવેકી છે. ને હવે તો ઉમર યજ એટલે આવું બોલે તો તમારે મુઝાવું નહિં. મારે સાં પણ કદાચ એવુંજ કહ્યું હતું ને અમે બે જણે આ સમયનો વિચાર કરીને તે પ્રમાણે કહ્યું. જો તે છેક નાદાનીથી વિચાર કરે તો તે જોવું ને તેવું નહીંજ હોય તો બલે તેમ થાય. ઇંદુ જોડે કરતાં કંઈ વાધો નથી.

દીવાળીમા કંઈક ટાઢાં થયાં કેમકે તેમણે એ તો માન્યુંજ હતું કે કાન્તા જો કહે છે તે ખરૂં છે તેથી કંઈક વિચાર કર્યાં તો પણ બોલ્યાં કે એ બધું ખરૂં પણ રહ્યું આવે

શું! શું છોકરાને માખાપ કરે તો તેમાં શું ખોલવાતું. મેં તો મારા સ્વભાવ પ્રમાણે એને ધમકાવી ને સારથી એ બરાબર ખાતી નથી ઉઘતી નથી ને આ પંદર દહાડામાં તો દહાડાં કાઢ્યાં છે ને તે પણ મારાથી જોવાતું નથી સાધ મારાપર ખીજાય તે જુલું. આતો કલેશ, કલેશ થઇ ગયો છે. સારે ધંદુ જોડે કરીએ.

કાન્તાએ—હા, કરો એમાં કંઈ શીકર નથી લીલુ જરાક સુખી યશે. ને હવે એ કરીજ નાંખો લીલુ પણ મોટી ચંઇ છે ને તે છોકરા પણ બહોસો છે તો કાંઈ જગાએ જોડાઇ જશે.

આ પ્રમાણે વાત થઇ છે લાં સ્કુલથી લીલુ આવીને ઘરમાં માને નહીં જોવાથી કાન્તાને લાં આવી. કાન્તાએ—કેમ બહેન આજે બહુ દિવસે હમણાં કંઈ જણાતાંજ નથી.

લીલુ—મારી પરિક્ષા છે એટલે હમણાં અભ્યાસ બહુ ચાલે છે.

દીવાળી—ને મારી જોડે બાકીનું લડે છે. એ કંઈ કહે છે.

લીલુ—કાન્તા બહેન! એને મોટી તકરારની ટેવ પડી છે. બાઇ કહે તે પણ એ માને નહિં તે નકામી લડે છે ને અમારો વાંક કાઢે છે એમ કહેતા જવા માંડ્યું ને કહ્યું કેમ હવે તમે ઘેર આવો મારે રમવા જવાનો વખત થયો છે.

કાન્તા—હવે ટેનિસ બરાબર રમી શકો છો.

લીલુ—હા, હવે તો સારી રીતે રમાય છે. બદા બહેન હવે આવેછેને. એમના સાસુને ગમતું નથી. મારી આ જેવાં દરે કેમ આ! ખોલતા નથી.

દીવાળી—હા, તે ખરજ તો અમને તો ના ગમે. રમવું, કુદવું એ તો ધરનું કામ મેલીને કરે તે કેમ ગમે. આ તારી બાળીજ જોને સાંજ પડે કે ચાલી ફરવા એતો ઠીક છે કે પરમેશ્વરે સ્થિતિ આપી છે નહિં તો ઘેર કાણ ખાવાતું કરે સારેજ બધી સફાઇ ઉઘી જાય. શું કહું કાન્તા બહેન આતો સવાર પડી કે નવી નવી તરેહના ચોટલા વાળવા સણુઓ ચોળી કલાક લગી નહાવું ને ઘોળાં કપડાં પહેરી બેસવું કંઈ ધરની ફર છે પણ તને એવું કેમ પાલવશે

લીલુ—કેમ નહિં. તારા ઘર જેવી સ્થિતિ નહીં હોય તો કામ કરીશું કંઈ કામ ન કરવું એમ ક્યાં છે. બાળી પણ કરે પણ ધૃત્વે તેમને સુખી ક્યાં છે તો શા માટે સુખ ન છે. તારે તો એથી આનંદ માનવાનો છે.

કાન્તા—દીવાળીમાશી, એતો નક્કીજ કે લીલુમહેન જે સ્થિતિમાં હશે તેનો જરૂર નિજાવ કરશેજ તમારે શીકર નહિં કરવી.

લીલુ હસતી હસતી ઘેર ગઇને ઘોડું કંઈ ખાઇને કપડાં બદલી થોડીજ ક્ષણમાં ગઇ. દીવાળીમા હવે ઘેર આવ્યાં ને કાન્તાની સલાહથી લીલુનો વિવાહ ધંદવદન જોડે કરવો એમ નક્કી થયું. તેમનો પુત્ર ચંદ્રકાંત સાજો ઘેર આવતાં ડોશીએ વાત કાઢીને પોતાનો વિચાર કહ્યો. સર્વને તેથી પ્રસન્નતા થઇ અને વિવાહનું નક્કી થયું.

દાહ લાગેનો સમય નહતો તેથી ચોડા મહિના પછી લાગે ચવાતું હતું પણ વિવાહ થઇ ગયો ને લીલુ સાસરે જતી આવતી હતી. એક વિધવા નજીક શિવાજ ધરમાં બીજું કાંઈ નહોતું ને તે ચોખ્ખો વિચારશીલ હતી તેથી ધંદવદનને લીલુની છૂટથી તેને આશ્ચર્ય સાગતું નહિં તે સુખી થાય એજ તેની ઇચ્છા હતી. માહ મરીને લગ્ન કરવાના ક્યાં ને આ

વધે લીલુ મેટ્રિકમાં પાસ થઇ. ઇંદ્રવદન આવી. ધણો પ્રસન્ન થયો ને ભવિષ્યમાં ઊંચા પ્રકારનું જીવન જશે એમ કલ્પનાથી કર્કષી આનંદ માનતો હતો. આરિસ્તરનાં ધંધામાં તે સારું કમાયો હતો. ને તેથી દીવાળી ડાસી પણ પ્રસન્ન થતાં હતાં.

ઇંદ્રવદન ને લીલુનો લગ્ન સમય આવતાં હવે લીલુ પોતાને ઘેર રહેતી હતી. તેની નજીક લઈતાનો લીલુએ ધણો સ્નેહ મેળવી લીધો હતો ને ઇંદ્રવદન પ્રતિજ્ઞા તેના સ્નેહ તે દિવ્ય સ્નેહ હતો. સર્વ પ્રકારે ઇંદ્રવદનની પ્રસન્નતા માટે તેનો પ્રયાસ રહેતો ને તેને તે પ્રસન્નજન રાખતી હતી એના ધરની એવી ધનાઢ્ય સ્થિતિ થઇ નહોતી કે રસોઇયો રાખી શકે એક નોકર રહેતો અને બીજું કામ પોતે કરતી નજીકને પણ કરવા દેતી નહીં ધરતો હિસાબ વગેરે પોતેજ રાખતી હતી ને ખર્ચ કરતાં દર મહિને તે કંઈ ખચાવ કરતી કપડાં વગેરેનો ખર્ચ પણ નિયમથી કરી સારી રીતે રહેતી હતી.

ઇંદ્રવદનને એક પ્રસંગે સારો લાલ થવાથી પંદરસો રૂપિયાના દાગીના લીલુમાટે આપ્યાં લીલુએ તરતજ તે પહેર્યાં ને પતિ સમુખ આવી ઉભી.

ઇંદ્રવદને—અહો. ધારણુ પણ યુદ્ધ કે શું બહુ સુંદર દેખાય છે, આટલો વધે કંઈ બન્યું તે કર્યું પણ હજી તારે માટે હું કંઈજ કરી શકતો નથી.

લીલુ—શું આપના પ્રેમનું ચિન્હ હું દાગીના મૂકું છું. કદા નહીં. એક કાચની બગડીજ હોય તો પણ શું આપના સ્નેહના મૂલ્ય સમીપ આ જડ વસ્તુનું અધિક હું માનીશ. ઇંદ્રવદને તેવો સમય ન લાગે ને મારું હૃદય તેનું ગુચ્છ વિચારનું ન કરે એજ ઇચ્છા છે.

સમય જતો ગયો તેમ તેમ લીલુની સ્થિતિ બહુ સારી થતી ગઈ ને ઘેર બે નોકર ગાદી વગેરે રાખવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ પણ આ સમયે લીલુતો પૂર્વવતજ ઇંદ્રવદનની મરજી રાખતી ને તેના નિમિત્તના સર્વ કાર્યો પોતે કરી લેતી ને આ પ્રમાણે આ કુટુંબ સુખમાં રહેતું બે વર્ષની પુત્રી શશિકલાને લઈ લીલુ હીચકાપર બેઠી હતી ને તે સમયે તેના મહેતાએ આવી કહ્યું બાઈ ? આજે પેલી મીલ લાગીને રોકેને બહુ ગેરફાયદો થયો છે, જુઓને ચોસા દિવસથી વ્યવહારમાં એવું તો ચાલેજ છેને આજે તો હવે થઈ ગઈ છે. લીલુ સર્વ સાંભળી શાંતજ રહી ને તેને કંઈ ક્ષોભ થયો નહિ.

ઇંદ્રવદન આવ્યો ને તેનો અહેરો ઉદાસ હતો પણ લીલુતો નિયમ પ્રમાણે શાંતિથી હસતે મુખે આવીને બેઠી. વખત જતાં ઇંદ્રવદને કહ્યું મહેતાજીએ કહ્યું દરીજ. બહુજ મુશ્કેલીમાં પણ મેં પરમદિવસેજ પંદર દળરનો ધંધો કર્યો છે ને તેમાં કંઈ ઠીક ન પડ્યું ને વળી આજે આ બન્યું એકદમ બધું શીરીતે પતી જશે. લીલુએ કહ્યું કંઈજ ચિંતા નહિં સર્વ થશે હાલતો તમે ચાહ પી જરા ફરી આવો મન શાંત થશે ને હું પણ સાથે આવું છું, કહી ચાહ પીને બે જણ ફરવા ગયા દરિયા કિનારે એકાંતમાં બે બેઠાં ને અનેક રીતે લીલુએ ઇંદ્રવદનના મનનો ભાર ઓછો કર્યો ને ઘેર આવતાં તેનું મન સ્વસ્થ થયું રાત્રિ જમી સર્વ સુતા ને ઇંદ્રવદન પણ બીજાંવેરપર વિચારમાં બેઠો હતો ત્યારે લીલુએ આવી તેના હાથમાં પોતાના દરૌંક દળરના દાગીનાને આટલાં વર્ષમાં બચેલા બીજાં બે દળર રૂપિયાને પોતાના પીયરના ત્રણેક દળરના દાગીના વગેરે લાખીને ઇંદ્રવદન આગળ મૂક્યું ને બોલી.

પ્રિયતમ—શું વિચારો છો આ વસ્તુથી હાલ ઘણી સુગમતા થઇ જશે.

ઇંદ્રવદન—અરે પણ તારે માટેની આ વસ્તુનો હું શું ઉપયોગ કરું. ને આ બીજા રૂપીઆ શેના.

લીલુએ—મે બે હજાર ધર ખર્ચથી બચાવી મુજબ બેકમાં રાખ્યા હતા ને બીજા મારે લાંબા આ દાગીલા છે.

ઇંદ્રવદન—પણ મારું હૃદય આ માટે હા કહેતું નથી. તારું દ્રવ્ય મારે લેવું એ તે શું? ગમે તેમ યમ રહેશે પણ આતો હું નહીજ લઉં.

લીલુએ—અતિશય પ્રેમ પૂર્વક કેટલાંક વચ્ચેના કહ્યાં ને ઇંદ્રવદનને હાથ પકડી બેઠો કર્યો ને પેલી વસ્તુઓ તેના હાથમાં મૂકી ને તેના હાથમાં બોળામાં માથું મૂકી પ્રેમ પૂર્વક તેના મોં સામું જોઈ રહી.

ઇંદ્રવદન—તેના પ્રેમથી તેને વશ થઇ ગયો ને લીલુની માગણી સ્વીકારી અલંકારો મહણ કર્યાં ને પછી સ્નેહપૂર્વક લીલુને મસ્તકે હાથ મૂકી કહ્યું, તારું મોં શું હીત કર્યું તારા પ્રેમનો બદલો હું કંઈ આપી શકતો નથી તારા સંબંધથી અનેક વિપત્તિમાં પણ હું મને ધન્ય માનું છું ને સર્વ સુખોનો નાશ થવા છતાં એક વ્રજ મને પૂર્ણ સુખતું સ્થાન છે.

આ પ્રમાણે લીલુએ વ્યવસ્થા કરી તેથી તરત ઇંદ્રવદનને ઘણી મદદ મળી ગઇ ને પછી લીલુએ પણ કામને તરત ન સમજાવ તેમ ખર્ચમાં ફેર કરી નાંખ્યો ને થોડો વખત એમ જવા દીધો એટલે પાછી ઇશ્વરની કૃપાથી સુખી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઇ ત્યારે ઇંદ્રવદન લીલુને એણે હતાં તેથી પણ કંઈક વિશેષ અલંકારો કરાવ્યા.

ઇંદ્રવદન—જે સમયે તેમને વસ્તુઓ આપી હતી તે સમયે તેનું જે મૂલ્ય હતું તેનું આજે આ અલંકારોનું નથી છતાં હું આટલું આપી કંઈ સતોષ માનું છું.

લીલુ—મને આ અલંકારો ને દ્રવ્યની કીમત કરતાં આપના સ્નેહહાનતું મૂલ્ય વિશેષ છે. ને તેના આગળ આ શું છે? હું તો મને ત્યારે ને આજે એ આપના સ્નેહધનને લાભ ને સુખનેજ અનુભવ છું અને કોઇ દિવસ દુખી સ્થિતિનું જ્ઞાન થયુંજ નથી. એમ બોલતાં સ્મિત પૂર્વક ઇંદ્રવદન સામું જોયું ને કહ્યું કેમ મારે ઇચ્છેલું મને આપશો કે નહિ.

ઇંદ્રવદન પ્રેમથી લીલુને વાંસે હાથ ફેરવ્યો ને કહ્યું સર્વદા તું જે કહે તે કરવા તૈયાર છું તારું હૃદય અદ્ભુત છે એટલામાં શશિકલા ન્યોત્તિમંધીને લઇને ઘેર આવી.

લીલુએ કહ્યું કેમ ફરી આવ્યાં! શું જોયું. શશિકલા મોટી હતી તેણે કહ્યું હું તો નહીતુ પાણી ભેંતી હતી ને ન્યોત્તિ તો રેતીમાંથી સફેદ પાથર વીણતી હતી તે ઘેર લાવી છે જુઓ તો ખરાં બહેન! એને કોઇ સાથે બોલતાં વાર લાગતી નથી એક મણી આવી હતી તેણે બોલાવી તો એની પાસે જઇને બેઠી. કેમ ન્યોત્તિની ગઇતી કે નહિ! ન્યોત્તિ—હાહ. એમ કહી આનંદથી પેલા સફેદ કાંકરા બતાવીને બોલતાં બોળામાં બેઠી.

બે કન્યાનું સૌંદર્ય અપ્રતિમ હતું ને એને એવી ઉત્તમ કેળવણી આપી હતી કે સર્વ કામને તે મોઢક લાગતી હતી.

લીલુનું મુદજીવન એણે જેવું ઉત્તમ કર્યું હતું તેવુંજ તેનું માનસિક જીવન હતું. ને એક યોગ્ય માતા યોગ્ય પત્ની ને યોગ્ય ગૃહીણીરૂપ તે હતી.

ઇંદ્રવદન અગાથીમા સંક્રિસંદર્ભ જેતો બેઠો હતો બે બાળકો સતાં છે. ઇંદ્રવદન લીલુને કહ્યું હવે તને જે જે કીક લાગે તે પ્રમાણે અલંકાર કરાવજે મને પૂછવાનું નથી. લીલુએ કહ્યું પ્રેમો! તે પ્રમાણે ધરોજ પણ મારા સાંચા અલંકાર તો આપજો અને આપનો સ્નેહ છે તો પછી બીજા અલંકારોની એટલી મારે જરૂર નથી. માટે પુન પુન. એજ માથના છે કે અપનો સ્નેહ પ્રત્યેક કાણે રહિને પમાડ્યા કરશે જેથી હું જીવનમાં કૃતાર્થતા સમજાશ. કેમ તે આપવા કશું થાઓ ને!

-રાસ.-

(હરિ વેણુ વાગીરે હો ! વનમાં-એ રાગ.)

જીવન મંત્ર દીધો રે હો ! સન્તજી !
 જીવન અમી છાંટ્યા રે હો ! સન્તજી !
 આત્મામાં ઝોર જોર જાગે :
 હૈયામાં • હરિ ઓં વ્યાપે :
 પ્રકટી રહે દેહ દિવ્ય જ્યોતજી !
 જીવન મંત્ર દીધો રે ! હો ! સન્તજી !
 ઉરના અધાર દૂર જાયે :
 વાણુનાં અસત્ય દૂર થાયે :
 વિલસંત કર્મયોગ કર્મજી :
 જીવન મંત્ર દીધો રે હો ! સન્તજી !
 કીર્તિજ્યોતિ દંડ દુઃખ દૂષે :
 શાન્તિનાં ઝોજ જલ્પ પ્રલે :
 વહતાં જનપથ-યોગક્ષેમજી !
 જીવન મંત્ર દીધો રે હો ! સન્તજી !
 જીવન અમી છાંટ્યા રે હો ! સન્તજી !

(૨)

હરિ વેણુ વાગી રે હો ! વનમાં :
 પ્રિય પ્રેમસી અમકપા રે હો ! તનમાં :
 કુંજ કુંજ કોપલ ટહુકે :
 રોમ રોમ ચેતના પ્રકટે :
 પ્રાણ દોર નટવર નતે રે હો ! વનમાં :
 હરિ વેણુ વાગી રે હો ! વનમાં :
 ફૂલ ફૂલ મધુ મધુ ગહેકે :
 સર સરિત ધીર લલિત ઝોપે :
 આત્માના દિ'ડાલ લોલ ડોલેરે હો વનમાં :
 હરિ વેણુ વાગી રે હો ! વનમાં :
 ઘેલું ઘેલું ઘેન ઉર રેલે :
 વીણું વીણું ચિતકું ઉછળે :
 પ્રેમલક્ષિત પાશ પરવશ રે હો ! વનમાં :
 હરિ વેણુ વાગી રે હો ! વનમાં :

‘પ્રણયી’

અંદ્રપ્રદેશ

(શારીરિક, વ્યાવહારિક, અને માનસિક ઉન્નતિના સાથે અને સરળ ઉપાયોનું જ્ઞાન આપનાર, માસિક પત્ર)

પુણ્યામિત્રોપધિઃ સર્વા સોમો ભૂત્વા રસાત્મકઃ ॥

મગ ગાતા ॥

શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે; હું પોતે રસાત્મક અંદ્ર પ્રદેશ અને દરેક, ઔપધીઓને પુષ્ટ કરું છું.
ભગવદ્ગીતા.

પુસ્તક ૯ સુ.

સંવત ૧૯૭૨. વૈશાખ.

અંક ૭ મો.

અનુક્રમણિકા

વિષય

લેખક

પૃષ્ઠ

૧ ભક્તની અભિલાષા (કવિતા)

રા. શશિકર.

૧૫૩

૨ ચુંકર ગીતાજીતિ.

રા. રા. મંજુલાલ જમનારામ દવે એમ. એ. ૧૫૪

૩ પ્રિયલાભ.

રા. રા. હંસલ

૧૫૬

૪ ખનિ (કવિતા)

રા. રા. સુર

૧૬૪

૫ ગીતાજી માધી કેટલીક હૃદયગમ વિચારણા

ૐ શ્રી ગુરુજીવે.

૧૬૫

૬ શિવજીવની ત્રિમલા કુમારી.

રા. રા. ધનચંદર લીર-રાંકર ત્રિપાઠી.

૧૬૭

૭ સપદી અચરા હૃદયગમ વિચારણા

રા. રા. રમણ મોહનરાય બી. એ.

૧૭૨

તંત્રી અને પ્રકાશક.

પ્રભુશંકર નરભીરામ વ્યાસ.

ચંદ્રપ્રકાશ પ્રાઈસ, અપાટીઆ ચકલા-સુરત.

વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૨૦૦૦ સાથે અગાઉથી

"વૃષ્ટિ પ્રવેશ સમયની, સેવા દુષ્ક સંભાળ; વંચો વીર વિવેકી, વિવિધ ગ્રંથો માંગે."

"ઉત્તમ વાચન ઉપર, જે કંઈ હોય વહાલ; 'માળા ગ્રંથ વિવિધ' તલો, તે વંચો તત્કાળ."

વિવિધ ગ્રંથ માળા

જેની ૪૩૦૦ નકલ છપાય છે અને તેના આલેખ ધનારને

વાર્ષિક માત્ર ૨ માં પૃષ્ઠ ૨૦૦૦

જેટલાં વિવિધ વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકો મળે છે. પાકાં પુકાંનાં ૩.૩)

પોસ્ટેજ વર્ષની આખર સુધી માફ તે પછી જુદું:

સં. ૧૯૭૨નાં પુસ્તકોની પ્રાથમિક યાદી — સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૮ તથા ૯ તૈયાર છે) આરોગ્ય વિષે સુચનાઓ. મો. ૬ ગાંધીકૃતે - દુઃખી વાર્તાઓ ભાગ ૩મે, નવા યુગની વાતો ભાગ ૩મે, વિવેકાનંદ ભાગ ૩મે. પોસ્ટેજ માફ લાઇનું ભાષાતર, ઇન્ટરનુ-વિષય ઇન્ડીક્સનું ભાષા-તર, સર સ્વીન્ડર ટાગોરના નિબંધો, લગભગ ૧૯૨૫, (વિજ્ઞાન) સાયન્સ, હાથકામોની નીકળશે. વધુ પસંદગી જરી છે.

આગલા વર્ષેના નીચલા સેટ પણ તૈયાર છે.

દરેક સેટમાં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧૧, પાકાં પુકાંનાં ૩.૩

પોસ્ટેજ માગશર સુધી માફ તે પછી મૂલ્યથી જુદું.

સં. ૧૯૬૭ના પુસ્તકો-આર્થિક નીતિ ૬૦ અંગણાદિત દર્પણ. સ્વામી રામતીર્થ ૧-૨, ૩. બધું લેખ સંગ્રહ. સંસારમાં સુખ-ક્યા છે. નવાયુગની વાતો. યોગિની. અક્ષરમાળા

સં. ૧૯૬૮ના પુસ્તકો-નવસંદિતા. કારમીરનો પ્રવાસ. વિવેકાનંદના પત્રો. નવા-યુગની વાતો ભાગ ૨ એ. સ્વામી રામતીર્થ એમ. એ. ના સદુપદેશ ભાગ ૪થો વીર દુર્ગાદાસ

મં. ૧૯૬૯ના પુસ્તકો-સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૫મે. પદ્માત્મક અશ્વવૃત્તિ. નવસં-કથા સંગ્રહ ભાગ ૧થો. નામદાર શહેનશાહ છ. છોટાલાલ પદ્મોદિની. વિરાગ્ય બોધશબ્દ. દુઃખમાં વિલાપ્યાસ. કથાગુચ્છ ભાગ ૧થો. દુઃખી વાર્તાઓ ભાગ ૧ થો.

સં. ૧૯૭૦ના પુસ્તકો-સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશ ભાગ ૬ થો. સેવાના સન્માર્ગ. દુઃખી વાર્તાઓ ભાગ ૨ એ. સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૭ મે. નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર.

સં. ૧૯૭૧ના પુસ્તકો કુલ ૫૪ ૨૦૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૨) પાકાં પુકાંનાં ૩) સ્વામી વિવેકાનંદ ભા ૧-૨, સાયુ સ્વર્ગ, અખાની વાણી, દુઃખી વાર્તાઓ ભા. ૩

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

કાલબાદેવી-દ્વાપીગલ્ડીંગ સુબર્બ અને અમદાવાદ

પુસ્તક ૯

વૈશાખ સંવત ૧૯૭૨

અંક ૭.

॥ ૐ શ્રી ॥

મક્તની અમિલાપા.

(૧)

તું છે ગગન વિસ્તીર્ણ તો હું માત્ર તારો છદ્ર છું,
તું છે મહાસાગર અગમ હું એક ધારા છદ્ર છું;
તું છે મહાનદ તુલ્ય તો હું એક બુંદ સમાન છું;
તું છે મનોહર ગીત તો હું એક ત્હેનું તાન છું.

(૨)

તું છે સુખદ ઋતુરાજ તો હું એક ન્હાતું ફૂલ છું,
તું છે અગર દક્ષિણ પવન તો કુસુમની હું ધૂળ છું;
તું છે સરોવર અમલ તો હું એક ત્હેનું મીન છું;
તું છે પિતા તો પુત્ર હું તુજ અર્જુમાં આસિન છું.

(૩)

તું અગર સર્વાધાર છે તો એક હું આધેય છું,
આશ્રય મ્હને છે એક ત્હારો શ્રેય વા અશ્રેય છું;
તું છે અગર સર્વેશ તો હું એક ત્હારો દાસ છું;
તુજને નથી હું ભૂલતો હું દૂર છું વા પાસ છું.

(૪)

તું છે પતિત પાવન પ્રકટ તો હું પતિત મશહૂર છું,
છલથી ત્હને યદિ છે ધૂળ તો હું કપટથી દૂર છું;
છે ભક્તિની યદિ ભૂખ તુજને તો હું માં તવ ભક્તિ છે,
અતિ પ્રીતિ છે ત્હારો પદે ને પ્રેમ છે, આસક્તિ છે.

(૫)

તું છે દયાનો સિંધુ તો હું પણ દયાને પાત્ર છું,
કરુણેશ તું છે ચાહું છું હું નાથ કરુણા માત્ર છું;
તું દીન-બન્ધુ પ્રસિધ્ધ છે હું દીનથી, પણ દીન છું;
તું નાથ ! નાથ અનાયનો અસહાય હું પ્રભુ-દીન છું.

(૬)

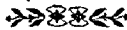
તવ ચરણ અશરણ શરણ છે મુજને ચરણની આહ છે,
તું શીત કરે છે હૃદયને, મહારા હૃદયમાં ઠાહ છે;
તું છે શરદ્-રાકા-શશી, મમ ચિત્ત ચાડ ચકોર છે,
તવ ભક્તિ તણને જોઉં છું—સંસાર સર્વ કઠોર છે.

(૭)

હૃદયેશ હે ! ત્હારે લીધે આ હૃદય વ્યાકુળ થઈ રહ્યું,
અહીં આવ ! શીઘ્રજ આવ ! આ હું શોર માંહી ગુલ છું;
આ ચિત્ત આતક છે તૃપ્તિ કર શાન્ત કરુણા-વારિથી,
ધનશ્યામ લાગી ત્હારી રટ, આઠે પ્રહર દીન રાતથી.

શશી-સદન
વટપુર.

શશીકર.

ગુર્જર ગિતાંજલી.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૬થી.)

ગીત ૬.

૧

અરત થઇ ગયો હતો દૂર ઘંટારવ યતા ને મંદિરની ઝાલરના રણકાર સુજાતા.
નગરખંદાર પ્રેમજીવનની અમરવેદ્ય રોષી નંદનનંદની આજ ઉત્સાહપૂર્ણ પગલે નિજ
ભવનપ્રતિ વળતા.

પૂર્વે કિનારે સુવર્ણની બારાંખોવાળું તે સુંદર ભવન હતું જીવનસ્થાવ આજ અગોચર
આનંદે ઉભય સાં ઉજવવાનો હતો.

અરત થઇ ગયો હતો દૂર ઘંટારવ યતા ને મંદિરની ઝાલરના રણકાર સુજાતા.

૨

આકાશની કાંઠક રાતી તો કાંઠક ભૂરી એવી ચિન્તનરેખાવલીમાં દિવ્ય અક્ષરો જણાતા.
આજ આજ તારાઓની વચમાં તેમનો ભવ્ય પ્રકાશ પડતો.

“ વિશ્વની સૌ દિશાઓ આજ ઉજમાળી છે, માર્ગ સર્વ સાનુકુળ છે, આનંદૂનારા
ફૂટતા છે, ને પુષ્પની પરિમળ અગમ્ય છે. ”

વિશાળ પાંખાળુ કોણ નદિય સત્ત એ સમુદ્રમાં અપ્રતિમ ચગકાર બર્ષા રંગો પૂરતું;
મોઢક આકર્ષણે નંદન ને નંદનીમી ઉર રમી રહેલું.

અસ્ત થઇ ગયો હતો: દૂર ધંટારવ થતા ને મંદિરની આસરના રણકાર સુશ્રુતા.

૩

સાગરનો બલ્ય નાદ પવનની લહરીમાં દહેરાતો; શુવનસાગરમાં નંદન નંદનીની પ્રેમળી
નોકાના શઢને અનુકૂળ દિશાએ નિયોજતો.

બવન સારું કલ્લોલવું. કુદરત સર્વ પ્રસન્નતી. અને લાતો નભોમંડળ બરછક બરાબ
ગયું, ચંદ્રની અમૃતકીરીઓ જગતને વધાવતી, તારાની તરલ તેજ પાંખ્યો અવનિને તેજ
પાન પાતી.

ઉભય તે તેજમૃત ઝીલતાં ને અનદદ આનંદતાં.

અસ્ત થઇ ગયો હતો: દૂર ધંટારવ થતા ને મંદિરની આસરના રણકાર સુશ્રુતા.

૪

બવનનો સુશોભીત સોહાગ નંદનનંદનીને નિમત્રતો. પ્રભાકિરની પ્રભા તેમને વાટ દાખતી.
આસરને રણકારે મંદિરના દેવ સમીપ દેવવાળ પગલાં ભરતાં.

ગૃહદેવતાનાં નિર્મળ કૃપાદાન પામી બવનની અટારીએ દેવઆલ ચઢતાં, ને સુંદરતમ
બ્રહ્મનિહારી બ્રહ્મનાદ ગજવતાં, બે મટી એક થતાં.

અસ્ત થઇ ગયો હતો: દૂર ધંટારવ થતા ને મંદિરની આસરના રણકાર સુશ્રુતા.

ગીત ૭

૧

લીલુડા લીમડાની છાયા નીચે શાન્તિવું સામ્રાજ્ય છે, ને પૂરનો ભૈયો ખુલ્લે અવાજે
રામાયણ લલકારે છે, માત્ર મયુરોની કેકાવલિ જ દૂર સદૂર સુશ્રુાય છે.

દૂર વડલા નીચે બાળકો ઇપળીપીપળીના દાવ લે છે, ને કોયલના ટહુકાર સાથે 'ટહુ'
'ટહુ' ટહુકારે છે.

મધુમાલતીના ફૂલછોડની આસપાસ ભમરનાં ઇંદ ગુંગરવ કરે છે, ને કોકોક ગન્દન-
મુખના સોહાગશોભીત બાલમુખાની આસપાસ પશુ યથેચ્છ વિહરી રહે છે.

લીલુડા લીમડાની છાયા નીચે શાન્તિવું સામ્રાજ્ય છે, ને પૂરનો ભૈયો ખુલ્લે અવાજે
રામાયણ લલકારી રહ્યો છે, માત્ર મયુરોની કેકાવલિ જ દૂર સદૂર સુશ્રુાય છે.

રમઝુમ ઝાંઝરડી વગાડતી ને મંગલ પગલાં ભરતી ધજુની ધેનુઓ ધીરી દલકે પૂર
બહાર બીડમાં જાય છે.

દૂધનાં કળસે શિરપર ધરી નાની મંજરી ને ચરોદા પરામ બરી પવનની લહરી શી
ડોલતી સાથે છે.

આશાને ઉત્સાહના ભોલવિશોલ રોગડા પરતી અન્ય બાળાઓ દરિયુની કાગે ધૂળના
દમ કુદે છે.

લીલુડા લીમડાની છાયા નીચે શાન્તિવું સામ્રાજ્ય છે, ને પૂરનો ભૈયો ખુલ્લે અવાજે
રામાયણ લલકારે છે; માત્ર મયુરોની કેકાવલિ જ દૂર સદૂર સુશ્રુાય છે.

૩

ઉઘાડા આકાશ નીચે કાશ ખેંચતાં ને મધુર આલાપ લહરત્તુ જીવન્ત પડધાઓ વિમળ સુભગના-પ્રસારે છે

ખાળગીતનાં અગોચર ગાનો યે આકાશ ને પૃથ્વી માટે પંથરાવાં છે.

કોક અદૃશ્ય ચીતારાની રસિક પોંજી. મૃદુ મૃદુ ભાત પાડી કેકાવલિ, હુહુકાર ને આલગીત અનેરાં ચિત્રપટે ઉતારે છે.

લીલુક લીમડાનીં છાયા નીચે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છે, ને પૂરનો લેવો ખુલ્લે અવાજે રામાયણ લલકારે છે, માત્ર મધુરોની કેકાવલિ જ દૂર સદૃશ સુણાય છે.

ગીત ૮

૧

જગત્ સારં અન્ધારપૂર્ણ છે કાળરાત્રીના ઘોર ધ્વનિ મૃત્યુની અનંત પરંપરા ભણી રહ્યા છે. આહું પાતળું ક્યાં યે જીવન નથી

માયાવી દાનવોનાં યુદ્ધ ચોમર મોહતમિત્ત્રા પાથરે છે દિશાઓમાં પ્રકાશ નથી. કાળે અકાળે નીંદરે છે.

પશુતાનાં ખેલન સમે રાક્ષસભાવ સર્વત્ર વિહરે છે, સંહારનાં જોમ દિગંત ભર્યાં છે.

જગત્ સારં અન્ધારપૂર્ણ છે. કાળરાત્રીના ઘોર ધ્વનિ મૃત્યુની અનંત પરંપરા ભણી રહ્યા છે. આહું પાતળું ક્યાં યે જીવન નથી.

૨

દૂર અનંતતાના સાગરમાંથી અન્તકના ઉચ્છવાસ પમરે છે બીધજીભાવ ભજવે છે.

પ્રગતિ દુર્ગતિ યદ્ય છે, વિકાસ વિનાશરૂપ વિલસે છે, જ્ઞાન અજ્ઞાન યથા છે, ને શક્તિ સંહારક નીનડી છે.

ભૂત, વર્તમાન ને ભવિષ્ય કુર દેવો સમા આજ અન્યોન્યને કાપે છે, હલે છે. જીવનનો ઉચ્છેદ એટલો સોધો સાંપડે છે.

જગત્ સારં અન્ધારપૂર્ણ છે. કાળરાત્રીના ઘોર ધ્વનિ મૃત્યુની અનંત પરંપરા ભણી રહ્યા છે. આહું પાતળું ક્યાં યે જીવન નથી.

૩

અચ્છા ને શંકાના વાયુ વાય છે; કાપટ્ય ને શાક્યનાં દુઃકુળી ગગડે છે; નિર્દયતા ને વિધ્વંસની પૂર હેલે ચઢે છે

જીવનક્ષતિ એજ જીવનમંત્રઃ ખલતાં એજ સાધુતા; ભક્ષણ એજ સંરક્ષણ; અજ્ઞાન્તિ એજ શાન્તિઃ કાળરાત્રીની કાળગીટ આમ જ સર્વત્ર નીરખી રહી છે.

અમૃતપુરવાસી પુર્વજો યે શાપે છે કે ઘોર ઉચ્છેદ ઉન્માદ પામો, સુજન સર્વ પ્રલય પામો.

જગત્ સારં અન્ધારપૂર્ણ છે કાળરાત્રીના ઘોર ધ્વનિ મૃત્યુની અનંતપરંપરા ભણી રહ્યા છે. આહું પાતળું ક્યાં યે જીવન નથી.

૪

અર્જુન ખીધો તે રૂપ આજ ઉગ્રતા ધારણ કરી રહ્યું છે; ભયક્ષયનાં દ્રવ્ય સર્વત્ર વસી રહ્યું છે.

જનપશુ-જગતા ક્ષય-યશમાં આજ સર્વના બલિ હોમાય છે રજતમ અનંત વિહરે છે.
જગત નીચું ઉતરે છે.

ગીત ૯.

સમયમૂર્તિ કોક કવિ જરાક નીંદરે છે, તેને રામ રામ ભાવનાનાં અમૃતમીઠાં પિન્દુ
ઝમે છે. મીચેલાં પોપચાં નીચે નૂતન સૃષ્ટિ રચાય છે.

દિવ્ય-ધામ-પૃથ્વી એક સ્વપ્ન તેના અધરપર કૃષ્ણની મધુર મોરલી શું પથેચ્છ વિહરે
છે, સર્વોગ કોઇ અપૂર્વ મોહિની બરે છે.

આશાવાદનાં ભાવી ઉકેલાઇ, રસ પ્રકાશ ને પ્રતાપવડે સારી થે સૃષ્ટિને અમૃતજલ
સીંચાય છે, જડતાને કિનારે અપૂર્વ ચેતન લહરે છે.

સમયમૂર્તિ કોક કવિ જરાક નીંદરે છે, તેને રામ રામ ભાવનાનાં અમૃતમીઠાં પિન્દુ
ઝમે છે. મીચેલાં પોપચાં નીચે નૂતન સૃષ્ટિ રચાય છે.

ચિથિરની ધાડી રજની વીતી ગઇ છે, ને પૃથ્વીપર પ્રભાત થયું છે. દેવ પ્રસન્ન તેજ
કિરણાવલિથી અવનિને આકર્ષી રહ્યા છે.

દાનવી યુદ્ધ વિરમ્યાં છે. દિશાઓમાં પ્રકાશ અવતારે છે, ને કાળે સજીવન ચાય છે.
રાક્ષસોની તમઃ પ્રધાન પાંખો પૃથ્ણની પાંખો શી કપાય છે, સંહાર શમ્યો છે ને
શાન્તિનું સામ્રાજ્ય જાગ્યું છે.

સમયમૂર્તિ કોક કવિ જરાક નીંદરે છે. તેને રામરામ ભાવનાનાં અમૃત મીઠાં પિન્દુ
ઝમે છે. મીચેલાં પોપચાં નીચે નૂતન સૃષ્ટિ રચાય છે.

પાર્થિવતાનો યુગ ગયો છે, મૃત્યુના વિનાશક અનિલ અટક્યાં છે. જીવન્ત વર્તમાન
એકલોજ વિકાસના વિલાસ દિગંત ઝમે છે.

જીવન એજ ધર્મઃ જીવન પ્રાપ્તિ એજ કર્મ. જીવન સરક્ષા એજ અર્થઃ અને જીવન
વિશ્લુતા એજ મોક્ષઃ ત્રિકાળથી પર ધ્રુમતી કવિની અન્તર દષ્ટિ આમ અવનવા આદર્શ
ઉકેલી રહી છે.

અમરાવતીનાં દેવદેવીઓ અદ્વિત કલ્યાણ વાજી ભાળે છે. નિરંજનયુગ પૃથ્ણને અશ્વરેણ
દર્શા રમી રહેલો.

સમયમૂર્તિ કોક કવિ જરાક નીંદરે છે. તેને રામ રામ ભાવનાનાં અમૃતમીઠાં પિન્દુ ઝમે
છે. મીચેલાં પોપચાં નીચે નૂતન સૃષ્ટિ રચાય છે.

૪

ચાર ભુગ્ગણ દિવ્ય સ્વરૂપ પુરુષાર્થના ચતુર્વિધ દેહ શું આજ સૃષ્ટિના અભુજાને
આનંદ જણાય છે.

નીતિ, ક્રિયા અને અજ્ઞેયતાનાં આયુષ સૃષ્ટિના સમસ્ત લોક આજ ધારણ કરે છે.

“લોકોત્થાપકોત્થાપક પ્રથમઃ” એ સંજ્ઞાના શબ્દદત્તકાર મંદિરની ભવ્ય મંગલાના દંકારે શા
અભિમ્ન વિહરે છે.

જગત ઉચું રહે છે.

સમયમૂર્તિ કોઈ કવિ જરાક નીંદરે છે. તેને રોશ્નરોમ ભાવનાનાં અમૃતમીઠાં બિન્દુ ઝમે છે. મોચિલાં પોપચાં નીચે નૂતન સૃષ્ટિ રચાય છે.

મીત ૧૦.

૧

વિશ્વને વિરાટ આગિણે પ્રતાપવન્તી પ્રભુતા પ્રસન્ને છે. અખૂટ જીવનના ફૂવારા ફૂટે છે; ને સાઈ જગત આનંદપૂર્ણ છે.

શરીર મન અને આત્મા અમુલ્ય ઉલ્લાસમાં હૃલ્લવતાં અગળ સામર્થ્યભર્યાં દમ્પતિ અપૂર્વ તેજવારિમાં લહેરે છે.

વિધિ નહિ પણ ઉભય જાતેજ ઉરતંત્ર-આત્મતંત્ર-અક્ષતંત્રપરે અનેરૂં અધિજાન અનુભવે છે. જીવન જીવવું ને જીતવું એની સુંદરકૃતિ ઉભયે પ્રાપ્ત કરી છે.

વિશ્વને વિરાટ આગિણે પ્રતાપવન્તી પ્રભુતા પ્રસન્ને છે.

૨

શિશિરની રાત્રિયો વહી ગઈ છે, અનંત મૃત્યુના ભણુઝરે વિરમ્યાં છે. વસન્ત નવજીવનવતી પધારી છે, ને સનત કૌમાર્યના વાધા સાર થે વિશ્વ સજી રહ્યું છે.

પત્રેને પુષ્પે અમીત સુખનાં ને સ્વાસ્થ્યનાં છાંટણો છાંટાયાં છે. વૃક્ષો ને વેલી જીવન દ્વાવ રસભર રેલી રહ્યાં છે. કુન્નગાર લીલમલીલું છે.

દમ્પતિ ડોલંદિ-ડોલ ડોલે છે, અનંત અક્ષય જીવનસત્ત્વવડે ઉભારે છે-ઉછળે છે. સચરાચર સમ્રાજ સુવાસે છે.

વિશ્વને વિરાટ આગિણે પ્રતાપવન્તી પ્રભુતા પ્રસન્ને છે.

૩

નીરસતા સુકાઈ ગઈ છે. સહૃદયતા પ્રકરી છે, રચૂલ શમ્યું છે. સુદમજ અમિત લહેરે છે. જીવન રસની પરિમલભર્યાં વાયુ વાય છે.

વદ્ધિ ને વિકાસ પ્રામણ્ય દામ્પત્યજીવન અનુપમ પ્રકાશે છે. અલ્પ ને માયાસમું

અગ્રદા ને શંકાના વાયુ વાયે છે, કાષ્ટક ન વ. દામ્પત્યજીવનના સાધુન્યમાં પ્રેમ વિધ્વંસનાં પૂર હેલે રહે છે

જીવનક્ષતિ એજ જીવનમંત્ર: ખલતા એજ સાધુતા: છે.

એજ શાન્તિ: કાળરાત્રીની કાળમીટ આમ જ સર્વત્ર નીરખે

અમૃતપુરવાસી પુર્વજો યે શાપે છે કે ધોર ઉન્નદ ઉન્નદો છે. દેહના અધારમાં વિદેહીત્વના

જગત સાઈ અન્ધારપૂર્ણ છે કાળરાત્રીના ધોર પા

રહ્યા છે. આણું પાતળું ક્યાંયે જીવન નથી. છે. જીવનાપ્રદેશ તેના સુંદર પ્રાકટ્યને

અભૂતન બીધો તે રૂપ આજ ઉગ્રતા ધારણે સાગરમાં-વિદેહીત્વના વિરલ ન્યોતિ

બરી રહ્યું છે. ને સારી સૃષ્ટિ તેમના દિવ્ય યોજસભર્યાં

વિશ્વને વિરાટ આંગણે પ્રતાપવન્તી પ્રસુતા પ્રસન્ને છે.

૪

અક્ષય જીવનના અમૃત-સાગરમાંથી—દમ્પતીના અહાવિદારમાંથી જે દી ક્ષી ના ભવ્ય સૈન્યને એકસરખાં ઉડવનાર કોક કોક પાલખાળા પ્રસવે છે.

જગતભરે દામ્પત્યદાતા અને દામ્પત્યરતેદનાં દાનો દેતાં તેઓ અમૃતજલની અજબ પરખ માટે છે. તૃપાતે સર્વે શાન્ત થઈ દાનનાં કણવડે અશુભ થાય છે.

પુરુષ પ્રકૃતિનાં અદ્વિત રાસ જગવતી રાસમંડલિઓ જલસ્થળ વિસરે છે, ને પરમાનંદ વધે છે.

વિશ્વને વિરાટ આંગણે પ્રતાપવન્તી પ્રસુતા પ્રસન્ને છે. અખૂટ જીવનના કૂવારા ફૂટે છે ને સાથે જગત આનંદપૂર્ણ છે.

પ્રિયલાભ. *

પ્રસ્તુત કાળ પહેલાં લગભગ અઢી હજાર વર્ષે પ્રખલ પ્રતાપ મૌર્યસમ્રાટ જરતખંડપર રાજ્ય કરતા હતા. પહેલા મૌર્યસમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત અને તેના પૌત્ર મહારાજ અશોક એમના ઇતિહાસમાંથી કોઈ કોઈ પ્રસંગોની ધણાએકને માહિતી હશે. ઇસવીસન પૂર્વે એવા શતકમાં ચંદ્રગુપ્ત, અને ત્રીજા શતકમાં અશોક રાજ્ય કરતા હતા. હાલના બિહાર પ્રાંતનું પ્રાચીન નામ 'મગધ' હતું. એ મગધજ મૌર્યસમ્રાટના સામ્રાજ્યનું કેન્દ્રસ્થલ હતું. હાલના પાટણ શહેરને પ્રાચીન કાળમાં 'પાટલીપુત્ર' કહેતા હતા. પાટલીપુત્ર આ મૌર્યસમ્રાટની રાજધાની હતી.

ચક્રવર્તી અશોક પછી મૌર્યસામ્રાજ્યની અવનતિ કળા શરૂ થઈ. છેલ્લો મૌર્યચક્રવર્તી બુદ્ધદ્રમ અસંત ખરાબ વર્તીને, દુષ્ણો અને આજસુ રાજા હતો. સુંગવંશના પુષ્પમિત્ર નામના તેના મુખ્ય સેનાપતિએ એને પદચ્યુત કરી તેણે સિંહાસન છિનવ્યું. બુદ્ધદ્રમ માર્યો ગયો અને તેના પ્રધાનના નશીબે કરાગૃહવાસ આવ્યો.

મહાપ્રતાપ્ય પુષ્પમિત્રે અસંત વિચાર એવા મગધસામ્રાજ્યના સર્વ પ્રદેશ ધીમે ધીમે પોતાના તાબામાં લીધા. યવન વીર અલેક્ઝાંડરની સ્વારી પછી જરતખંડની પશ્ચિમ સીમાપર પુષ્કળ યવન રાજ્યો સ્થપાયાં. મિલિન્દ ઉદ્ધે મિનાંડાર નામનો એક યવન રાજા આ વખતે અતિશય પ્રખલ થયો હતો. પુષ્પમિત્રની ઠરકીદીમાં મિલિન્દે પ્રયત્ન યવનસૈન્ય એકત્ર કરી જરતખંડપર સ્વારી કરી; પરંતુ પુષ્પમિત્રના અતુલ પરાક્રમે લીધે તેણે પરાભવ થયો અને જરતખંડમાંથી તેણે પાછા જવું પડ્યું. જરતખંડ મેળવવાનો યવન રાજાનો આ છેલ્લો પ્રયત્ન કહેવાય.

પુષ્પમિત્રનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર અમિમિત્ર નર્મદાના તીરપરના પ્રદેશનો અધિકારી હોઈ તેની વિદિશા રાજ્યધાની હતી. વિદિશામાં અમિમિત્ર રાજા તરીકે જ ગણાતો. અમિમિત્રની દેવી

* મહાકવિ શ્રીકાસિદાસના 'માસવિકામિમિત્ર નાટક'નો કથાનક.

૧. કેટલાએક ઇતિહાસકાર કહે છે કે તેણે 'ખર' નામ 'પુષ્પમિત્ર' નહીં પરંતુ 'પુષ્પમિત્ર' હતું.

ધારિણી એ મુખ્ય રાણી હતી. ધારિણીના મ્હોટા પુત્ર કુમાર વસુમિત્રે તદન ન્દાતી વયમાં પોતાના પિતૃપિતૃ પુષ્પમિત્રના હાથ નીચે સેનાપતિનું કામ કર્યું હતું. ઈરાવતી નામની અગ્નિમિત્રની ખીજ પ્રમુખ રાણી હતી. નૃત્યગીતાભિનયકલાદિ લલિતકલામાં ઈરાવતી અત્યંત કુશલ હતી. રાણી ધારિણી માટે જો કે અગ્નિમિત્રને વિશેષ આદર હતો, તો પણ તેને અધિક પ્રેમ તો ઈરાવતી ઉપરજ હતો.

નર્મદાના દક્ષિણ તીરે વિદલ રાજ્ય હતું. વિદલ રાજ માધવસેને પોતાની બહેન અગ્નિમિત્રને આપી હતી. પરંતુ અધવચ્ચમાં તેના પૈતૃષ્ઠસેય યજ્ઞસેને તેને પદચ્યુત કરી તેનું સિંહાસન છિનવ્યું અને તેને કારાગૃહમાં બંદીવાન તરીકે સ્થાપ્યો. માધવસેનનો સુમતિ નામનો પ્રધાન હતો. કૌશિકી નામની એક વિધવા વિદુષી સી સુમતિની ભેન થતી હતી. કૌશિકી અને રાજકન્યા એ બન્નેને સાથે લેઈ સુમતિ રાજ્ય છોડી એક વ્યાપારી વૃંદ સાથે વિદિશા તરફ વિદાય થયો. ગહન સંકટમાંથી સાંપડેલી રાજકુમારીને વિદિશા ગમે તેમ કરીને લઈ જઈ રાજા અગ્નિમિત્રને અર્પણ કરવાનો સુમતિનો વિચાર હતો.

પરંતુ રસ્તામાં એક પિપિનમાં તરકરોની એક ટોળીએ એમનાપર હલ્લા કાઢ્યો. બાકીના બધા પરાભવ પામી નાહા, અને સુમતિ આ લઘુવિગ્રહમાં દાર થયો. લયથી અને દુઃખથી કૌશિકી મૂર્છિત યથ પડી. મૂર્છામાંથી મુક્ત યથ જીએ છે તો રાજકુમારી કોઈ પણ ઠેકાણે નજરે પડી નહીં. તરકરો એને લઈ ગયા હતા.

બ્રાતૃનો અગ્નિસંસ્કાર કરી બૌદ્ધ સંન્યાસિનીનો વેશ ધારણ કરી, કૌશિકી વિદેશમાં આવી, અને રાજવાડામાં તેને આશ્રય પણ મળ્યો. અસાધારણ વિદ્વત્તા અને અત્યંત નિર્મળ વર્તનને લીધે રાજા રાણી અને અન્ય સર્વની કૌશિકી ઉપર શ્રદ્ધા બેઠી, અને તેને પૂર્ણ માનવા લાગ્યા. પણ પોતે કાણ છે, પોતાની શી હકીકત છે તે તેણે કોઈને પણ કહી નહીં. અગ્નિમિત્રને થોડા સમયે વિદલથી આ રાજ્યકાન્તિની ખાતરી મળી. જેણે એ ખાતરી રાજાને કહી તેણે એમ કહ્યું કે, માધવસેન પોતાની બહેનને રાજા અગ્નિમિત્રને અર્પણ કરવા તેને લઈ વિદિશા આવવા નિકળ્યો હતો; એટલામાં યજ્ઞસેને આ રાજ્યકાન્તિ ધડી એ બન્નેને બંદીવાન કરી રાખ્યા છે !

માધવસેન અને તેની ભગિની એ બન્નેને તરત મુક્તતા બક્ષવા વિષે અગ્નિમિત્રે યજ્ઞસેન તરફ દૃઢ પાઠવ્યા. વિદલેશ કંઈ મગધસામ્રાજ્યને આધીન નહોતો, આગળના મૈથિ રાજાના જે પ્રધાનને પુષ્પમિત્રે કારાગૃહમાં મોકલ્યો હતો, તે યજ્ઞસેનનો સાથો થતો હતો. આથી આ નવીન સુગરાજવંસીએ તરફ રહેના મનમાં થોડો ધણો દ્વેષભાવજ હતો. તેણે અગ્નિમિત્રને હલ્લા એવો સદેશો પાઠવ્યો કે માધવસેન અને યજ્ઞસેન એ બન્ને સમાનજ છે. રાજાનીતીને અનુસરીને કહીએ તો બન્નેના કલહમાં અગ્નિમિત્રે નિઃપક્ષપાતપણે વર્તવું જોઈતું હતું. માધવસેન કારાગૃહમાં છે ખરો; પરંતુ તેની બહેનનો કોઈ પણ ઠેકાણે પત્તો નથી ! એમ તેની શોધ કરવાને પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો છે. માધવસેનની મુક્તતા વિષે હું એટલુંજ કહું છું કે જો પૂર્વના મૈથિસામ્રાજ્યના પ્રધાનને મગધેશ્વર મુક્ત કરશે, તો તેના બદલામાં હું પણ માધવસેનને મુક્તિ આપીશ.

અગ્નિમિત્ર સામ્રાટનો પુત્ર હોઈ ભારતખંડનો ભાવિ ચક્રવર્તી હતો. સુદ વિદલ રાજાએ

હેની સાથે લાગુ કરેલો આ સમાનત્વનો હક્ક તોને તદન, અસહ્ય લાગતો હતો, કાપાવેશમાં આવી તેણે રાજાજીને કહ્યું “કમ ? અમારી સાથે બેસી જાઓ તો તો જાણવી હુદ વિદ્વંસ-રાજ કામની અદલાબદલી કરવા મુજબ છે ? એ મુખ્યતુ આ કેવું મોટું સાહસ ! વાહતક ! સેનાપતિ વીરસેનને એકદમ વિદ્વંસપ્રત્યે મોકલો ! ”

અમાલ વાહતકે કહ્યું “જેવી મહારાજાની આજ્ઞા ! વિદ્વંસરાજનો વિનાશકાલ પાસે આગ્યો છે, એમ લાગે છે નહીં તો આવી વિપરીત બુદ્ધિ એને કમ સહે ? ”

“સારે પછી તમારો પણ એવોજ અભિપ્રાય છે ? ”

“એ મન તો મહારાજ રાજનીતિશાસ્ત્રને અનુસારીને છે. એ યદ્યપેનતા રાજ્યનો દમણજી, કમ આરંભ થયો છે. પ્રજાપર એની સત્તા-દશ્યુ પૂર્ણપણે જામી નથી. તોને નિર્મૂલન કરવા તો આ અત્યંત ઉત્તમ સંધિ છે ! ”

“ઉત્તમ ! સારે તો બુદ્ધિ તૈયારી કરવાની વીરસેનને મહારી આજ્ઞા જણાવજો ”

“જેવી મહારાજાની આજ્ઞા ! ”

પોતાના સૈન્ય સાથે સેનાપાત વીરસેન તુરંત વિદ્વંસ તરફ નિકળી પડ્યો.

સેનાપતિ વીરસેન દેવી ધારિણીનો ભાષ હતો. કેટલાએક દિવસ પૂર્વે એણે એક અત્યંત સુંદર બાલિકાને લાવી ધારિણીને સ્વાધીન કરી હતી. આ બાલિકાનું નામ માલવિકા હતું. અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને નૃત્ય, ગીત, નાટ્ય, ઇલાદિ કળાઓનું શિક્ષણ આપવા માટે નીમેલા એ નાટ્યાચાર્ય વચ્ચે અતિશે અણુજનાવ હતો.

અન્ને નાટ્યાચાર્યનાં શુણ્ય અને તેમની રિદા સંજ્ઞાથી જીરે તુલના અને વાદવિવાદ થતો, સારે અગ્નિમિત્ર હુરદત્તનો અને રાણી ધારિણી ગણુદાસનો પક્ષ લેતા. ગણુદાસ રાણીનો માણસ છે. અને હુરદત્ત રાજાનો માણસ છે, એવીજ સર્વની ખાત્રી થઈ હતી માલવિકાને નૃત્યગીતાદિ કલા શિખવવા માટે ધારિણીએ ગણુદાસને સ્વાધીન કરી હતી. માલવિકા અતિશય તિગ્મ બુદ્ધિની અને પ્રતિભાશાળી હોવાથી તદન થોડા વખતમાં આ સર્વ કલામાં પારંગત થઈ.

માલવિકાનો અવાજ બહુ મધુર હોવાથી તેના રૂપની તો તુલનાજ નહોતી. માલવિકા માત્રી હોય સારે તેના કંઠસ્વરમાંથી જાણે અમૃતનો વરસાદ વરસે ! નૃત્ય કરતાં તેના જે પદવિન્યાસ યામ અને અભિનય વખતે તેના મુખાદિ પર જે બાવ દેખાય તે માટે જાણે કે તેના સર્વાંગમાં દિવ્યાંગનાઓના દિવ્યરૂપના તરંગો ઉછળતા હોય એમ જણાતું. આવા જ શિષ્ય ગુરુનું ભૂખણ અને ગૌરવ ! પોતાના અતુલનીય શુભોચી આવા શિષ્યગુરુને અત્યુચ્ચ સ્થાનપર બેસાડે છે. માલવિકા સરિણી અત્યંત પ્રખર બુદ્ધિની અને પ્રતિભાશાળીની શિષ્ય મળવાથી ગણુદાસને અતિશય આનંદ યામ એમાં કમ નહ નહોતું. માલવિકા ધરત્વતીનો પણ ખાસ પરાજય કરશે એમ પુરાંગનાઓ પણ કહેતી હતી.

ચિત્રાચાર્યે ધારિણીદેવી માટે એક ચિત્ર તૈયાર કર્યું હતું. ચિત્રશાળામાં ધારિણી જ્યારે આ ચિત્ર જોતી હતી, તે વખતે રાજાની સ્વારીજ લાં આવી પહેંની પોતાના અતુલનીય સ્વરૂપથી અન્ય સદાકારીને મ્હાન કરી નાખનાર એક અપરિચિત સુંદરીનું ચિત્ર રાણીની સદસ્યરીમાં ઘડ્યું છે, એવું રાજાને લાગ્યું. માલવિકા રાજાની નજરે ન પડે

એવું રાણી ધારિણી ખાસ ધ્યાન રાખતી; પરંતુ આજ તેની કાળજી અને સર્વ પ્રયત્ન એકદમ બંધ જવા સરખું થયું.

રાજ્યે મુખ્ય દૃષ્ટિથી ધણી વખત ચિત્ત રહાયું. નેમ પૂછ્યું “આ કોણ છે વાંર, દેવી ?” ધારિણીએ રાજ્યને કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. રાણીની ન્હાની પુત્રી કુંભારી તસુલક્ષ્મી માતા પાસે ઉભી રહી ચીત્ર જોતી હતી તે બોલી “આ માસવિકા હો ! માતાની દાસી !” જે થાય તે ખરું પણ માસવિકા રાજ્યની દૃષ્ટિએ ન પડે એ બાબત ધારિણી દેવી હવે વધારે સારંધર રહેવા લાગી.

(૩)

માસવિકાનું માત્ર ચિત્ર નેમ રાજ્ય અભિમિત્ર એટલે બેહોશ થઇ ગયો કે માસવિકાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવા એકદમ અધીરો થઇ ગયો. પોતાનો આ હેતુ પૂર્ણ કરવા કંઈ પણ ઉપાય શોધી કાઢવા માટે એણે પોતાના મિત્ર વિદ્યુત્ત ગૌતમને આજ્ઞા કરી.

એટલામાં ઉત્કૃષ્ટ સધિ પ્રાપ્ત થઇ.

ગણદાસ અને હરદત્ત બંને નાટ્યાચાર્ય વચ્ચે અતિશય અભાવ અને વાદ હતો એ વાત તો કહીજ છે. ગૌતમે યુક્તિ વાપરી બંને વચ્ચેનો વાદ અધિક પ્રખર કર્યો.

ગણદાસ કહે “મહાસાગર અને પક્ષવ એમાં જે ભેદ, તે મ્હારી અને હરદત્ત વચ્ચે !”

હરદત્ત કહે “ગણદાસને મ્હારા પગની ધૂળની પણ યોગ્યતા નથી !”

આ વાદવિવાદનું જ્યારે ખૂબ ઉચ્ચ સ્વરૂપ આવ્યું, ત્યારે ગૌતમે કહ્યું “ત્હમે બંને અમથા શા માટે એકબીજા સાથે ઝગડો કરો છો ? રાજ્ય તમારી પરીક્ષા કરીનેજ કોણ એક બંને કોણ કનિષ્ઠ એ ઠેરવશે પછી થયું !”

એ બંને નાટ્યાચાર્યમાં આ પ્રમાણે ચાવી લગાડી ગૌતમ દોડતો દોડતો રાજ્ય પાસે ગયો અને આ વાત કહી, અને આ વાદવિવાદનો ફાયદો લઇ રહેનારી માસવિકાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કેવી રીતે કરી શકશે એ પણ ચોખ્ખું સમજાવી કહ્યું. ગૌતમની આ યુક્તિથી રાજ્ય અતિશય સંતુષ્ટ થયો.

થોડો સમય વિત્યા પછી ગણદાસ અને હરદત્ત એ બંનેએ રાજ્ય પાસે આવી એક બીજા સાથે વિરૂદ્ધ તકરાર કરી, અને રાજ્યને યોગ્ય ન્યાય કરવા વિનંતી કરી.

રાજ્યએ કહ્યું “હું જે તમારો ન્યાય કરીશ તો મ્હં ખાસ પક્ષપાત્ કયો એમ કદાચ રાણી કહેશે, તેના કરતાં દેવીને આવવા લો, એટલે તેની સમક્ષજ સગવતી કૌશિકીત્વમારા વાદનો નિકાલ લાવશે.”

બંને નાટ્યાચાર્યને રાજ્યની સચલા ગમી. રાજ્યની આંસાથી કંચુકા અંતપુરમાં જઈ દેવી ધારિણી અને પરિવારજન કૌશિકીને સાં તેડી લાવ્યા.

રાજ્યએ સર્વ હકીકત પરિવારજનને કહે નાંખી, અને કહ્યું “સગવતિ ! ત્હમે જ પરીક્ષા કરી આ વાદનો યોગ્ય નિકાલ આપો !”

સન્માસીની હસીને બોલી “નગર હોવા છતાં ગામડામાં રત્નની પરીક્ષા કરવા આવેલું એ કયો ન્યાય મહારાજ ?”

રાજ્યએ કહ્યું “સગવતિ ! ત્હમે ત્હમારા અસામાન્ય પાઠિલને લીધે આ વાદનો નિકાલ

કરવા યોગ્ય છે. હું ને દેવી પોતપોતાના નાટ્યાચાર્યના પક્ષપાતી છીએ. એટલે અમારા-
માંથી કોઈ આ વાદનો નિકાલ લાવશું તો કદાચ યોગ્ય ન્યાય થશે નહીં । ”

બન્ને નાટ્યાચાર્યોએ કહ્યું “ હા મહારાજ ! ભગવતીજ નિઃપક્ષપાતી ન્યાય આપવા
યોગ્ય ન્યાયાધીશ છે, એમણેજ નિકાલ આપવો જોઈએ. ”

અન્યાસિની વાદનો નિકાલ કરવા કશું થયું.

રાજાએ પૂછ્યું “ ભગવતિ, તમે આ બંનેનો અભિનય જોયોજ દશે ? ”

“ હા, જોયો છે તેથી શું થયું । ”

“ બંનેનો અભિનય, અને અભિનયને ઉપયોગી અંગસૌક્ય અતિશય મુંદર છે નહીં ? ”

“ હા, અભિનયની કુશલતામાં એ બન્ને શ્રેષ્ઠ છે. ”

“ સારે પછી એ એમાંથી શ્રેષ્ઠ કોણ અને કનિષ્ઠ કોણ એની શા પરથી પરીક્ષા
કરશો વાર, ભગવતિ ? ”

‘પરિવાજકા કૌશિકીએ કહ્યું “ કોઇને જાતે અભિનય કરતાં સારો આવડે છે, તો
કોઇને શિષ્યને તહેવું ઉત્કૃષ્ટ શિક્ષણ આપતા આવડે છે. આ બન્ને બાબતોમાં જેની યોગ્યતા
શ્રેષ્ઠ કરશે, તહેજે હું શ્રેષ્ઠ ગણીશ. એમના પોતાના અભિનયમાં શ્રેષ્ઠ કનિષ્ઠનો બેદલાવ
જરા પશુ કળી શકાશે નહીં. માટે શિક્ષક તરીકે કોની કેવી યોગ્યતા છે તહેની પરિક્ષા લઇ
કોણ શ્રેષ્ઠ અને કોણ કનિષ્ઠ એમો નિર્ણય કરી શકાશે. ”

ગૌતમે આમહથી કહ્યું “ સારે તો એમજ કરવું જોઈએ. ”

યાવું છે એ પ્રકાર પરથી મોટો પોતાનો થવાનો છે, એવું ધારિણી દેવીના મનને
લાગ્યું. માલવિકાનો અભિનય બતાવી ગયેલા પોતાના શિક્ષણપદ્ધતિની પરીક્ષા આપવા
વીચારશે એ તદન ઉધાકું હતું. મૂળમાંજ માલવિકાતું સૌદર્ય અતુલનીય દિવ્ય હતું. સંગીત
અને અભિનયથી એ સૌદર્યની શક્તિ સો ગણી વધશે એ પશુ સ્પષ્ટ હતું. આવી રિયતીમાં
જે મુંદરી માલવિકા રાજની દષ્ટિએ પરી તો તહેની પ્રાપ્તિ કરવા એ એકદમ અટકાર્ય
કરશે એ સ્પષ્ટ હતું । માત્ર ચિત્ત જોઇને જ રાજ માલવિકાપર અતિશય મુગ્ધ જેવો દેખાતો
હતો । અસારે માલવિકા પ્રલક્ષજ એની રક્ષાએ આવી ઉભી રહેવાની હતી; તેણે પોતાના
દિવ્ય મધુર કંઠથી ગાયેલું સંગીત રાજને કાને પડવાતું હતું; અભિનયમાં ચનાર તહેના
મોઢક દાવલાવ તહેની દષ્ટિએ પડવાના હતા । શું આ અનર્થપૂરેપરા કેવળ દુષ્ટ ગૌતમના
કૌશલ્યથી તો ધડાઇ નથી ? આ અનર્થપાત અટકાવવા કાંઈપશુ ઉપાય નથી શું ?

આવા વિચાર કરીને ધારિણીએ કહ્યું “ આથી યાગ્ય પરીક્ષા શી રીતે થશે ? શિષ્યની
પ્રુદ્ધિ જો મંદ દશે તો ગુરના ગુણ તે અગટ કરી શકશે નહીં । આવે કેકાણે શિષ્યના અસ્વચ-
પશુને સીધે ગુરને જરાપશુ દોષ દેવાય નહીં । ”

રાજાએ કહ્યું “ એ તો ખરું છે. ”

ગણદાસે કહ્યું “ શિક્ષણ આપવા યોગ્ય જો શિષ્યની નિવડ કરતાં ગુરને આવડે નહીં,
તો તેથી તહેની પ્રુદ્ધિચત્રતા ઉધાડી થશે । ”

ધારિણીએ જરા ભવાં ચલાવે કહ્યું “ આવાળે, આ આવો અપ્ત તહે કરશો નહીં.
એ બધું જશે, જે તમારી શિષ્યિણીનો તહેમને આટલો બરોસો છે તહેને તો સિખવાવું.

શરે કર્યાને હજી બહુ દિવસ થયા નથી ! હજી તે વિદ્યાર્થી પરિપક્વ થઇ નથી. આજ બધાની સમક્ષ પરીક્ષા માટે તહેને લાવવી એ ત્હમારી દુરદૃષ્ટિને યોગ્ય લાગે છે કે ? ”

ગણુદાસે કહ્યું : “ તેથી તો મ્હારો આટલો આગ્રહ છે ! એકદમ ચોક્કસ વખતમાં હું કેટલો ઉપદ્રવ શિખ્ય તૈયાર કરી ચકું છું એજ મ્હારે વિશેષ કરીને બતાવવું છે. ”

હવે વિદ્યન નાંખવામાં કાંઇ માત્ર નથી એવી ધારિણીની ખાત્રી થઇ. અક્ષત વિષય મનથી તેણે આખરે એક વખતની અનુમતિ આપી.

પરિત્રાણકા બોલી “ ઠીક છે, અમે ઐતુષ્યથી ‘અભિનય’ નાટ્યનો અભિનય બોધશું. બન્નેએ પ્રેક્ષાગારમાં જઇ સજ્જ થવું. સર્વ તૈયારી થાય એટલે મ્હંજ વગાડી અમને ઇશારો કરજો, એટલે અમે બધા અભિનય બોધ આવશું. ”

અપૂર્ણ.

દેવનિ.

અક્ષાંડનાં અગણીત રહ્યાં જે તેજના વળી પુનઃ છે,
તે અંદ બધા આકાશમાં કંઈ ગાનમાં મશહૂર છે;
પણ પ્રયત્નતે આ બન્યાં જે નાશવંત શરીર આ,
તેથી અવજી નહીં થઇ શકે એ દેવી ગાન અપૂર્વહા !

ગાધર્વનાં જે ગીત તે વળી સુરપતિને પ્રિય હતાં,
તે ગાનમાં બહુ લીન થઇ નિજ શીર્ષ શેષ હુલાવતાં;
સંગીતના અંકારમાં સહુ મુગ બીચારાં લીન થઇ,
હવન મરણ નવ લેખતાં તે ગાનમાં વીધાઇ જઇ.

મુરચ્ચામ સરખા મરત બનીયા દેવની પારી કરી;
એ ગાન અહંશુત દોરી છે બે દેવથી સંધાઇ ગઇ;
ત્રુટે નહીં કોઇ કાંઈથી કે રાક્ષસી માયા થકી,
એ દોરીથી કંઈ ભક્તને તો સ્વર્ગની અંખી થઇ.

આ વિધ્વંસી જે ગદનપટના નાદમાં એ ઝરત છે,
વળી ગાન-તંત્રીનાદ એ સહુ વેરમાં પણ સ્પષ્ટ છે;
વળી નાદ આ અક્ષાંડનો કોઇ દેવને જ જણાય છે,
આ હવ પણ કંઈ મુક્ત થઇ એ ગાનમાં જ તણાય છે.

ગણી ગાનને આ વિધ્વંસી રચના તણો પાચે અરે !
સહુ ગાનમાં બહુ લીન થાને, લીન કરજો અન્યને;
જે કોઇને સંગીતની કે તાનની ગણના નહીં,
તે હવન પણ શ્રુત સમ ગણે એ વાત નિશ્ચય માનવી.

૧૬-૫-૧૬.

“સુર”

૧ નૃસંગીત, સાથે એક પ્રકારનો અભિનય. આ અભિનયથી અભિનેત્રી બીજાની ભૂમિકા સમ પોતાના નૃસનો લાવ પ્રગટ કરે છે.

૨ નૃસંગીતઅભિનય વગેરેનું પ્રદર્શન ન્યાં હવું એવું નાટ્યમંદિર.

ગીતાજીમાંથી કેટલીક હૃદયંગમ વિચારણા.

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધમોત્ત્વચ્છિતાત્

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો ભયા વહઃ

વિગુણ અર્થાત્ ગુણ વગરનો, અધુરો, એમ નહિ, પરંતુ ખાસ, Special, Natural Normal, સ્વભાવતઃ પોતાના વિશેષ ગુણવાળો. આવા વિશેષ ગુણથી યુક્ત સ્વધર્મ ગમે તેટલી ઉત્તમ રીતે Artificially આચરાયલા પરધર્મથી વિશેષ શ્રેયસ્કર છે. આથીજ તેવા સ્વધર્મમાં નિધન-મૃત્યુ પણ શ્રેયસ્કર ગણેલું છે. અને એવો આચરાયલો પરધર્મ કેવળ ભય પ્રવર્તક છે એમ પણ બાબ્બુ છે. વાચ્યાર્થ ન્યાણી આપણે કંઈ ઉંડા ઉતારોએ. અને આપણી આધુનિક રિયલિતે અવલોકાએ.

અધુના સ્વધર્મ છે કે સ્વધર્મ છે (Doggedness)? અને આવો સ્વધર્મ પોતાના વિશેષ ગુણથી યુક્ત-હોઇ અધુરા સ્વધર્મ રૂપેજ હોઇ, -પોતાની બહુરંગી ભવ્યતા દાખવવામાં કુશળ છે. જેની ઘટીએ એકા તેના ગીત ગાવાં એ સ્વધર્મની રિયલિતે તે આપણી નથી? આથી શ્રેયને બદલે ભય ઉત્પન્ન થાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય ખરું? આપણા આધુનિક જીવનમાં આ બાલવૃદ્ધ પર્યંત જે અસંતોષની ભાવના જાગી રહી છે. જે અસાન્નિત જેવું આપણું જીવન આદિથી અત્યંત પસાર થાય છે, તેવું મુજ માત્ર ઉપરાંત સ્વધર્મ છે એમાં જરિયે શંકા રાખવા જેવું નથી, નિશ્ચીત ભાવના વિહોણા તે પરધર્મ છે, જ્યાં Duty નહિ પરંતુ Right તું બળ સર્વેપરિ છે. આટલી ટુંકી અને સદ્ગમ સુચનાજ આ શ્લોકનું સુચન કરવા પૂરતી છે.

एवं बुद्धेः परं बुध्वा, संस्तभ्यात्मानं मात्मना

अदिशतुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम्.

આત્માને શુદ્ધિનો Director બન્યો, આત્માને આત્માનું સત્યભાન કરાવી, (giving it its real standing) અદિ=માર-ધાતુને મારીએ છીએ તેમ ધાતુને માર્યાથીજ તે સવિશેષ પાંક્તિ અને છે; તેમજ સર્વ કામના માત્રને મારવાથી પૂણું કામ થવાય છે. બાહી ખેટો સંધ્ય એટલાજ બળથી ધુનઃ બહુશી ઉઠે છે. અને કામનાની અતેકશઃ જવાહાએ આરેપાસ ફરી વળે છે. કામનાને મારવી એટલેજ તેમને Absolut Conscience પ્રતિ વાળવી. તેનો તાપ આપ્યા કરવો. તેજ તેમનું સર્વંતું મુજ છે, એવો અનુભવ કરાવવો; આમ થતાં કામનાઓ મરશે અને પૂણું કામ થવાશે.

प्रकृति स्वामधिष्ठाय संभवान्यात्म मायया.

કૃતિ, રિયલિતે, કામ, નિરોભાવ, અનુગ્રહકરણ આં પંચ કૃત્યથી વ્યાપ્ત પ્રકૃતિ-જે આદિ કારણ છે, અને જે કોઈની અસર નથી, -The cause alone and not the effect of anything-Prima cause. અને માયા એ પ્રકૃતિનુંજ કર્મ છે, the action of the Prima cause. થકી અને માયા ઉભય એકજ છે. વૃહદ અને માયા=Measurably going, developing એ ઉભયનો અનંવાધ્ય એકજ છે. રૂઢિને વિશ્વાસ એજ

તેમના અર્થ છે. વળી યજ્ઞ એ મધ્યમિન્દુ છે અને માયા એ પરિધ છે. યજ્ઞ શાન્તિ છે અને માયા યજ્ઞ Potential energy છે અને માયા kinetic energy છે. યજ્ઞ આથી Potential existence છે અને માયા આથી Actual existence છે અને છેલ્લે તે ઉભય એકજ વર્તુળમાં છે. તે એકજ ચક્ર છે.

કમળ્ય કર્મયઃ પુર્યેદ કર્મણિ અકર્મય ।

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્સ્ન કર્મકૃતઃ ॥

કર્મમાં અકર્મ જોવું, અથવા મન પ્રાણેન્દ્રિય કર્મોમાં-માયાવી કર્મોમાં-પરિધ ઉપરના કર્મોમાં-કેન્દ્રસ્થ અક્ષરસ્વરૂપ-ચિદ્ધનસ્વરૂપ જોવું તેજ છે. સકાળ, અકામ, નિષ્કામ, આત્મ અને આત્મ કર્મો એજ સાક્ષાત્કાર પૂર્વક કરવા એજ સુખનો રાજમાર્ગ છે. વિનયની કુચી છે. અને એથી ઉત્પન્ન બ્રહ્માવાવી કર્મમાં-માયાવી કર્મોની ઉપેક્ષા કરવી વા તેમને બ્રહ્માવામાં વાળવા, એ કર્મબુદ્ધિમાન, યુક્ત-(Joined with absolute consciousness)અને કર્મકૃત મનુષ્ય કરી શકે છે?

સમસિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ :

સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિને હું પ્રતિ વાળવું. 'હું' નાજ રૂપો છે એમ જોવું, ને તે વડે absolute consciousness નો સાક્ષાત્કાર કરવો. ટુંકામાં આત્મકામ યવું. પૂણ્યકામ યવું. કારણ સિદ્ધિ અસિદ્ધિનાં માળખાં મનના અતુલવોજ વડેજ છે. અને મનબુદ્ધિ હોતાં તેઓ પશુ અસત છે. સસ તેા અમર્ષાદ લાન તત્વ એટલુંજ છે. ને તેને જ નળણું ચોખ્ય છે.

વ્રહ્માર્પણ વ્રજહર્વિ વ્રજાગ્નો વ્રજણા હુતમઃ इत्यादि આ શ્લોક ઉપરોક્ત યજ્ઞ ભાવનાનું પ્રકટીકરણ કરે છે. एकोऽहम्, बहुस्याम् ની પ્રતિજ્ઞા મારેજ આ શરીર ઉત્પન્ન થયું છે. જેને સોઽહમ એ લાવથી સંસિદ્ધ કરવાનું છે. Generated Body ને ensouled કરી તેનું Regeneration કરવાનું છે. ત્યાર પછી શ્લોકમાં ઇન્દ્રિયના ભિન્ન ભિન્ન દેવતાના ચોખ્ય ચોખ્યભાવથી પ્રેરામલા યજ્ઞો દાખવ્યા છે. જેથી પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય પરિણામણુ પામે, અને જીવન-સમૃદ્ધિ સવિશેષ ઝીલી રહે. બ્રહ્માવાતની પૃથક્તા અનેરી નામી રહે, આવાજ દ્રવ્ય યજ્ઞથી જ્ઞાનભરી વિશેષ શ્રેયકર છે એમ દાખવ્યું છે જેનો અર્થ એટલોજ છે કે જે ગાળી શકાય એવું દ્રવ્ય છે, જેને જ-મદેહ કહે છે તેજ છે. આને ગાળવા જ્ઞાન તૈયાર છે. Thought is the seed of action, that is to be absorbed-to be liquified into Thought. વળી વ્રજાગ્ન્યાવાય કર્માણિ=બ્રહ્માં કર્મમાત્રનું આરાધન કરવું, મનુષ્ય જ-મકૃત કર્મોના ગર્ભ બ્રહ્માં મૂકેના, જેથી તે કાલે બ્રહ્માં બને. મનુષ્યની અહંકાર સૃષ્ટિ લીન થયે બ્રહ્મ સૃષ્ટિની ઝાંખી થાય. અર્થાત્ અહંકાર સૃષ્ટિ બ્રહ્મ સૃષ્ટિમાં વિલિને તિરોભાવ પામે.

સન્યાસી=સમ્યક્ પ્રકારે તિરાંતે એટલે છે તે સન્યાસી આ એનો ધાર્મ્ય અને આવા સન્યાસી તેજ ચોળી, ચોળી થતાં પહેલાંની અવસ્થાને સાધક અવસ્થા કહે છે. અને લી

કર્મને કરિણરૂપ દાખવ્યું છે, પછીથી યોગારૂઢ થવાનું કારણ શમતા આપ્યું છે. આ સિદ્ધતી અવસ્થા સૂચવે છે. આ યોગારૂઢપણું તેજ 'સર્વ સંકલ્પ સન્ધ્યાસી' છે. હવે પ્રવર્તતી માન્યતા વિચારીએ. સર્વ સંકલ્પ સન્ધ્યાસી એટલે સામાન્યતઃ એવો અર્થ કરાય છે કે 'સર્વ સંકલ્પ લાગી-(Renouncing the formation will) પરંતુ વસ્તુતઃ આ ત્યાગ નથી કારણ ત્યાગ તો સંકલ્પ ફલનો કરવાનો છે. સંકલ્પનો નહિ. સર્વ સંકલ્પનો સન્ધ્યાસ ત્યારે-યજ્ઞ શકે કે જ્યારે મનુષ્ય સર્વ તૃપ્ત થાય. આ સર્વતૃપ્તિભાવ ત્યારેજ જામે કે મનુષ્ય જાતે અનંત છે, અમોઘ સામર્થ્યવંત છે, સૃષ્ટિનો પિતા, ખાતા અને નેતા છે, પ્રેરક ચાલક અને શાસક છે, સર્વ ઇચ્છાઓનો, સંકલ્પનો, વાસનાઓનો, બાવનાઓનો, વિચારણા માગનો ઉત્પાદક અને નિયામક પોતેજ છે. સૃષ્ટિનાં સર્વ દ્રવ્યો પોતાનીજ ક્રિયા માત્ર છે. ઇચ્છા જ્ઞાન અને ક્રિયા એ સર્વનું મુળ સ્વરૂપ પોતામાંથીજ હૃદયમયું છે, અને એ સર્વનો સમૂહ ધારણ કરી ઉડનાર સર્વથી પર એવો પોતેજ છે. વ્યહિ અને સમષ્ટી બ્રહ્મથી પર એવો પરિબ્રહ્મ પોતેજ છે. આત્મ અપૂર્વ બાન યતાં, સાક્ષાત્કાર યતાં, મન નિશ્ચય યાય છે, સર્વ આગંતુક સંકલ્પોનો હૃદયેદ યાય અને પોતે આત્મકામ યતાં સર્વ સંકલ્પોનું મુળ આત્માપ્રતિ વળે, અને સિદ્ધિ, અસિદ્ધિનાં પર તેમનાપર ચઢે નહિ. સર્વ સંકલ્પ automatically પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ વા અપ્રાપ્તિમાં પોતે જરિયે હૃદયશોકનાં માળખાં ધારણ ન કરે. વળી ભૂતનાં વર્તમાનને હાલીનાં એકે કમોનો, તેને દેખ ન લાગે. કારણ મનના માનેલા ભૂત, વર્તમાનને અવિષ્ય તેને living Present જેવાજ છે, અને એ પોતે Act, Act, in the living Present એ બાવનાનુસારજ વર્તે છે. કર્મફળની સ્પૃહા વિનાનો અદિજ; તેનો લાગ છે. બાકી પૂર્ણ સંકલ્પ થયું તેજ તેનો સન્ધ્યાસ અને યોગ છે.

મણવ=સદા સર્વદા નવોજ, તાજેજ ever new, ever fresh. આરીજ રીતે પુરાણ=પુરાણનવ એ શબ્દનો અર્થ લેવાનો છે.-Old and yet new. વળી દેવ શબ્દનો અર્થ Shining ones એમ કરાયલો છે પરંતુ વસ્તુતઃ તે ઇન્દ્રિય દેવતાને અનુલક્ષ્યો હોય તે તે ઇન્દ્રિયનાં functions Controlling ones, જેવો દેખા દે છે-તેમનાં કર્મોના સ્વામી જેવો દર્શન દે છે.

શિયલ્લવતી વિમલાકુમારી.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૭થી)

મધ્ય રાત્રિનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો હતો. ઉદેપૂરના કિલ્લા ઉપરના પહેરેગીરો તેમજ શહેરમાંના ચોડીદારો શિવાય પ્રજાજન શાન્ત નિદ્રાની ગોદમાં સમાપ્ત થયા હતા. આકાશમાં અનેક તારાઓ ચમકતા હતા અને પૃથ્વી ઉપર પ્રકાશ પાડવા માટે વારંવાર આકાશના અંદર ના લાગમાં જઈ, વધુ અલપૂર્વક પાછા બહાર આવતા હતા પરંતુ શોક માત્ર એજ હતો કે તેઓ અંદર સમાન પ્રકાશ આપી શકતા નહતા. સેનાપતિ વિનાનું સેન્ય, નૃપતિ વિનાના હરખારીઓ અને શિશુ વિનાનાં અંગો સમાન એ તારાઓ અત્યારે ચન્દ્ર વિના નજામા હતા.

ઉદેપૂરના કિલ્લાની બહાર-હાલમાં એક સૈન્ય પહેલું હતું. અકબરના પુત્ર સલિમની સરદારીની નીચે ઉદેપૂરનો રાણાને મદદ કરવાના હેતુથી આ સૈન્યે અત્રે પહોંચી નોંખ્યો હતો. એમને તેનો દેખાવ જંગી મોઝાઓવાળા સાગર સમક્ષ ફરેલા ટીટોડીઓના ટોળા જેવો લાગતો હતો. ઉદેપૂરનો રાણો, મેવાડના મહારાણાની માફક દૃઢ નિશ્ચયી બન્યો. છે તે એક અકબર જતણતો હતો પરંતુ તેને એકદમ હરાવી શકાય એમ નહોતું તેથી તેનો વિચાર એક મોટું સૈન્ય એકત્ર કરી તેને સારી ક્ષણે આપીને થોડાવખત પછી ઉદેપૂર ઉપર હુલ્લા કરવા મોકલવાનો હતો પરંતુ સલિમ ઉતાવળીઓ બની ગયો હતો કારણ એ વિલાસી શાહજાદાએ. ઉદેપૂરનો રાણાની કન્યાના રૂપગુણની પ્રશંસા સાંભળી હતી આથી જેમ અને તેમ જલદીથી એ રાણાને હરાવવા તેણે એક સૈન્યની સરદારી લીધી હતી અને અહીં પહોંચી નોંખ્યો હતો. અકબરને ખાતરી હતી કે સલિમ કાંઈ પણ ધોળા શકનાર નથી. અને ત્યાં ઉલટો વિલાસમાં વધુ મરત બંસશે. તેની એ અટકળ કાઢી રીતે ખોટી નહોતી. સલિમે ઉદેપૂરના કિલ્લા સામે ધાવણી નોંખ્યા પછી, આજ રાત્રે પોતાના તંત્રમાં નાયમુજરો કરાવ્યો હતો અને રાત્રિનો પાછલો પહોર થવા આવ્યો હતો તે છતાં પણ એ મુજરો ચાલુજ હતો. મુગલ સૈન્યના બધા સિપાહીઓ એ નાય જેવામાંજ તાલીન હતા. શું તેઓ આ રીતે ઉદેપૂરનો કિલ્લો છતી લઈને રાણાને મદદ કરી શકે ખરા ? કદી માની શકાય નહીં.

એક બાળુ જ્યારે આ પ્રમાણે મુગલ ધાવણી રંગરાગથી ગઈ રહી હતી ત્યારે બીજા બાળુ એક કાળા ઝબ્બામાં વીંટળાયેલી વ્યક્તિ ધીમે પગલે રાજકુમારી વિમલાના બગીચાની દિવાલ કુદાવીને અંદર દાખલ થયો. તે આકૃતિ થોડેક દૂર ગયું હશે એટલામાં એક પહેરેગીર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આકૃતિએ તેના કાનમાં કાંઈક શબ્દ કહેતાં પહેરેગીર એકદમ દૂર ઉભો રહ્યો અને તેને સલામ કરવા લાગ્યો. એવી રીતે આગળ જતાં જતાં જેટલા પહેરેગીરો મળ્યા તેટલાને અચૂક શબ્દ કહેતા કહેતા તે વ્યક્તિ ઠેઠ રાજકુમારી સુતી હતી ત્યાં જઈ પહોંચી. રાજકુમારી એક કિમતી પર્યંકપર સુએથી પોઢી ગઈ હતી. તે વ્યક્તિએ ક્ષણભર તેની તરફ દ્રષ્ટિપાત કર્યા પછી એક ઝીણી સિસોટી વસાવતાં, પાંચ કાળા ઝબ્બાવાળા માણસો ત્યાં આવી લાગ્યા. બધે અગાઉથીજ બધું નક્કી કરી મૂક્યું હોય તેમ કુમારીને મોઢે એકદમ કુચો દેવામાં આવ્યો અને તે પછી તેને સર્વાંગે એક કાળું વસ્ત્ર લપેટીને સવે બધા મહેલ બહાર નીકળ્યા. આ બધું બધુંજ ત્વરાથી કરવામાં આવ્યું. મહેલ બહાર આવતાંજ એકવ્યક્તિએ કુમારીને, પોતાને બધે ઉંચકી લીધી અને બગીચાનાં મુખ્ય દ્વાર તરફ ન જતાં એક નાના દ્વારમાંથી તે બહાર નિસરી પડી થોડેક દૂર જતાં એક ટક્ક સાથે એક થોડો બાધેલો હતો ત્યાં ઉભેલા એક માણસના કાનમાં કાંઈક કહીને તે વ્યક્તિ કુમારી સાથે થોડા ઉપર ચડી બેઠી અને થોડાને જોરથી એડી મારતાં તે પવનવેગે દોડવા લાગ્યો. થોડા આગળ ઉભેલા માણસ બગીચામાં આવ્યા પછી બાકીનાં માણસો પોતપોતાને અગાઉ રચેને જતાં રહ્યાં રાજકુમારી વિમલાને ઉંચકી જનાર વ્યક્તિ આડોઆવળો જંગલના માર્ગે પસાર કરીને સાત આઠ કોશ દૂર જતી રહી. એટલે અતરે જવા પછી એક ઝાડી આવી અને એ ઝાડીની વચ્ચેવાચ્ય એક દેવાલય દેખાયું. અહીં થોડાને ઉભો રાખીને વ્યક્તિએ કુમારીને દેવાલયના પગથીઆ ઉપર ઉતારી, તેણે પોતાના કાળા ઝબ્બો કાઢી નોંખ્યા; થોડાને એક

ઝાંડ સાથે બાંધેા અને વિમલાકુમારીને દેવાલયની અંદર લઇ આણી. દેવાલય શરૂ કરતું હતું અને જીર્ણોદ્ધારમાં હોય એમ જણાતું કેમકે શિવલિંગની કાંઇ પેશુ પ્રકારની પૂજા થઇ હોય એવાં ચિહ્ન ન હતાં દેવાલયમાં આવ્યા પછી તેનાં દ્વારને વ્યક્તિએ વાંસી દીધાં અને વિમલાના શરીર ઉપરનો કાળો ઝગમો દુર કર્યો કુમારી ભીતિથી બેશુદ્ધ થઇ ગમલી હતી. બંધ છોકરામાં આવ્યાથી તે શુદ્ધિમાં આવી. ધીમે ધીમે તે હઠીને બેઠી થઇ તથા આસપાસ જોવા લાગી. પહેલાં તો તે સમજી શકી નહીં કે પોતે ક્યાં છે? તેણે પોતાનાં રિવાજ પ્રમાણે દાસીને હાંકી મારી એટલે તેને અહીં લાવનાર વ્યક્તિ આગળ આવી અને કહેવા લાગી, વિમલે, ગમરાઇથી નહીં. તારી દાસીઓ તો અહીં હાજર નથી પણ આ દાસ તારી દરેક પ્રકારની સેવાઓ ઉદારવા હાજર છે કહતા હું પ્રેમ બિદ્યા માથું છું તે આપ એટલે તને કાંઇપણ પ્રકારની વિપતિ નહીં નહીં—

વિમલાએ વચ્ચે કહ્યું: કોણ શુકસિંહ? તું અહીં ક્યાંથી અને શું મારી ઉપર બળાતકાર ચલાવવાના છરાવાથી તું મને અહીં લાવ્યો છે?

“કુમારી, તું શાન્ત થા, તું તારા મહેલમાં છો એમ સમજજો કેમકે મારી માગણી કશું કરીશ કે તુલજ હું તને લાં મૂકી આવીશ અને પછી આપણે બન્ને તારા પિતા પાસે જઇ આપણાં લગ્નની રજા માગી—

“ચૂપ રહે, ઝા અવિચારી, આવા નિર્જન વનમાં મને દુઃખી કરવા માટે લાવતાં તને શરમ ના આવી? જે બાબતની મેં તને ના કહી છે તે નાહક સંભારવાથી જો લાગે! આ જન્મમાં તું કદી પણ મારી સાથે લગ્ન કરી શકશે નહીં, સમજ્યો?”

“તો બાપ સાહેબ, તમારે બળાતકાર મને તાબે થવું પડશે, સમજ્યા?” શુકસિંહે કંઇ કંઇ એટા કરતાં કહ્યું.

“હારે શું તું એમ સમજે છે કે, પોતાની પુત્રીનું અપમાન કરનાર નરાધમની ખાતર લીધા વિના રાજ યશવન્તકિંહ જ પાને બેઠો? જેને લાં તે તારાં બાળપણ કાઢવું, તેતુજ તું છુર કરવા તૈયાર થયેા છોને? જે ડાળી ઉપર તું બેઠો છે એજ તું કાપે છોને? તારી ઉત્તિને, તારા યશને અને તારા સ્ખંભને સદા સર્વદા મારા પિતાએ ખ્યાલ રાત્રિદિન કર્યો છે અને શું તેનો તું આવી રીતે બદલો આપવા માંગે છે કે?—

“કૃપા કરીને એ બધી તારી વિદ્વતા બીજાને માટે રાખી મૂક. હું તો આટલું સમજું કે જે સુખ મેજવું તે આપણા આપણું કોણે દીધી કાલ. તારી સાથે લગ્ન કરવાનો મને દરેક અધિકાર છેજ અને જે તું સાંતિથી તાબે નહીં થકશ તો પછી મારે બળાતકારથી પણ મારો એ અધિકાર સાબિત કરવો પડશે!”

“શુકસિંહ, બળાતકાર કરવાની તારી મગદુર નથી, સમજ્યો? તારા જેવા એક ન માલા, નરાધમ, અને અધેાર રાક્ષસથી હું લેશ પણ ડરતી નથી—

“વિમળા, સંભળીને બોલ નહીં તો આવી બનું સમજ—

“જા, જા, બાપલા, તારા જેવા મુર્ખાઓ તો મારા પગની રજા બરાબર પણ નથી!”

“એમ? હારે ઝા ઉદ્ધત છોકરી જોઈ લે મારો હાથ—

એટલું કહીને જોના તે વિમલાને મારવા આગળ ધસ્યો કે બહારથી “અખરદાર” એવો એક ગંભીર અવાજ આવ્યો અને દેવાલયના દ્વાર તોડીને એક વીર વેપધારી યવન આકૃતિ અંદર દાખલ થયું.

“અથ સખશ, આ પરીને કેમ ત્રાસ આપે છે ? હુદ્દોએને વશ કરી લેવા માટે અમારા શાહનશા સાહેબ પાસે આવીને થોડાક પાઠ શીખીને પાઠ શું નાજનીતો તે કંદી તરવારથી વશ થતી હશે ? જા, જા, તારે હાથ એ ત્યાંથી રહી તમે હિંદુ લોક માહિમાહિ એકખી-જની સ્ત્રીઓને ત્રાસ આપોછો તેથીજ તમારાં રાજ અમારે હાથ આવ્યાં છે ! આત્મ એ કાસિમ, આ પરસ્તાની પરીને ગિરફતાર કર આ કાફિરને તેની કિંમત શું સમજાય ? એમાં તો આપણો શાહનશાજ પ્રવીણ !”

એક ખીજે યવન અંદર આવ્યો તેણે પોતાના ઉપરીના હુકમને અમલ તુર્તજ કર્યો. શુકસિંહના અવિચારીપણાથી રાજકુમારી મુસલમાનોની કેદી બની ! શુકસિંહનો બહુચકની પેટે આ બધે ગદાર જોના એતો સ્તબ્ધજ થઇ ગયો. રાજકુમારીના નેત્રોમાંથી અશ્રુઓ પડવા લાગ્યાં. શુકસિંહની દિગ્મુદતા માટે કુમારી બહુ દિલગીર થઇ તેણે તેને ઠપકા આપતાં કહ્યું. “શુકસિંહ ! પિતાજીએ તારી ઉપર કરેલા આભારો સંભાર. શું આ વખત જોઇ રહેવાનો છે ? આ દુષ્ટ લોકોના હાથમાં શું તું મને ધણીજ સહેલાઈથી આપી દેવા માગે છે ? કેમ બોલતો નથી ? અરેરે, આના એક કુર, અવિચારી અને દુષ્ટ સ્વભાવવાળા આ માણસને ક્ષત્રિય કેમ કહી શકાય ? પૂર્વના દાનાં દિવના-પોતાની જાતિના શત્રુને પણ, દેકની ખોતર મદદ કરનારા ક્ષત્રિયો કયાં ગયા ?—

વિમલા આ મુજબ આગળને આગળ બોલત પરંતુ શુકસિંહનો ચુસ્તો આટલું સાંભળતાંજ વધી ગયો હતો તેથી તેણે મુસલમાન સરદાર ને જરા વક્રોક્તિમાં કહ્યું “અથ તુક આ કન્યા ઉદેપુરના રાણાની પુત્રી વિમલા છે; માટે તેની જરોઅર ખાતર બરદાસ્ત રાખજો; મારે આમ એટલા માટે તમને મલામતજ કરવી પડે છે કે હું તેને ત્યાંજ ઉછરેલો છું.”

“ઓ ખુદા ! શું આ નાજનીત ઉદેપુરની રાજકન્યા છે ? વાહ વાહ ત્યારે તો આ પંખીકુંઠીક આવી ગયું. અમારો આ શાહનશા એનીજ શોધમાં છે; અને શું તું ઉદેપુરના રાજાને ત્યાં ઉછરેલો છે ? તો તો તું તેના બાપ જરોઅર ગણાય ? ત્યારે શું તું ખુશીથી આ કન્યા અમારા શાહનશાને આપી દે છે ?”

“હા, ધણી ખુશીથી.”

“પણ થોડીકવાર પહેલાં તો તું તેને પગલો દતો, એનું કારણ શું ?

“કારણ ખાનગી છે તારે વધુ હડાપણ કરવાની જરૂર નથી. નહીં તો મારી તરવાર નો સ્વાદ ચાખવો પડશે, સમજ્યો ?” શુકસિંહે બપેલા બતાવ્યો.

“જા, જા, ઓ બાપલા, શરમ છે તને કે તારી બહેન ઉપર તું બળાતકાર ચાલવા જતો હતો, અમે શોક ગમે તેવા છીએ પણ તારા જેવા રાક્ષસી હૃદયના નથી; તારી મને મિલકુલ પરવા નથી; તું એવકાઈનો ખરેખરો નમુનો છે તેથી મારા શાહનશાને તારી શિક્ષક બતાવવા હું તને ગિરફતાર કરું છું. એકદમ નાગી નરવાર મને સોંપી દે. નહીં તો પાછળથી તારે પરનાવો કરવો પડશે.”

“ અરે દૂર થા દૂર તારા જોવા તો સેંકડોને મેં આંચકની પેઠે યોગા નાંખ્યા છે—
પણ શુકસિંહથી આગળ બોલી ચકાયું નહીં કેમકે તે મુસલમાને તેને તરવારનો એક
સખત ફટકો લગાવ્યો જેથી એકદમ કળાખાઈને તે નીચે પડ્યો. મુસલમાને તેની તરવાર
લઈ લીધી અને તેની સાથે આવેલા ઠાંસીમની મદદથી તેના હાથમાં બેડી પહેરાવી દીધી.
તેઓ બન્ને પાસે ઘોડાઓ હતા તેથી એક ઘોડા ઉપર વિમલાને અને બીજા ઉપર શુકસિંહને—
મુસ્કેટાટ બાંધીને આ મુસલમાનો, બન્ને કાંધ બંધુ ન હોય તેમ, ગીતો લૂલકારતા લત-
કારતા આગળ ચાલ્યા.

(અપૂર્ણ.)

સચ્ચી !

બથવા

હૃદય-સંગમ.

[આ વાર્તા અંગ્રેજ ઉપરથી લખેલી છે લેખકને અત્યંત હૃદયભેદક લાગવાથી તેને અનુવાદ
કર્યો છે. શુજાતના વાંચક આ વાત મન પર કેવી રીતે લેશે તે કંઈ કહાય નહીં, પરંતુ વાર્તા
રહસ્ય અમૂલ્ય છે. હિન્દુ અને અંગ્રેજ સી વચ્ચેનો તફાવત એક અંગ્રેજ પુરુષના હૃદયના ઇતિહાસ
ઉપરથી જણાઈ આવે છે.]

૧

એક ચહેરના એક સરિયામ રસ્તા ઉપર દુનિયાથી કંટાળેલા, આનંદરહિત ધીમે ધીમે
ચાલતો હૃમિલ્ટન, આમથી તેમ નિરપ્રજ્ઞાથી જોતો જતો હતો. તાપ સખત હતો. પવન
ખિલકુલ નહોતો. બળદના ગાડાં કિયુ કિયુ કરતાં ધૂળ ઉરાડનાં જતાં હતાં. હૃમિલ્ટનને ક્યાં
જવું હેતું જાન નહોતું. ગરમીથી લોથપોથ ચંચેલા કામથી ચાકેલા, તેની આંખ અને માથું
દુઃખતાં, અને પાણીની સખત તરસ લાગેલી—એ સર્વ તેની માનસિક વેદના આગળ તુચ્છ
હતું. તે વેદના સમાજ પર તિરસ્કારની હતી, અને તેના આખા શરીરમાં વ્યાધિ માફક
પ્રસરી તેના હૃદયને રૂંધી નાંખતી હતી. મનને સંતોષ આપવાના એકે એક માર્ગ તેણે
જોયા હતા. દરેક માર્ગે તેને થોડે સુધી લલચાવી, કંટામાં નાંખ્યો હતો, અને તેના મનને
વધારે ઉશ્કેરી તેની અંદાને તોડી નાંખી હતી. હેતું હૃદય આનંદ વિના નિસ્તેજ હતું.
“મહે” કાંઈ પણ જોયું નહીં, મહેને કાંઈ પણ મળ્યું નહીં, હજી બધું અધારૂં જ છે” એમ
તે મનમાં બોલ્યાં કરતો હતો.

ઉમ્મરે પુખ્ત છતાં સુકુમાર અને સુંદર કાળા ચળકતા વાળ, મોહક ચહેરા, સફેદ
પરંતુ તાપથી રહેજ મીળી પડી ગયેલી ચાંમડી, ગાલ પર જીવાન લોહીથી ઉજળતી રત્ના
એ બધું જ મોહક હતું. શરીરનો બાંધો મજબૂત પણ જાડો નહીં, તેના કેળવાયેલા અવયવોની
પ્રજ્વલિતતા, ને તેની ચાલવાની કુશળતા દર્શાવે સર્વ આકર્ષક હતાં. મુખપર ચમકતું
ઉજ્જવલ મધુર દાસ્ય, સ્વકીય સુમધુર આકૃતિથી અત્યંત આગત બાલતું મુખ—અન્યના
હૃદયમાં વજ્રવાત કરવા મદન. હાત શબ્દ દર્શાવે માત્ર એજ ! પરંતુ હૃમિલ્ટન મૂક રેલો હતો,

પ્રતિદિન બેઠેલા ઉઠી, પોતાની ઓરીસની ફરજ અદા કરી નહેમાંજ આખો દીવસ ગાળી યાક્યો પાક્યો રાત્રે સુઇ જતો-સુતા સુતા મનની સમાધાની કરતો કે પોતાનું કાર્ય-કર્મ છે. અને બીજો દીવસ પાંછું એનું એ માથે લમે છે !

બેઠેલું અને મનપસંદ લગન ન થવાથી હૃમિદનની છંદગી નજીક ગઈ હતી, છંદગીની ગસિક વીસ વર્ષની ઉંમરે સમાન વયની ને સમાન સ્થિતિની એક બાળા સાથે તહેલે લગન કીધું હતું. તે વખતની તહેની રમણીયતાથી તે અનન્ય ગયો. જે અવસ્થાનીય ધિક્કારથી પુરુષ તરફ જી બુએ છે. તહેનું તહેને માન ન રહ્યું પરંતુ એનું જ્ઞાન તેને તુરતજ ચતુર જે સ્ત્રીએ લગન પેહલાં પૂર્ણ બ્રમ્હકથી પહારનો દેખાવ બતાવ્યો હતો તેજ સ્ત્રીએ લગનની રાત્રે પોતાનું કૌશલ્ય બતાવ્યું પેહલાની નરમાશ અને ગાઢ રોનેહ બદલાયાં, ને હૃમિદનના શુદ્ધ સ્નેહને એ સ્ત્રી દસવા લાગી !

તહેના શબ્દો હજી એના કાનમાં રણકાર કરતા હતા, “કંઈ એની જરૂર નથી, સમ જ્યો ? એવું મ્હારે કંઈ પણ નહીં જોઇએ મ્હને સર્વ જગત ખોલ અને માંડુ જણાય છે. મ્હારે એક પછી એક છોકરાંઓની પંચાત નથી જોઈની પરણેલી સ્ત્રી તરિક્તું મ્હારે માન જોઇતું હતું તેથી હું પરણી કે જેથી એક સુંદર પતિ સાથે મ્હારાથી સમાજમાં હરાય ફરાય તે ઉપરાંત મ્હારે ઘેર મ્હને સંતોષકારક જણાયું નહીં, તેથી પરણી, કે જેથી મ્હને એ માણસ પોતાની સાથે રાખી શકે એટલુંજ પણ મ્હને સમજણ નથી પડતી કે શાથી તમને આટલું ઓછું આવે છે. હું ધર સાચવીશ મળતાવડી અને શુદ્ધ રહીશ, અને આપણે સાથે હરથ ફરથ એટલુંજ કે હું મ્હારે સારું એક જુદો ઓરડો રાખીશ !”

આ શબ્દોથી તહેના હૃદયમાં આઘાત થતો હતો. તહેનું સૈદ્ધ્ય હજી તહેની આંખ આગળ ખડું થતું હતું એ વખતે એ સુંદર દેખાતી હતી, કારણ વાસ કાળો સુશોભિત હતા-પણ એ તો બાલ રંગ હતો ! એને આ રીત ગમતી નહોતી. પાછલથી એને ખજર પડી કે એ સૈદ્ધ્ય બનાવડી સ્ત્રી તો માત્ર ઝંકળ જેવી હતી. હસતી ભારે જાણે ગળા સુધી ઉઠો ખાડો પડતો, ને દાંત દેખાય ભારે રાક્ષસી !

આ પછી તહેનું સ્વરૂપજ તહેને ધિક્કારવા જેવું લાગ્યું મધુર હાસ્યથી તહેની સામું જોતી તેથી તહેને લાગ્યું હતું કે ખરેખર ખરા હૃદયથી પોતાનો રોનેહ વાળી આપે છે. પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં જ્યારે એ પ્રકાશી ભારે તેને અધું સમજાયું ને જ્ઞાન આવ્યું પેલાં નો સ્ત્રીકનક ગુરૂસે થયો. ધીમેથી સાંત પડી તહેને મનાવવા લાગ્યો પોતે પોતાની જાતનેજ હવે ધીજારવા લાગ્યો. ધીમેથી એનું ડારણ શોધવું લાગ્યો ને અને તો તહેનો ઉપાય કરવો એમ નક્કી કર્યું બહુ બહુ રહમગ્નવીને તહેની સાથે વાતો કરી, પણ ઉદાર સ્વભાવનો અયોગ્ય ઉપાય કરી તેણીએ જરા પણ નમન કર્યું નહીં હૃમિદનનો સ્વભાવ જોરબુલમ કરવાનો કે હક્ક બજાવવાનો નહોતો શરીરની વાસના તહેના મનને કંઈજ નહોતી. તેજ રીતે તેણીએ તેના મનની સર્વ આશાઓ અને રોનેહ તોડી ફોડી છિન્નછિન્ન કરી નાખ્યાં આખરે તે બીજા ઓરડામાં ગયો અને કવિષ્વની સ્થિતિનો વિચાર કરતો બેઠો-આખી રાત એમને એમ જ ચાલી ગઈ !

બેઠો સમય રહી, લગનાશ હૃદયનો બલત દુઃખી હૃમિદન હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો

મંતરની વાસના મુત્ર થઇ. કાષ્ઠમાં વિશ્વાસ રાખે નહીં, હૃદયના ભારનું કાષ્ઠ પાસે વર્ણન
 । કરે—કાષ્ઠને કાષ્ઠ કહેજ નહીં. દુનીયાના રીતરીવાજ અને સમાજની ફરજ પ્રમાણે પો-
 તાની પત્નીને પગારનો અર્ધો ભાગ મોકલી આપતો. જોનારને ને જાણનારને તો આ ગુલા-
 મીરી નવાંછજ પમાડે! પણ એ તો ઘણાખરા અગ્રેજ લોકોનો રીવાજ છે. સ્ત્રી જોતને
 મને તેની સાથેના સર્વ સંબંધને તદ્દન સજી દઇ પોતે પોતાના કામમાંજ માથું રાખતો.

આવી રીતનું જીવન ગાળનારપર તો મદન પણ ચુસ્તે યાય, પણ અત્યાર સુધીમાં તો
 એ દેવની ધીરજને પણ હુમિલ્ટને નાશ પમાડી હતી. અહા શો આત્મા!

આવી વાતો નવલકથાઓમાં પણ લખાય છે ને સમાજને માત્ર આદર્શરૂપ અને મિત્રમાં
 જણાય છે. પરંતુ ફરી ફરી વારસે વારસે સર્વ ટ્રેડેશોમાં આવા દાખલાઓ બને છે! એક
 સમયે હુમિલ્ટને બહાર ફરવા નીકળ્યો હતો ને રસ્તામાં આવેથી દોલ વગડતાં હોય એવો
 અવાજ—તેને કાને પડ્યો. એક રસ્તાની બાજુએ ફરી ન્હાની ગલીમાં જોયું તો બગર તરફ
 જતો હતો. વીચાર કર્યા વિના એ એ રસ્તે ચાલવા લાગ્યો. સંગીત તો વધુજ જવું હતું.

આવે એક ઘરે હતું લાંથી એ અવાજ આવતો હતો. તે એ ઘર પાસે ગયો, તો
 બારણા ઉપર ધોળા કાગળપર કાંઈ લખેયું એવું પાંદીયું લગાડ્યું હતું. હુમિલ્ટને ઉઝે
 જોયું અને વાંચ્યું “દક્ષિણની નાયનારી બાળાઓ કાખસ શી છ આના અંદર આવો.”
 સ્વામી જોતો વીચાર કરતો હોયો રહ્યો. રસ્તાપર પ્રથમ પવનનો એક મ્હોટો ઝપાટો આવ્યો,
 ને તેને પરીણમે પડ્યો જરા ઉંચકાઈ ગયો અને પાછો પડ્યો. અંદર બહુ સાંત ને
 અધકારમય હતું. ગરમી, અવાજ, ધૂસ એ સર્વથી એ યાદી ગયો હતો. માત્ર આશરો
 લેવાના ઇરાદાથીજ એ અંદર ગયો ને અધારામાં લપટાયો. બાજુએ જઈ છ આના આપી
 દીકરી લઈ અંદર દાખલ થયો. પાછળથી કાષ્ઠએ ધડકા મારી બે પડા વચ્ચે ધડકેલ્યો.
 અંદર આવતાં જોયું તો એક ન્હાનો ચોરસ ચોરડો હતો. દીવાલપર લગાડેલા દિવેલનક
 દીવાથી વધુ જોઈ શકાતું હતું. એક બાજુએ ન્હાનું “રોજ” ઉજું કુચું હતું, ને પ્રથમ
 પડ્યો નીચેજ પડી રહેલો હતો. આગળના લાગમાં દીવડીઓની દાર મૂકી હતી અને જરા
 આવેથી બધે સાઠી ખુરશીઓ ગોઠવી હતી. જેમ આવ્યો તેમ ને તેમ વીચાર્યા વગર પહેલી
 દારની એક ખુરશીપર હુમિલ્ટને જઈને બેઠો.

બહાર ટોલતો અવાજ બધે યઇ ગયો. એટલે એમ જણાવ્યું કે નાચ ચાલુ થશે
 બહાર ફરતાં અંદર લણીજ ઠંડી હતી, હુમિલ્ટને જેવો ખુરશીમાં બેઠો તેવોજ નિશ્વાસ
 નાંખી સ્વસ્ત થયો. ઝાંખા અજવાળાથી સાંતતાથીને ઠંડકથી એવું મન ખુસ થયું. બેઠો પણ
 જાન આપ્યું કે એ કેટલો યાદી ગયો હતો ઘણાજ અસંતોષ પ્રાપ્તિના મનથી પોતાની
 સ્થિતિનો વીચાર કરતો લગભગ પાંચેક ઠસાક બેઠો હશે એટલામાં દોલ વાગવા શરૂ થયા
 ને પડ્યો થામેથી ઉંચકાયો અંદર દીવા સ્વામીમાં મ્હોં કરીને અધ અધકારમાં અગ્રેજ હબની
 ખુરશીઓમાં બેઠેલી બાળાઓ નજરે પડી. એ સાતમાની બે આઠીકાની બાલકાઓ હતી.
 જેવા વાક અને દેશની નૈસર્ગિક કાલી ચામડી ઉપરથી આમ માલૂમ પડતું હતું એ
 બાલકાની દરેક હેડા ઉપર બેઠી હતી ન્હાનાં આસમાની કપડાં પહેવાં હતાં અગ્રેજ દગની
 શાલગી હમર બનાવી હતી. શરીરનો ઉપલો બામ હિંચાડો રાખ્યો હતો ‘નૈકેસ’ ના

દગથી કમ્મરથી ગળા સુધીનો ભાગ ઢંકાયેલો હતો એના પછીની બંને બાજુની એકે એમ બે બાજાઓ સ્પર્શી શકાતી હતી, ઘુંટી સુધીના ભાગા કાશા ને પીળા મિશ્રિત કપડાઓ પહેયાં હતા. ન્હાતી ધંટડીઓ લગાડેલી ખીલી ટોપીઓએ એઓના કાળા વાળ ઉપર શોભતી હતી એ પછીની બંને બાજુની એકે એમ બે બાજાઓ પૂર્વ તરફની નાચનારીઓ હતી પારદર્શક આછા લીલા રંગનાં 'નેટ' નાં કપડાં પહેયાં હતાં કમ્મરે ખોટાં મોતીનો કમ્મરપટો પહેર્યો હતો જેમ લીલા પાશ્વીમાં ચંદ્ર વધારે શુદ્ધ પ્રકાશે તેમ ઝીણી લીલી 'મસલીન' નાં કપડાં અંદરથી એઓનું નિરસ બદન દેખાતું હતું અવયવની પ્રત્યેક હીલચાલથી તેઓ શરીરપરનાં મોતીઓના લીલા લાલ રંગ દેખાતા હતા. મરતકે માત્ર ઘોલા મુગટ પહેર્યાં હતા. મેહિના કમનીય ઘાટ, કામળ કલામય ગળું, ન્હાનાં વક્ષસ્થલ અને સંપૂર્ણ અવયવો—આછા ઝાકળથી છવાયે તેમ એ સર્વ ઢંકાયેલાં—આથી આંગણભૂમીનાં કોઇ પણ યુવકના હૃદયને હલમલાવી નાંખે એમ હતાં. હૃમિલ્ટને સર્વને જેમ પ્રથમ ઉઠા આસ લીધો પણ એની આંખો અન્ય બાજાઓ ઉપર ફરી નહોતી; ફરી હતી માત્ર અર્ધચંદ્રાકારમાં ખેંટેલી બાજાઓની વચ્ચેની બાજા ઉપર વચ્ચે ખેંટેલી હોવાથી સર્વની અમૂલ્ય હોય એમ લાગતું હતું. ને હતું પણ તેમજ. બીજી પટ્ટમ એણે શુદ્ધ સફેદ વસ્ત્ર પહેર્યું હતું, અને અંદર ખેંકતું સુંદર સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અન્ય કરતાં વધારે કમનીય ઉત્તમવલ હતું.

ગળા આગળથી તેણે ધોળું વસ્ત્ર સરી પડતું હતું, અને હાથ ઉઘાડાં રહેતા હતા. કમ્મરે સુંદર પહેર્યો હતો. પગમાં તુર્કી 'રશીપર' પહેર્યાં હતાં અને તેની ભમ્મર—મસ એ તેના બલકલમરી યુવાન સુંદરતાને વધારતી હતી! હૃમિલ્ટને તેને જેમ એમજ વિચાર્યું કે હજુ સુધી ચીતરેલી કે જીવતી કોઇ પણ આવી રમણીય યુવતી જેમ નહોતી. એને તો તે જીવનની શક્તિ, જીવનનું રહસ્ય, જીવનની ભવ્યતા લાગી!

આ દેખાવથી તેના હૃદયમાં ધબકારા થવા લાગ્યા. જાણે સૈદ્ધાંતિનીની ઝપટ લાગી હોય તેમ તેની નસોનસ ધડકવા લાગી. તપાવી ઉઘળાવી નસોતે—શરીર આખાતે શુદ્ધિમાં આજુવા ચમકવ્યું. એણે જોયું, ને એની આંખોથીજ જાણે જીવનમાં નિર્ઝર પ્રમાણે રસ રેડાયા આજે; જીવન જીવતું થવા લાગ્યું. એ બાજાઓ વચ્ચેનાં બાજાઓ વચ્ચેનાં બાજાઓ સંપૂર્ણ ગળા પર જાણે ટેકવાઇ રહ્યાં હતાં! પૂર્વની અધિકારમયી અસંખ્ય રાત્રીઓનો અધિકાર જાણે પોતેજ લઇ લીધો હોય તેમ તેની આંખો કાળી ભમ્મર જણાતી હતી! સર્વ તારાઓની ન્યોતિ એમાંજ ખેંકતી હતી! તેની ઉત્તમવલ કપાળ નીચે કમનીય ભમ્મરરૂપી બાજુ ખીરાંજતાં હતાં! નાક કમળની દાંડી સમું હતું! આંઠ દાઢમના પૂલ સમાન હતા!

હૃમિલ્ટનની સ્થીર નજર રહામું જોતાં 'દુષ્ટોદુષ્ટ' મળવાથી એ ધીમેથી હસી-હાસ્ય તો નાદાન રમુંજ હતું, નૈસર્ગિક હતું! હૃમિલ્ટનનું લોહી આ જેમ ઉત્તમવલ ન્યોતિમય થયું, ને ઉકલવાં લાગ્યું. પોતાની ખુરશીમાં એ સીધો યથ ખેડો. ચાક તૃષ્ણા, આંખોના કુખાવો, એ બધું જરૂર રહ્યું. એનો આંખો આત્મા આંખમાં સ્થાન કરી રહ્યાં ને એ ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો. કેટલાક માણસોમાં શારીરિક બલ માનસિક બલ સાથે એટલું બધું સંયુક્ત હોય છે કે એક બલને જરા પણ ચમકારો લાગે તો તેની અસર ઘુરત બીજા બલ પર પાવે છે,

ને એ બંને બંસની સંયુક્ત અસર આખા શરીર પર થાય છે. હૃમિદનને પણ એમજ થયું. માનસિક હર્ષને લાલસા સાથે શરીરને પણ અમકારો થયો.

થોડા સમય રહી પડો પાછો ફરડો. અને એક આફ્રીકાનો સીધી બલુમાંથી બહાર આવી ઉભો. કપડાં ઉંચા દરજ્જાનાં પહેલાં હતાં, ટોપી પણ એનાજ રંગની હતી. હાથમાં કુતરા માટે વાપવાની નાની ચાલુક હતી, અને એના અવાજ સાથેજ બધી બાળાઓ ઉભી થઈ ગઈ. હૃમિદન અમક્યો. કંઈ અવર્ણનીય લાગણી જન્યત થઈ. હેડા પરની બંને આફ્રીકાની બાળાઓ સ્થામું એણે ચાલુક બતાવી કે તરત એ બંને આગળ આવી; બીજી બધી બેસી રહી હૃમિદનમાં અસંતોષ આપ્યો. સીધી એ બાળાઓની પાછળ જઈ વચ્ચે મૂકવી ખુરશી પાછળ ઉભો રહેવા ગયો એટલે હૃમિદનને સર્વ બાળાઓના ચહેરાઓ તરફ પારીક્રીયા નજર કરી. થોડી વારે બંને બાળાઓએ નાચવા માંડ્યું. હૃમિદનને નાચ તરફ આન આપ્યું નહીં. અંગ્રેજ થોડામાં આ વિચિત્ર દેખાવ લયાનક લાગે પણ હૃમિદનને એ નવીન નહોતું તેમ આકર્ષણીય પણ નહોતું. એની આખો વચમાં બેઠેલી થોળાં લુગડાવાળી બાળા ઉપર, અને તેની પાછળ ઉભેલા રાક્ષસી સ્વરૂપ તરફ દેખી રહી હતી. એ શાન્ત અને સ્વસ્થ લાગતી હતી, અને જ્યારે પાછળ ઉભેલા સીધી તેના ખભા ઉપર હાથ મૂકી બોલાવતો ત્યારે હંસુ બેતી, ને બીક કે કંટાળો લાભા વિના પૂછે તેના જવાબ આપતી હતી હૃમિદન જન્યત થઈ ટટાર હતો. આ નવીન અને હર્ષિત લાગણીથી તેણે દિલ છવાઈ રહ્યું હતું.

હા, એવું આકર્ષણ થું હતું. સીધી માટેની તેની વિશ્લ લાગણી એ બતાવી આપતી હતી. સંગીત થોડા સમય ચાલુ રહ્યું, ને ચાલુકના અવાજની સાથે બધું યઈ ગયું. આફ્રીકાની બાળાઓ પાછી જઈ ખુરશી પર જઈ બેઠી, પ્રેક્ષક વર્ગમાંથી થોડા ધણાં પૈસાઓ 'રેન્જ' પર પડ્યાં. બાળાઓની બીજી બેઠી બેઠી, આગળ આવીને સંગીત સાથે નાચવા લાગી નાચી રહી પાછી ગઈ, તે પછી એ દિન્દુ બાળાઓ ઉભી થઈ સંગીત સાથે નાચી પાછી જઈ બેઠી. હવે વચ્ચે બેઠેલી બાળા બાકી રહી એ પણ ઉઠીને આગળ આવી સંગીત બધું થયું પાછું. બીમે શરૂ થયું એ સંગીત હૃદયની લાલસા સંપૂર્ણ રીતે દર્શાવતું હતું.

તે સાથે બાળાએ નાચવા માંડ્યું. એ તેણે અંગ્રેજ પ્રેક્ષકથી હોત તો એમજ 'ધાગુ' કે બહાર ચાલવા માંડત પણ પારીક નિરક્ષકને ન તો કંઈ પણ નકામું કે તિરસ્કાર ઉપજાવે એવું નહોતું. બાળાની રમણીયતા તેની યુવાની અને શરીરની કોમલતા—એ સર્વથી સંગીત ને નાચમાં વધારો થયો. તેની નજરને હીલચાલ પરથી લાલસા જણાતી હતી અને અવયવની દિવ્ય લલટથી ગીતમાં સૌંદર્ય પસરાતું હતું. તો પણ તે સાથે સુંદર સ્વરચના આપી હતી, જેથી અન્ય બાળાઓ કરતાં કામ વધારે આકર્ષક થતું હતું. નાચ પૂરો થતાં હૃમિદનને ગળવામાંથી રૂપીઓ ગાંધે અને તેના પગ આગળ ફેંક્યો હાથ કરી એણે ઉંચકી લીધી બીજા આદેશ એકે બાળાએ ઉંચક્યા નહીં, ને ખુરશી પર જઈ બેઠી.

તેના નાચ પછી સીધી આગળ આગ્યો ને પોતાનો નાચ શરૂ કર્યો. હૃમિદનને મોં રૂંધી મોંઘું એણે વીચાર્યું કે 'આ બાળાઓ સાથે આ કેાણું દરો ?' અને એ એટલે જ થયો નહીં. એ બાળાઓ એની ગુલામ દરો ? હોય તો રાજ ખુશીથી કે કમને ?

એની એ સર્વ સ્ત્રીઓ હશે ? કે સ્વતંત્ર પગારથી બંધાયેલી હશે ? એનું મન માત્ર એક જ બાજુ સાથે વાત કરવાને લલચાયું હતું. વિચિત્ર લાગણીઓ ઉદિપ્ત થવા ઉપરાંત તેના જીવનની શક્તિ નિગૂંથ થવા લાગી હતી. લાંબો વખત દુઃખામય ગયેલી એ શક્તિ હિલ્લેટ થઈ હતી. સાંધ્ય દળાણ અને કાચલાઓ પોતાપર લાવીને રહેતી સાથે એક યમ મનુષ્ય ઉચ્ચ સ્થાન લેવા મગરૂર થાય તોપણ તેની હૃદયમાં નૈસર્ગિક નિગૂંથ રહે છે કે જેને કાચ લાગૂ પડતા નથી, તે જહુ વખત દુઃખામય રહેવાથી એકાએક કુદકા મારી પ્રગટ થાય છે. આથી મનમાં થાય છે કે “ હવે એ નૈસર્ગિક હક્ક છે હું એ મેળવીશન ! ”

આ પણ ધણી જીવનોની કળ છે આણું હૃમિટનને પણ દેવે લાગ્યું અને વીચાર્યું. સ્નેહ ન દેતી ને સ્નેહ ન લેતી એવી એક સ્ત્રી સાથે વીસ વર્ષ જીવન બગાડ્યું એ ખર છે. વીસ વર્ષ પૂર્વે કરેલું દેવું પતી ગયું હતું જાણીએમને છેતરનાર સ્ત્રીને અન્યથા આપેલ વચન હવે ધોવાઈ ગયું હતું અસાર સુધી કેવી રીતે ટકી શક્યો એ જ એને નવાજ જેવું લાગ્યું. ધારણા તરત અમલમાં મૂકતો અને પછીથી પરતાવો કરતો નહીં તો તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો. મનનો કેદી છોડવો જોઈએ. અસાર સુધી પહેરી રાખેલી સમાજના માનની એકી તો નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો જીવનની નવી જોવાત પ્રગટ યમ અસાર સુધી ગાળેલી જીંદગી બહાર નાખવા નક્કી કર્યું. પોતાની સ્ત્રીનું નામ જડમૂળથી ટાકી નાંખવું એ નક્કી થયું.

પ્રથમનો આનંદી સ્વભાવ, સ્નેહની આકાંક્ષા હવેને જીંદગીની રમણીયતા એ સા તેના લગ્ન પહેલા જોવા જ નિગૂંથ થયાં.

અસંતુષ્ટ લગ્નથી આ સર્વ દળાઈ ગયાં હતાં હમણાં જેવો નિશ્ચય કર્યો તેવા જ વખતે નિશ્ચય કર્યો હતો ને તે પ્રમાણે યુવાનીનાં સ્વપ્નાં, હર્ષ, સ્નેહ એ સર્વ તજી, એ જંવથી પોતાના કામમાં મન રાખી પોતાની સ્ત્રી તરફ એક દીલ સાચવવાનો નિશ્ચય કરે હતો. ને તે પ્રમાણે જ થયું હતું. અસાર સુધી આમ જીવન ગાળ્યું હતું. હવે એથી કંઈ વધારે થવાનું હતું.

તરત જ પડદો પડ્યો હૃમિટન ધુરશીમાંથી ઉઠ્યો અને એક બારણા પાસે ગયો. થોડા પગથીયાં ચઢી ‘રેન્જ’ પાસે ગયો એને ડાબી બાજુ વળી ગયો. દામજી તેને અટકાવે નહીં પ્રેક્ષક વર્ગે બહાર જવા માંડ્યું. એણે બારણું ઉઘાડ્યું અને અંદર ગયો. ન્હાના ધોળા આરસપહાણના ચોકમાં આવ્યો. એક ખૂણામાં દીવી બળતી હતી, અને આધે કંઈક અવાજ કાતે પડ્યા.

(અપૂર્ણ.)

સર્વમાં શુભને જોવાનો જે મનુષ્ય યથા મહત્ત્વ કરી રાખે છે, તેની નજરમાં સર્વ શુભ અને શુભજ નજીબા કરે છે. જગત એ એક આરસી જેવું છે. આપણે જેકું મુઠ્ઠીએ તેવું તેમાં મળે છે. સર્વપ્રતિ અવિશ્વાસ, શંકા અને વહેમીયા સ્વભાવ આપણા પ્રતિ તેને જોઈ લાવે છે. અને તેને લીધે જ આપણા શાસ્ત્રમાં સર્વ રથને શુભ જોવાનો જ ઉપદેશ અપાયેલો છે.

ખગેડલા લોહીને શુદ્ધ કરનાર.

ડાંવામન ગોપાળ
નો આયોડાઈઝડ

સાર્સાપરિલા

લોહી એ મનુષ્યનું જીવન છે, તે બેગરથું હોય તો અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. તેને માટે આ સાર્સાપરિલા વિના બીજું એકે દવાની જરૂર નથી. વળી આ દવા પીવાથી ઉપદ્રવો ઓટલેગરમી અને તેના વડે થતાં બચકરે નિકારો દૂર થાય છે. નલમલગ સાઠ વરસથી હુલસો દરેકી સારાં થયાં છે.

અનુસવથી ખાત્રી થશે.

અનેક પ્રદર્શનોમાંથી સોના કપાના ચાંદો વગેરેના ધનાઓ મળેલાં છે.

કિંમત એક ખાટલીનો રૂા. ૧૫.

(પોષ્ટેજ અર્થ પાંચ આના.)

આ સાર્સાપરિલા સુખર્ષ તેમજ હિંદમાં દરેક નાના મોટા શહેરોમાં સઘળાં દવા વેચનારાઓ તથા ખીજાઓ પસંદથી મળશે. જ્યાં બંધ ખરીદનારાઓને કમીશન મળશે, નિચકો કેકણી લખો.

બનાવનાર માલિક,

ડૉ. ગૌતમરામ કેશવ,

પોષ્ટ નંબર ૨, સુખર્ષ.